

Univerzita Karlova  
Pedagogická fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE

2023

Dalibor Jiří Vik

Univerzita Karlova  
Pedagogická fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE

**Labyrint světa a ráj srdce 1623-2023.**  
**Druhý život nejznámějšího Komenského díla**  
*(ke čtyřsetletému jubileu)*

The Labyrinth of the World  
and the Paradise of the Heart 1623-2023.  
The Afterlife of the Most Renowned Comenius's Work  
*(on the Occasion of its 400th Anniversary)*

Dalibor Jiří Vik

**Školitelka:** PhDr. Věra Schifferová, CSc.

**Studijní program:** Filozofie

**Studijní obor:** Filozofie

2023

Prohlašuji, že jsem disertační práci na téma „Labyrint světa a ráj srdce 1623-2023. Druhý život neznámějšího Komenského díla“ vypracoval samostatně pod vedením školitele za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dalibor Jiří Vík  
V Praze, 13. 12. 2023

## **ABSTRAKT**

Disertační práce se zabývá tématem druhého života nejznámějšího Komenského českého spisu *Labyrint světa a ráj srdce* a konstituci jeho místa v dějinách idejí. V šesti hlavních historických etapách rozložených do čtyř staletí od sepsání rukopisu (1623) až do současnosti (2023) zkoumá recepci díla v rovině kulturně-společenské a badatelské, sleduje jejich vzájemnou interakci a popisuje posuny v interpretaci díla v souvislosti s měnícími se dobovými paradigmaty. Z pramenného materiálu analyzuje především širokou paletu různých edic a překladů díla, zmínek, komentářů a odborných publikací o díle a objekty umělecké povahy, na jejichž základě se snaží rekonstruovat dobové obrazy díla, které symbolicky i fakticky doprovázelo českou společnost při jejích dějinných proměnách. Práce obsahuje dosud nejúplnější soupis českých vydání a překladů *Labyrintu* a související sekundární literatury. Byla sepsána ke 400. výročí sepsání rukopisu díla.

## **KLÍČOVÁ SLOVA**

Labyrint světa a ráj srdce, Jan Amos Komenský, druhý život literárního díla, interpretace, dějiny idejí

## **ABSTRACT**

The dissertation thesis deals with the topic of the „afterlife“ of Comenius's most notable Czech work, *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart*, and the constitution of its position in the history of ideas. In six main historical periods, spreading over four centuries from the writing of the manuscript (1623) to the present day (2023), it examines the reception of the work in cultural-social and scholarly realms, traces their interaction and describes shifts in the interpretation of the work in relation to changing paradigms of the day. From the source material, it analyses primarily a wide range of various editions and translations of the work, mentions, commentaries and scholarly publications on the work and objects of artistic nature, based on which it aims at reconstructing various historical images of the work, which symbolically and factually accompanied the Czech society in its historical transformations. The work contains the most complete list of Czech editions and translations of the work and relevant secondary literature to date. It was written on the occasion of the 400th anniversary of the work.

## **KEYWORDS**

The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart, John Amos Comenius, Second Life of Literary Works, Interpretation, History of Ideas



Existuje přízeň dvojí: podle těla, podle ducha.  
Duch však tělo oživuje a časný chrám v něm si činí.  
Tak duchovní příbuzenství nadáno je zvláštní mocí  
k obrazu a podobenství svému i tělo proměnit.  
Nevyučuje nás tomu snad sám Pán a spasitel náš?  
Jeho Tělo a Krev jeho, v nichž jsme všichni jeho dětmi?  
Tato milost způsobuje, že dvě srdce láskou spjatá,  
i v nejhlubším labyrintu vždycky najdou jedno druhé.  
Láska, jež lásku ocení, usmiřuje čas a věčnost.  
Tak jsem tě bezpečně poznal na vzdálenost mnoha věků:  
což moje srdce nehoří, když v lásce se mnou rozmlouváš?  
Cožs mě ty sám neukázal, že ráj srdce skutečně jest?  
Zahrada, kde věčně kvetou růže, aniž uvadají?  
Duše, v níž je stále jaro, i když kolem vichry, ledy?  
Život, jenž je křehký jako mávnutí motýlích křídel?  
Čas, který je vždy najednou – to, co bylo, je a bude?  
Horizont, za nímž se chvěje vždycky nový východ slunce?  
A až jednou projdu dveřmi, vím, že za nimi budeš ty.  
A až jednou projdeš dveřmi, víš, že za nimi budu já.

Milovanému otci Jiřímu

s láskou věnuje syn

Dalibor Jiří

# Obsah

<b>Úvodem: Pod Klopoty před čtyřmi sty léty</b> .....	12
<b>1. Potřebujeme labyrintologii?</b> .....	18
1.1 Labyrint komeniologie.....	18
1.2 Vymezení předmětu labyrintologie. Cíle, metody, předběžné hypotézy .....	23
<b>2. <i>Labyrint</i> u Komenského</b> .....	28
2.1 Komenský před <i>Labyrintem</i> – a po něm. Historický kontext vzniku rukopisu .....	28
2.2 Útěšné spisy? .....	30
2.3 Jsou věci pravé, jimž vyrozuměje sám poznáš... <i>Labyrint</i> jako Komenského vlastní životopis .....	34
2.4 Do vyhnanství a zase zpět. Stručně o osudech rukopisu .....	36
2.5 Úvaha o dalších možných rukopisech .....	38
2.6 První tištěné vydání. Lešno či Perno? (1631) .....	40
2.7 Textové odchylky mezi rukopisem a prvním vydáním .....	44
2.8 Kdy byly přídavky sepsány? .....	47
2.9 Druhé tištěné vydání. Amsterdam (1663) .....	48
2.10 Textové odchylky mezi prvním a druhým vydáním .....	49
2.11 Motivy z <i>Labyrintu</i> v dalších Komenského dílech .....	50
2.12 Résumé .....	50
<b>3. <i>Labyrint</i> pronásledovaný i obdivovaný. Zájem o dílo do josefinských patentů (1781)</b>	
3.1 Vloží-li se do toho dobrý Čech, jak náleží ( <i>J. Konstanc, V. M. Šteyer, J. Barner</i> ) .....	53
3.2 Nechtěl žádné náboženství hanět ani odsuzovat ( <i>B. Balbín, T. Pěšina, J. Kruger</i> ).....	54
3.3 Dílo ušlechtilého slohu ( <i>Vincentius</i> ).....	56
3.4 <i>Labyrint</i> v kázání pro bratry dominikány ( <i>J. F. Procházka</i> ) .....	56
3.5 Labyrint kacířských bludů: polepšitelný, či nepolepšitelný? ( <i>A. Koniáš, A. Příchovský</i> )..	59
3.6 Svůj vtip co hnůj z chléva vykydal ( <i>F. Vavák</i> ).....	64
3.7 <i>Labyrint</i> v každé české chalupě? Dílo u tajných nekatolíků .....	65
3.8 Nejstarší „samizdaty“. <i>Labyrint</i> tajně opisovaný .....	67



3.9 Co naši předkové sepsali. Vydání mezi „Perlínčany“ (1757) .....	71
3.10 Náboženství srdce pro citlivé duše. První překlady <i>Labyrintu</i> .....	72
3.11 <i>Labyrint</i> inspirující. Dílo v nejstarší umělecké recepci .....	79
3.12 Résumé .....	81

<b>4. Labyrint mezi osvícenci, jazykovědci a buditeli. Od josefinských patentů do revolučního roku 1848</b> .....	83
4.1 Vydal Němec, zaplatil katolický farář. Sammovo vydání (1782) .....	84
4.2 Dílo pověřivého starce ( <i>M. A. Voigt, F. F. Procházka, M. Pelcl</i> ) .....	85
4.3 Labyrint poprvé ve školní učebnici ( <i>K. I. Thám</i> ) .....	86
4.4 Jáť mezi Slovenskými Romány statečnějších nevidim ( <i>A. Doležal, J. Prokopius</i> ) .....	87
4.5 Dílo nedostižné Němci. <i>Labyrint</i> na univerzitě ( <i>J. Dobrovský, R. Ungar, J. Nejedlý</i> ) .....	87
4.6 Jedna z nejpěknějších knih celé literatury české ( <i>V. M. Kramerius, J. Jungmann, P. J. Šafařík, J. Kollár, L. Čelakovský</i> ) .....	90
4.7 Kniha působí na lidi jako jed. Dočasný návrat cenzury (1815-1848) .....	91
4.8 Ze soustrasti k ubohým ( <i>F. Palacký</i> ) .....	93
4.9 <i>Világ labirintosa</i> . Poprvé v maďarštině .....	95
4.10 <i>Labyrint</i> inspirující. Dílo v umělecké recepci mezi léty 1781-1848 ( <i>F. V. Hek, J. J. Langer</i> ) .....	96
4.11 Résumé .....	98

<b>5. Nezdravě mystický? <i>Labyrint</i> jako symbolické centrum národně-emancipační hermeneutiky a počátky vědecké labyrintologie do velkých komeniologických nálezů (1848 – polovina 30. let 20. stol.)</b> .....	100
5.1 Pošesté tlačen při svobodě tisku 1848 ( <i>J. H. Pospíšil</i> ) .....	104
5.2 <i>Labyrint</i> v hudebním libretu, divadle, básních, románech a dalších uměleckých projevech ( <i>J. Wenzig, J. Pelišek, V. Nezval, J. Voskovec a J. Werich a další</i> ) .....	104
5.3 Vyvrhel národa tiskne <i>Labyrint</i> ( <i>A. Augusta</i> ) .....	109
5.4 Tisková inflace. Tři desítky vydání <i>Labyrintu</i> .....	109
5.5 Z Čech až na konec světa... i do Brazílie. Překlady díla v letech 1848-1935 .....	111
5.6 Vydání sličné, úprava úhledná, spisek laciný. <i>Labyrint</i> v dobové reklamě .....	116
5.7 Všude se najednou mluví o <i>Labyrintu</i> . Badatelská výzva .....	118
5.8 Abychom s mrtvými rozmlouvati mohli. <i>Labyrint</i> v církvích a esoterické literatuře .....	119
5.9 <i>Labyrint</i> poprvé s ediční výbavou ( <i>J. Kořínek</i> ) .....	121

5.10 Aby se školní mládež nezkazila nezdravou mystikou ( <i>F. Bílý</i> ) .....	122
5.11 <i>Labyrint</i> jako povinná četba. Dílo v kontextu školském .....	127
5.12 Počátky vědecké labyrintologie .....	129
5.13 Dílo, které štětcem není snadno dostihnouti ( <i>F. Zoubek</i> ) .....	129
5.14 Mistrovské dílo prvního řádu ( <i>J. Kvačala</i> ) .....	133
5.15 <i>Labyrint</i> pro učitele ( <i>J. Šmaha</i> ) .....	134
5.16 Komenský jako pozorný čtenář spisů Andreae ( <i>J. V. Novák</i> ) .....	136
5.17 Komenský knězem podobojí? ( <i>E. K. Zeiner</i> ) .....	147
5.18 Eticky nejrevolučnější kniha české literatury ( <i>J. Jakubec, J. Vlček</i> ) .....	147
5.19 Kniha, co nudila ve škole ( <i>St. Souček</i> ) .....	148

<b>6. Peklo i ráj. Dílo od komeniologických objevů do sametové revoluce (polovina 30. let 20. stol. – 1989)</b> .....	154
6.1 Průvodce trpících srdcí doby naší. <i>Labyrint</i> v předvečer 2. světové války ( <i>A. Novák, F. X. Šalda, L. Balcar</i> ) .....	156
6.2 Předzvěst radikální proměny interpretace. <i>Labyrint</i> za protektorátu ( <i>V. Šmilauer, J. B. Čapek</i> ) .....	160
6.3 Dílo klasické – dílo mrtvé? Vydání po únoru 1848 ( <i>F. R. Tichý, J. V. Bečka</i> ) .....	165
6.4 K <i>Labyrintu</i> leninskou cestou ( <i>A. A. Krasnovskij, R. Alt, J. Popelová, M. Rosenzweig, B. Balajka</i> ) .....	168
6.5 Mezi socialismem a barokem ( <i>A. Škarka</i> ) .....	175
6.6 Zjevení v labyrintologii 50. let ( <i>D. Čyževskij</i> ) .....	182
6.7 Mimo hlavní proud. Existenciální interpretace ( <i>J. Patočka</i> ) .....	189
6.8 Otevřená polemika s marxisty ( <i>J. B. Čapek</i> ) .....	193
6.9 <i>Labyrint</i> normalizační. Charakteristika období od konce 60. let do roku 1989 .....	197
6.10 <i>Labyrint</i> jako jazykovědný a literárněvědný problém ( <i>L. Doležel, E. Michálek, K. Kučera, J. Hrabák, J. Hubáček, H. Mirvaldová</i> ) .....	202
6.11 Další analogie a příbuznosti <i>Labyrintu</i> ( <i>F. Svejkovský, E. Pražák, J. Kolár, S. Verner, M. Kopecký</i> ) .....	204
6.12 Analýza postav ( <i>J. Lehár, V. Viktora</i> ) .....	208
6.13 Filozofické interpretace ( <i>L. Nový, E. Petru</i> ) .....	209
6.14 <i>Labyrint</i> v Komenského biografiiích a syntetických dílech ( <i>M. Blekastadová, K. Schaller, D. O. Lordkipanidze</i> ).....	212

6.15 Rozpaky nad syntézou na prahu nové doby? ( <i>J. Skutil</i> ) .....	212
<b>7. Poutník domů trefil? <i>Labyrint</i> v porevolučním období 1989-2023</b> .....	216
7.1 Ediční a překladatelská činnost .....	217
7.2 Umělecká recepce. Komiks, animovaný film i omalovánky .....	218
7.3 Heuristika porevoluční labyrintologie .....	222
7.4 Konformita a nonkonformita. Pokus o aktualizaci ( <i>V. Vařejková</i> ) .....	224
7.5 <i>Labyrint</i> jako mystický spis ( <i>S. Richterová, R. Lachmannová, T. Havelka</i> ).....	226
7.6 Omluva ke čtyřtým narozeninám .....	229
<b>Závěry</b> .....	232
<b>Seznam literatury</b> .....	256
I. Vydání, rukopisy a opisy <i>Labyrintu</i> .....	256
II. Překlady <i>Labyrintu</i> .....	264
III. Badatelské reference <i>Labyrintu</i> .....	269
IV. <i>Labyrint</i> v umělecké recepci .....	287
V. Další užitá literatura .....	294
A/ Soupisy a bibliografie .....	294
B/ Ostatní .....	295

*Přiletěla vrána ke kameni, který vypadal jako kus tuku, a myslila si:  
Snad je tu něco dobrého k snědku. Protože tam však nic chutného nenašla, odletěla.*  
– Gustav Meyrink, *Golem*

## Pod Klopoty před čtyřmi sty léty

13. prosince 2023 slavíme významné jubileum sepsání první verze<sup>1</sup> Komenského nejznámějšího českého spisu *Labyrint světa a ráj srdce*.<sup>2</sup> Právě před čtyřmi staletími Komenský, tehdy jedenatřicetiletý, dílo dokončil a opatřil věnováním svému příteli a mecenáši Karlu Staršímu ze Žerotína. Stalo se tak na Žerotínově panství v Brandýse nad Orlicí, kam se Komenský uchýlil po strastiplném pronásledování a skrývání, vyvolaném událostmi bělohorskými, spolu s desítkami dalších duchovních Jednoty bratrské a jejich rodinami, aby zde našli alespoň na pár let relativně klidné útočiště.<sup>3</sup> A snad i proto, jak dobře se tu po přestálých tragédiích zase cítil, dal do názvu spisu nejprve slovo *Lusthauz* (letohrádek, besídka, zátiší). Podobně jako další spisy v tomto období Komenský zamýšlel *Labyrint* jako duchovní útěchu pro své bližní, otřesené válečným běsněním a usmýkané trvalou nejistotou ohledně budoucí existence.<sup>4</sup> Psal jej ale bezesporu i pro útěchu vlastní. Za poslední rok jej válečné události připravily o rodinu, střechu nad hlavou, majetek, místo duchovního a učitele. Z talentovaného a nadějného učenice a veřejně činné osoby se stal hledaným psancem na útěku, bojujícím o holý život, čelícím ztrátám na všech frontách, zbaveným veškerých jistot a nadějí, zmítaným nejhlubšími pochybnostmi o smyslu vezdejšího utrpení a bolesti. Dočasně bezvýchodná a beznadějná situace se Komenskému ovšem stala zasvěcující zkušeností – jako mystikova temná noc, v níž je duše zaplavena pocitem opuštěnosti a úpěnlivé volání k Bohu vrací jen ozvěnu vlastního hlasu. A když už se zdá, že zoufalství je neúnosné, je jí teprve dovoleno spočinout v tajuplném objetí jediného Nepodmíněného, nekonečné božské lásky, která byla, je a bude, vždy a všude a všem okolnostem navzdory. Tuto zkušenost Komenský půvabně vtělil do svého *Labyrintu*.<sup>5</sup> Mohl tak učinit, tak jako u většiny ostatních „útěšných“ spisů, klasickou formou náboženského traktátu – pak bychom však dnes pravděpodobně toto dílo v čítankách hledali marně. Místo toho se rozhodl pojednání ozvláštnit alegorickým vyprávěním,

---

<sup>1</sup> Různé textové verze, jejich genezi a vzájemný vztah pojednávají kapitoly 2.4 – 2.11 této práce.

<sup>2</sup> V názvu bylo původně slovo „Lusthauz“. Srov. kapitoly 2.4, 2.6 a 2.9.

<sup>3</sup> K okolnostem vzniku rukopisu viz kapitola 2.1.

<sup>4</sup> Pro Komenského spisy tohoto období se vžil název „útěšné“, k tomu viz kapitola 2.2.

<sup>5</sup> K interpretaci *Labyrintu* jako mystického spisu srov. zejm. kapitola 7.3.

nalézajícím se žánrově na hranici románu či dramatu.<sup>6</sup> Zúročil zde jednak spisovatelské a básnické nadání, tříbené nadto dlouholetou jazykovědnou prací,<sup>7</sup> jednak plody rozsáhlé četby náboženské literatury domácí i cizí,<sup>8</sup> a konečně i leccos z toho, co sám zažil, viděl či odposlechl od jiných, což dílu dodává zvláštní životní sílu a plastičnost.<sup>9</sup> Podařilo se mu tak vytvořit dílo velkého protikladu: na jedné straně sděluje nejvážnější a nejhlubší mystický prožitek, zprávu o sestupu a následném vzestupu lidské duše a jejím přilnutí k Bohu, která je odedávna tradována jako mystérium, na druhé straně tak činí poutavou románovou formou a vzletně básnickým, hymnickým i lidově šťavnatým a zemitým jazykem, takže se nám zároveň přibližuje, činí důvěrným, ba intimním. Jeho mluva není šifrou, kterou mezi sebou používají zasvěcení, ale je mluvou srozumitelnou, řečí domova. Esoterní poznání se tak v *Labyrintu* univerzalizuje, ba „demokratizuje“: ráj srdce se ve věku sílícího Božího světla zpřístupňuje všem, kdo po něm z hloubi duše touží.<sup>10</sup>

V průběhu dalších čtyřiceti let svého života se Komenský k *Labyrintu* ještě dvakrát vrátil, aby jej přepracoval a vydal tiskem. V obou případech se tak stalo v situacích, kdy se znovu cítil soužen okolnostmi, v nichž jako by vnější naděje opět pohasínaly.<sup>11</sup> Jak si díla cenil,<sup>12</sup> můžeme usuzovat i z toho, že se k některým jeho motivům opakovaně vracel i v dalších spisech.<sup>13</sup> Výjimečnosti *Labyrintu* si byl i při vši své skromnosti vědom. Nemohl však jistě tušit, že se z něj v průběhu dalších staletí stane kniha, která v českém kulturně-společenském životě nebude mít obdoby: jediné dílo staršího českého písemnictví, které vlastně nikdy zcela nezmizelo z veřejného horizontu, provázelo český národ při všech jeho dějinných veletočích,<sup>14</sup> dočkalo se více než osmdesáti českých vydání, opisů a bezpočtu překladů do cizích jazyků,<sup>15</sup> po opakovaných zákazech a cenzurách si proklestilo cestu do čítanek a povinné školní četby, a snad i díky tomu si udrželo až do dnešních dnů status „známé klasiky“. Čtyři staletí *Labyrintu*

---

<sup>6</sup> K tomu, jak *Labyrint* překračuje žánr traktátové literatury srov. např. kapitola 6.5.

<sup>7</sup> Již dříve zahájil Komenský práci na českém slovníku, gramatice a sbírce lidových přísloví a pořekadel, viz kapitola 2.1.

<sup>8</sup> Četné literární vlivy, jimiž se Komenský při psaní *Labyrintu* inspiroval nebo mohl inspirovat, jsou dodnes jedním z hlavních témat literárněvědného bádání. K tomu srov. zejména kapitoly 5.16, 5.19, 6.5, 6.6, 6.11.

<sup>9</sup> Autobiografické prvky v *Labyrintu* viz kapitola 2.3.

<sup>10</sup> V kapitole 6.4 uvidíme, jak se s *Labyrintem* snažila vyrovnat historicko-materialistická interpretace v 50. letech 20. století. To, co bylo zcela typicky pomínuto, co ovšem leželo na dosah ruky, je právě Komenského „demokratizace“ mystiky. Potřebujeme snad pádnější důkaz o jeho soucitu a soustrasti s člověkem?

<sup>11</sup> V letech 1631 a 1663, viz kapitoly 2.6 a 2.9.

<sup>12</sup> Bylo to jednak pro jeho „užitečný“ nábožensky-vzdělávatelný obsah, také ale pro jeho kvality jazykové. Srov. kapitola 3.1.

<sup>13</sup> Viz kapitola 2.11.

<sup>14</sup> Viz např. kapitola 6.3.

<sup>15</sup> Viz Seznam literatury, část I a II.

tak nejsou jen suchým konstatováním staří, ale spletitým a často neuvěřitelným příběhem ohlasů díla u zhruba sedmnácti generací laických čtenářů, nadšených amatérů i poučených badatelů, pedagogů, malířů, hudebníků, spisovatelů, ba také cenzorů a konečně třeba i znuděných studentů. Jsou to také čtyři staletí čtení, bádání, komentování, kulturní recepce a společenské kanonizace.

Celý tento proces souhrnně nazýváme „druhým životem“ díla. Proč by nás měl zajímat? Proměna knihy v literární klasiku, veřejné „duševní vlastnictví“ a dnes můžeme říci vlastně i pop-kulturní ikonu v sobě vždy skrývá určitý osten. Jak se posouvají myšlenkové obzory doby, posouvá se i chápání těchto ikon – jsou proto obzvláště náchylné k ideologizaci, vyprázdňení, nepochopení, odosobnění, degradaci na pouhé heslo, floskuli či blábol. Lapidárně řečeno, jakmile jejich někdejší význam zmizí z našeho horizontu, stávají se v našich výkladech především tím, čím je *chceme mít*. Již poněkud otřepanou frází *habent sua fata libelli*, která nám v této souvislosti přichází na mysl, je zde třeba uvést v celém znění, na něž se pozapomíná. *Pro captu lectoris habent sua fata libelli*, a tedy tedy: knihy mají své osudy, které se ovšem odvíjejí od naší schopnosti je číst a chápat, od našeho ideového zázemí, vzdělání, zkušenosti i životního naladění. Staré úsloví tedy správně míní, že osudy knih určují především jejich čtenáři. Právě proto, že nás provází již dlouhá čtyři staletí, můžeme na *Labyrintu* unikátním způsobem vykázat a popsat jeho proměnu v to, co se někdy nazývá „symbolickým centrem“,<sup>16</sup> ideovou entitou, která byla v minulosti naplňována nejrůznějšími, často zcela neadekvátními významy. Ty zpravidla více než o knize samé vypovídají o nás, o naší společnosti, duchu doby, jí příslušných myšlenkových vzorcích, předporozuměních, předsudcích a ideologiích. Zaznamenat však můžeme i proces opačný: v druhém životě *Labyrintu* existují také momenty, kdy se dílo z interpretačních klišé vymaňuje, aby ožilo a promluvílo opět ve své naléhavosti.

Na počátku této práce stála vlastně obyčejná zvědavost, vyprovokovaná současným kulturně-sociálním statusem *Labyrintu* coby „klasiky“, jedné položky povinné školní literatury, o které se vždy mluví v režimu patočkovského „veřejného anonymu“. Klasika se musí číst. To znamená asi tolik: protože ji mají číst všichni, nečte ji vlastně nikdo. Většinou ani učitelé. A dokonce ani autoři učebnic literatury a výtahů ze známých literárních děl. Kdy, kde a jak k tomuto tristnímu stavu vlastně došlo? Pátrání po tomto momentu nás uvrhlo do dobrodružství, odhalujícího nečekané souvislosti, zápletky, epizody i dramatické zvraty a bořícího některé

---

<sup>16</sup> Srov. kapitola 1.3.

tradované stereotypy. Jací lidé *Labyrint* vlastně četli a co pro ně znamenal? Proč byl *Labyrint* pro někoho vrcholnou ukázkou bohatství češtiny, jiný považoval jeho jazyk nejapně obhroublý a plný germanismů? Pro někoho výtvorem národního velikána, pro jiného výplodem cynického satirika, věčného pesimisty či pověřčivého a pošetilého snílka? Pro někoho dokladem hrdinství a zmužilosti, pro jiného změkčilosti a rezignace? Pro někoho pokladem po Bibli nejdražším, pro jiného nepolepšitelně bludařskou knihou hodnou spálení? Pro někoho důkazem Komenského plagiátorství, pro jiného tvůrčí geniality? Pro někoho vrcholem vroucího náboženského citu, pro jiného mrtvou a nudnou klasikou? Proč někteří představitelé katolické církve stáli za pronásledováním knihy a jiní patřili k jejím čtenářům a obdivovatelům? A proč zase ti, kdo se po skončení pronásledování knihu snažili rehabilitovat, už neměli pochopení pro její náboženský obsah a dokázali ji ocenit jen z hlediska jazykového? Proč se v době největší vydavatelské slávy knihy ukazuje, že jí vlastně už nikdo nerozuměl a ani nechtěl rozumět? Proč docházelo k sociální autoregulaci obsahu díla i v době, kdy už je žádná vnější cenzura neohrožovala? Proč se nejhlubší výklady knihy rodí vždy v dobách krizí a proč se na ně zapomíná zpravidla ihned, jakmile krize pominou?

A tak se před námi na průřezu druhého života *Labyrintu* rýsuje zvláštní paradox. Čtyřsté jubileum a status zvěčnělé klasiky a literárně kanonizovaného díla by měl vypovídat o tom, že o *Labyrintu* dnes již víme prakticky všechno a nemůže nás tedy už jen tak něco překvapit. Jenže se naopak ukazuje, že většina interpretací prošliých staletí byla určována především kulturně-společenskou, historickou či dokonce politicko-ideologickou objednávkou, které více než o dílo samo běželo o její vlastní cíle a agendy. Badatelé před dílem stáli buď již s hotovým názorem, který do něj bez ostychu projektovali, anebo s překvapující bezradností, ne zcela nepodobnou situaci, jako kdyby se lidé Komenského doby setkali s automobilem. Vyvolal by jistě patřičný rozruch, ale tajemství pokročilých technologií by jim zůstalo zcela skryto. Sledování druhého života díla tak především ukazuje, že se většinou chováme navlas stejně jako vrána z Meyrinkova Golema, která přiletěla ke kameni, který vypadal jako kus tuku. Když zjistila, že není k jídlu, zase odletěla. Kdo tedy očekává, že se mu ohledně výkladu *Labyrintu* dostane zasvěceného poučení od předchozích generací, bude patrně zklamán. Pokud ovšem není poučením právě to, že cestu musí vykonat každý osobně, na vlastní riziko a převzít za ni nezastupitelnou odpovědnost.

*Labyrint světa a ráj srdce* nabízí našim očím následující perspektivu: lidský svět, svět našich vztahů, stavů a zaměstnání, to, čím se vždy a především zaobíráme, připomíná labyrint, místo

marnosti a soužení, v němž odměnou za sisyfovskou práci jsou Tantalova muka. Nevytvořil jej ovšem žádný zlovolný démon, demiurgos, ani zdánlivě nepřítomný Bůh, který jej snad na nás „dopustil“. Labyrint vytváříme my sami. Sami zhotovujeme a podáváme šípy smrti, která obchází kolem se svým lukem a rozsévá utrpení a zkázu. Přízračné město září šalebným světlem, které nás vábí zaplést se do jeho malicherných a pošetilých afér, tak jako je tělo hada-svůdce zapleteno do koruny stromu poznání. Přítomnost vnějšího lesku a okázalé nádhery naznačuje, že vládu zde má Světloňoš – ten, kterému byla svěřena knížecí vláda nad světem, aby nás skrze mnohá utrpení dovedl k Tvůrci, který je jediný pramenem všeho světla, Otcem světla. Labyrint nemá zakreslen únikový východ. Podobá se matrixu, z nějž lze vystoupit pouze tak, že se odmítneme podílet na ustavičném kolotání násilí a křivd, motání provinění a vin, matení sebe i druhých. Musíme při tom přemoci dva ďábelské přísluhovače: faustovskou těžkavost, která odvádí naši pozornost od pravé cesty tím, že nám staví před oči stále nové a nové objekty zájmu, pro něž marníme energii a čas našeho drahocenného života, a mefistofelské mámení, které vše kolem nás zahaluje závojem iluzí a sebeklamů, a když bychom z nich už už chtěli procitnout, ukolébá nás iluzí vždy novou – a kdyby se nám přece snad podařilo vymanit, má v rukávu připraveny osvědčené triky: iluzi zaměnění za pravdu, poukazuje na to, že většina lidí v ní spokojeně funguje a vzepřít se znamená popudit proti sobě dav, vyhrožuje osaměním, násilím a konečně i smrtí. Putování labyrintem je tak transpozicí starobylého motivu sestupu do pekla (*descensus ad inferos*), přičemž „peklem“ je zde ovšem lidský svět. Cesta ven vede přes naše srdce, jež představuje nejvnitřnější já: nikoli já, kterému říkáme *ego* a jehož protějškem je vždy „svět“ jako předmět, o němž se ve své pýše domníváme, že jej můžeme hníst, formovat a zařídit podle svých představ – nýbrž takové já, jež je druhým pólem vztahu k věčnému Ty, tou částí naší bytosti, jíž zůstáváme ve spojení s naším nebeským Otcem a Stvořitelem. Přílišným prodlíváním v labyrintu se toto spojení může zanést a zapomenout, avšak nikdy není zcela přerušeno, vždyť „nalomenou třtinu nedolomí“: „proste a bude vám dáno, hledejte a naleznete, tlučte a bude vám otevřeno“. Zlomení moci labyrintu se děje jako očištění: prohlédnutí iluzí, vyhasnutí tužeb, zbavení se světských závislostí, „odumření“ světu i sobě samému, po němž následuje osvícení a sjednocení s Bohem (*unio mystica*). Zde však cesta teprve začíná: duše, která prožila osvobození a vzestup, neuniká do nějakého „jiného světa“ – je přísně vzato stále ve světě lidském, který však nyní jinak vnímá a prožívá. A tak zde konečně může zahlédnout otisky, které Bůh zanechal ve stvoření na důkaz své lásky a moudrosti, a najít i nové duchovní příbuzenstvo.



V této práci se ukazuje, že *Labyrint* zůstal po větší díl svého druhého života nepochopen. Pokud se přece jen objevují výjimečné vhledy a náznaky hlubšího porozumění, souvisí to zpravidla vždy s vlastní zkušeností jejich autorů. Jde většinou o osobnosti, které na vlastní kůži prožily peklo světa, bolest a strast pramenící z pokřivených lidských vztahů, prohlédnutí iluzí – ať již byly pronásledovány pro víru, odlišný názor či politické přesvědčení. Uvidíme proto, že nezávisle na tom, co z díla vytvořila společenská objednávka doby, funguje *Labyrint* jako magnet, který je nadán magickou mocí k sobě přitahovat všechny, kdo z celého srdce prahnou po útěše a rozřešení, a vytváří z nich napříč dějinami zvláštní duchovní společenství. Síla a hloubka interpretace se tak – spíš než od nějaké zvláštní „metody“ – odvíjí od prožitého utrpení, pokud jsme si i jemu navzdory dokázali uchovat v srdci lásku: k Bohu, sobě samým i sobě navzájem. A to je také jediný klíč, kterým lze dílo smysluplně otevřít.

V Praze, 13. prosince 2023

*Ach, ach, nevím kudy kam, ach, točím se sem i tam,  
    má lásko, ó Kriste můj, má lásko, ó Kriste můj!  
Právě jsem v labiryntu, v zmateném labiryntu.  
– Adam Michna z Otradovic, Svaté lásky labyrint*

## 1. Potřebujeme labyrintologii?

### 1.1 Labyrint komeniologie

Mluvíme-li v souvislosti s nezměrným rozsahem myšlenkového odkazu Komenského o komeniologii jako specifické disciplíně, která si klade za cíl tento odkaz probádat, kontextualizovat, znovu zprostředkovat naší době a dále jej rozvíjet, mohli bychom právě dnes, v roce 2023, kdy si připomínáme význačné jubileum Komenského *Labyrintu*, v rámci komeniologie vytýčit také zvláštní podobor *labyrintologie*, jež by se zaměřila pouze na zkoumání této knihy a jejího druhého života. Protože si uvědomujeme, že se tato teze může na první pohled jevit jako nadsázka, pokusíme se ji nyní zdůvodnit.

Komeniologie v posledních desetiletích naráží na podobný problém, který můžeme sledovat i u ostatních duchovědných disciplín a který bychom mohli vyjádřit termínem *fragmentace*. Na jedné straně dospěla do stavu, v němž je stupeň našeho poznání v jednotlivostech neuvěřitelně vysoký, detailní a zároveň vnitřně velmi jemně diferencovaný, takže se dnes již například nikdo neodvážá prohlásit se „odborníkem na Komenského“, ale zabývá se zpravidla pouze určitým výsekem z jeho života a díla, případně pouze nějakým dílčím problémem (typicky brandýský, lešenský, anglický pobyt, české, pansofické, všenápravné období, pedagogické dílo, Komenského filozofie, Komenského latina, čeština ad.). Na druhé straně právě tato skutečnost kráčí ruku v ruce se zjištěním, že se bádání o Komenském jako celek stalo navenek vlastně nepřehledným. Schopnost se v Komenského životě, díle a myšlení zorientovat vcelku a zároveň v detailu dávno přesáhla faktické možnosti jednotlivce, ba vypadá to, že snad i celých badatelských týmů.

K tomu můžeme uvést několik výmluvných příkladů. V roce 1956 se vytvořila badatelská skupina, která si stanovila za cíl vydat kritickou edici Komenského veškerých spisů.<sup>17</sup> Dnes,

---

<sup>17</sup> Příslušné usnesení ukládá vydat souborné dílo v rozsahu 32 svazků, které budou vycházet do roku 1970 po 2-4 svazcích ročně v původním jazyce a s českým překladem. Tento cíl se přirozeně nenaplnil (srov. též násl. pozn.).

po necelých sedmdesáti letech, na úkolu pracuje již třetí generace špičkových badatelů z různých oborů a specializací a jeho zdárné dokončení je stále v nedohlednu.<sup>18</sup> Komenského písemný odkaz je neuvěřitelně rozsáhlý, v mnoha případech navíc také neuspořádaný, k mnoha textům existuje více rozdílných verzí sepsaných za různých okolností, takže sledovat jejich vývoj se podobá bez nadsázky spleťmu detektivnímu příběhu, v němž hlavní indicie občas chybí, mnoho textů je nutno považovat za ztracené a rekonstruovat je spekulativně na základě kusých zmínek a narážek. Zadruhé, v roce 1912, před více než sto lety, se profesor kulturní historie a knihovník Musea Království českého Čeněk Zíbrt za pomoci Josefa Volfa rozhodl sestavit dosavadní bibliografii ke Komenskému. Došel k 5.924 záznamům ke Komenského dílu a 7.372 záznamům k životu a významu Komenského. Celkem má jeho dodnes užitečný soupis neuvěřitelných 13.314 záznamů na necelých 700 tiskových stranách.<sup>19</sup> Co k těmto záznamům přibylo dodnes, není už možno ani souhrnně sepsat, nejspíš však ani přesně vyčíslit. Zatřetí, komeniologie jaksi již notoricky postrádá velké dílo o Komenském. Zatímco populárně naučných publikací a jednostranných hagiografií je tolik, že by jen jejich zmapování vydalo na samostatnou knihu, syntetických biografií je vlastně stále poskrovnu, a pokud jsou, tak většinou zastaraly. Když nepočítáme nejstarší práce Kvačalovy,<sup>20</sup> Zoubkovy<sup>21</sup> a nemnoha dalších z konce 19. století, je český čtenář odkázán pouze na monumentální sice, ale přece jen již z nám poněkud vzdáleného myšlenkového prostředí vzešlý opus Novákův, dokončený Hendrichem v roce 1932.<sup>22</sup> Ten ovšem obsahuje poněkud zkreslené hodnocení významu Komenského coby filozofa, zejména proto, že ještě nepočítá se zásadním objevem

---

Viz „Usnesení ÚV KSČ a vlády republiky o vydání spisů J. A. Komenského.“ *Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické*. V Praze: [s.n.], 28.3.1956, 36(88), s. 1.

<sup>18</sup> Jde o edici *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia*. Praha: Academia, 1969 – současnost. Dosud vyšlo dvacet dílů (1-4, 9/I-II, 11-14, 15/I-IV, 17-18, 19/I-II, 23, 26/I) v původních jazycích, od překládání se nakonec až na výjimky zcela upustilo. Nejde ovšem zdaleka o první pokus o souborné vydávání Komenského díla, snažilo se o to již 19. a první polovina 20. století. Sama historie tohoto vydávání je poměrně složitá, pro ilustraci na tomto místě však stačí poznamenat, že všechny dřívější projekty symptomaticky ztroskotaly. Současná edice, ač stále nedokončená, drží několik historických primátů: je dosud nejrozsáhlejší, po textově kritické stránce obecně nejpřesnější, má nejbohatší poznámkový aparát i nejdůkladnější úvodní studie k jednotlivým dílům a vyznačuje se neporušenou kontinuitou.

<sup>19</sup> ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie, Díl 5: Zpracování, dějiny české od roku 1670-1679, čís. 22999-30910, Jan Amos Komenský, č. 17324-30638*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912.

<sup>20</sup> KVAČALA, Ján. *Johann Amos Comenius: Sein Leben und seine Schriften*. J. Klinkhardt, 1892.; KVAČALA, Ján. *J. A. Komenský: Jeho osobnost a jeho soustava paedagogické vědy*. Přel. R. Augenthaler. Praha: J. Otto, 1921.

<sup>21</sup> ZOUBEK, František. *Život Jana Amosa Komenského: jménem Besedy Učitelské v Praze k dvoustileté památce úmrtí Komenského, Svazek 1*. Nákladem Besedy učitelské, 1871; ZOUBEK, František Jan a Jan Václav NOVÁK. *Život Jana Amosa Komenského na oslavu třisetleté památky jeho narození*. V Praze: J. Otto, 1892.

<sup>22</sup> NOVÁK, Jan Václav a Josef HENDRICH. *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy*. Praha: Nákladem Dědictví Komenského, 1932.

Komenského *Obecné porady*, učiněným až v polovině 30. let 20. století.<sup>23</sup> Zatím poslední velkou práci předložila Milada Blekastadová,<sup>24</sup> ovšem ani ta nebyla přijata zcela bez výhrad a dělí nás od ní více než půlstoletí.<sup>25</sup> Absenci syntetického díla z pera českého autora konstatuje Bečková ještě v roce 1983<sup>26</sup> – a zůstává v platnosti víceméně dodnes.<sup>27</sup> Ve svých komeniologických studiích i korespondenci Patočka opakovaně vyjadřuje lítost nad tím, že stále nemáme české dílo o Komenském,<sup>28</sup> které by jednak uceleně zhodnotilo a docenilo jeho přínos jakožto světového myslitele-filozofa, jednak předvedlo Komenského duchovní biografii vcelku, a to nejen v neproblematické kontinuitě, ale i ve vnitřních rozporech, napětích a často nepřímocharém myslitelském vývoji.<sup>29</sup>

Určité obavy, které pokusy o potenciální syntézu obestírají, nemusejí přitom vycházet jen z úctu a pokoru vzbuzujícího rozsahu pramenného materiálu, který jsme ilustrovali výše. Zdá se, že rovným dílem mohou mít původ v obtížnosti, s níž se v naší vlastní, současné dějinné situaci první čtvrtě 21. století hledá jednotící zorný úhel, který by zároveň nabídl smysluplný svorník

---

<sup>23</sup> Objevitel D. Čyževskij o nálezech informoval v několika časopisech u nás i v zahraničí v letech 1935-1937, soupis těchto článků viz např. PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie II*. Ed. Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998. s. 362, pozn. 20.

<sup>24</sup> BLEKASTADOVÁ, Milada. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.

<sup>25</sup> Za oponenta práce byl vybrán Jan Patočka. Diskusi s Blekastadovou a námitky ohledně některých aspektů její práce poučným způsobem zachycuje jejich vzájemná korespondence. Viz PATOČKA, Jan. *Korespondence s komeniology I*. Ed. Věra Schifferová, Ivan Chvatík a Tomáš Havelka. Praha: OIKOYMENH, 2011. s. 9-208.

<sup>26</sup> BEČKOVÁ, Marta. „Československá poválečná komeniologie (Nástin vývojových linií).“ *Pedagogika* 33, 1983, 2. s. 209-224, zde s. 218. Patočkovo jméno v tomto shrnutí nezazní, ovšem pět let po zveřejnění Charty 77 to příliš nepřekvapí.

<sup>27</sup> Existují samozřejmě kvalitní biografické práce menšího rozsahu či specifického zaměření, které tímto nechceme opomíjet. Za všechny jmenujme např. KOPECKÝ, Jaromír, Jiří KYRÁŠEK a Jan PATOČKA. *Jan Amos Komenský: Nástin života a díla*. Praha: SPN, 1957; POLIŠENSKÝ, Josef. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996; KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992.

<sup>28</sup> Viz např. PATOČKA, Jan. „O nový pohled na Komenského“. In PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie I*. Ed. Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1997. s. 11-21, zde s. 1. Z korespondence opět např. PATOČKA, Jan. *Korespondence Jana Patočky s Miladou Blekastadovou (1957-1977)*. In PATOČKA, Jan. *Korespondence s komeniology I*. Ed. Věra Schifferová, Ivan Chvatík and Tomáš Havelka. Praha: OIKOYMENH, 2011. s. 19 a další.

<sup>29</sup> K nejvýznamnějším příspěvkům, které ukazují daným směrem, lze bezesporu přiřadit jednak např. Patočkovy práce PATOČKA, Jan. *Didaktika a pansofie. Studie k filosofii výchovy J. A. Komenského. Monografie z pozůstalosti*. In Patočka (2003), s. 13-218; PATOČKA, Jan. *Komenský – Kusánský – Descartes. Nedokončená monografie z pozůstalosti*. In Patočka (2003), s. 219-364. Patočka sám zase vysoce cenil práci Klause Schallera, viz SCHALLER, Klaus. *Die Pädagogik des J. A. Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert*. Heidelberg, 1962; z novějších příspěvků sem patří např. FLOSS, Pavel. *Labyrint srdce a ráj světa: Obrazy doby, života a díla Jana Amose Komenského*. Praha: Fénix, 1992 a svým způsobem také PALOÚŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992.

Komenského různorodých a často též navzájem zdánlivě nespojitých životních zaměření. Svou roli může hrát také snaha neopakovat staré chyby. Jednostranné výklady se v minulosti stačily často zdiskreditovat, ať to byl na jedné straně Komenský jako *cordatus Bohemus* u obrozenců, blouznivec, náboženský fanatik a válečný štváč u některých osvícenských myslitelů či pokrokový pedagog u českých i sovětských badatelů. Že jsme tedy dnes na podobné zjednodušování opatrnější, je do jisté míry pochopitelné. Jenže přestat se kvůli tomu pokoušet o celistvý pohled vůbec, což je koneckonců symptomatické pro celou dnešní dobu, je také *lapsus*, který možná bude jednou historie hodnotit jako druhý extrém, jenž se vyznačuje podobnou krátkodechostí jako jednostranné ideologizace minulých dob. Celistvý příběh představuje zásadní způsob poznání. Nefunguje jen *pro sebe* či *o sobě*, ale spouští plodný dialektický proces. Vymezit se vůči němu může být stejně důležité, jako jej přijmout. Přináší pohyb – bez něj hrozí stagnace.<sup>30</sup> A právě tato stagnace – jako vakuum, které touží být naplněno – dialekticky opět vytváří podhoubí pro vznik výkladů jednostranných. Nepatří to ovšem také k průvodním jevům doby? Totiž že ta část společnosti, která by měla zdravě a plodně polemická celistvá vyprávění vytvářet a nabízet k diskusi, podléhá až hypnotizující fascinaci *bádáním pro bádání*?

A konečně poslední aspekt této situace: systematicky zpracovány nejsou ani dějiny komeniologie jakožto oboru, což úsilí o badatelskou kontinuitu opět značně ztěžuje. Na tento problém narazil např. J. Hajíček ve své dizertační práci o komeniologickém díle Jiřiny Popelové.<sup>31</sup> Došel k závěru, že chce-li pojednat přínos Popelové pro komeniologii, bude jej nutno uvést do patřičného kontextu, který musí nejprve samostatně zpracovat.<sup>32</sup> Jeho práce je v tomto smyslu vlastně průkopnická a velkou její část tvoří právě pokus o nástin dějin

---

<sup>30</sup> Snad příliš nepobouří, připomeneme-li na tomto místě známou komeniologickou kauzu z počátku 90. let minulého století. Odstartoval ji J. Bořecký tvrzením, že část Komenského díla *Obecná porada* by mohla být nacistickým podvrhem, na němž se podle něj měl podílet její objevitel D. Čyževskij. Bořeckého teze se ukázaly jako liché, otevřely ovšem podnětnou diskusi, která zmobilizovala celou řadu vynikajících badatelů. Z hlediska, které sledujeme, je podstatný proces, který přináší pohyb. V tomto smyslu rozumíme také diskusní poznámce k této kauze z pera Zdeňka Pince (srov. PINC, Zdeněk. „Po stu letech opět v boji o rukopisy?“ *Tvar. Literární týdeník* 29 (1992), s. 1, 4-5, 7). Ti, kdo byli tehdy debaty účastni a jejichž životní práce se možná nepříjemně dotkla, se mnou asi nebudou souhlasit, přesto se domnívám, že i podobné „kauzy“ vposled mohou prospět jistému oživení, vyjasnění, zaostření pozornosti určitým směrem. Srov. např. Řezníková a kol. (2014), s. 245.

<sup>31</sup> HAJÍČEK, Jakub. *Jiřina Popelová a moderní česká komeniologie*. Dizertační práce. Praha: FF UK, Ústav českých dějin, 2015.

<sup>32</sup> Hajíček (2015), s. 80. Vyjmenovává zde také v pozn. 289 soupis statí, o něž je možné se v této otázce opřít, ale celkově lze konstatovat, že jich je jednak poměrně málo, jednak většinou pojednávají jen určité období nebo volí specifické hledisko.

komeniologie.<sup>33</sup> Ani ten však nelze považovat za ukončený, protože jednak dochází pouze do 80. let minulého století, kdy se zároveň uzavřela životní dráha Popelové (1904-1985), jednak se pochopitelně orientuje spíš na komeniologii českou a slovenskou s občasnými exkurzy do recepce zahraniční, a konečně – vzhledem k odlišnému celkovému zaměření práce – mu jde především o nástin hlavních vývojových linií a celkových tendencí.

Pokud jsme tedy na začátku postavili trochu provokativně tezi o ustavení labyrintologie jako nového podoboru, který by se zabýval výlučně studiem Komenského *Labyrintu* a jeho souvislostmi, zjišťujeme nyní, že nadsázka je jen zdánlivá, protože labyrintologie musí dříve či později narazit na výše uvedené problémy, s nimiž se potýká i komeniologie samotná. Tím prvním je nepřehledné a takřka nepřeborné množství pramenného materiálu, který dnes hrubým odhadem čítá rozhodně vyšší stovky, pravděpodobně však spíš nižší tisíce záznamů různě kolísající relevance a kvality – od specializovaných studií odborníků přes nahodile roztroušené zmínky různých osobností až po *Labyrintem* inspirovaná umělecká díla či třeba školní osnovy. Tento materiál přirozeně není jako celek nikde katalogizován.<sup>34</sup> Zadržím, neexistuje dnes žádná novější shrnující monografie či kanonická studie, z níž by bylo možné vycházet.<sup>35</sup> Na to, že by si *Labyrint* zasloužil vlastní „zevrubnou studii nebo monografii“, kterou „dosud nemáme“, poukázal v roce 1958 Josef Škarka<sup>36</sup> a u zbožného přání zůstalo dodnes. Zatřetí, protože chybí celistvé zpracování dějin komeniologie, dědí tento problém i labyrintologie, pokud by se chtěla pustit do úkolu kontextualizovat bádání o *Labyrintu* do dějin bádání o jeho autorovi, díle a myšlení. Můžeme tedy říci, že i bádání o *Labyrintu* se dnes symbolicky samo stává labyrintem, který je nutno projít, následovat Ariadninu nit a doufat, že se ji podaří správně navinout v alespoň částečně ladný a přehledný celek.

---

<sup>33</sup> Tamt., s. 80-181.

<sup>34</sup> Nedocenitelnou pomůckou je stále Zíbrtův bibliografický soupis (1912), ten ovšem vznikl před první světovou válkou. Jediná studie, která na tomto soupisu staví a uvádí bibliografické záznamy do vzájemné souvislosti, je práce Součkova (1924). Ta byla ovšem rovněž napsána před sto lety, tehdy ke 300. výročí *Labyrintu*. Viz SOUČEK, Stanislav. „Komenského „Labyrint“ u nás a v cizině (k 300. výročí jeho dokončení 13. prosince 1623)“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*. Praha: ČSAV, 1924, roč. 7. s. 17-53. Částečný soupis a zhodnocení literatury k *Labyrintu* lze najít nejnověji např. v úvodní studii Jany Stejskalové k českému pretextu studií D. Čyževského. Viz STEJSKALOVÁ, Jana. „Komeniologické bádání Dmytra Čyževského“. In ČYŽEVSKÝJ, Dmytro. *K Labyrintu světa*. Ed. Jana Stejskalová. Praha: FILOSOFIA, 2017. s. 5-30.

<sup>35</sup> Obecně můžeme konstatovat, že ač je odborná literatura k *Labyrintu* poměrně rozsáhlá, badatelské výtěžky v ní bývají zhusta opakovány a přepisovány – originální studie bychom ve skutečnosti dokázali spočítat na prstech obou rukou. Přínos jednotlivých autorů bude pojednán v příslušných kapitolách této práce.

<sup>36</sup> ŠKARKA, Josef. „Bibliografická poznámka“. In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce, to jest Světlé vymalování (...)*. Ed. Josef ŠKARKA. Praha: Naše vojsko, 1958. s. 252.

## 1.2 Vymezení předmětu labyrintologie. Cíle, metody, předběžné hypotézy

Máme-li obecně vymežit předmět labyrintologie a vytýčit prostor jejího zkoumání, můžeme si při tom vypomoci názornou pomůckou, kterou použil Komenský jako ústřední motiv ve své *Hlubině bezpečnosti*, totiž obraz kola.<sup>37</sup> Pro účely našeho přirovnání si jej ovšem podstatně zjednodušíme. Do středu kola v našem případě umístíme Komenského dílo *Labyrint* (střed stojí nepohnutě, protože dílo je svým způsobem hotové, uzavřené). Kolo samotné pak bude představovat veškerou naši aktivitu, která se k *Labyrintu* nějakým způsobem vztahuje a jejímž cílem je dostat se blíže středu. Střed je stále týž, ale naše aktivita má různé projevy, symbolizované zde z různých stran se sbíhajícími „paprsky“ (loukotěmi). Část paprsků představuje aktivitu intelektuální, pro niž střed-*Labyrint* vystupuje jako explicitní téma vědeckého výzkumu. Výsledkem této aktivity jsou badatelské výstupy v podobě sekundární literatury. Jiná část paprsků představuje aktivitu kulturně-společenskou, která se k *Labyrintu* vztahuje jako k určitému „symbolickému centru“ (sem patří všechny reference, které nespádají *sensu stricto* do akademického bádání).<sup>38</sup> Zde dílo vystupuje jako svého druhu symbol či ikona, generující nejrůznější obsahy, významy a výstupy. Kolo se otáčí a s ním i paprsky všeho druhu, takže si vyměňují pozice – badatelská i společenská aktivita na sebe navzájem působí: společenská rovina se stává předmětem badatelského zájmu, badatelské výstupy ovlivňují aktivitu společenskou, badatelskému zájmu předchází zájem společenský jako určitá motivace či interes. Někdy naopak stojí proti sobě, badatelská aktivita se staví do role určitého korektivu té společenské, či dokonce úmyslně vytváří protichůdné koncepce.<sup>39</sup>

Když je kolo v pohybu, paprsky tvoří jediný vír a může být obtížné je od sebe oddělit. Přechod jedné roviny ke druhé nemá zpravidla ostrou hranici, ale je v zásadě plynulý – dochází v něm vlastně k určitému zaostřování, artikulaci, „zvýslovňování“. Badatelská rovina se k *Labyrintu*

---

<sup>37</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Centrum securitatis to jest Hlubina bezpečnosti aneb Světlé vymalování (...)*. In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského, Sv. 3: Truchlivý. Listové do nebe. Přemýšlování o dokonalosti křesťanské. Nedobytečný hrad. Labyrint svět a ráj srdce. Pres boží. O sirobě. Centrum securitatis. Renuntiatio mundi. Bazuine des genaden jaar. Kšaft umírající matky jednoty bratrské*. Praha: Academia, 1978. s. 475-548, zde s. 485-486.

<sup>38</sup> Máme zde na mysli to, co pojmenoval M. Havelka jako „symbolická centra“ – širší ideové entity, které jsou součástí obrazu dějin a které „mohou být (a často jsou) naplňovány symbolickými významy, které jim historicky neodpovídají, a (...) jejich zvláštní konstelace se stávají výraznou kulturní charakteristickou doby a jejich ideologií“. Podobným symbolickým centrem v našich dějinách je typicky například „husitství“, ale i „Komenský“. HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989*. Praha, 2001. s. 17.

<sup>39</sup> Náš obraz analogicky postihuje skutečnosti, které popisuje např. V. Urbánek, když shrnuje dosavadní vývoj diskuse o vztahu historiografie a společenské paměti: historiografie se sice stává součástí společenské paměti, přesto součástí specifickou – někde ji pomáhá produkovat, jinde se vůči ní vymezuje a nabízí „protipaměťové“, alternativní koncepty. Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 179-181.

vztahuje po způsobu soustavné a výslovné reflexe, společenská po způsobu stále volnější a volnější recepce, asociace a inspirace. Komenský ve svém příoměru pracuje zejména s tím, že loukotě jsou jednou svou stranou blíže středu, druhou blíže okrajům. To v našem případě znamená, že i naše aktivita ohledně *Labyrintu* může být dostředivou, blížící se středu, nebo odstředivou (Komenský říká „samosvojnou“ a „jinudou“), která střed de facto mívá a spíš se od něj vzdaluje. Jednoduše řečeno, badatelská i kulturně-společenská aktivita může být trefná a případná, nebo lichá a vyprázdněná. Protože kolo je v pohybu, tuto aktivitu je třeba zároveň sledovat *v čase*, v její genezi i v patřičných dějinných kontextech a proměnách hermeneutických akcentů. Tato práce si klade vzhledem k labyrintologii následující cíle:

Zaprvé, vytýčit rozsah a provést soupis jejího pramenného materiálu. V něm budou sledovány především (1) rukopisy, opisy, vydání a překlady *Labyrintu*, jejich textové odlišnosti, ediční výbava a komentáře (úvody, doslovy, ediční poznámky ad.), (2) sekundární literatura k *Labyrintu* (badatelské výstupy), (3) díla či objekty dosvědčující uměleckou recepci *Labyrintu* (slovesné a výtvarné umění, hudba, divadlo ad.) a (4) díla či objekty dosvědčující kulturně-společenskou recepci *Labyrintu* jiného druhu (např. reklama, zmínky v různých souvislostech a kontextech apod.).

Zadruhé, protože bibliografický materiál se rozprostírá na časové ploše čtyř staletí, pokusíme se v něm vysledovat a vyznačit dílčí celky či epochy. Ty by na jedné straně měly reflektovat rámce či milníky obecných dějin, hlavním smyslem této práce je však odhalit v těchto rámcích interpretační či recepční typiku ve vztahu k *Labyrintu*, která zároveň poukáže k dobovým a kontextuálním hermeneutikám.

Zatřetí, průběžně se pokusíme pojednat téma druhého života *Labyrintu* (jde vlastně o žánr *Nachleben* či *fata libellorum*). V rámci tohoto druhého života budeme sledovat *Labyrint* jednak jako badatelské, jednak jako kulturně-společenské, symbolické centrum. Měly by se při tom prokázat předběžné hypotézy, a totiž že (1) *Labyrint* fungoval napříč staletími v obou těchto horizontech, a to s proměnlivou intenzitou v závislosti na dějinném a společenském kontextu, (2) že tyto horizonty v určitých obdobích souzněly, jindy naopak kráčely odlišnými cestami a konečně mohly stát i proti sobě, (3) že badatelský i kulturně-společenský zájem zažívaly v minulosti své pozitivní vzmachy i ideová vyprázdnění. (4) Přirozeně předpokládáme, že interpretace, recepce a ohlasy *Labyrintu* byly vesměs závislé na dějinně-společenských



kontextech, vyznačujících se různými hermeneutickými přístupy, jsme ovšem připraveni i na nálezy takové povahy, které dobové stereotypy narušují, korigují či překonávají.

Struktura této práce došla v průběhu psaní k četným přepracováním. Aby se podařilo naplnit téma druhého života *Labyrintu* při zachování co nejvyšší míry názornosti, rozhodl jsem se nakonec jako hlavní osu práce zvolit hledisko historické, které bude sledovat ohlasy díla víceméně chronologicky od sepsání rukopisu (1623) až do současnosti (2023). Do diachronního rámce budou včleněna témata, která bylo z povahy věci nutné řešit jinak (synteticky, synchronně či analyticky). Badatelská rovina bude zastoupena především nejdůležitějšími osobnostmi, které v bádání o *Labyrintu* učinily zásadní objevy, a analýzou jejich výstupů. Kulturně-společenskou rovinu pojednáme formou naznačení horizontů, v jejichž rámci lze *Labyrint* smysluplně sledovat.

Bývá dobrým zvykem do úvodních kapitol vložit také cosi na způsob *disclaimeru*, v němž autor vylučuje badatelskou odpovědnost v oblastech, o nichž ví, že je do své práce nemohl či záměrně nechtěl zahrnout. Protože jsme zvolili téma, které nelze pro svou šíři jako celek jednotlivci nikdy plně přehlédnout (a ze samé interpretativní povahy duchovědného bádání tato šíře vlastně neustále narůstá, protože za již objevenými horizonty vyvstávají vždy nové), nevyhneme se tomu ani my.

Zaprvé, pokud v této práci mluvíme (s notnou dávkou nadsázky) o „labyrintologii“ či „labyrintolozích“, jsme si vědomi toho, že se jedná o podobně problematický pojem, jakým je i samotná komeniologie. Pokud to již z výše řečeného nevyplývalo, musíme na tomto místě upozornit, že se nesnažíme snad reálně zavést nějakou novou disciplínu (což by bylo směšné). Pojem míníme spíš jako literární zkratku či metaforu, která nám umožňuje efektivně vyjádřit a souhrnně pojmenovat několik skutečností: rozsah pramenného materiálu, šíři badatelského záběru a vzájemně jinak často nesouvisející osoby a fenomény. Pojem pro nás zastřešuje všechna možná hlediska, jejichž optikami byl, je a může být *Labyrint* zkoumán: historie, literární věda (teorie, kritika, komparatistika ad.), jazykověda, filozofie, teologie ad. Protože však *Labyrint* jakožto symbolické centrum přirozeně expanduje i do mnoha dalších oblastí, museli bychom do tohoto výčtu zahrnout např. i pedagogiku, dějiny umění, politickou vědu, etnologii a folkloristiku, hymnografii a další disciplíny. Tato práce přirozeně nemůže sledovat vývoj *Labyrintu* v každém z těchto jednotlivých oborů – proto postulujeme labyrintologii jako určitou syntézu, která ovšem nemá ambice suplovat tato jednotlivá speciálně-vědní zkoumání.

Také provedení syntézy záleží na tom, jaké hledisko se rozhodneme především uplatnit. Čtenář snadno postřehne, že v souladu s hlavním badatelským zaměřením autora je převažující hledisko naší práce historicko-filozofické a dalo by se snad nejlépe zařadit do oboru dějin idejí (*Ideengeschichte*). V dílčích zmínkách, badatelských či společensko-kulturních výstupech tedy sledujeme především to, co myšlenkově podstatného o díle vypovídají, a co tím zároveň zpětně vypovídají o dané době. Do oblastí speciálně-vědních disciplín zabíháme pouze v případě, že se jejich zjištění nějak dotýkají tohoto ústředního problému. Tak např. literárněvědní diskuse o tom, zda je *Labyrint* spíš dílem renesančním či barokním, je speciálně-vědní problém, způsob uchopení tohoto problému však zároveň vypovídá o duchu doby.

Zadruhé, protože o *Labyrintu* již bylo napsáno mnohé, nebudeme v této práci opakovat některé všeobecně známé skutečnosti. Tak zde čtenář například nenalezne převyprávění obsahu, které je ostatně součástí takřka každého dosavadního pojednání o díle. Nezřídka přitom bývá provázeno i určitými rozpaky. Tak např. J. V. Novák po svém shrnutí doznává: „Náš postup myšlenkový zde podaný proti spisu samému jest ovšem mdlý a bezbarvý.“<sup>40</sup> Učiníme proto raději tak jako jiný velký labyrintolog F. Zoubek, který se místo vlastního shrnutí spokojil s konstatováním, že „spis sám živě náhledy svými vysvětluje, že jich štětcem není snadno dosáhnouti, tím méně převýšiti.“<sup>41</sup> Podobně se v naší práci vzdáváme podrobného líčení známých osudů Komenského v době sepsání *Labyrintu*, kterých čtenář snadno najde dost z per povolanějších – shrnujeme je proto jen stručně a odkazujeme pouze na patřičnou literaturu.

Zatřetí, vzhledem k výše naznačené šíři pramenného materiálu se tato práce nechce a ani nemůže pokoušet zaplnit *veškeré* mezery, které v labyrintologickém bádání existují. Ve svém skromném rozsahu nemůže nabídnout než načrtnutí základních kontur a myšlenkových linií a pojmenování hlavních témat. Je tak zároveň pokusem o stanovení určitého pracovního rámce, který v budoucnu mohou speciální studie doplňovat a precizovat. Celá práce je orientována především na domácí, české prostředí a jeho společensko-kulturní kontext. Výjimky z tohoto pravidla jsou v naší práci sice četné, avšak nelze je jistě považovat za vyčerpávající. Vyhrazuji si proto právo spokojit se v určitých případech s prostým zjištěním, že v celkovém obrazu registrujeme bílá místa, vybízející k domalování. Upokojuje nás skutečnost, že i ty

---

<sup>40</sup> Novák-Hendrich (1932), s. 76.

<sup>41</sup> Zoubek-Novák (1892), s. 38.

nejfundovanější labyrintologické studie se ve valné většině vyznačují tím, že pokládají více otázek, než na které dávají odpověď.

Na závěr této kapitoly připojme ještě několik drobných poznámek rázu metodologického. Termínem *Labyrint* v této práci rozumíme celé dílo *Labyrint světa a ráj srdce*. Jeho první část označujeme jako *Labyrint světa* nebo jednoduše „první část“, druhou část jako *Ráj srdce* (příp. „druhá část“). Protože Komenský sám nikde nevedl, kde končí první a začíná druhá část, považujeme v souladu s většinou badatelů za začátek *Ráje srdce* kapitolu XXXVII. Pokud v této práci uvádíme čísla kapitol *Labyrintu* římskými číslicemi, vztahujeme se vždy ke kritické edici z roku 1978,<sup>42</sup> pokud není výslovně uvedeno jinak. Odkazy na literaturu v poznámkách pod čarou v souladu s obecným územ zejména u opakovaně citovaných děl zjednodušujeme a uvádíme ve formátu „Příjmení autora (rok vydání)“. Odkazy na vydání *Labyrintu* zjednodušujeme a uvádíme ve formátu „*Labyrint* (rok vydání)“, v případě souběhu více vydání ve stejném roce navíc uvádíme navíc římskou číslici I-IV. Plné bibliografické informace čtenář nalezne v seznamu literatury na konci této práce.

---

<sup>42</sup> *Labyrint* (1978).

...nic neslyším než pláč a nařikání: vejdu-li kam do soukromnosti, strach nenadálého přikváčení mne svírá:  
poslouchám-li novin, všecko zlé slyším: neposlouchám-li, tesknosti se obrániti nemohu. Bdím-li, v ustavičném  
jest mysl kolotání: spím-li, snové mne děsí... Někdy pak tak přichází šťastná hodinka,  
že člověk zprostřed nejhlubšího zármutku k rozveselení bývá přiveden.

– Jan Amos Komenský, *Truchlivý I a II*

## 2. *Labyrint* u Komenského

Pokud se budeme dle výše uvedeného předsevzetí držet chronologického výkladu, je třeba materiál pro labyrintologii nejprve hledat u samotného autora spisu. Prvním tématem, jemuž bylo věnováno mnoho pozornosti především historiky, jsou tedy přirozeně okolnosti vzniku rukopisu díla. *Labyrint* dobou svého sepsání spadá do období Komenského tzv. „útěšných spisů“, tato souvislost představuje další velký okruh bádání. Protože je *Labyrint* dílem částečně autobiografickým, patří sem také často dotýkané téma „*Labyrint* jako životopis“. O tom, jak vysoce si Komenský sám díla cenil, svědčí především skutečnost, že se k rukopisu ještě dvakrát vrátil, aby jej připravil pro vydání tiskem, a při té příležitosti jej dvakrát revidoval a doplnil. Vznikly tak tři verze textu, na jejichž odchylky se minimálně od přelomu 19. a 20. stol. rovněž soustředila badatelská pozornost. Načrtnutým tématům se budeme věnovat v následujících kapitolách.

### 2.1 Komenský před *Labyrintem* a po něm. Historický kontext vzniku rukopisu

Vznik rukopisu *Labyrintu* přirozeně nelze oddělit od životních osudů autora v této době, téma Komenského biografie je proto nedílnou součástí labyrintologie. Zmapovat vývoj pohledů různých historiků na tuto část Komenského života by nicméně vydalo na samostatnou práci, nakolik se jedná o téma v minulosti i dosud hojně probírané. Přirozeně se jím zabývají všichni velcí životopisci Komenského ve svých monografiích,<sup>43</sup> pojednávají o něm – někde stručněji, někde detailněji – takřka veškeré úvody či doslovy k různým vydáním *Labyrintu*.<sup>44</sup> „Východočeskému“ období se ve specializovaných studiích důkladně věnovali

---

<sup>43</sup> Viz např. již připomínané práce Kvačala (1982), Zoubek (1971), Zoubek-Novák (1892), Novák-Hendrich (1932), Blekastadová (1969), Kopecký-Kyrášek-Patočka (1957), Kumpera (1992), Polišínský (1996) a mnoho dalších.

<sup>44</sup> Citujeme je na různých místech této práce. Naposledy např. KOMENSKÝ, Jan Amos a HAVELKA, Tomáš. *Duchovní traktáty I/III*. Brno: Host, 2022. Komentář na s. 223-241, k okolnostem brandýského období Komenského zvl. s. 223-227.

např. J. B. Čapek<sup>45</sup> a J. Procházka.<sup>46</sup> Do tématu částečně spadá také Komenského pobyt v Bílé Třemešné<sup>47</sup> a Horní Branné.<sup>48</sup> Syntetické shrnutí dosavadních poznatků včetně mnoha vlastních náhledů nabízí nejnověji K. Rýdl v monografii z roku 2017.<sup>49</sup> Pro účely této práce zde načrtne jen zcela obecný půdorys této etapy Komenského života, nakolik je nezbytný pro porozumění jejím dalším vývodům.

*Labyrint* je dílem vzešlým z krize, nebo lépe řečeno z mnoha dílčích krizí: osobní i společenské, náboženské i politické, existenční i existenciální, které překotné vnější události politicko-náboženského rázu symbolicky svedou a nakumulují do jediného řečiště. Šíři a hloubku této krize lze skutečně pochopit teprve tehdy, když vedle sebe položíme Komenského život před bělohorskými událostmi – a po nich. Komenský je do Bílé Hory nadějným literárním, pedagogickým, vědeckým, organizačním a veřejně činným talentem Jednoty Bratrské, před nímž se rozprostírá slibná budoucnost. Jako pilný a cílevědomý student se těší podpoře vlivných osobností, zejména Karla Staršího ze Žerotína, který má kontakty po celé tehdejší protestantské vzdělané Evropě. Ten Komenského odešle studovat na školy v Herbornu a Heidelbergu, kde se mu otevrou široké obzory, získá nové vědecké poznatky z mnoha oborů, učí se u řady vynikajících osobností a s mnoha dalšími se seznámí, obhájí tři akademické disputace. Pěšky se pak vrací zpět na Moravu s plány na velkolepé projekty: postupně sbírá materiál na český slovník, rozepíše a rozvrhne rozsáhlou encyklopedii, která má zrcadlit dokonalost a harmonii Božího stvoření. Vedle toho se věnuje pracím historickým, genealogickým, jazykovědným, bohosloveckým, sbírá lidová přísloví a pořekadla, píše drobné spisy a při svých cestách po Moravě nakreslí a průběžně doplňuje její velmi zdařilou mapu (dokončí ji roku 1626 v Brandýse). Zároveň je samozřejmě také pilným čtenářem jak zahraniční produkce staré i nové, tak staršího českého písemnictví. V roce 1616 je ordinován na kněze Jednoty a vypomáhá při škole v Přerově, v roce 1618 postupuje na místo správce česko-německého sboru ve Fulneku, kde kromě duchovenské činnosti dostává na starost i bratrskou školu. Též

---

<sup>45</sup> Hromadně vyšly po revoluci v roce 1992 u příležitosti 400. výročí narození J. A. Komenského. ČAPEK, Jan Blahoslav. *Na cestě z labyrintu: Komenský a Východní Čechy*. Předmluva D. Čapkova. Brandýs nad Orlicí: MÚ Brandýs nad Orlicí a OÚ Ústí nad Orlicí, 1992.

<sup>46</sup> PROCHÁZKA, Jaroslav. „Jan Amos Komenský v Podkrkonoší.“ In *Trutnovsko – sborník vlastivědných prací a zpráv okresního muzea a vlastivědného kroužku v Trutnově*. Okresní vlastivědné muzeum: Trutnov, 1958.

<sup>47</sup> Viz např. ŠKARKA, Antonín a Josef SKALSKÝ. *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963.

<sup>48</sup> Viz např. ZELINKA, Timoteus. *Jan Amos Komenský v Horní Branné*. Semily: Československá socialistická akademie, 1970.

<sup>49</sup> RÝDL, Karel. *Jan Amos Komenský a východní Čechy (1623-1628)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017.

roku uzavírá sňatek s dobře zajištěnou Magdalénou Vizovskou, která mu porodí zřejmě dvě děti. Je patrně činný i ve veřejných teologických a politických polemikách, přirozeně straní osobnostem podporujícím stavovské povstání a nově zvoleného krále Friedricha Falckého. Shrnuto a podtrženo, Komenský má nakročeno k zářivé kariéře církevní i akademické, která jej mohla bezpochyby vynést mezi nejvýznamnější osobnosti Jednoty a domácího kulturně-společenského života vůbec, čímž by se zařadil po bok osobností formátu např. Daniela Adama z Veleslavína či svého slavného předchůdce Jana Blahoslava.

23. května 1618 proběhne pražská defenestrace, která se stane roznětkou událostí ústících v bělohorskou porážku stavovského povstání, jež vposled strhne celou Evropu do víru třicetileté války, do té doby jednoho z nejničivějších konfliktů evropských dějin. Komenský se tak ocitá na straně podporovatelů poražených a v jeho životě nastává zásadní zlom. Dříve, než císařská španělská vojska vtrhnou roku 1621 do Fulneku a duchovní pověřený rekatolizací města nechá veřejně na náměstí spálit jeho knihovnu, Komenský odesílá svou rodinu do Přerova pod ochranu Žerotína a sám prchá a skrývá se neznámo kde. Jeho „fulnecká idyla“ i s nadějnou budoucností se mění doslova před očima v hrozivé drama: během kratičkého období Komenský přichází o bezpečí, majetek, střechu nad hlavou, práci, zázemí a prostředí své milované Jednoty, která se celá ocitá ve stavu vrcholného ohrožení. Z vycházející literární hvězdy a váženého duchovního a učitele se stává úředně hledaná osoba, vyhnanec ve vlastní zemi. A přichází ještě jedna rána, jeho manželka i dva synové umírají v roce 1622 v důsledku morové epidemie. Místa, kde se Komenský skrýval, či bližší informace o jeho cestách a osudech v této době, nám zůstávají dodnes utajeny. Historikové přirozeně zvažují mnoho různých variant, jednoznačné pramenné důkazy ovšem chybí. Sestavit přesnou chronologii událostí je proto zatím nemožné – a nejspíš to tak již zůstane. Je pravděpodobné, že Komenský snad nějaký čas pobyl s rodinou v Přerově, pak se zřejmě skrýval po jiných Žerotínových državách, snad ve Východních Čechách nebo v dnešním Slezsku, a nakonec přišel asi na podzim roku 1622 nebo na jaře roku následujícího na Žerotínovo panství v Brandýse nad Orlicí, kde se soustřeďovali azylanti z české větve Jednoty bratrské.<sup>50</sup>

## 2.2 Útěšné spisy?

O tom, že Komenský v této době nahlédl hluboko do temné propasti, není pochyb. K jeho cti – nebo snad ke cti té milosti, již se mu dostalo shůry – musíme přičíst, že v ní, tak jako celá řada

---

<sup>50</sup> Ve výkladu jsme se přidrželi podání Čapkova. Viz Čapek (1992).

jiných, neutonul. A zde právě přicházíme na práh paradoxu, nad nímž každý, kdo pozorně sleduje Komenského životní osudy, musí oněmět úžasem a úctou. Bolestné období ztrát na všech frontách, mučivé nejistoty, ba strachu o holý život svůj i svých bližních se u Komenského proměňuje v transformující zkušenost mystického rázu, kterou ve šťastné hodině – jako prorocký „hlas volajícího na poušti“ – vtělí do svých spisů. Dosah této zvláštní metamorfózy, této vpravdě alchymické transsubstanciací skrz naskrz nešťastné a objektivně bezvýhodné situace ve zralou zkušenost, není dosud zcela prozkoumán, ani náležitě doceněn. Ani největší skeptik se však nemůže nepozastavit nad skutečností, že Komenský – bičován zvenčí stálým nebezpečím, pronásledováním a válečnými hrůzami, zevnitř strachem, úzkostmi a depresivními stavy<sup>51</sup> – přesto pracuje, tvoří, píše – ba zdá se, že je literárně ještě plodnější než dřív. Styl i obsah jeho spisování se však zásadně proměňuje. Pro spisy z tohoto období se vžil souhrnný název *útěšné*, protože měly nabídnout především útěchu v situaci vnější i vnitřní krize. Někdy se jim říká také prostě *české*, protože jsou všechny psány v češtině, kterou Komenský až v exilu téměř bezvýhradně vyměnil za latinu. Oba tyto termíny mají svá úskalí. Pojem „útěšné spisy“ vážně na tom, že zdaleka ne všechny lze neproblematicky přiřadit k literárnímu žánru *consolatio*.<sup>52</sup> Nebo možná lépe řečeno, *consolatio* je jen jedním z mnoha různých názvů, které je zde možno zaslechnout. Pojem *české spisy* je zase naopak o něco širší, než námi sledované období krize – spadá sem i pár prací sepsaných ještě před bělohorskými událostmi, a také v prvních letech po odchodu z vlasti. Jako nejpřiléhavější se nakonec jeví označení *duchovní traktáty* (slovo traktát užívá mimo jiné i sám Komenský v souvislosti s *Labyrintem*), pod kterýmžto titulem nedávno některé z nich vyšly editorskou péčí Tomáše Havelky.<sup>53</sup>

O některých z těchto spisů se dříve předpokládalo, že je Komenský napsal v období mezi odchodem z Fulneku a příchodem do Brandýsa, v čase skrývání. Jsou to zejména *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské* (1622), *Nedobytečný hrad* (1622) a *Truchlivý*, díl první (asi 1623). Dnes se spíš soudí, že minimálně *Truchlivého* Komenský napsal už v brandýském azylu, možná zde ale byly napsány všechny.<sup>54</sup> První, o kterém to však můžeme tvrdit s jistotou, je *Labyrint*, který Komenský datoval 13. prosince 1623 „pod Klopoty“, což je místní část Brandýsa. Zdejší

---

<sup>51</sup> Havelka v této souvislosti zmiňuje fenomén melancholie, diskutovaný od antiky až do raného novověku. Havelka (2022), s. 226-227.

<sup>52</sup> *Consolatio*, útěšná řeč k pozůstalým, patřila k nejméně frekventovanějším formám klasického řečnictví od antiky přes renesanci až do raného novověku, z rétoriky přerostla do mnoha dalších žánrů (eseje, poezie, epistolární tvorby ad.).

<sup>53</sup> Havelka (2022).

<sup>54</sup> Srov. např. Čapek (1992), s. 25.

pobyt znamenal každopádně nový vzmach Komenského literární činnosti. Dokončil zde také tříletou práci na výtahu z Písma *Manuálníku*,<sup>55</sup> zpracoval zřejmě větší část časoměrných parafrází Žalmů a složil i některé vlastní duchovní písně, napsal druhý díl *Truchlivého* (asi 1624-1625) a spisky *Pres Boží* a *O sirobě* (oba zřejmě 1624). Téhož roku se zde podruhé oženil s Marií Dorotou Cyrillovou, dcerou bratrského seniora Jana Cyrilla.<sup>56</sup> V roce 1625 nebo 1626 přesídlil do Bílé Třemešné kde nejspíš napsal (či minimálně dokončil) *Hlubinu bezpečnosti*,<sup>57</sup> která je – spolu s blíže nedatovatelným přípiskem *Výhost světu* – považována za poslední spis „útěšného“ období.<sup>58</sup> Záhy poté je Komenský již absorbován činorodým ruchem při řešení nových, praktických úkolů, zejména zajištěním zahraničního azylu pro sebe a své souputníky. V roce 1625 absolvuje diplomatickou misi přes Lužici a Slezsko do polského Lešna, následujícího roku navštěvuje (nejen) českou emigraci v Berlíně, Amsterdamu a Haagu, kde se setká i s Friedrichem Falckým, a začne pracovat na české *Didactice*<sup>59</sup> s pevnou vírou a nadějí, že po opětovném návratu rozptýlené Jednoty do vlasti bude nutné především znovu organizovat církevní školství. Že v něm však období krize zanechalo trvalý otisk, lze například vysledovat na jeho paralelním zájmu o „nová proroctví“ Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatowské.<sup>60</sup> Truchlivá nálada, která zaznívá z Komenského útěšných spisů v tomto období, se během jeho

---

<sup>55</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Manualník aneb Jádro celé Bibli svaté (...), 1620-1623*. První vydání tiskem mělo být pořizeno ještě v Lešně, ale celý náklad zde shořel a žádný exemplář se tak nedochoval. Druhou, od této ovšem odlišnou verzi *Manuálníku*, Komenský pořídil a nechal vytisknout v Amsterdamu roku 1658.

<sup>56</sup> Jan Cyrill, též J. C. Špalek či J. C. Třebíčský (1570-1632), senior Jednoty bratrské, byl až do Bílé Hory kazatelem v Betlémské kapli, roku 1619 byl jedním z duchovních, kteří korunovali „zimního“ krále Friedricha Falckého. Po Bílé Hoře se ze stejného důvodu ocitl na seznamu hledaných osob obzvláště vysoko, proto se také v době Komenského příchodu do Brandýsa nenacházel zde, ale v bezpečnějším azylu v Podkrkonoší. Spolu s Komenského rodinou pak odešel do lešenského exilu, kde v roce 1632 zemřel. Viz např. Čapek (1992), s. 30-31.

<sup>57</sup> Spisy tohoto období tvoří obsah třetího svazku *Díla Jana Amose Komenského: KOMENSKÝ, Jan Amos. Dílo Jana Amose Komenského, Sv. 3: Truchlivý. Listové do nebe. Přemýšlování o dokonalosti křesťanské. Nedobytený hrad. Labyrint svět a ráj srdce. Pres boží. O sirobě. Centrum securitatis. Renuntiatio mundi. Bazuine des genaden jaar. Kšaft umírající matky jednoty bratrské*. Praha: Academia, 1978.

<sup>58</sup> Starší literatura uvádí jiné pořadí, *Hlubinu bezpečnosti* má obvykle za první spis tohoto období (po *Přemýšlování*). Nejistotu způsobil sám Komenský, a to dvojí datací. V dedikaci Rafaelu Leszczyńskému v tiskovém vydání *Hlubiny* z roku 1633 uvádí jako rok sepsání 1625, v *Listu Montanovi* z roku 1661 uvádí rok vzniku 1622. Dnes považujeme za spolehlivější údaj první, ve druhém se nejspíš Komenský zmýlil. Viz DJAK 3 (1987), s. 555; též KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942, s. 246-256, zde s. 248-249; kritická edice dopisu viz též KOMENSKÝ, Jan Amos; ŠKARKA, Antonín; KUCHAR, Karel; HÁDEK, Karel a DAÑHELKA, Jiří. *Dílo Jana Amose Komenského. Sv. 1*. Praha: Academia, 1969.

<sup>59</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Didactica, to jest Umění umělého vyučování (...), 1627-1632*. Tiskem vyšla až v lešenském exilu. Kritické vydání viz KOMENSKÝ, Jan Amos a HAVRÁNEK, Bohuslav. *Dílo Jana Amose Komenského. Sv. 11*. Praha: Academia, 1973.

<sup>60</sup> Komenského vztah k „novým proroctvím“ (revelacím) je jedním ze zdrojů hlubokých kontroverzí, které několikrát dramaticky vyvstaly již za jeho života a během následujících staletí se mnohokrát vrátily. Diskuse na toto téma pokračuje mezi komeniology dodnes. Nejnovějším příspěvkem k pochopení této diskuse je např. kniha HEŘMÁNEK, Pavel. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatowská*. Praha: Nakladatelství Lidových Novin, 2015.



života vrátí ještě několikrát, zpravidla pokaždé v souvislosti s neblahými vnějšími událostmi, na něž byl Komenského osud obzvláště štědrý (tak např. ve spisech *Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské*,<sup>61</sup> třetí<sup>62</sup> a čtvrtý<sup>63</sup> díl *Truchlivého* ad.).

Mezi badateli panuje shoda zhruba v tom, že sledované období, ze kterého pochází i *Labyrint*, je pro Komenského časem hluboké krize, a to vlastně v obou původních protichůdných významech tohoto slova, v nichž se ohlašuje jak sestup – pád, tak jeho řešení a překonání. Interpretace této krize v minulosti prošla různými přístupy, které zde nelze podrobně mapovat. Poznamenejme jen, že existovala tendence toto období romanticky dokreslovat (např. pověsti o nejrůznějších Komenského skrýších), která se u pozitivistických historiků zlomila do opačné snahy Komenského status hledané osoby spíše podceňovat konstatováním, že Brandýs byl pro Jednotu i navzdory okolo zuřící rekatolizační bouři klidnou oázou, kde si mohla v podstatě uchovat svůj dřívější životní styl. Vyvážený pohled, vyrovnávající se s oběma póly diskuse, podává např. již zmíněný J. B. Čapek poukazem na skutečnost, že jinověrci nebyli v bezpečí ani na državách spřátelené šlechty, protože stoupenci císařské strany na mnoha místech jednali svévolně a v rozporu se zákonnými postupy. Oba konkurenční názory tak mohou být částečně pravdivé, období relativního klidu se mohla střídat s momenty vyhroceného nebezpečí a nutností skrývání.<sup>64</sup>

Význam Komenského „obratu“, krize a jejího překonání, jako vůbec první filozoficky docenil J. Patočka, který sledoval souvislost motivů v „útěšných“ spisech s německou mystikou. Jednu uvažovanou spojnicí lze vystopovat v okolí anonymního spisu *Theologia Germanica* (snad ze 14. stol.). Na jejím začátku stojí dominikánští autoři jako Mistr Eckhart, Johannes Tauler a Heinrich Suso, později tento spis znovu objevuje reformace (Luther jej považoval za

---

<sup>61</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské: kterýmž (v národu svém a obzvláštěnosti své dokonávajíc) svěřené sobě někdy od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděljuje*. Lešno, 1650. In DJAK 3, s. 593-604.

<sup>62</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivého třetí díl, v němž se zdržuje Řvání hrdličky v rozsedlinách skálních a skrýši příkré dlouho zůstávající*. Lešno, 1651. Komenský jej sepsal po ukončení třicetileté války vestfálskou dohodou, která znamenala praktický konec nadějí českých exulantů na návrat do vlasti. In DJAK 3, s. 105-111.

<sup>63</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivého díl čtvrtý a ostatní, to jest Smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře k rozplášenému hynoucímú stádu. Ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající*. Amsterdam, 1660. Poslední díl cyklu Truchlivého je svého druhu Komenského pastýřským listem na rozloučenou s vlastí a církví. In DJAK 3, s. 113-130.

<sup>64</sup> Shrnutí této diskuse viz Čapek (1992), s. 32-45. Ten ve prospěch teorie „přírodních skrýší“ snáší také argumenty opřené o vlastní Komenského drobné, často jinotajné poznámky učiněné na nejrůznějších místech útěšných spisů i jinde, které byly v minulosti spíše podceňovány.

nejcennější po Písmu a spisech sv. Augustina) a nachází odezvu např. u Sebastiana Francka, Valentina Weigela a konečně i Komenského částečného současníka Johanna Arndta (+1621). Patočka ovšem objevuje i inspirační zdroje stojící částečně stranou této tradice, např. linii parcelsovskou či böhmovskou. Překonání krize, „propasti“, do níž Komenský podle Patočky nahlédl, však přichází až s četbou Mikuláše Kusánského a plodným převzetím a zúročením jeho motivů.<sup>65</sup> K interpretaci *Labyrintu* jakožto spisu stojícího v proudu tradice mystické, poukazuje v dnešní době například i již citovaný T. Havelka,<sup>66</sup> který sleduje mimo jiné Patočkou naznačené souvislosti.<sup>67</sup>

Celkový pohled na dosavadní bádání o „útěšném“ období odhaluje postupný odklon od událostí historicko-politického povrchu na straně jedné a na druhé straně příklon k dějinám vztahů, idejí a konečně i Komenského vlastního vnitřního, duchovně-intelektuálního vývoji. Na tomto místě lze snad vyslovit domněnku, že právě tímto směrem se bude ubírat i bádání budoucí, protože regionalistické prameny se zdají být již vyčerpány a nejspíš již nepřinesou více než drobné střípky k celkovému obrazu. To, co bude třeba ještě detailněji prokreslit, je zejména vztah spisů útěšného období k ostatním Komenského dílům, potažmo význam Komenského duchovní konverze pro jeho další působení. Tuto tendenci vystihuje i T. Havelka: se zásadním zlomem ve svém životě i ve společnosti se Komenský „vyrovnal přimknutím k Bohu. To je ale tvrzení příliš zjednodušující. Ve skutečnosti šlo o řadu velmi důležitých a rozmanitých duchovních kroků, naznačujících Komenského uvažování ve dvacátých letech, které jej celoživotně nasměrovaly na novou cestu. Vyjasňují se nejen na základě spisů vzniklých v té době (...), ale i díky poznámkám, kterými později Komenský toto období komentoval: jsou zachyceny zejména v textech vzniklých v desetiletí před smrtí (...) a ukazují, jak významná byla dvacátá léta pro samotného Komenského“.<sup>68</sup>

### **2.3 Jsou věci pravé, jimž vyrozuměje sám poznáš... *Labyrint* jako Komenského vlastní životopis**

Protože je *Labyrint* dílem částečně autobiografickým a obsahuje explicitně či v náznacích mnohé epizody, které Komenský jako přímý účastník prožil, viděl nebo minimálně slyšel od

---

<sup>65</sup> Zejm. PATOČKA, Jan. „O nový pohled na Komenského“ a „Cusanus a Komenský“. In Patočka (1997), s. 11-21 a 59-85.

<sup>66</sup> Havelka (2022), s. 227-233, zejm. s. 232.

<sup>67</sup> Tamt., s. 234-236.

<sup>68</sup> Tamt., s. 226.

jiných, je nutné na tomto místě připomenout také téma „*Labyrint* jakožto životopis“. Jsou to také kusé zmínky z *Labyrintu*, které v některých případech pomáhají zčásti osvětlit temnější místa Komenského života. K chápání *Labyrintu* jako částečně autobiografického díla vybízí sám autor, v této souvislosti se obvykle cituje známá část předmluvy k čtenáři: „Není to báseň, čtenáři, což čísti budeš, ačkoli básně podobu má; než jsou věci pravé, jimž vyrozuměje sám poznáš, zvláště kdo by mého života a průběhu něco povědom byl; proto že jsem tu na větším díle své vlastní příhody, s nimiž jsem se v nemnohých těch letech života svého již potkal, některé pak při jiných spatřil anebo o nich sobě návěští dané měl, vymaloval. Ač ne všech ještě svých příhod jsem se dotýkal, na díle pro stud, na díle, že jsem, k jakému by se to jiným vzdělání oznamovalo, nevěděl.“<sup>69</sup> Komenský zde poskytuje určitý návod a upozorňuje, že dílo není fikcí („básní“), ale je nasazeno na masivní životní zkušenost – to textu dodává zvláštní existenciální naléhavost. Částečně i díky tomu *Labyrint* není abstraktní alegorií, kterou by čtenář musel složitě dekódovat, ale tvoří plastický, životný a hutný příběh, což kladně hodnotí vesměs všichni komentátoři *Labyrintu*. Autentické životopisné prvky můžeme tedy započítat jako jeden z faktorů, které dílu zjednaly pozdější oblíbenost.<sup>70</sup>

Konkrétní životopisné události a okolnosti, na které *Labyrint* nějakým způsobem naráží, jsou obvykle zmiňovány jak v Komenského biografích, tak v pracích o *Labyrintu*. Téma vyžaduje genetické sledování biografických odkazů, jak se text díla postupně rozrůstal. Nejnověji je vypisuje komentář T. Havelky.<sup>71</sup> Vzdávám se na tomto místě úkolu podat jejich soustavný přehled, soudím však, že v úplnosti toto téma ještě přece vytěženo nebylo. Nejde podle mě totiž jen o hledání evidentních paralel mezi autorovou objektivně historicky zjištěnou biografií a *Labyrintem*, ale především o vnitřní smysl: *conversio*, které se popisuje u poutníka, je třeba chápat i jako konverzi Komenského, a také poutníkova vidění a mystické prožitky patří k vlastním autorovým duchovním zkušenostem. Také mnoho výjevů z *Labyrintu světa*, které Komenský s trpkou ironií líčí jako marnosti, nejsou pouze nešvary „těch druhých“, ale činnosti, v nichž se sám široce angažoval. Zpracování tohoto tématu by tedy mělo zohlednit interpretativní možnost, že „labyrint světa“ a „ráj srdce“ nemusejí být jen dvěma proti sobě stojícími „topografickými“ entitami na způsob nějakého „uvnitř“ a „vně“, ale stavy lidské (a tedy přece i autorovy) duše na jeho vlastní cestě k Bohu. Nebo též existenciální možnosti, které Komenský před sebou uzřel a uchopil ve smyslu aristotelské dichotomie mezi *vita activa*

---

<sup>69</sup> *Labyrint* (1978), s. 273-274.

<sup>70</sup> Výjimku z pravidla tvoří polský překlad, v němž překladatel tyto prvky naopak vynechal. Srov. kapitola 3.10.

<sup>71</sup> Havelka (2022).

a *vita contemplativa*. Není koneckonců pro celý Komenského život příznačné, že po nesčetných prohrách a pádech vždy znovu sbírá síly, aby se s neutuchající energií opět ponořil do některého z labyrintů světa s cílem pokusit se jej přece rozplést, vnést do něj část světla svého ducha? Nedal by se právě *Labyrint* a jeho základní paradox uchopit jako jeden z možných hermeneutických klíčů k celistvému vyprávění Komenského života?

## 2.4 Do vyhnanství a zase zpět. Stručně o osudech rukopisu

Pravděpodobně nejstarším dokumentem, obsahujícím text *Labyrintu*, je tzv. vřatislavský rukopis, uložený v Národní knihovně České republiky pod signaturou XVII E 75.<sup>72</sup> Je to kniha o rozsahu 115 rukopisných a 5 prázdných stran původního číslování kvartového formátu o rozměrech 19 x 14,5 cm. Pod ozdobným názvem na titulní straně, v němž autor užívá slova *Lusthauz*,<sup>73</sup> je vepsán rok vzniku „Léta Krystowa 1623“. Jméno autora zde i v celém textu ovšem chybí. Názvy kapitol jsou podtrhány červeným inkoustem. Na straně 9 se nachází jediná výzdoba rukopisu v podobě kolorované perokresby města, „labyrintu světa“. Koloratura původně obsahovala červené, zelené, modré, šedé a nejspíš i další odstíny, které jsou dnes již vybledlé a sotva patrné. Obecně se soudí, že kresbu provedl sám Komenský, nebo někdo podle jeho návodu. Kresba je čtenářům známa z četných přetisků zejména v novějších vydáních *Labyrintu*, její fotokopii poprvé přinesl J. Šmaha v roce 1894.<sup>74</sup>

Poslední písmoznaleckou revizi spisku provedla M. Svobodová v první polovině 90. let, když pracovala na soupisu rukopisů Národní knihovny získaných mezi léty 1906-1996.<sup>75</sup> Soudí, že text je dílem dvou různých písařů (s. 1-82 a s. 83-115), přičemž opravy, marginální a interlineární poznámky na deseti stranách (s. 19, 50, 54, 55, 57, 63, 66, 74, 80 a 82) byly patrně provedeny rukou Komenského. Částečně tak doplňuje informaci údajně poskytnutou

---

<sup>72</sup> *Labyrint* (1623). Na možnost, že by nejstarším rukopisem *Labyrintu* mohl být tzv. „pražský rukopis“ datovaný rokem 1624, poukázal SKUTIL, Jan. „Pražský rukopis Komenského Labyrintu světa“. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1989, 41(2), s. 229-230. Jeho teorii uvádíme v kapitole 2.5 této práce.

<sup>73</sup> *Labirynt Swęta a Lusthauz Srdce, to gest, Swętlé Wymalowanj, kterak w tom Swętlé, a węczech geho wssechnęch, nic nenj než Matenj a Motánj, Kolotánj a Lopotowanj, Mámenj a Ssalba, Bjda a Teskność, a naposledy Omrzenj wsseho a zauffánj: Ale kdož doma w srdcy swém sedę, s gedínym Pánem Bohem se wzawjrá, ten sám k prawému a plnému mysli vpokogenj a radosti že přicházý. Labyrint* (1623), s. 1.

<sup>74</sup> Viz např. ŠMAHA, Josef. „Nákres světa z rukopisu Labyrintu světa.“ *Česká škola: časopis vychovatelský pro učitelstvo a přátele školství národního v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. V Praze: Jan V. Poklop, 1894(1), s. 4.

<sup>75</sup> SVOBODOVÁ, Milada. *Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Universitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu*. Praha: Národní knihovna, 1996. s. 67-69.

J. V. Novákem a vepsanou zřejmě koncem 19. či počátkem 20. století na předešlé knihy: „Auf den Seiten 50, 54, 55, 57, 63, 82 Verbesserungen von J. A. Comenius‘ Hand, S. 111-115 Autogr. (nach Auskunft von Prof. Novak, Prag) Hp.“ Původ Novákovy domněnky, že strany 111-115 jsou Komenského autografem, mi není zcela jasný a nepodařilo se mi jej dopátrat, ostatně ani Svobodová se k tomu ve svém nálezu nijak nevyjadřuje.<sup>76</sup>

Na poslední straně rukopisu najdeme vložený záznam o provedení restaurátorských prací z roku 1988.<sup>77</sup> Spolu se Svobodovou můžeme konstatovat, že původní text je na některých místech obtížně čitelný a na jiných částečně ztracen, a to jednak vlivem prosvítajících protějšších stran a prosakující koroze písma (zejména s. 10 a dále od s. 99 dál), jednak částečným vydrolením papíru (zejména s. 1, 19-20, 65-66, 87-90, 99-108, 111-112).<sup>78</sup>

Původ a další osudy tohoto rukopisu známe prakticky jen díky latinské dedikaci, kterou Komenský připojil až k prvnímu tištěnému vydání *Labyrinthu* z roku 1631. Vyplývá z ní, že Komenský sepsal *Labyrint* v roce 1623 v Brandýse nad Orlicí, kde spolu s dalšími duchovními a jejich rodinami našel dočasné útočiště před pobělohorským pronásledováním nekatolíků na panství Karla Staršího ze Žerotína.<sup>79</sup> Právě tomuto vlivnému mecenáši, ochránci a příteli Komenský svůj spis věnoval, a ten se tak stal součástí šlechticovy rozsáhlé knihovny.<sup>80</sup> Z obavy, aby nepadla za oběť rekatolizačním konfiskacím, ji nechal Žerotín přestěhovat (podobně jako kralickou bratrskou tiskárnu) do Polska. Jeho vnuk, Karel Bruntálský z Vrbna,<sup>81</sup> ji pak odkázal městu Wroclaw.<sup>82</sup> Zde se rukopis od roku 1641 nacházel v kostele sv. Máří

---

<sup>76</sup> V předmluvě k vydání *Labyrinthu* z roku 1910 navíc Novák uvádí, že dílem Komenského jsou pouze „opravy na okraji a různé přípisky“ a k uvedenému úsudku z rukopisu se již nijak nevrací. KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. V Brně: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910, s. 185.

<sup>77</sup> *Labyrint* (1623), s. BS. Kolár ještě v roce 1978 popisuje stav rukopisu jako „značně poškozený v závěrečných částech (zhruba od s. 83) vlhkem i chátřáním a drolením papíru“. KOLÁR, Jaroslav. „Informace o díle“. In DJAK 3, s. 398-400, zde s. 398.

<sup>78</sup> Svobodová (1996), s. 68.

<sup>79</sup> K pobělohorským osudům rodu Žerotínů např. KNOZ, Tomáš. *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře. Osoby, příběhy, struktury*. Brno: Matice moravská; Masarykova univerzita, 2001.

<sup>80</sup> K tomu podrobně DUDÍK, Beda. „Über die Bibliothek Karl's von Žerotín in Breslau“. *Sitzungsberichte der königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag Jahrgang 1877*, Prag 1878, s. 210-267, zejm. s. 263.

<sup>81</sup> Potomek Žerotínovy dcery Bohunky a jejího manžela Hynka Bruntálského z Vrbna. Bohunka byla první Žerotínovou dcerou, kterou měl s první ze svých čtyř manželů, Barborou Krajířovou z Krajku (+1591).

<sup>82</sup> Karel Bruntálský z Vrbna měl ve své závěti učinit univerzálním dědicem po rodovém zvyku nejstaršího žijícího mužského člena rodu, jímž byl jeho strýc Václav. Žerotínskou knihovnu ve Wroclawi pak zřejmě z vděčnosti daroval přímo městu, uvedl ovšem výslovně, že dar se nevztahuje na rukopisy, které měly přejít do majetku univerzálního dědice. Situace se ale po jeho smrti vyvinula jinak. Srov. HAAS, Antonín. *Karel Bruntálský z Vrbna*. Praha: Orbis, 1947. s. 127-128.

Magdalény, roku 1810 se stal součástí depozitáře městské knihovny, později městského archivu a univerzitní knihovny tamtéž, což dokládají také otisky razítek v rukopisu na straně 2 a 115.<sup>83</sup> V roce 1957 se dostal zpět do Československa jako reciproční dar polské vlády, a to výměnou za Koperníkův spis *O oběžích nebeských sfér*.<sup>84</sup> Dobová noticka uvádí, že se tak stalo 24. září 1957, rukopis *Labyrintu* měl přivést polský ministr vysokých škol Stefan Żółkiewski.<sup>85</sup> *Rudé právo* také o pár dní později přineslo fotokopii kresby města-labyrintu.<sup>86</sup> Osud rukopisu do jisté míry symbolicky imituje osud jeho autora – i rukopis prožil delší část své existence „ve vyhnanství“.

## 2.5 Úvaha o dalších možných rukopisech

Proč není dedikace – a konečně ani autorovo jméno – součástí vratislavského rukopisu, lze zřejmě snadno dovodit. Identita dárce i obdarovaného měla zůstat utajena, stejně jako důkaz o jejich spojení. Dokládá to i skutečnost, že Komenský dedikaci v roce 1631 již bez obav publikoval<sup>87</sup> – on i Žerotín již tou dobou byli v exilu.<sup>88</sup> Původní dedikace z 13. prosince 1623 musela nejspíš existovat a být předána samostatně formou listu, který se ovšem nedochoval (mohl být příjemcem z opatrnosti zničen, nebo časem ztracen?). Pakliže ovšem Komenský dedikaci nechal později vytisknout, musel mít u sebe její opis, který se později rovněž ztratil. Co je však možná nejdůležitější, Komenský musel mít pro tištěné vydání z roku 1631 k dispozici nejen kopii dedikace, ale také ještě jiný opis *Labyrintu*, o kterém dnes nevíme. Máme zde tedy celkem tři dokumenty, které lze dnes považovat za ztracené. Šlo by snad hypoteticky uvažovat ještě o jiné možnost, totiž že by pro účely tištěného vydání Komenskému dedikaci i rukopis Žerotín *ad hoc* zapůjčil. Je však vysoce nepravděpodobné, že by si Komenský nepořídil vlastní opis a darem jediného exempláře v nejistých podmínkách riskoval ztrátu tak cenného díla. Předpokládat existenci dnes ztraceného Komenským vlastněného rukopisu se jeví jako oprávněné i z jiného důvodu. Vede nás k tomu zmínka v české *Didaktice*, na níž Komenský začal pracovat ještě ve vlasti a dokončil ji v roce 1632 v polském exilu. Komenský zde uvádí

---

<sup>83</sup> Jejich přesný popis podává Svobodová (1996), s. 67.

<sup>84</sup> Svobodová (1996), s. 68-69; Kolár (1978), s. 398.

<sup>85</sup> *Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické*. V Praze: [s.n.], 25.9.1957, 37(267), s. 1.

<sup>86</sup> *Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické*. V Praze: [s.n.], 29.9.1957, 37(271), s. 2.

<sup>87</sup> Ačkoli i v titulu prvotisku chybí jméno autora, pod dedikací se Komenský označuje jako Žerotínův „devotus cliens“ a zkratkou „J.A.C.“, což už však lze těžko vnímat jako konspiraci.

<sup>88</sup> Žerotín odešel do exilu roku 1629, na Moravu se však vracel a trvale se usadil v Přerově v roce 1633, kde o tři léta později zemřel. Byl pohřben v rodové hrobce v Brandýse nad Orlicí.

mezi jinými vzornými díly českého jazyka také svůj *Labyrint*, jméno autora ovšem vynechává.<sup>89</sup> Souček se domnívá, že tak činí ze skromnosti.<sup>90</sup> Ačkoli tuto tezi nechceme rozporovat a Komenskému tak skromnost upírat, mohl být důvod ještě jiný – opatrnost. Táž opatrnost, s níž bylo jméno autora vynecháno v nejstarším rukopisu *Labyrintu*. Pokud by tato hypotéza byla správná, znamenalo by to, že Komenský právě tuto pasáž z *Didaktiky* napsal ještě ve vlasti, v době „ilegality“. Zároveň nás to utvrzuje v domněnce, že musel mít vlastní opis *Labyrintu* a zároveň už nejspíš i plán, že jej jednou vydá tiskem podobně jako *Didaktiku* (nedostupné dílo by nejspíš necitoval v učebnici). Kam se tento „druhý rukopis“ ztratil? Každopádně není zmíněn mezi knihami, které shořely v Lešně.<sup>91</sup> A konečně poslední střípek do naší úvahy: dá se snad i předpokládat, že útěšný spis jako *Labyrint*, který vznikl v okolnostech skrývání, mohl mít mezi Komenského spolubratry ohlas, jenž si mohl vyžádat snad i další opisy dedikačního – nebo Komenským vlastněného – rukopisu. Nelze tedy zcela vyloučit možnost, že se nějaký rukopis *Labyrintu* v budoucnu ještě objeví.

Jedním z potenciálních kandidátů je bezesporu tzv. „pražský rukopis“ pocházející údajně z roku 1624, popsany poprvé A. Podlahou (1922) a znovu připomínaný J. Skutilem (1989).<sup>92</sup> Skutil se dokonce domnívá, že by tento rukopis teoreticky mohl být starší než vratislavský. Je ovšem poměrně zvláštní, že se od té doby o věc, alespoň pokud vím, nikdo nezajímal – ediční pozornost směřuje výhradně na vratislavský rukopis. Skutil měl pražský rukopis v ruce asi jako poslední, jeho zpráva je však poměrně kusá. Jím provedená kolace zahrnovala pouze krátkou pasáž a vývody jsou dle mého názoru neuspokojivé. Porovnáním s Novákovou edicí zjistil, že pražský rukopis se v hlavních rysech v podstatě shoduje s vratislavským (nemá kapitoly zahrnující návštěvu hradu Moudrosti-Marnosti a vystoupení Šalamounovo, chybí dedikace, úvodní motto a jméno autora – musí tedy pocházet z okolí vratislavského rukopisu, protože *není* opisem tisku). Oproti vratislavskému je však o jednu kapitolu kratší (chybí kap. XII. Poutník mezi novináře trefil). Z toho ale nelze usuzovat nic jistého, jedná se o kapitolu, kterou mohl opisovač vyřadit klidně třeba jen na základě vkusu či nedostatku místa. Zajímavější výsledky by mohlo přinést kompletní jazykové srovnání pražské, vratislavské a obou tiskových verzí. Skutil provedl kolaci pouze třech kapitol a srovnával s vratislavským rukopisem, proto nakonec

---

<sup>89</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos a Jan Václav NOVÁK. *Didaktika česká = Didactica magna; Informatorium školy mateřské = Schola infantiae = Informatorium der Mutterschul*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1913. s. 326.

<sup>90</sup> Souček (1924), s. 20.

<sup>91</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942, s. 246-256.

<sup>92</sup> Skutil (1989).

konstatuje, že komparace „ukazuje na celkem nepatrné varianty jazykové a stylistické“,<sup>93</sup> počítám ale, že důkladně provedená kolace by mohla zjistit mnohem víc. Odchytky vratislavského rukopisu a prvních dvou tiskových verzí navíc máme zmapovány velmi podrobně, takže dokážeme na jejich základě rekonstruovat vývoj Komenského jazyka – porovnání se všemi verzemi by mělo také dovolit hypotézu, zda za pražským rukopisem (resp. textovou verzí v něm obsaženou) stojí sám autor, nebo jde o arbitrární úpravy opisovače. To znamená, že řádná analýza by mohla vzájemnou závislost, a tím i chronologickou posloupnost textů odhalit. V souladu s naší předchozí úvahou o hypoteticky ztracených rukopisech bych předběžně soudil, že jde nejspíš o dílo opisovače vzniklé podle vratislavského (dedikačního) rukopisu, který si text během opisování jazykově přizpůsobil a vynechal kapitolu o novinářích. Mohlo by jít ale také o opisné zachycení jiné textové varianty *Labyrintu* (např. hypotetického Komenským vlastněného rukopisu)? Do té doby, než proběhne další průzkum, jsme s určením původu textu spíš na rozpacích a počítáme jej mezi opisy.<sup>94</sup>

## 2.6 První tištěné vydání. Lešno či Perno? (1631)

První vydání tiskem opatřil Komenský až o osm let později, v roce 1631. Za místo vydání dnes badatelé většinou celkem přirozeně považují polské Lešno,<sup>95</sup> kam byla z žerotínské tvrze v Kralicích nad Oslavou převezena péčí Karla Staršího ze Žerotína i bratrská tiskárna. Komenský však sám v dopise Montanovi<sup>96</sup> uvádí saské Perno (Pirna), k čemuž se někteří z badatelů v minulosti přikláněli rovněž.<sup>97</sup> Město se silnou reformační tradicí<sup>98</sup> se v roce 1628

---

<sup>93</sup> Skutil (1989), s. 230.

<sup>94</sup> Viz kapitola 3.8 této práce.

<sup>95</sup> Kolár (1978), s. 400, pozn. 1.

<sup>96</sup> Petrus Montanus (vlastním jménem Pieter van der Berghe) byl tiskařem Komenského latinských děl v Amsterdamu v letech 1657-1662. Mezi Montanem a Komenským probíhala korespondence. V jednom z dopisů Komenský na Montanovu žádost vylíčil vývoj svého literárního díla (10. prosince 1661). Dopis byl následně Montanem vydán tiskem pod názvem *Epistula ad Montanum*. Dopis je jednak součástí kritické edice (viz DJAK 1), hodnotný zdroj představuje také rozsáhlá online databáze raně novověké korespondence *Early Modern Letters Online* (EMLO), viz <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/>, Komenského dopis Montanovi v této databázi viz <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/profile/work/89041635-91e7-4f2c-9749-60194bfb0144>; viz též např. VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: LIBRI, 2006. Dostupný z: [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD\\_strana](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana), heslo: „Pieter van der Berghe“.

<sup>97</sup> Kolár (1978), s. 400, pozn. 1; viz též KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942, s. 246-256, zde s. 252. Různé názory i důvody pro ně snesené zazní u konkrétních badatelů, jimž se budeme věnovat dále v této práci.

<sup>98</sup> Mezi léty 1539-1540 byly ve městě postupně zakázány katolické mše, zrušen místní dominikánský klášter a zkonfiskován a měšťanům částečně rozprodán veškerý majetek katolické církve, jak se ostatně analogicky dělo v celém protestantském Sasku.



stalo útočištěm řady českých exulantů zejména z řad luteránů a novoutraktivistů, ale i Jednoty bratrské, jejichž naděje na opětovný návrat do vlasti a restituci předbělohorských poměrů ožily v souvislosti se švédsko-saskou ofenzivou v roce 1631. Někteří se nakrátko vrátili do Čech, aby hned následující rok museli opět odejít po znovudobytí Prahy Valdštejnovými vojsky. V období 1630-1639 fungovala v Perně česká knihtiskárna, odkud se rovněž distribuovala literatura tajným nekatolíkům v českých zemích. Kapitola pernských exulantů se uzavřela až roku 1639, kdy město zpustošili Švédové.<sup>99</sup>

Že Komenský uvedl jako místo prtotisku Perno, je pro badatele dodnes poněkud matoucí. Město se totiž do dějin Jednoty zapsalo především neblahou kontroverzí spojenou se jménem Samuela Martinia z Dražova (1593-1639). Martinus byl před Bílou Horou luterským kazatelem a členem konzistoře podobojí, po emigraci se roku 1628 usadil v Perně. Během švédsko-saské ofenzivy se vrátil do Prahy, obsadil faru v Týně a nechal se zvolit administrátorem podobojí, aby se po nezdařené vojenské operaci opět vrátil do Perna. Zde nadále vystupoval jako samozvaný mluvčí všech nekatolických exulantů. Jeho ambicím zřejmě překáželi členové Jednoty bratrské usazení v Perně, kteří se neúčastnili luterských bohoslužeb a finanční podporu vybírali pouze pro členy vlastní obce. Martinus tyto skutečnosti použil jako záminku k otevřenému útoku, který započal spisem *Pět a třidceti mocných, znamenitých a slušných důvodů* vydaném v roce 1635.<sup>100</sup> V něm obvinil Jednotu mimo jiné z porušování České konfese, která dle jeho mínění zavazovala české nekatolické církve ke sjednocení. Na obranu pernských spolubratrů odpověděla lešenská část Jednoty apologetickým traktátem *Ohlášení*,<sup>101</sup> vydaným sice anonymně, ale napsaným z velké části Komenským a seniorem Pavlem Fabriciem, ve kterém se Martiniových „pětatřicet důvodů“ vyvrací. Následná písemná výměna spor ještě vyostřila a Martinus zveřejnil informaci, že proti Jednotě shromažďuje

---

<sup>99</sup> Viz např. BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Documenta Pragensia monographia 8. Praha: Scriptorium, 1999.

<sup>100</sup> MARTINIUS Z DRAŽOVA, Samuel. *Pět a Třidceti Mocných, Znamenitých a slussných Důvodů neb Příčin Pro které wssickni Ewangelistsstj Czechowé za gedno býti / a obzwlásstně ti kterj k někděgssj Gednotě Bratrské se přihl'assowali / w Cýrkwjch Ewangelistských, Konfessý Augsspurskau neb Českau, se řjdicych / ku požjwánj Swátosti Welebné, Wečeře Pána nasseho Gezu Krysta poslednj, přistupowati magj, s dobrým swědomjím mohau, a powinni gsau (...)*. Léta Páně M.DC.XXXV. [1635]

Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=qslfAAAACAAJ&hl=cs&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>.

<sup>101</sup> *Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuela Martinia etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech dověrnosti v třidcítí pěti příčinách (jakž je nazývá) vřbec vydaný potřebné, mírné, křestánské starších kněží též Jednoty bratrské na ten čas v Lešně Polském v exilium zustávajících ohlášení*. Léta M.DC.XXXV. Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=tclfAAAACAAJ&hl=cs&pg=PA1#v=onepage&q&f=false>.

zdrucující důkazy, avšak zemřel dříve, než stačil svou výhrůžku uskutečnit, v roce 1639.<sup>102</sup> Nepřátelská polemika nicméně působila jako neblahá ilustrace vnitřní nejednotnosti českých exulantů. Vzhledem k tomu, že česká knihtiskárna v Perně fungovala od roku 1630 mimo jiné Martiniovou zásluhou,<sup>103</sup> nezdá se pravděpodobné, že by Komenského *Labyrint* vyšel právě zde. Rok jeho vydání 1631 sice celé kontroverzi předchází, ta ale jistě nespada z čistého nebe a Martiniova averze k Jednotě se musela sbírat již delší dobu. Voit navíc uvádí, že typograficky se vydání *Labyrintu* z roku 1631 shoduje více s tisky z Lešna než s edicemi perenskými.<sup>104</sup> Lešno se tedy zdá jako místo vydání pravděpodobnější a Komenského informace z *Listu Montanovi* je zřejmě podobným omylem, jako jeho datace *Hlubiny bezpečnosti* do roku 1622, který mohl být snad způsoben delším časovým odstupem autora od popisovaných událostí.<sup>105</sup> Vzhledem k tomu, že o prvním tiskovém vydání *Labyrintu* nemáme k dispozici bližší časový údaj než „rok 1631“, bylo by snad možné velmi opatrně spekulovat, že se tiskové vydání mohlo spolu s perenskými během ofenzívy dostat do Čech. V takovém případě by se též dalo soudit, že část nákladu sem byla z Lešna odeslána – třeba i přímo za účelem kolportace. To by minimálně vysvětlovalo, proč Komenskému v souvislosti s prvním vydáním utkvělo v mysli právě Perno.

Vydání z roku 1631 je kvartového formátu, titulní strana je opatřena ozdobným rámečkem a obsahuje nezměněný název, v němž stále figuruje slovo *Lusthauz*. Přibyly dva úvodní citáty – motta. Tím prvním je čtyřverší, resp. dvě elegická disticha, která složil spisovatel a pobělohorský exulant Jiří Kavka – Georgius Colsinius (jeho jméno je však – opět zřejmě z opatrnosti – zkráceno na iniciály M. G. C.).<sup>106</sup> Druhým je citát ze starozákonní knihy Kazatel.<sup>107</sup> Za titulním listem následuje nově latinská dedikace Žerotínovi. Předmluva k čtenáři je uvozena zdobeným záhlavím a zápatím a zdobnou iniciálou, samotný text pak zdobeným záhlavím a zdobnou iniciálou (zápatí je na konci vynecháno zřejmě kvůli šetření místem, čemuž napovídá i skutečnost, že poslední kapitoly jsou vysázeny výrazně menším písmem). Prvních

---

<sup>102</sup> K celé historii sporu viz např. Novák-Hendrich (1932), s. 255-259.

<sup>103</sup> Voit (2006), hesla: Perno (Pirna), Jan Ctibor Kbelický.

<sup>104</sup> Voit (2006), heslo: Samuel Martinus z Dražova.

<sup>105</sup> Srov. kapitola 2.2 této práce a přísl. poznámky pod čarou.

<sup>106</sup> Magister Georgius Colsinius (Jiří Kavka, +1643) je znám svými oslavnými verši i z dalších vydáních Komenského spisů, zvláště *Praxis pietatis* (1630). Jeho verše z *Labyrintu* (1631) znějí: „I, liber, in lucem, rigidi secure Catonis, / i labyrinthaeis currere docte viis. / Cumqve ibis curesqve viis, dic: Optime lector, / ex me supremum non nisi disce bonum.“ Ve Škarkově překladu: „Jdi, kniho, na světlo bez obav před přísným Katonem, rychle spěchej, vyznaje se v ulicích labyrintu. A až půjdeš a poběžíš ulicemi, řekni: Laskavý čtenáři, osvoj si ze mne jenom svrchované dobro.“ Viz *Labyrint* (1958), s. 195.

<sup>107</sup> *Kazatel* 1,14: „Viděl jsem všechny skutky, kteréž se dějí pod sluncem / a aj, všechno jest marnost a trápení ducha.“

šest tiskových stran je nečíslovaných, další strany jsou číslovány 1-162, v záhlaví číslovaných stran je umístěn titul knihy. Text je na všech stranách rámován jednoduchým rámečkem a opatřen shrnujícími či vysvětlujícími marginálními poznámkami. Soupis dochovaných exemplářů prvořetku z roku 1631 v českých a slovenských knihovnách podává Urbánková, napočítala jich deset a jeden ztracený.<sup>108</sup>

Dva z těchto exemplářů, které jsou deponovány v Národní knihovně České republiky, jsou dostupné také v digitální podobě. První se signaturou 54 H 6387<sup>109</sup> má na prvních prázdných stranách vpisky obyčejnou tužkou a je zdegradován působením vlhkosti (politím?). Druhý se signaturou 54 C 71<sup>110</sup> je celkově v lepším stavu a byl užit jako předloha (*editio princeps*) kritického vydání z roku 1978,<sup>111</sup> na prvním prázdném a na titulním listu má latinské vpisky inkoustem svědčící o předchozích majitelích knihy a odhalující tak zajímavou souvislost. Dozvídáme se zde, že pochází z pozůstalosti (*ex hereditate*) Karla Platejse z Plattenštejna. Jedná se zřejmě o některého z potomků Karla Ferdinanda Platejste z Plattenštejna, bratra Jana Arnošta Platejse z Plattenštejna (asi 1586-1637). Oba byli příslušníky poměrně nového šlechtického rodu, povýšeného císařem Rudolfem II. v roce 1585. Znamější byl augustinián Jan Arnošt, který se stal dědicem pražského domu U Platejsa, kanovníkem vyšehradským, olomouckým a vřatislavským a náměstkem papežského legáta Karla Caraffy. Na sklonku svého života byl jmenován olomouckým biskupem, ale zemřel ještě před vysvěcením. Byl pohřben v kostele sv. Václava u bosých augustiniánů na Zderaze, kterým odkázal velkou část svého majetku včetně domu U Platejsa a knihovny, jejíž součástí byly i „důležité rukopisy historické a jiné knihy a spisy, kteréž byl Jan Arn. Platejs po dědu a strýcích svých Sixtovi a Janovi z Ottersdorfu někdy obdržel“.<sup>112</sup> Podobným způsobem se k augustiniánům dostaly asi i knihy, které měl v osobním vlastnictví Arnoštův bratr Karel Ferdinand (nebo snad až jeho syn Jan Karel, či vnuk, též Jan Karel) – a s nimi i předmětný exemplář *Labyrintu*. Na titulním listu je totiž dále špatně čitelný vpisek, umožňující nicméně skutečně určit jako dalšího vlastníka exempláře klášter bosých augustiniánů u sv. Václava na Zderaze (*Ordo fratrum eremitarum S. Augustini discalceatorum, Conventus S. Wenceslai Neo-Pragae*). Ten, kdo provedl druhý vlastnický zápis, zároveň přeškrtnl slovo „Lusthauz“ a dopsal k němu „Ráj“, což zároveň

---

<sup>108</sup> Urbánková (1959), s. 236.

<sup>109</sup> *Labyrint* (1631), NK ČR sign. 54 H 6387.

<sup>110</sup> *Labyrint* (1631), NK ČR sign. 54 C 71.

<sup>111</sup> Kolár (1978), s. 398.

<sup>112</sup> RYBIČKA, Antonín. „Pomůcky místopisu a rodopisu měst Pražských“. *Památky. Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český*. Ročník VIII. Dílu IV. oddělení 2, sešit 2, 1861. s. 61-66.

dokládá, že se tak stalo již v době, kdy bylo známo amsterdamské vydání, tj. po roce 1663. To by také napovídalo, že k akvizici došlo až po tomto roce, nejpravděpodobněji byl tedy exemplář získán až od Jana Karla Platejse, vnuka Karla Ferdinanda. Na celé záležitosti jsou pozoruhodné tři skutečnosti. Zaprvé, doložené vlastnictví *Labyrintu* příslušníky šlechtického rodu katolické víry (Platejsové patřili v době stavovského povstání k rodům perzekuovaným, rehabilitace se dočkali až v době pobělohorské). Zadruhé, protože druhým vlastníkem byl zmíněný augustiniánský klášter, lze oprávněně předpokládat, že právě toto je exemplář *Labyrintu*, který se dostal do ruky Vicentiovi à S. Guilelmo.<sup>113</sup> Zatřetí, to, že druhý vlastník si opravil název knihy, aby odpovídal poslednímu vydání, svědčí i o kladném zájmu augustiniánů o toto dílo.<sup>114</sup>

## 2.7 Textové odchylky mezi rukopisem a prvním vydáním

Text prvního tiskového vydání se od původního rukopisu podstatně liší. Komenský jej pro tiskové vydání upravil a dopracoval. Různočtení systematicky sleduje a zpracovává jednak Kolárova edice (1978)<sup>115</sup> a jednak novější edice T. Havelky (2022), které v této a následujících kapitolách dáváme přednost.<sup>116</sup> Pokud pomineme drobnější četné odchylky, které se týkají zejména emendace původního rukopisného textu (syntax, slovosled, lexikální změny, rytmická úprava,<sup>117</sup> pravopis), vypuštění, nebo naopak doplnění některých marginálních poznámek, či odchylky rázu formálního (jiné rozčlenění na odstavce, značení kapitol ad.), můžeme přídatky prvního tištěného vydání rozdělit na tři autonomní skupiny.

První skupinu tvoří hrst přídavek, které mají za cíl prohloubit autobiografické vyznění díla. Komenský si zřejmě uvědomil, že síla jeho alegorie spočívá také v určité bezprostřednosti, s níž neváhá ironizovat i sebe sama, a umožňuje tak čtenáři lépe se s Poutníkem ztotožnit. Tento aspekt se proto autor rozhodl v tiskovém vydání posílit (na některých místech jen upřesnit již stávající, jinde vypsát nové příhody). Komenský tak např. rozšiřuje výše citovanou předmluvu k čtenáři o upozornění, že jde o vypsání skutečných a pravdivých příběhů;<sup>118</sup> v pojednání o stavu manželském a rodinném přidává poznámku, že se sám (míněno z pozice duchovního)

---

<sup>113</sup> Viz kapitola 3.3 této práce.

<sup>114</sup> Nebylo by bez zajímavosti zjistit, zda vpisky neprovedl vlastní rukou přímo Vincetius nebo někdo z jeho okolí.

<sup>115</sup> Kolár (1978).

<sup>116</sup> Havelka (2022), s. 242-314. Havelkova edice sleduje opačnou logiku než Kolárova – vychází z nejkratšího textu rukopisu a k němu připojuje přídatky a různočtení dvou tiskových vydání (1631, 1663). Čtenář tak může lépe sledovat postupnou genezi a narůstání původního textu, a tím i vývoj Komenského jazyka a autorské intence.

<sup>117</sup> Ty ve svém článku mapuje podrobně HUBÁČEK, Josef. "Nad Trojím Zněním Komenského Labyrintu." *Listy Filologické / Folia Philologica* 109, č. 1 (1986), s. 18–23.

<sup>118</sup> Havelka (2022), s. 245, pozn. 10,12.

snazil o nápravu tohoto stavu napomínáním druhých, ale potázel se se zlou;<sup>119</sup> ve vypsání stavu řemeslníků Komenský nově přizná, že i on „chytal se také po místech toho i jiného, pro zkušenou“;<sup>120</sup> v části „mezi dialektiky“ autor opět uvede, že se sám do tohoto stavu zapletl („až sem také ponoukáním Všežvěda několikery ty bryle sobě zjednal a spřipínal“);<sup>121</sup> podobně v umění astronomickém;<sup>122</sup> pro svou naivní upřímnost dodnes působí úsměvným dojmem Komenského vyznání z účasti na veselé pitce a vylíčení projevů alkoholové intoxikace.<sup>123</sup>

Druhou skupinu tvoří přídavky umělecké, které zejména prohlubují dojem marnosti a absurdity jednotlivých stavů. Ani zde není vyloučena vazba na vlastní Komenského zkušenosti či příhody, můžeme ji však spatřovat maximálně nepřímou: učení se hádají i o to, jestli je sníh bílý nebo černý, či o to, zda je oheň studený či teplý;<sup>124</sup> filozofové jsou pro zvýšení následného negativního dojmu nejprve vylíčení v superlativech jako ti, jimiž se řídí běh veškerého světa;<sup>125</sup> ostřejší kritice neunikne ani zvyk vychvalovat zesnulé po smrti.<sup>126</sup> Do této skupiny bychom mohli zahrnout také větší textový přídavek, který rozpracovává stav křesťanského náboženství a doplňuje k němu zejména kritiku kazatelů, kteří sice hezky mluví, ale slovem Božím se neřídí, kritiku církevních představitelů starajících se více o správu světskou, než duchovní, a kritiku neřádné praxe obsazování církevních úřadů.<sup>127</sup> V *Ráji srdce* Komenský připojil mystické vidění, jehož obsah tvoří alegorický popis světa jako hodinového stroje,<sup>128</sup> inspirovaný pravděpodobně ústřední myšlenkou mezitím sepsané *Hlubiny bezpečnosti* – i ten můžeme typově zařadit do této skupiny přídavků, protože popisuje Bohem neomylně a spravedlivě řízený svět jakožto přímý protiklad k tomu, co se jinak líčí v *Labyrintu světa*.

---

<sup>119</sup> Tamt., s. 250, pozn. 28,15.

<sup>120</sup> Tamt., s. 252, pozn. 31,12.

<sup>121</sup> Tamt., s. 260, pozn. 44,18.

<sup>122</sup> Tamt., s. 261, pozn. 48,11. Astronomie byla Komenského koníčkem od studií (z Heidelbergu si přinesl Koperníkův spis), hlouběji se jí nejspíš věnoval v době, kdy působil jako učitel lešenského gymnázia. Při té příležitosti sestavil také (nedokončený) spis o astronomii pro učitele. Ten byl součástí nálezu tzv. *leningradského sborníku*, který učinil poprvé Flajšhans (1897), Komenského autorství správně určil Bartoš (1928) a potvrdil Souček (1931). Viz např. LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. „Komenského metafysika z leningradského rukopisu.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 78, č. 1 (1955), s. 87–95. Díky tomuto nálezu můžeme vlastně zpětně určit uvedený přídavek *Labyrintu* jako autobiografickou poznámku.

<sup>123</sup> Havelka (2022), s. 279, pozn. 86,13.

<sup>124</sup> Tamt., s. 259, pozn. 40,28.

<sup>125</sup> Tamt., s. 259, pozn. 41,25.

<sup>126</sup> Tamt., s. 281, pozn. 90,22.

<sup>127</sup> Tamt., s. 267-268, pozn. 64,24.

<sup>128</sup> Tamt., s. 303, pozn. 104,26.

Zatímco první dvě skupiny zahrnovaly především přídávky drobnější, nemající vliv na celkovou kompozici díla, do třetí skupiny je třeba zařadit jediné, avšak kompozičně zásadní dopracování celého závěru první části. V rukopisu tvoří dramatický vrchol kapitoly XXVI. A XXVII., popisující poutníkovu návštěvu paláce Fortuny, po nichž ihned následuje závěrečné líčení temné propasti smrti (kap. XXVIII. dle rukopisu). První tiskové vydání oproti tomu obsahuje mezi ně včleněné kapitoly s novým číslováním XXVIII.–XXXV.<sup>129</sup> Ty popisují návštěvu hradu královny světské Moudrosti, obžalobu poutníka, příjezd krále Šalamouna, vypsání správy světa a stížností stavů, Šalamounův nadějný vzestup i jeho dramatický pád – a teprve po něm následuje poutníkovu přání utéci ze světa. S badateli lze souhlasit, že se jedná o přídavek podstatný věcně i formálně. První část spisu tímto přídavkem získala své ultimátní završení (zklamání *z jednotlivých* oblastí lidské činnosti nemůže vyvážit ani poslední možné útočiště, jímž by byl *celek* (!), spravedlivě uspořádaný Šalamounovou moudrostí) a zároveň formálně tímto přídavkem Komenský přivtěлил do líčení marnosti světa „malé drama“, které celou myšlenku prvního dílu efektivně vystupňovalo.<sup>130</sup>

Součkem vyslovené kritice, že přídavkem byl zároveň porušen první plán knihy, totiž v předmluvě vytčené hledání „vrchu dobrého“ (*summum bonum*), které se v průběhu první části mění na popis „marnosti světa“,<sup>131</sup> příliš nerozumím a nezdá se mi relevantní. „Porušení plánu“ bych měl spíš tendenci považovat za efektní prvek, který první části dodává patřičnou dynamiku – poutník se vydává na „obhlídku“ světa s humanistickým optimismem, snad až trochu furiantsky, očekává snad, že svět pro něj bude velkolepou podívanou, *amphiteatrem*, ale místo toho nachází „převrácený svět“ a konečně i pravdu ze světa vypuzenou, reprezentovanou Šalamounem. Jedno téma volně a nenásilně přechází do druhého. Autobiografický prvek, který v tom nelze přehlédnout, legitimizuje dle mého soudu autentičnost a takřikajíc organičnost tohoto vývoje poutníkovu vidění světa a tím i rázu první části knihy. Lapidárně vyjádřeno: na počátku touha po *summum bonum* a pohodlném životě, následuje jedno zklamání za druhým, která postupně nabývají na intenzitě a závažnosti, na závěr – kompletní rozplynutí iluzí (ani nejmoudřejší z lidí nedokázal na běhu světa nic změnit), pod nimiž se šklebí hladová propast smrti.

---

<sup>129</sup> Tamt., s. 282, pozn. 91,27.

<sup>130</sup> Souček (1924), s. 17-18. Další názory na tento přídavek uvedeme u konkrétních badatelů.

<sup>131</sup> Tamt., s. 18.

## 2.8 Kdy byly přídávky sepsány?

Souček dovozuje, že přídávky k prvnímu vydání Komenský sepsal možná už nedlouho po dokončení rukopisu.<sup>132</sup> Tvrzení opírá o dvě skutečnosti. Zaprvé, Komenský ve věnování Žerotínovi píše: „Uznávám, že cokoliv bylo zde podáno, je teprv započato, ale není ještě dovršeno. Vidím totiž, že látka je velmi plodivá a nadmíru vhodná k bystření spisovatelského talentu i k broušení jazyka, takže by se mohly tyto věci novými a novými nápady rozmnožovat donekonečna“, čímž naznačuje, že s textem může být v budoucnu ještě pracováno. O něco výše v dedikaci pak najdeme Komenského charakteristiku spisku coby „dramatu“, které v první části líčí „marnosti a hříčky tohoto světa, kterak se on ve všem všudy obírá s velikým úsilím věcmi malichernými a jak se žalostně všecko nakonec mění v posměch nebo v pláč.“ Vzhledem k tomu, že tu nenajdeme žádný odkaz na téma *summum bonum*, je dle Součka možné, že Komenský v době, kdy psal věnování Žerotínovi, už pojal minimálně úmysl text rozšířit a věděl, že učiní v původním plánu výše popsany posun. Domnívám se však, že je podle stejné logiky klidně možné tuto hypotézu ještě konkretizovat a možná i poopravit. Svádí k tomu jiná drobná zmínka ve věnování, Součkem neinterpretovaná: Komenský totiž knihu označuje jako „to, co bylo sestaveno z papírů hodných zahození“.<sup>133</sup> Pokud vezmeme tuto metaforu doslova (a styl jiných míst *Labyrintu* nás k tomu vlastně přímo nabádá), může se tím naznačovat, že kniha vznikala v podobě původně snad oddělených náčrtků, které Komenský psal a rozvíjel tak, jak mu přicházely na mysl. Kompoziční uspořádání mohlo proběhnout buď až druhotně, nebo docházelo k postupnému, „mozaikovitému“ vyplňování předběžně stanovené kompozice. Není tedy vyloučeno, že tyto skici mohly již obsahovat i něco z později přidaných kapitol – materiál, který byl snad při kompilaci rukopisu vyřazen a k němuž se později Komenský mohl vrátit. Kdyby tato hypotéza byla správná, mohly přídávky k druhé verzi vznikat klidně již souběžně s verzí první, třeba zatím pouze jako náčrty. Že doba vzniku rukopisu a přídávků, které známe z prvního tiskového vydání, nemohly být od sebe příliš vzdálené, vyvozuje Souček také poukazem na to, že Komenský pro obé očividně užíval stejných literárních předloh, totiž především děl J. V. Andreae.<sup>134</sup> Komenský byl sice „stálým čtenářem“ spisů svého přítele, ale právě v době okolo roku 1623 byl dle Součka nejvíce ovlivněn jejich atmosférou. V tom má Souček možná pravdu, pokud vezmeme v potaz, že záhy Komenský začal mít jiné starosti a jeho „nevítaná prázdeň“ tak náhle skončila, jako začala (diplomatické mise do ciziny, spor

---

<sup>132</sup> Tamt.

<sup>133</sup> *Labyrint* (1631), dedikace.

<sup>134</sup> Souček (1924), s. 19.

o vize Poniatowské, stěhování do Bílé Třemešné, počátky didaktické práce a konečně organizace bratrského „exodu“ do Lešna).

## 2.9 Druhé tištěné vydání. Amsterdam (1663)

Ke druhému vydání *Labyrintu* tiskem se Komenský dostal v roce 1663, který spadá do poslední etapy jeho působení, když po zkáze lešenského azylu našel domov v Amsterdamu. Náplní jeho zdejší práce bylo z velké části také uspořádávání, přepracovávání a vydávání starších spisů, částečně též obnova spisů, o které přišel v Lešně. Zaměstnávaly jej ale také nové práce či polemiky s oponenty (zejména sociniány, karteziány, odpůrci revelací ad.).<sup>135</sup> V roce 1660 zde rovněž zprovoznil skromně vybavenou bratrskou tiskárnu. Jejím hlavním tiskařem se stal Jan Paskovský (Paskovius, + asi 1684), který kromě některých Komenského děl tiskl i jiné spisy bratrské.<sup>136</sup>

Vydání *Labyrintu* z roku 1663 je ve dvanáctkovém formátu, titulní strana obsahuje název díla, kde je slovo „Lusthauz“ poprvé nahrazeno slovem „Ráj“, a přípis „Po druhé tlačen V AMSTERODAMĚ. M. DC. LXIII“. Na titulní straně je ozdobný rámeček podobný vydání z roku 1631 a viněta, která uzavírá i celý text. Ozdobné záhlaví (vlys) uvozuje předmluvu a první kapitolu, velké iniciály uvozují každou kapitolu, ozdobná iniciála je na s. 9. Místo čárek se užívá symbolu lomítka (/), na okrajích textu jsou marginální poznámky. Titul díla v záhlavích stránek nahradily názvy kapitol. Tiskové strany jsou číslovány průběžně (s. 3-216). Přibylo číslování odstavců. Úvodní citáty se přesunuly na druhou tiskovou stranu a jejich pořadí je změněné: první je citát z Kazatele, následuje Colsiniová báseň. Ten je zde také poprvé uveden celým jménem jako M. Georg. Colsinius, autor je jako J. A. Comenius podepsán pod věnováním Žerotínovi – uvedení celých jmen signalizuje i konec potřeby jakékoli další „konspirace“. Urbánková uvádí deset exemplářů existujících v českých a slovenských knihovnách a dva ztracené.<sup>137</sup> Vydavatel kritické edice pracoval s exemplářem ve sbírkách Knihovny národního muzea v Praze pod signaturou 50 G 18.<sup>138</sup> V digitální podobě je dostupný exemplář uložený

---

<sup>135</sup> O této kontextuálně spleťté kapitole Komenského života např. MOUT, M. E. H. N. a Josef POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterdamu*. Praha: SPN, 1970; Novák-Hendrich (1932), s. 517-665; Blekastadová (1969), s. 585-677, ad.

<sup>136</sup> Voit (2006), heslo: Jan Paskovský.

<sup>137</sup> URBÁNKOVÁ, Emma. *Soupis děl J.A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*. Praha: SPN, 1959. s. 236-238, zde s. 237.

<sup>138</sup> Kolár (1978), s. 398.



v Moravské zemské knihovně v Brně, pocházející z Lobkovické knihovny, pod signaturou Ks-0158.982.<sup>139</sup>

## 2.10 Textové odchylky mezi prvním a druhým vydáním

Komenský text *Labyrintu* pro druhé tiskové vydání opět zrevidoval a opatřil přídavky, které mapují obě již citované kritické edice.<sup>140</sup> Drtivá většina všech dalších vydání *Labyrintu* až do současnosti vychází právě z amsterdamské verze, která obsahuje nejdelší text včetně všech pozdějších přídavek. Kromě změn uvedených v předchozích odstavcích tvoří většinu růzností opět Komenského drobné opravy jazykového rázu, přidání, vypuštění nebo změny některých marginálních poznámek a jiné členění odstavců napomáhající větší přehlednosti textu. K největším textovým doplňkům amsterdamské verze patří pasáž o nepohodlí života závozníků (formanů) a na ni navazující rozsáhlé vypsání mořeplavby a mořské bouře, která končí ztroskotáním lodi.<sup>141</sup> Tato epizoda se obvykle dává do souvislosti s Komenského špatnou zkušeností, kterou učinil při cestě do Londýna přes kanál La Manche. Jeho loď vyplula 16. 8. 1641 z Gdaňsku, ale musela se vrátit kvůli bouři od norských břehů zpět do Baltu, a plavba se tak zdařila až napodruhé.<sup>142</sup> Druhým velkým doplňkem je *Písnička o divném a milostném Božím člověka Bohu oddaného vedení* o jedenácti slokách, umístěná na závěr celého textu.<sup>143</sup> Uvádí se, že ji složil „P. J. Kassius Vysokomýtský“ po přečtení *Labyrintu* a byla (zřejmě Komenským) „připravena pro metrum“, aby se dala zpívat na bratrský nápěv 4. žalmu. Čapek uvádí, že autorem písně byl Jan Kaška, městský rychtář a příležitostný veršotepec ve Vysokém Mýtě, který se s Komenským nejspíš seznámil již v Brandýse.<sup>144</sup> Je-li tento předpoklad správný, mohla by Kaškova píseň být – vedle Kafkových veršů – vlastně prvním dokladem recepce *Labyrintu* v umělecké tvorbě. Píseň pak byla při dalším vydávání *Labyrintu* podle potřeby a vkusu střídavě přebírána, nebo vypouštěna, případně nahrazována jinými písněmi a básněmi.

---

<sup>139</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swěta a Rág Srdce (...). Po druhé tlačen.* Amsterdam, 1663.

<sup>140</sup> Kolár (1978); Havelka (2022).

<sup>141</sup> Havelka (2022), s. 253, pozn. 34,3.

<sup>142</sup> Biografickou poznámku uvádí ve svém komentáři např. Havelka (2022), s. 358, pozn. 34; viz též Souček (1924), s. 19.

<sup>143</sup> Havelka (2022), s. 310.

<sup>144</sup> Čapek (1992), s. 31. V roce Komenského emigrace (1628) odešel do exilu i Jan Kaška, a to do Skalice na Slovensku, ale po čtyřicetileté době se vrátil zpět a konvertoval ke katolictví. Jeho bratr Zdeněk nejspíš konvertoval dříve a stal se vysokomýtským radním.

## 2.11 Motivy z *Labyrintu* v dalších Komenského dílech

Druhý život *Labyrintu* se začal odvíjet ještě za Komenského života a je od počátku těsně spjat jak s jeho životními osudy, tak s jeho duchovně-intelektuálním vývojem. Tato problematika je proto sama o sobě komplexní: labyrintologie musí osvětlit jednak biografické okolnosti vzniku díla a jeho třech verzí (1623, 1631, 1663), jednak se systematicky zabývat tématem *Labyrintu* jakožto autobiografického díla, a konečně i vztahem *Labyrintu* k ostatním Komenského útěšným, českým, pedagogickým, pansofickým i všenápravným spisům. Komenský se k *Labyrintu* či některým jeho motivům přirozeně vrací také v dalších svých dílech, a to buď autocitacemi a explicitními odkazy, nebo tím způsobem, že některé jeho motivy bez přímého odkazu dále přejímá, rozvíjí a transponuje (např. *Hlubina bezpečnosti*, *Haggaeus redivivus*, *Unum necessarium*, *Panorthosia*, *Vita gyrus*, *Gentis felicitas*, *Angelus pacis* ad.),<sup>145</sup> takže Čyževskij mohl trefně poznamenat, že by bylo možné sestavit k *Labyrintu* souvislý komentář pouze z Komenského prací.<sup>146</sup> Jeho vypracování by mohlo být užitečné zejména z důvodu potřeby projasnit badatelskou otázku, jak „útěšné“ období Komenského souvisí s jeho dalším myslitelským vývojem zejména období pansofického a všenápravného, nakolik a v jakém smyslu existuje kontinuita či diskontinuita mezi Komenským *Labyrintu* a Komenským *Porady*. Tento úkol na svou plnou realizaci stále čeká. Konkrétní výtěžky některých z výše naznačených směrů bádání uvádíme v dalších kapitolách, pojednávající badatele, kteří se těmito otázkami zabývali.

## 2.12 Résumé

V této kapitole jsme se snažili načrtnout hlavní témata, která se týkají *Labyrintu* v přímé souvislosti s jeho autorem. Viděli jsme, že *Labyrint* v kontextu Komenského života představuje významný badatelský problém v několika ohledech. První je povahy životopisné. Vyplývá zaprvé ze skutečnosti, že tři verze díla jsou pevně vetkány do jeho životních osudů, zadruhé je třeba *Labyrint* vnímat také jako dílo částečně autobiografické. Druhým ohledem je hledání místa *Labyrintu* v kontextu celého Komenského díla. První verzi sepsal Komenský ve

---

<sup>145</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Centrum securitatis*, kritická edice viz DJAK 3; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Haggaeus redivivus to jest Křesťanských vrchností (...) napomenutí*. Rukopis Lešno (1632), kritická edice viz DJAK 2; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Unum necessarium, Scire quid sibi sit necessarium, in Vita & Morte, & post Mortem (...)*. Vydáno Amsterdam (1668), kritická edice viz DJAK 18; *Panorthosia* je šestou částí *Obecné porady*, kritická edice viz Komenský (1966); *Vita gyrus* („Koloběh života“) je autobiografická úvaha připojená jako úvod k sebraným pedagogickým spisům, které Komenský vydal v Amsterdamu, kritická edice viz DJAK 15/I a II; *Gentis Felicitas* („Štěstí národa“) sepsal Komenský za svého působení v uherském Blatném Potoku, kritická edice viz DJAK 13; *Angelus Pacis* („Posel míru“) vznikl v Amsterdamu v roce 1667, kritická edice viz DJAK 13.

<sup>146</sup> ČYŽEVSKYJ, Dmytro. *K Labyrintu světa*. Ed. Jana Stejskalová. Praha: FILOSOFIA, 2017. s. 102-103.

svých jednatřiceti letech, což mu umožnilo se k němu v následujících desetiletích jednak dvakrát vrátit, přepracovat je a vydat tiskem, jednak jeho motivy dále rozvíjet i v dílech jiných. Konečně třetím ohledem je hledání místa *Labyrintu* v kontextu dobové, žánrově příbuzné literární produkce. V souvislosti s tématem druhého života *Labyrintu*, které v naší práci sledujeme, nechává toto období minimálně v náznamech vytušit několik skutečností. Je nesporné, že dílo opakovaně přitahovalo autorovu pozornost až do pozdního věku, což svědčí o tom, že si jej sám vážil a považoval je za nosné. Obstálo i v retrospektivě čtyř desetiletí a stálo mu za to znovu upravit a vydat jeho text i v době, kdy byl plně zaneprázdněn vydáváním děl, která z celospolečenského hlediska měla mít významnější vliv (např. sebrané pedagogické dílo či obnovení práce na *Poradě*, která z velké části shořela v Lešně). Amsterdamské vydání tak v uvedeném kontextu můžeme považovat za Komenského snahu učinit z díla trvalou součást svého odkazu. Připojení písně upravené pro žalmové metrum dovoluje zároveň spekulovat na Komenského snahu etablovat či posílit význam textu pro konkrétní život náboženských komunit – mohl zde mít funkci spirituální, katechetickou a možná i liturgickou.

*Ano, zkušenost bolestně nás vyučuje, ať se některému čtenáři z bludné knihy list toliko bludný vytrhne a kniha taková zanechá, v brzkém čase od jiného sobě rovného takovou knihu sobě vydluží a bludný vytržený list zase s nebezpečstvím škodného nakažení do knihy vpíše.*

– Antonín Koniáš, *Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající*

### **3. *Labyrint* pronásledovaný i obdivovaný. Zájem o dílo do josefinských patentů (1781)**

Zatímco předchozí kapitola pojednávala témata, týkající se *Labyrintu* v přímé spojitosti s jeho autorem, v této kapitole se budeme věnovat druhému životu díla v období do roku 1781. V jeho rámci je třeba rozlišit dvě do jisté míry samostatné linie: recepci domácí, silně ovlivněnou politickými poměry, a recepci zahraniční, zpravidla exulantskou. Obě mají svá přirozená specifika. V domácím prostředí se jedná o dobu, kdy byl *Labyrint*, tak jako stovky a tisíce dalších spisů nekatolické provenience, knihou pronásledovanou, konfiskovanou a snad i ničenou, ač na tuto poslední skutečnost můžeme usuzovat pouze nepřímo, protože konkrétní doklady o tom chybí. Mohli bychom tedy říct, že druhý život *Labyrintu* zde určovala především rekatolizační cenzura, která do značné míry bránila šíření díla mezi tajnými nekatolíky. Věc je ale o poznání složitější. Jedním dechem musíme totiž dodat, že – cenzuře navzdory – žil *Labyrint* i mezi učenici z katolického tábora, kteří jej prokazatelně znali, četli a pozitivně přijímali. Kladný vztah k *Labyrintu* je přímo doložitelný u B. Balbína a J. Konstance, předpokládat jej však lze v celém balbínovském učeneckém okruhu jezuitů (J. Kruger, M. V. Šteyer, J. Barner, T. Pěšina z Čechorodu, který prošel jezuitskou formací, a další).<sup>147</sup> Jejich zájem o dílo je definován zejména prací jazykovědnou, literárně historickou a dějepiseckou. Minimálně u Balbína lze ovšem tušit, že ke Komenskému choval osobní sympatie a *Labyrint* oceňoval i z hlediska jeho obsahu. Zmínky o *Labyrintu* však nalezneme i mimo tento bezprostřední okruh – např. u augustiniána Vincentia či kněze a berounského děkana F. Procházky. Pokud pomineme Koniášovy *Klíče* a *Index*, v rozporu se všeobecným očekáváním evidujeme jediný doklad explicitního odsudku *Labyrintu*, a to u rychtáře F. Vaváka – i na tyto dokumenty se ovšem zkusíme podívat poněkud odlišnou optikou. Cenzura nemohla šíření díla mezi tajnými nekatolíky zcela zabránit: ve prospěch popularity *Labyrintu* mezi nimi svědčí osm

---

<sup>147</sup> Tuto tezi, založenou částečně na zjištěních V. Urbánka, předpokládá i komeniolog T. Havelka, kterému vděčím za její laskavé sdělení při konzultaci. T. Havelka mě upozornil i na užitečný Urbánkův článek: URBÁNEK, Vladimír. „K otázce zájmu o Komenského a jeho dílo v Čechách v 17. a 18. stol.“ In *Filosofický časopis*. Praha: ČSAV, únor 1992, 40(1), který citujeme na mnoha místech této práce.

dochovaných opisů, z nichž většina vznikla na domácí půdě ještě za Komenského života. Zájem o dílo mezi exulanty dokládá především berlínské vydání z roku 1757 a překlady: nedokončený a nevydaný holandský překlad, polský překlad a tři původní překlady německé, které se ve sledovaném období dočkaly celkem pěti vydání.

### 3.1 Vloží-li se do toho dobrý Čech, jak náleží (*J. Konstanc, V. M. Šteyer, J. Barner*)

První explicitní hodnocení *Labyrintu* podal sám Komenský v již citovaném dopisu nakladateli Petru Montanovi z roku 1661. Je to podle něj kniha „velmi užitečného obsahu popisující omyly, závratí, marnosti a trampoty všech lidí (všeho věku, pohlaví, stavu, řádu, zaměstnání i hodností), líčící živými barvami a rozmanitými symboly, jak nikde není pravého klidu, leda připustí-li kdo k sobě vírou Krista a spojí nerozdvojitelným poutem lásky jej se sebou a sebe s ním“.<sup>148</sup> Druhá, specifická autoreference *Labyrintu* pochází ovšem již z české *Didaktiky*, v níž Komenský velebí lexikální bohatství češtiny, které dokládá původními českými spisy: vedle Husa, Chelčického, Augusty, Blahoslava ad. zde na posledním místě a anonymně uvádí také svůj *Labyrint*.<sup>149</sup>

Ve smyslu této druhé autoreference se k *Labyrintu* přihlásil jazykovědec a překladatel Jiří Konstanc (1607-1673), původně evangelík, který v roce 1620 konvertoval ke katolictví a později vstoupil do jezuitského řádu. V doslovu ke svému *Brusu jazyka českého* (vydanému ještě za Komenského života, roku 1667)<sup>150</sup> jej vedle dalších spisů doporučuje ke studiu a tříbení češtiny: „V mnohých regulích této Ortografie i v jiných třech kusích tohoto Brusu jsou některé věci z prvopočátku nesnadné a skoro tak dobře vykladače potřebují jako latinské gramatické regulae. Ale vloží-li se do toho dobrý Čech jak náleží, a co in Classicis Auctoribus, Hageko,<sup>151</sup>

---

<sup>148</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942. s. 252.

<sup>149</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos a Jan Václav NOVÁK. *Didaktika česká = Didactica magna; Informatorium školy mateřské = Schola infantiae = Informatorium der Mutterschul*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1913. s. 326.

<sup>150</sup> KONSTANC, Jiří. *Lima Linguae Bohemicae. To gest: Brus Gazyka Českého: Neb Spis O pooprawenj a naostřenj Ržeči České. Wydaný K ljbosti Milownjkůw čistoty a dokonalosti Česstiny: K vžitku a newyhnutedlné potřebě Jmpressorůw a Pjsařůw Českých. S powolenjm Wrchnosti. /, Od Ctihodného Kněze Giřjho Konstancya z Towaryšstwa Gežjssowa*. Manuskript: ST1-0025.225, A. Moravská zemská knihovna v Brně. s. 287-288.

<sup>151</sup> Václav Hájek z Libočan (+1553), autor *Kroniky české* z roku 1541.

Postillis Scipionis, Caelibatu & Dialogis ejusdem,<sup>152</sup> in Labirintho,<sup>153</sup> Weleslavinae Herbario<sup>154</sup> &c & maxime in Biblij postremae editionis<sup>155</sup> znamenal, a co i v Českým Roderycyusovi a v Ludowitowi de Ponte, v Škole S. milování<sup>156</sup> a v jiných mých knížkách čísti bude, s tím, co to najde srovná, bude moci brzy Magistrem a Profesorem v tom k zachování Čestiny potřebném umění býti (...).“ *Labyrint* tedy Konstanc umísťuje mezi velká díla starší české literatury z hlediska formy. S jistou mírou pravděpodobnosti se dá usuzovat, že dílo, dle Konstancova názoru tak vynikající kvality a pro český jazyk tak nedocenitelného významu, by stěží uniklo jeho dvěma nejbližším spolupracovníkům Matěji Šteyerovi a Janu Barnerovi, zvláště když všichni při společné práci na *Svatováclavské bibli* přihlíželi také k *Bibli kralické* a jiným bratrským i utrakvistickým spisům (Optáta z Telče, Jana Blahoslava ad.). K *Labyrintu* se – čistě hypoteticky – mohl dostat i o generaci mladší Matěj Šebestián Berlička-Scipio (1567 – asi 1638/9), jehož díla právě vedle *Labyrintu* cituje Konstanc jako vzorné příklady českého spisování. Vzdělaný pedagog a spisovatel vystoupil v roce 1620 z jezuitského řádu a jeho další životní osudy byly patrně pohnuté – pokud by *Labyrint* býval četl, jistě by s ním hluboce souzněl nejen po formální, ale i obsahové stránce. Jedná se však z naší strany o pouhou spekulaci.

### 3.2 Nechtěl žádné náboženství hanět ani odsuzovat (B. Balbín, T. Pěšina, J. Kruger)

Výjimečným způsobem se Komenského a *Labyrintu* zastává jezuitský učenec Bohuslav Balbín (1621-1688) v *Učených Čechách*, jednom z prvních zpracování dějin české literatury, které napsal na sklonku života.<sup>157</sup> Ačkoli Souček čte Balbínovu charakteristiku především jako chválu formální a jazykové stránky *Labyrintu*, vysvětluje z ní podle mě i Balbínova nesporná

---

<sup>152</sup> Jde o spisy *Postylla katolická* (1618), *Bezženství kněžské* (1617) a překlad *Rozmlouvání svatého Řehoře papeže o životech a zázracích svatých* (1602) plzeňského rodáka a jezuitského kazatele, pedagoga a skladatele duchovních písní Šebestiána Vojtěcha Berličky-Scipia.

<sup>153</sup> Komenského *Labyrint*, Konstanc nejspíš znal vydání z roku 1631.

<sup>154</sup> *Mattioliho Herbář* (1596) vydaný Danielem Adamem z Veleslavína.

<sup>155</sup> Souček soudí, že oním „posledním vydáním bible“ myslí Konstanc *Bibli českou* vydanou znovu v roce 1613 Veleslavínovým synem Samuelem, spíše než *Bibli kralickou* z téhož roku. Souček tak patrně vyvozuje pro důvody ideové – není to nicméně tak jisté, protože vzhledem k tomu, že se zde Konstanc hlásí i k jinak v daném kontextu problematickým autorům (Komenský, Berlička), není vyloučeno, že odkazuje i na kralickou bibli.

<sup>156</sup> Konstancovy vlastní překlady zahraničních autorů.

<sup>157</sup> Původně jako IX. kniha cyklu jeho *Rozmanitostí*. Knihy I-VIII postupně vycházely v 70. a 80. letech 17. stol., ale *Učené Čechy* nakonec mohl vyjít až o století později péčí Karla Rafaela Ungara. BALBÍN, Bohuslav a Karel Rafael UNGAR. *Bohvsalai Balbini s. i. Bohemia docta: opus posthumum: editum notisque illustratum ab Raphaelae Vngar (...). Pars II.* V Praze tiskem Adama Hageny, 1778. O Komenském na s. 314-318, o *Labyrintu* na s. 314-315.

sympatie k obsahu knihy a k samému autorovi: „Jak velký muž to byl, dostatečně ukazuje neobyčejnou výmluvností, přiléhavostí slov, hloubkou smyslu. Pro vypsání prázdnoty (nesmyslnosti) světa a výjimečnou a hlubokou učenost zasluhuje být chválen a čten.“<sup>158</sup> Také Balbínovu předcházející odvážnou poznámku „i když mnohé publikoval, nikdy u něj nebylo nic, co by bylo proti katolické víře, a vždy se mi při čtení jeho děl zdálo, že psal tak, že nechtěl žádné náboženství hanět ani odsuzovat (...)“<sup>159</sup> bych osobně měl tendenci přiřadit právě především k *Labyrintu*. Balbín zde správně pochopil a vystihl celkovou tendenci Komenského satirické pasáže o křesťanství (zejm. kapitola XVIII.) a nemohl si nepovšimnout, že Komenský zde jednak kriticky „naděluje“ všem církvím poměrně rovným dílem, jednak (zejm. v *Ráji srdce*) směřuje k univerzálnějšímu, niternějšímu a snad i nadkonfesnímu pojetí víry, což je ostatně příznačné pro většinu mysticky laděných autorů. Nesdílím proto Součkův dojem, že by se musel Balbín jakkoli „přenášet“ přes „to, co v *Labyrintu* mohlo vadit protireformačnímu duchovnímu“ – koneckonců v době, kdy tuto pasáž Balbín napsal, byl již oficiálně odstaven od pedagogické činnosti. Balbínovo vyjádření čtu proto jako nerozpornou apologii Komenského a *Labyrintu*, a to natolik odvážnou, že musela na svou publikaci počkat dobré století.<sup>160</sup>

Balbínův přítel, kněz, spisovatel a později titulární pražský biskup Tomáš Pěšina z Čechorodu (1629-1680) se ve svém díle *Mars Moravicus* sice pochvalně vyjadřuje o Komenském, *Labyrint* však výslovně neuvádí.<sup>161</sup> Zdá se ovšem nepravděpodobné, že by mu znalost *Labyrintu* zůstala skryta, zvláště vezmeme-li v potaz, že skutečný rozsah Komenského díla tehdy nebyl znám a balbínovský okruh pracoval jinak s velmi omezeným počtem Komenského spisů. Jezuitský pedagog a historik Jiří Kruger (Crugerus, 1608-1671) mohl znát *Labyrint* přes Balbína a Pěšinu, sám jej pak pravděpodobně zprostředkoval na jezuitském semináři v Uherském Hradišti svému žákovi V. B. Jestřábskému, který se jeho tematikou mohl volně inspirovat při sepisování *Vidění sedláčka sprostného*.<sup>162</sup>

---

<sup>158</sup> Balbín (1778), s. 314-315.

<sup>159</sup> Tamt., s. 314.

<sup>160</sup> Souček (1924), s. 20.

<sup>161</sup> PEŠINA Z ČECHORODU, Tomáš (et al.). *Mars moravicus: sive bella horrida et cruenta, seditioes, tumultus, praelia, turbae: & ex ijs enatae crebrae et funestae rerum mutationes, dirae calamitates, incendia, clades, agrorum depopulationes, urbium vastitates, aedium sacrarum et prophanarum ruinae. arcium et oppidorum eversiones. pagorum cineres, populorum excidia, & alia id genus mala, quae Moravia hactenus passa fuit*. Pragae: Typis Joannis Arnolti de Dobrosławina, 1677. s. 13-14; viz též Urbánek (1992), s. 58.

<sup>162</sup> O (spíše neprůkazném) vztahu *Vidění* a *Labyrintu* viz dále v této práci kapitoly 3.11 a zejména 6.11.

### 3.3 Dílo ušlechtilého slohu (*Vincentius à S. Guilelmo*)

Prevor konventu bosých augustiniánů u sv. Václava na Zderaze Vincentius à S. Guilelmo (1642-1700) zmiňuje Komenského i *Labyrint* v rukopise svých deníkových zápisků *Synopsis quarundam minutarium temere collectarum*.<sup>163</sup> O Komenském mylně soudí, že zemřel v Amsterdamu roku 1664. Hodnotí jej jako muže vynikajícího učeností i mravy. Ví o tom, že Komenský napsal mnoho spisů, uvádí několik latinských (zejm. pedagogických) a dva české – *Labyrint* a *Hlubinu bezpečnosti*, o kterých dodává, že se vyznačují ušlechtilým slohem („stylo patrio eleganti“).<sup>164</sup> Vincentius patří mezi osobnosti dosud spíš opomíjené. Jeho bratr Karel Alois byl jezuitou a rektorem jičínské jezuitské koleje. Vincetius byl velkým mariánským ctitelem a napsal spis *Nová záře mariánská* o více než sedmi stech stranách, který zůstal pouze v rukopise. Zabýval se také genealogií starých šlechtických rodů. Měl rozvinuté vlastenecké cítění (letopisec P. Severinus jej označuje jako „nationalista“) a psal převážně česky. Vzpomínán je také jako milovník umění, měl hájit pozici, že umělecká tvorba je paralelou Božího stvořitelského aktu, a brojil proti obviněním z modlářství a uctívání obrazů a soch, kterými zahrnovali katolickou církev její odpůrci. V již připomínané *Synopsis* též želel nedůstojného pohřbu malíře Karla Škréty, který mimo jiné lunetami na motivy svatováclavských legend vyzdobil Vincetiův domovský klášter na Zderaze.<sup>165</sup> Komenského nekrolog u Vincentia je významným dokladem, že na sklonku 17. století u nás existovala vrstva katolické inteligence, u níž se konfesní příslušnost neproblematicky integrovala s láskou k českému jazyku, národu i jeho umění.<sup>166</sup>

### 3.4 *Labyrint* v kázání pro bratry dominikány (*J. F. Procházka*)

Také další souvislost, v níž je *Labyrint* citován, nabourává zakořeněný stereotyp traktovat knihu v rekatolizačním prostředí pouze jako pronásledovanou. Spisovatel náboženské literatury, telčský rodák Jiří František Procházka (1682 – cca 1750) byl absolventem jezuitského Svatováclavského semináře, kde dosáhl titulu magistra filozofie a jako nejlepší student též nobilitačního přídomku *de Lauro* („od vavřínu“).<sup>167</sup> Roku 1705 byl vysvěcen na kněze a působil

<sup>163</sup> Rukopis v NK ČR pod sign. XI E 15.

<sup>164</sup> Rukopis mi byl nedostupný, uvedené zjištění cit. podle Urbánek (1992), s. 59.

<sup>165</sup> Viz např. WOLF, Jiří. „P. Vincentius a S. Guilelmo.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 126, č. 1/2, 2003. s. 88–94.

<sup>166</sup> POSPÍŠILOVÁ, Věra. „Nekrolog Komenského u barokního historika.“ *Studia Comeniana et historica*, 23, 1993, 50. s. 117-118.

<sup>167</sup> Právo udělovat titul „de Lauro“ delegoval jezuitskému Svatováclavskému semináři na Starém Městě pražském roku 1680 císař Leopold I. Zakázán byl za Marie Terezie roku 1776, nakrátko pak obnoven za Josefa II. (1781), ale již dva roky poté seminář zanikl.



nejprve ve Svatém Poli u Dobříše, později jako děkan v Berouně, a nakonec jako představený ústavu emeritních kněží u sv. Karla Boromejského v Praze. Dochovalo se od něj několik kázání, která vyšla i tiskem: *Na hory judské s chvatáním se ubírající a v potřebách lidských ku pomoci nejenom jdoucí, ale i létající Královna Nebeská v starožitném, přemilostném a zázračném obraze staroboleslavském skrz mnoho set let horlivě ctěná*,<sup>168</sup> *Trojice nerozdílná v hlubokosti nepochopitelného tajemství od věčnosti skrytá, nicméně v skutcích zevnitřních všude a vždycky se vyjevující*,<sup>169</sup> *Svatého Jana Nepomuckého, mučedníka Božího a patrona českého, při nejvyšším nebe země mocnáři, veliká vznešenost a vážnost (...) sprostou řečí představená*<sup>170</sup> a další.<sup>171</sup> Procházka v nich prokazuje neobyčejnou sečtělou a zběhlou ve filozofii, teologii a přírodních vědách, ale také například lásku k dobové poezii. Zavádí v nich (na svou dobu poměrně neotřelý) způsob argumentace ve prospěch stvořenosti světa Bohem, jíž se snaží dokázat z estetického, harmonického a účelného uspořádání stvořených jednotlivin (včelí plástve, pavučiny ad.).<sup>172</sup>

Z roku 1713 pochází Procházkovy kázání *Nový velikomocný nebeský Královoc*,<sup>173</sup> v němž přirovnává zesnulého papeže Pia V. (1504-1572) k planetě Jupiteru.<sup>174</sup> A právě v této na první pohled zcela nepravděpodobné souvislosti se objevuje parafráze na *Labyrint*. Procházka si vypůjčil satirickou pointu z kapitoly o astronomech a použil ji jako určité úvodní zlehčení své řeči, které zde má funkci *captatio benevolentiae*. Nejprve se omlouvá čtenáři, že „obloze

<sup>168</sup> PROCHÁZKA, Jiří František. *Na Hory Jüdské s chwatánjm se vbiragicy, A W Potřebách Lidských ku pomocy negenom gdaucý ale y litagicy Králowna Nebeská W starožitném, přemilostném, a zázračném Obraze Staroboleslawském Skrz mnoho Set Let horliwě ctěná*. N.p.: v Jana Julia Geřábka, 1736.

<sup>169</sup> PROCHÁZKA, Jiří František. *Trogjce Nerozdjlná W Hlubokostj Nepochopitedlného Tagemstwj od Wěčnosti skrytá, Nicméně W Skutčých Zewnitřnjch wssudy a wzdycky se wygewugjcy*. N.p.: v Karla Jozeffa Geřábka, 1715.

<sup>170</sup> PROCHÁZKA, Jiří František. *Swatýho Jana Nepomuckýho, mučedlnjka Božjho a patrona českého, při neywyššým nebe země mocnáři, weliká wznessenost a vážnost, z maličké na pohled wěcy, a to důwodem textu Matth. 10. v. 38. Wassý pak wlasowe na hlavě wssyckni sečteni gsau pokorně wywedená a při weyročnj slawnosti toho welikého diwotworce w starožitném Littenském S. S. Aposstolůw Petra a Pawla Chrámě, pobožným téhož swatého ctjtelům sprostau ržeči předstawená*. N.p.: v Jana Julia Geřábka v Zlaté A. B., 1735.

<sup>171</sup> Procházka vydával svá díla zásadně u slavné nakladatelské rodiny Jeřábků, která v 19. století dvakrát stála i u vydání *Labyrintu* (1809, 1862).

<sup>172</sup> Srov. SLÁDEK, Miloš. *Česká jednotlivě vydaná sváteční a příležitostná kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění, 2013. s. 101-102.

<sup>173</sup> PROCHÁZKA, Jiří František. *Nowý Welikomocný Nebeský Královoc To gest Swatý Pius Pátý Toho Gmena Papež, z Slawného Ržádu Kazatelského, Swatého Arcy Otce Dominyka, Předně na Stolicy Aposstolskau Pak y na Oblohu Nebeskau Wýwyssený*, v Karla Jozeffa Geřábka, 1713.

<sup>174</sup> Rozuměj Jupiteru. Tradiční česká jména planet uvádí poprvé rukopis *Hvězdářství krále Jana* z poloviny 15. stol.: Merkur = Dobropán, Venuše = Ctitel, Mars = Smrtonoš, Jupiter = Královoc, Saturn = Hladolet, Luna = Městec. Viz kritickou edici *Hvězdářství krále Jana* (eds. ČERNÁ, Alena, HADRAVA, Petr, HADRAVOVÁ, Alena, STLUKA, Martin). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2004.

nebeské velmi málo rozumí“, což vysvětluje následovně: „Odradil mě též od toho kunstu chytrý Amos Comenius, který mezi hvězdáře přijda, viděl sice, že oni svými šňůrami, závažím, pravidlem, kružidlem cesty hvězdám vyměřují, však když bedlivěji ke konci pozoroval, spatřil, že přece svévolné hvězdy podle těch muzikantův hudby nechtí se řídit, že přece jináč tancují, než se jim hraje.“ Z badatelského hlediska má tento odkaz zajímavou vypovídací hodnotu. K četbě *Labyrintu*, k níž se Procházka přiznává i uvedením jména jeho autora a marginální poznámkou, obsahující titul knihy a přesný odkaz na citovanou pasáž, se otevřeně hlásí nikoli lingvista či literární vědec, ale aktivně působící kněz, který prošel nejvyšším stupněm jezuitské školské formace. Za pikantní lze považovat detail, že kázání dále velebí život a působení Pia V., který mimo jiné systematizoval práci na církevních indexech zapovězených knih tím, že zavedl roku 1571 zvláštní kongregaci, jež měla za úkol soupisy doplňovat o nové publikace. Není asi možné zjistit, jak vlastně a jestli vůbec Procházka na tento rozpor reflektoval, z jeho zmínky nicméně vyplývá, že o Komenském a *Labyrintu* smýšlí kladně – nazývá jej „chytrým“. A dodejme ještě druhý kontroverzní fakt: Procházka měl toto kázání přednést před publikem bratří dominikánů, z jejichž řad Pius V. původně vzešel.<sup>175</sup>

Další průzkum předmětného spisku ovšem odhaluje i další drobné souvislosti s Komenského dílem. Zaprvé, Procházka si v *Labyrintu* evidentně povšiml efektního jazykového prvku, kterým je vršení větných členů do „slovních řetězců“,<sup>176</sup> a přejal jej do své parafráze („šňůrami, závažím, pravidlem, kružidlem“) – aby se k této figuře o několik stran dále vrátil a pokusil se ji sám rozšířit („kružidla, pravidla, závaží, šňůry, dioptry a perspektivy“). Zadruhé, Procházka nakonec konstatuje, že tyto hvězdářské pomůcky „zanechal jiným“ a odešel od nich, což je prvek typický pro poutníkův průchod jednotlivými zastaveními *Labyrintu*. Zatřetí, Procházka ve svém kázání pracuje s dvěma typy metafor světla (časný a pomíjející lesk proti světlu trvalému a věčnému), která je charakteristická právě pro *Labyrint*.<sup>177</sup> Není na tomto místě možné provést zevrubnou analýzu, věřím však, že by mohla odhalit i další analogie. Naznačené však dostačuje k tvrzení, že Procházka byl četbou *Labyrintu* inspirován a některé jeho prvky intuitivně přijal za své. Ohlas díla u Procházky rovněž podporuje výše uvedenou tezi

---

<sup>175</sup> Srov. Sládek (2013), s. 101-102.

<sup>176</sup> Tuto stylistickou figuru jako první explicitně pojmenoval až Čyževskij (2017), viz též kapitola 6.6 této práce.

<sup>177</sup> Procházka např. píše: „Odstupte s takovými hvězdami, které lesk mají, ale věčný nemají, jichžto lesk je lesk časný, lesk nestálý, lesk pomíjející (...) přišla ta hvězda s velikou ctí a leskem věčným.“ Hvězdou s časným leskem míní přirozeně hvězdu z *Izajáše* 14,12-15: „Quomodo cecidisti de caelo, *Lucifer*, qui mane oriebaris?“ atd. Domnívám se dokonce, že právě toto biblicky inspirované spojení (ďábel je rovněž reprezentován světlem) hrálo hlavní roli i u Komenského při tvoření metafor světla „negativního typu“ v *Labyrintu*.

Pospíšilové, podle níž můžeme předpokládat skupinu vzdělaných katolických kněží, kteří odlišnou konfesní příslušnost nechápali jako nepřekročitelnou bariéru, pokud šlo o obdiv k jazyku, vlastenectví, umění – a zde snad i jistému důvtipu a důmyslu autora. Procházkova reference *Labyrintu* je navíc výjimečná tím, že odkazuje na konkrétní pasáž, která jej fascinuje jednak po stránce formální, zejména však po stránce věcné, myšlenkové, argumentační.

### 3.5 Labyrint kacířských bludů: polepšitelný, či nepolepšitelný? (A. Koniáš, A. Příchovský)

*Labyrint* se přirozeně dostal do hledáčku jezuitského kazatele, misionáře a pisatele náboženské literatury Antonína Koniáše (1691-1760) a ocitl se tak v jeho nechvalně proslulém *Klíči kacířské bludy k rozeznání otvírajícím*.<sup>178</sup> První vydání *Klíče* z roku 1729 zmiňuje *Labyrint* dvakrát: v dvanáctkovém formátu (vedle *Praxis pietatis* a *Hlubiny bezpečnosti*)<sup>179</sup> a v kvartovém formátu.<sup>180</sup> Další vydání z roku 1749 ke Komenského „bludným knihám“ přidává ještě *Manuálník aneb Jádro celé biblí svaté* (1658) a kázání *O vymítání němého a jakéhokoliv d'ábelství* (1649), kvartové vydání *Labyrintu* však již neuvádí, což potvrzuje domněnku, že toto starší vydání z roku 1631 nebylo již tou dobou v oběhu – znamená to, že Koniáš na toto vydání při své činnosti nejspíš delší dobu nenarazil.<sup>181</sup> Abychom se i na tuto kontroverzní kapitolu dějin druhého života *Labyrintu*, obestřenou v populárním podání mnohými stereotypy, pokusili podívat objektivnější optikou, je třeba uvést, že ačkoli se *Klíč* někdy obrací i proti autorům *ad personam*,<sup>182</sup> v Komenského případě je to jinak. Koniáš za závadná považuje jen některá jeho díla, což také vysvětluje, proč se na seznamu neobjevují např. Komenského spisy pedagogické, jazykové ad. Důvodem je i skutečnost, že jezuité vydávali Komenského učebnici latiny *Dveře jazyků*, která během sledovaného období vyšla celkem třikrát (poprvé dokonce ještě za Komenského života 1669, dále 1694 a 1716), přičemž

---

<sup>178</sup> KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající: aneb Rejstřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapověděných kněh s předcházejícími aučinnými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyzkoumati a vykořeniti se mohou (...)*. V Hradci Králové u Václava Jana Tybély, 1729; KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens (...)*. V Hradci Králové u Jana Klimenta Tybély, 1749.

<sup>179</sup> *Klíč* (1729), s. 84 pod titulem „in duodecimo“ uvádí amsterdamské vydání (1663), shledány závadné strany 98 a 181.

<sup>180</sup> Tamt., s. 96 pod titulem „in quarto“ (bez specifikace vydání, musí jím však být vydání z roku 1631, které bylo tištěno v kvartu), shledány závadné strany 62, 96, 97.

<sup>181</sup> *Klíč* (1749), s. 64 již uvádí pouze amsterdamské vydání, shledány závadné s. 98, kap. 39, s. 171, kap. 42., s. 181.

<sup>182</sup> Srov. tamt., s. XCI.

vydání z roku 1694 pořídil Koniášův otec, knihtiskař V. J. Koniáš.<sup>183</sup> *Klíč* ve své důkladnosti rozeznává mezi knihami takové, které by se mohly opravami „polepšit“, dále takové, u nichž si není jistý a které se mají ještě předložit k přezkoumání, a konečně ty, které nejsou hodné „polepšení“ (takové označuje hvězdičkou).<sup>184</sup> U *Labyrintu* zaznamenává také výčet „závadných“ stran a kapitol, k čemuž v předmluvě nicméně dodává, že u takových knih by nikterak nestačilo příslušné strany vytrhnout, a že tyto podávají se jen jako důkazy, že je kniha závadná.<sup>185</sup> Přesto můžeme považovat za zajímavý historický detail, že Koniáš musel *Labyrint* poměrně pozorně pročíst alespoň třikrát a příslušné pasáže pečlivě zaznamenal. Další zajímavostí je, že v prvním *Klíči* (1929) je hvězdičkou označeno jen vydání kvartové (1631), amsterdamské hvězdičku nemá – možné vysvětlení se pokusíme podat níže.

Co konkrétně na *Labyrintu* Koniášovi vadilo a rozhodlo tak o jeho umístění na seznamu „bludných knih“, vypočítává Souček, bližší pozornost tomu ovšem nevěnuje.<sup>186</sup> Když označené pasáže dle amsterdamského vydání projdeme, lze se nad Koniášovými soudy minimálně na chvíli pozastavit. Strana 98 je součástí rozsáhlé kapitoly XVIII. (Prohlédá náboženství křesťanské).<sup>187</sup> Začíná vylíčením roztržek mezi církvemi o vnější ustanovení, její hlavní část je pak alegorickým popisem katolické církve (svatopetrská bazilika, osoba papeže, popisuje se zde vnější zdobnost, lesk a nádhera, důraz na vnější ceremonie a uctívání soch a obrazů svatých ad.). Satirický náter je však nanesen překvapivě lehounce, spíš jen jako koloratura, takže pasáž oproti jiným nevyznívá vůči katolické církvi zas až tolik nepříznivě. Hned na následující straně zazní dokonce i hodnocení pochvalné („I zdál se mi tu pěkný řád a veseleji než kde“). Pasáž o katolictví se uzavírá konstatováním, že Poutník je vzal „v podezření“ až ve chvíli, kdy slyšel jiné je „haněti a stíhati“, a až když mezi nimi uviděl také různé neřády a hádky, zejména pak získávání přívrženců násilím a penězi. Za pozoruhodné považuji, že Koniáš z této kapitoly vytkl pouze s. 98. Pokud bychom se na tuto skutečnost podívali reverzní optikou, dokázali bychom si snad představit, že s jezuitovým světonázorem i praxí mohla Komenským dovedně vypsána

---

<sup>183</sup> K tomu viz Urbánek (1992), s. 60; Řezníková a kol. (2014), s. 257 uvádí sice informaci, že jezuité učebnici vydávali „vždy (...) bez uvedení jména autora“, ovšem minimálně v Kebrlově pražském vydání z roku 1716 se Komenského jméno objevuje tištěné velkým fontem na titulní straně a přetiskuje i Komenského předmluvu k českému čtenáři, kterou doprovází titulkem „od téhož Jana Amosa Komenia, který jest skladatelem a spolu na česko překladačem této knihy“.

<sup>184</sup> *Klíč* (1749), s. XCI-XCII.

<sup>185</sup> Tamt., s. XC-XCI.

<sup>186</sup> Souček (1924), s. 23.

<sup>187</sup> Podle kritické edice (1978). Amsterdamské vydání ji uvádí mylně jako kap. XIX, která se tam tím pádem vyskytuje dvakrát.

kritika obecně křesťanských nešvarů poměrně souznít („rozpustilost“ a zkaženost mravů, „jalovost“ kazatelů, kteří nežívají řádně moci klíčů a nebojují rázně proti zlořádům, protože věřící v nich chtějí mít raději mírné pochlebňáky atd.) – podobná látka se koneckonců mohla stejně dobře vyskytnout i v jakémkoli kázání Koniášově. Vysloveně překvapí, že Koniáš neoznačil za nežádoucí ani Komenského velmi ostrou kritiku stavu duchovenstva (s. 92-94) – snad uvažoval tak, že Komenský zde mluví o duchovenstvu bratrském? Anebo i tato pasáž mohla jezuitskému kazateli přijít vhod v souladu s rekatolizační strategií, která velela obracet se i *ad intra*? Připouštíme samozřejmě i možnost, že se jedná o prosté opomenutí: seznam literatury, kterou Koniáš přečetl, je minimálně úctyhodný a nemohl určitě zachytit úplně vše, jak ostatně i sám doznává.

Souček soudí, že Koniášovi musel nejvíc vadit „ostrý odsudek vévody z Alby“ („co nejvíce mohl, lidské krve vylil“) a „jezuitů“ („nové tovaryšstvo paličů a morděřů, skrze něž lidské pokolení tříbeno bude“).<sup>188</sup> Ty pocházejí z kapitoly XXVII. (Sláva slovoutných v světě). Vévodu z Alby<sup>189</sup> a zakladatele *Societas Iesu* Ignáce z Loyoly lze jmenovitě identifikovat jen díky margináliím („Dux Albanus“, „Lojola“). Tyto marginálie se ovšem nacházejí pouze v rukopise a vydání z roku 1631,<sup>190</sup> v amsterdamském vydání jsou vypuštěny – a příslušné strany v amsterdamském vydání proto neuvádí ani Koniáš. O tom, co vedlo Komenského k vynechání těchto konfrontačních marginálií v amsterdamském vydání, lze pouze spekulovat. Dle mého mínění mohl sehrát roli smířlivější postoj k papeži i jezuitům, který se u Komenského začal projevovat zvláště na sklonku života, jak vysvětluje z jeho zápisků a náčrtků (*Clamores Eliae*).<sup>191</sup> Proč je ovšem přehlédl Koniáš? Můžeme připustit, že dané pasáže bez marginálií považoval za těžko identifikovatelné nebo víceznačné. Charakteristiku „co nejvíce mohl, lidské krve vylil“ lze jistě vztáhnout na celou řadu historických osobností. Druhá charakteristika „nové tovaryšstvo paličů a morděřů, skrze něž lidské pokolení tříbeno bude“ sice obsahuje sugestivní termín „tovaryšstvo“, nezapomínejme ovšem, že Komenský užívá tohoto slova na jiných místech *Labyrintu* i v dobově obecném významu (spolek, společnost či spolčení),<sup>192</sup> což tuto

---

<sup>188</sup> Souček (1924), s. 23; *Labyrint* (1978), s. 348.

<sup>189</sup> Komenský bezpochyby míní Fernanda Álvareze de Toledo y Pimentel, 3. vévodu z Alby (1507-1582), jednu z předních postav protireformace a vůdce španělské strany proti nizozemskému povstání, jehož osobnost byla později spojována s tzv. „černou legendou“, tendenčním líčením historie v protišpanělském (resp. protihabsburském) duchu.

<sup>190</sup> Zde na Koniášem uvedených stranách 96 a 97.

<sup>191</sup> K této problematice zejm. NOVÁKOVÁ, Julie. *¼ století nad Komenským*. Praha: Kalich, 1990. s. 230-236.

<sup>192</sup> Viz např. *Labyrint* (1978), s. 372.

charakteristiku činí opět význačnou. Můžeme sice opět připustit, že jde o Koniášovo opomenutí, proti tomu nicméně svědčí skutečnost, že obě vydání jinak prochází dost pečlivě.

Jako další „závadnou“ pasáž uvádí Koniáš kapitolu XXXIX. Ta již spadá do *Ráje srdce* a obsahuje Kristovu monologickou promluvu k Poutníkovi. Že v této kapitole zvláště vytkl stranu 171, v níž nacházíme Kristovu radu „v tichosti mně sloužiti a ceremoniami se nevázati: nebo já tě jimi neváži“, samozřejmě není překvapující, považoval ji za polemiku s katolickou teologií svátostí. V Kristově řeči pak Koniáš rozpoznal prvky pietismu, nabádání k soukromé a osobní, nikým nezprostředkované zbožnosti, která v důsledku vede k odmítání církevní hierarchie. Rezonuje zde ale částečně i kvietismus, příklon k pasivitě a odklon od světa, který sice měl své kořeny v katolické, zvláště španělské mystice 16. a 17. století, ale pro své potenciálně negativní praktické důsledky (zřeknutí se odpovědnosti a nečinnost ve světských záležitostech) byl v roce 1687 odsouzen papežem Inocencem XI. v encyklice *Coelestis Pastor*.<sup>193</sup> Poměrně krátká encyklika je vlastně pouhým vypsáním 69 bludných tezí, vyňatých z děl Miguela de Molinos (1628-1696). Ten si získal velký věhlas jako kazatel v Římě, kam přišel roku 1663 (tedy v roce, kdy byl podruhé vydán tiskem Komenského *Labyrint*). V roce 1675 zde napsal knihu *La guía espiritual* (O duchovním vedení), která se stala nesmírně populární a dočkala se překladu do mnoha jazyků. O deset let později byl nicméně zatčen inkvizicí, donucen své teze odvolat, bylo mu uloženo doživotní vězení a jeho díla byla umístěna na index zakázaných knih. Skutečnost, že v Molinově zatčení a procesu sehráli významnou úlohu právě jezuité, tvoří podstatný kontext, který nám umožňuje lépe pochopit i Koniášův odsudek XXXIX. kapitoly *Labyrintu*. Ze stejného důvodu v *Klíči* najdeme i kapitolu XLII. (Vnitřních křesťanů světlo), v níž zvláště vytčena je s. 181. Formulace zde obsažené mohly Koniášovi vadit pro přílišné zdůrazňování věcí budoucích na úkor péče o současné a přítomné, a také myšlenka, že „křesťan na holých božích slovech dosti má“, která evokuje palčivý reformační spor o autoritu Písma (*sola Scriptura*). Souček přidává ještě kapitolu XLIV,<sup>194</sup> a to nejspíš pro formulaci „Kdo zajisté Boha z celého srdce miluje, tomu netřeba mnoho předpisovati, kdy, kde, jak a kolikrát Bohu sloužiti, klaněti se a jej ctíti má (...)“, ale v *Klíči* ji ve skutečnosti nenacházím, pochází až z pozdějšího *Indexu zakázaných českých knih* pražského arcibiskupa Antonína Příchovského (1707-1793) z roku 1770, který z Koniášova *Klíče* podstatně vychází. Ten rozšiřuje seznam Komenského děl o několik dalších titulů. Výčet

---

<sup>193</sup> Dostupný z: <https://www.papalencyclicals.net/innoc11/i11coel.htm>.

<sup>194</sup> Souček (1924), s. 23.

„závadných“ částí *Labyrintu* přejímá doslova z druhého vydání *Klíče* a přidává k nim výše zmíněnou stranu 188.<sup>195</sup>

Vydávání *Indexů* a je provázející praxe cenzury, konfiskací a ničení knih je dodnes jistě právem vnímána jako palčivá a zahanbující. Spojovat tuto praxi výlučně s katolickou stranou a „předtolerančním“ obdobím je nicméně jiným klišé, které je rovněž třeba korigovat. Malý střípek do této mozaiky mohou nabídnout právě studie z druhého života knih. V případě *Labyrintu* například uvidíme, že jakmile bylo povoleno začít *Labyrint* vydávat v již poměrně svobodné občanské společnosti 2. poloviny 19. stol., získalo si mezi čtenáři bezprecedentně největší oblibu okleštěné školní vydání, které z *Labyrintu* ve skutečnosti vypustilo podstatně více, než doporučoval kdysi *Index* – zde ovšem nikoli z důvodů konfesních a teologických (alespoň ne otevřeně), ale pod záminkou možného ohrožení mravního vývoje mládeže.<sup>196</sup> Místo cenzury „shora“ zde zafungovala sociální autoregulace.<sup>197</sup> Její vliv na *Labyrint* je ovšem patrný i v jiných obdobích, jak uvidíme dále v této práci. S textem *Labyrintu* se v různých vydáních vůbec zacházelo poměrně volně podle zrovna panujícího vkusu, dobové potřeby a převládajících ideologických hledisek. Téma cenzury klasických slovesných děl tvoří koneckonců i frekventovanou součást veřejného diskurzu dnešní doby.<sup>198</sup>

Pokud zapojíme reverzní optiku, můžeme *Klíče* číst jako legitimní, i když dobou a okolnostmi podmíněnou, recepci *Labyrintu*. O čem tato optika vypovídá? Koniáš dílo minimálně třikrát přečetl. Stálo mu za to zaznamenat závadné pasáže, což znamená, že jej kniha musela svým způsobem zaujmout – jinak býval mohl uvést bez dalšího jen titul. Dokážeme si představit, že s leccíms nejspíš i sám souzněl. Jak jsme viděli, pasáže jím vytčené obsahují výlučně jen to, co se rozcházelo s učením katolické církve – jiného si nevšímá. Protože Koniáš porovnával vydání z let 1631 a 1663 a z obsahového hlediska mezi nimi rozlišuje, můžeme jeho výkon považovat za první doklad badatelské činnosti o díle. Že mu dílo nebylo lhostejné, lze usuzovat i z toho, že amsterdamské vydání v *Klíči* (1629) neoznačil ještě jako „nepolepšitelné“ – obměkčilo jej

---

<sup>195</sup> PŘÍCHOVSKÝ z Příchovic, Antonín Petr. *Index Bohemicorum Librorum Prohibitorum, Et Corrigendorum Ordine Alphabeti Digestus (...)*. V Praze tiskem J. Hruby, 1770. s. 124. Přidaná strana pochází z již zmíněné kapitoly XLIV o řádu „vnitřních“ křesťanů.

<sup>196</sup> Viz kapitola 5.10 této práce.

<sup>197</sup> K fenoménu cenzury viz vynikající publikace WÖGERBAUER, Michael, Petr PÍŠA, Petr ŠÁMAL, Pavel JANÁČEK a kol. *V obecném zájmu: Cenzura a sociální autoregulace literatury v moderní české kultuře 1748-2014*. 2 sv. Praha: ACADEMIA, 2015.

<sup>198</sup> Viz např. nedávné spory o díla Roalda Dahla, Virginie Woolfové, Marka Twaina, ale i třeba Williama Shakespeara a celé řady dalších.

snad, že Komenský zde vypustil marginálie identifikující v „tovaryšstvu paličů a morděřů“ jezuity? Uvažoval o tom, že by další úpravy mohly dílo zpřístupnit? Již sama skutečnost, že status *Labyrintu* u Koniáše kolísá, poukazuje minimálně na jistou ambivalenci v jeho recepci.

### 3.6 Svůj vtíp co hnůj z chléva vykydal (F. Vavák)

O *Labyrintu* se nelichotivě vyjadřuje kronikář a milčický rychtář František Vavák (1741-1816) ve svých *Pamětech*: „(...) v Amsterdamě tlačený, od Jana Komenia smyšlený (v němžto on pyšně chtěl svůj vtíp světu ukázati, jakož pak ho všechen, co ho kde měl, do něho, co hnůj z chléva vykydal)“.<sup>199</sup> Odsudek *Labyrintu* by nás zrovna u Vaváka nemusel překvapit – a přece z jeho emotivní formulace vyplývá především skutečnost, že se v případě Komenského nedrží výše uvedeného principu zastávaného v *Klíči* a negativní hodnocení přenáší především na autora. Vydavatel *Paměti* (část s uvedenou citací byla vydána roku 1908), katolický kněz a historik Jindřich Skopec (1873-1942), k tomu v ediční poznámce dodává, že „krása a cena slavné knihy (...) zůstala Vavákovi nepochopitelnou, jak vidno z příkrého a nespravedlivého odsudku dalšího“.<sup>200</sup> Pokusíme-li se toto nepochopení alespoň částečně konkretizovat, dokážeme si asi dost dobře představit, že Vavákovi, člověku veskrze aktivnímu, beroucímu život vezdejší velmi vážně, hrdému na své autodidaktické vzdělání, postavení a zásluhy, nemusela být pochmurná, pesimistická, ba místy kvietistická nálada *Labyrintu* zrovna dvakrát po chuti. Zmíněná citace se navíc nachází v zápiscích z roku 1782, tedy v době, kdy vrcholila Vavákova neskrývaná frustrace z tolerančního patentu, podbarvená navíc opozicí bohatě živenou pověrou, že katolická církev spěje ke svému zániku. V této době Vavák proto útočí s velkou vervou a zuřivostí na vše nekatolické a náboženské výpady a polemiky zabírají podstatný díl jeho pamětí. Pro spravedlnost dodejme, že útoky a provokace byly vzájemné, nekatolická strana nezůstala nic dlužna.<sup>201</sup>

Vavák v *Pamětech* zmiňuje *Labyrint* ještě na jiném místě, a to v rámci seznamu „zapověděných a kacírských knih“, které osobně četl.<sup>202</sup> A snad právě v této souvislosti je vhodné znovu upozornit na paradox, který výmluvně ilustruje podvojně myšlení, jež doba „mezi rozumem a šílenstvím“ vnutila nejednomu učenci. Vavák, vzor vzdělaného, loajálního předosvícenského

---

<sup>199</sup> VAVÁK, František Jan a Jindřich SKOPEC. *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770-1816. Sv. 1, část 2.* V Praze: nákladem Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1908. s. 76-77.

<sup>200</sup> Vavák (1908), s. 76, pozn. 9.

<sup>201</sup> Srov. PEKAŘ, Josef. „Paměti Františka Jana Vaváka.“ In PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin.* Praha: Rozmluvy, 1990. s. 314-356, zde s. 334.

<sup>202</sup> Vavák (1908), s. 40-41.



katolíka, jakožto vesnický rychtář doprovází konfiskační komise, slídící po zakázané literatuře kolportované „z Perlína“. Vedle toho si ovšem pilně vede „kacířský čtenářský deník“, který čítá k roku 1782 úctyhodných 55 položek.<sup>203</sup> Že Vavák ví o berlínském vydání *Labyrintu* z roku 1757 (ač rok uvádí chybně jako 1754) lze vysvětlit jediňe tak, že mu musel alespoň jednou projít pod rukama, což svědčí o tom, že si udržoval aktuální přehled.<sup>204</sup> Podobně lze soudit o dalších knihách z jím uváděného seznamu. Následující srovnání paradox ještě umocňuje: seznamy Vavákem přečtených děl „vzorně katolických“, které mimochodem v *Pamětech* uvádí až po těch „kacířských“, čítají úhrnem 121 položek.<sup>205</sup> To znamená, že „bludné“ knihy v jeho četbě tvořily dobrou třetinu.

Vavákův odsudek *Labyrintu* je z badatelského hlediska velmi cenný. Kromě toho, že nabízí bližší pohled do světonázoru rychtářova, má význam i pro labyrintologii jako jediňy doklad svého druhu – viděli jsme, že ostatní zmínky u katolických autorů ve sledovaném období jsou bez výjimky pochvalné (pochopitelně vyjma *Klíčů* a *Indexu*). Ani Vavákovo hodnocení nemusíme ovšem číst jako vysloveně negativní. Pokud vezmeme v potaz výše uvedené skutečnosti, lze pod navenek hlasitým skřípěním zubů a kousavou ironií zahlédnout i náznak dojmu, že Komenský v *Labyrintu* přece jen osvědčil díl důvtipu – náznak, který se Vavákovi ani přes veškerou snahu nepodařilo zcela utajit. Nezapomeňme, že Vavák byl milovníkem a hlasitým obhájcem české řeči a literatury. Není tedy možné, aby si minimálně jazykových kvalit *Labyrintu* nepovšiml – zastínily mu je ovšem pro něj nepřekonatelné rozdíly světonázorové a věroučné.

### 3.7 *Labyrint* v každé české chalupě? Dílo u tajných nekatolíků

Jak to bylo ve sledovaném období se skutečným čtením a šířením díla mezi nekatolíky? Souček ve své studii tvrdí, že to byl „exulantský původ“ *Labyrintu*, který „překážel jeho vlivu“ a „znesnadňoval jeho šíření“.<sup>206</sup> Prokázali jsme ovšem, že toto vyjádření není úplně přesné – v *Klíčích* a *Indexu* se dílo objevuje spíš kvůli svému obsahu než kvůli původu. Součkův vývod, že se kniha šířila především mezi krajany v emigraci, v domácím prostředí pak – kvůli ztíženým

---

<sup>203</sup> Tamt., s. 40-43.

<sup>204</sup> *Klíč* (1749) pochopitelně berlínské vydání (1757) uvést ještě nemohl. Koniáš patrně toto vydání již nezaznamenal, od roku 1759 byl „na odpočinku“ a působil jako zpovědník a spirituál klementinské koleje. Berlínské vydání nebylo ovšem doplněno ani do *Indexu* (1770), což znamená, že Vavák měl ze své pozice ohledně *Labyrintu* lepší přehled než zmíněný dokument.

<sup>205</sup> Vavák (1908), s. 43-49.

<sup>206</sup> Souček (1924), s. 21, 24 ad.

podmínkám – o poznání hůř, nám sice připadá logický, zároveň však také jaksí příliš vágní. Badatelská zvědavost by právě tuto tezi ráda naplnila konkrétním obsahem. Ani po sto letech, které nás dělí od Součkovy studie, se však v tomto směru nepodařilo učinit zásadnější průlom. Lze oprávněně předpokládat, že nějaké exempláře *Labyrintu* se nacházely mezi knihami, které byly zničeny v rekatolizačním zápalu. V jakém rozsahu se ničení *Labyrintu* skutečně dotklo, ovšem nevíme, a nelze to z dostupných dat ani odhadovat.<sup>207</sup> Pálení knih se snažil potlačit pražský arcibiskup Jan Mořic Gustav z Manderscheid-Blankenheimu nařízením z roku 1732,<sup>208</sup> a ačkoli neblahá praxe podle dobových zpráv na mnoha místech pokračovala dál, přece jen podstatná část zakázaných knih skončila jako konfiskáty, které se staly součástí sbírek klášterních, biskupských a seminárních knihoven. Zde však výzkum znovu komplikuje známý fakt: velká část sbírek padla za oběť rušení klášterů za josefinských reforem. A tak můžeme dnes ze skutečného počtu doložit pouze malý (a nejspíš nereprezentativní) zlomek vytištěných exemplářů *Labyrintu*, které zbyly v klášterních knihovnách josefinskou reformou nedotčených a které mohly pocházet z konfiskátů.<sup>209</sup> Průzkum soukromých knihoven měšťanských, který provedl J. Pokorný, přinesl sice zajímavé poznatky, výsledky ve prospěch *Labyrintu* byly však mizivé.<sup>210</sup> Na další zdroj, který by mohl potenciálně napomoci reálnějšímu stanovení popularity *Labyrintu* v období do josefinských reforem, poukázal V. Urbánek v souvislosti se studii francouzské historičky M.-E. Ducreuxové a její analýzou dochovaných protokolů výsledků tajných nekatolíků,<sup>211</sup> konkrétní výtěžky s ohledem na *Labyrint* však zůstávají zatím pouze *in spe*.

---

<sup>207</sup> Cenzorské soupisy uvádějí totiž především literaturu liturgické povahy. Souček (1924), s. 23-24.

<sup>208</sup> Viz např. ŠINDELÁŘOVÁ, Martina. „Koniáš a Langhans(en). Dvě postily čtené v první polovině osmnáctého století.“ In *Lidé města* 10, 2008, 3. Dostupný z: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-864.html>

<sup>209</sup> Souček (1924), s. 23. Urbánková eviduje u 1. vydání (1631): 3 exempláře v knihovně Strahovského kláštera, 1 exemplář v klášteře Rajhradském a 1 chybějící exemplář v litoměřické biskupské knihovně. U 2. vydání (1663): 3 exempláře na Strahově, z toho jeden chybějící a jeden ztracen. U 3. vydání (1757): 5 exemplářů ve Strahovské knihovně, z nich 1 defektní. Celkem tedy pouhých 13 exemplářů. U exemplářů nacházejících se ve státních knihovnách a knihovnách institucí by se musela zjistit provenience, což z velké části není možné kvůli novodobým převazům – s původními vazbami se často ztratily také informace o vlastnictví a původu knih, které jdou získat ze vpisků, exlibris či otisků razítek. I kdybychom nicméně počítali s možností, že veškeré exempláře pocházejí původně z církevních knihoven (což je snad i pravděpodobné), dojdeme zhruba k počtu 40-45 exemplářů prvních třech vydání *Labyrintu* – ani tento údaj nelze ovšem dle mého soudu považovat za reprezentativní. Vydání po uvolnění cenzury nemá přirozeně smysl v této souvislosti sledovat. Podrobně viz Urbánková (1959), s. 236-238.

<sup>210</sup> Viz Urbánek (1992), s. 61.

<sup>211</sup> DUCREUXOVÁ, Marie-Élizabeth. „Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století.“ In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 32/1-2, 1992. s. 51-79; též např. DUCREUXOVÁ, Marie-Élizabeth. „Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století.“ *Literární archiv PNP* 27, 1994. s. 61-87. Ducreuxová dle Urbánka sice neuvádí doklady o konkrétních titulech, potenciálně však v aktech figurovat mohou, což by musela potvrdit adresně zaměřená analýza. Urbánek (1992), s. 61.

Dá se samozřejmě předpokládat, že „*Labyrint* v každé české chalupě“ je do jisté míry romanticko-vlastenecký mýtus, který vytvořilo až 19. století.<sup>212</sup> Badatelský problém však představuje ono „do jisté míry“ – ke stanovení této míry jednoduše nemáme dostatek podkladů. A tak nám nezbývá než sklonit hlavu před historickým paradoxem: Souček sice na jedné straně píše, že u nás čítali *Labyrint* „jen tajní evangelíci“,<sup>213</sup> na druhou stranu je z výše uvedených referencí evidentní, že jej v hojné míře čítali i katolíci – a to, jak jsme viděli, zdaleka nejen jako „bludařskou“ knihu pomýleného autora z nepřátelského tábora, ba dokonce většinou s hlubokým respektem k dílu i autorovi. Považuji v tomto smyslu za typické, že jediný drobný doklad četby *Labyrintu* učitelem, skladatelem a výtvarníkem Tomášem Jurenem, který se po tolerančním patentu přihlásil k evangelické víře, nás zároveň informuje o tom, že Juren v roce 1769 půjčil knihu (mělo to být vzácné vydání *Labyrintu* z roku 1631) katolickému knězi Janu Linhartovi, který jí pak Jurenovi nechtěl vrátit, nakonec se jí však původní majitel přece domohl a zůstala tak součástí rodinného dědictví – to vše ještě před vydáním tolerančního patentu!<sup>214</sup>

### 3.8 Nejstarší „samizdaty“. *Labyrint* tajně opisovaný

Ve prospěch popularity *Labyrintu* u našich tajných nekatolíků i exulantů hovoří dochované soukromé opisy a excerpty díla. Pokud si můžeme dovolit určitou zkratku – ty, které vznikly v domácím prostředí, lze vlastně považovat za nejstarší „samizdaty“ *Labyrintu*. Je jich dosud evidováno celkem osm, přičemž sedm z nich vychází z textu tištěného prvního vydání (1631). To nepřímou dokládá, že první (a zřejmě i druhé) vydání u nás bylo nedostatkové a kolportace nestačila pokrýt poptávku. Sedm jich také pravděpodobně pochází ze 17. století, jeden pak z 18. století. Prokazatelně tři, ale hypoteticky snad i některé další, mohly vzniknout ještě za Komenského života.<sup>215</sup>

(1) Opis prvního vydání *Labyrintu* z roku 1659 titulovaný *Labirynt Swieta a Lust-Haus Srdce* uchováva rukopis umístěný nyní v Národní knihovně České republiky pod signaturou XVII G 17. Podle exlibris na titulním listu pochází z kláštera obutých karmelitánů u sv. Havla na Starém městě pražském, zrušeném po josefinských reformách roku 1786. Opis měl pořídit Václav

---

<sup>212</sup> Srov. zejména kapitola 5.6 této práce.

<sup>213</sup> Souček (1924), s. 22.

<sup>214</sup> BOLOM, Sixtus. *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*. Tišnov: Sursum, 2009. s. 60-62; viz též Rezníková a kol. (2014), s. 103, pozn. 56.

<sup>215</sup> Viz Souček (1924), s. 21, který částečně vychází ze Zírta (1912), č. 19520, 19521. Seznam opisů uvádí BOHATCOVÁ, Mirjam. *J. A. Komenský: soupis rukopisů*. V Praze: Národní knihovna, 1957, s. 16-17.

Patočka mladší.<sup>216</sup> Jedná se tedy o opis domácí provenience, který skončil zřejmě jako konfiskát.

(2) Ze stejného roku 1659 pocházejí „výpisky“ z *Labyrintu*, které si pro vlastní potřebu opatřil hornoslezský šlechtic, spisovatel a horlivý čtenář Kryštof Bernard Skrbenský z Hříště (1615-1686).<sup>217</sup> V jeho rukopise nazvaném *Extract z Knihy Labiryntu Swieta a Lusthauzu Srdcze* se má podle Součka nacházet napomenutí poutníka (kap. LIII.), výběr myšlenek „Světa múdrost“ (z kap. XXIX. a dalších), Soudcové (z kap. XIX.), Prokurátoři (z kap. XIX.), O králích (z kap. XX.), O zahalecích a ožhralcích (z kap. XXV.), Nesmrtednost co jest a nač se miní (z kap. XXVII.) a další blíže neurčené části.<sup>218</sup> Rukopis je součástí sbírek Tschammerovy knihovny v Polském Těšíně. Součkův průzkum rukopisu byl zřejmě poslední, podrobné srovnání by mohlo odhalit, co konkrétně Skrbenského zaujalo tak, že považoval za důležité si vypsát. Ještě zajímavější by mohlo být zjištění způsobu zacházení opisovače s předlohou, provedené jazykové úpravy atd., a to zejména kvůli přesnější kontextualizaci dalších opisů a překladů. Mohla by vazba Skrbenského na slezský region nějak souviset s Glogernovým překladem, vzešlým z téhož prostředí?<sup>219</sup>

(3) Truhlářův Katalog českých rukopisů uvádí další dva opisy. První z roku 1679 má signaturu XVII J 18 a jeho text je dle Truhláře značně zhoršený a zkrácený. Titul je neúplný, schází dedikace, předmluva a rozdělení kapitol. Informace na předeštlí uvádí, že jej pražská univerzitní knihovna získala jako dar od knihovníka a literárního historika Ignáce Jana Hanuše roku 1868, jemuž jej daroval Karel Piotrowský z Volyně.<sup>220</sup>

(4) Druhý pod signaturou XVII J 19 není datován (usuzuje se na vznik ve 2. pol. 17. stol.). Jde o kompletní a přesný opis prvního vydání z roku 1631 netypicky doplněný rejstříkem, jenž je pravděpodobně dílem opisovače.<sup>221</sup> Opis byl až do roku 1898 vazbou připojen k tištěnému spisu

---

<sup>216</sup> Příběh, který se za tímto jménem skrývá, mi nebylo možno blíže zjistit, možná by se však jeho jméno dalo najít ve výše zmíněných protokolech výsledků?

<sup>217</sup> Podobně jako Žerotínové byli i Skrbenští spřízněni s rodem Bruntálských z Vrbna (první manželkou Kryštofa Bernarda byla Judita Bruntálská z Vrbna). Komenský poznal Skrbenské jako správce fulneckého panství.

<sup>218</sup> Souček (1924), s. 21.

<sup>219</sup> Srov. kapitola 3.10 této práce.

<sup>220</sup> TRUHLÁŘ, Josef. *Katalog českých rukopisů C. k. veřejné a universitní knihovny pražské*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 145.

<sup>221</sup> Truhlář (1906), s. 146.

Rosaciovy *Koruny neuvadlé mučedlníků Božích českých*.<sup>222</sup> Tato nenápadná souvislost by pro historii druhého života *Labyrintu* mohla být zajímavá. Jan Rosacius Hořovský (1581-1632) byl přísedícím konzistoře podobojí, kázal 21. května 1618 ke shromážděným stavům a roku 1621 duchovně doprovázel odsouzené vůdce povstání před staroměstskou popravou, o čemž napsal výše zmíněný spisek. Následujícího roku odešel s dalšími exulanty do saského Perna, při švédské ofenzivě se v roce 1631 nakrátko vrátil do Prahy a zemřel zřejmě v roce 1637 nebo později v Německu. Komenský se o něm několikrát zmiňuje i ve své *Historii*.<sup>223</sup> *Koruna* připojená k opisu *Labyrintu* byla vytištěna v Lešně roku 1655, tedy krátce před jeho zkázou. Toto spojení minimálně nepřímo potvrzuje skutečnost, že vydání *Labyrintu* z roku 1631 v té době již nebylo dostupné – proto jeho přesný opis. Truhlář ve svém soupisu neurčil provenienci rukopisu (tak jako u dobré poloviny jím katalogizovaných knih není zjistitelná kvůli tomu, že se knihy časem převazovaly a zmizely tak údaje z předešlého o předchozích majitelích), ale provenienci ostatních jím uváděných spisů poukazuje především na jezuitské koleje v Klementinu, Krumlově či jinde, nebo jiné klášterní a jiné církevní knihovny – pouze malý zlomek spisů pochází z jiných zdrojů (šlechtické knihovny, akvizice, dary ad.).<sup>224</sup> Velmi pravděpodobně se tak v našem případě jedná o konfiskát, lešenské vydání *Koruny* i s opisem *Labyrintu* se do Čech muselo dostat kolportací, vzhledem k době tisku po roce 1655. Rukopisy (3) a (4) se dnes nacházejí v Národní knihovně České republiky.

(5) Další opis *Labyrintu* je deponován v Nostické knihovně (Knihovna Národního muzea), kde jej pod číslem 87 (sign. MS b 54) uvádí ve svém soupisu J. V. Šimák.<sup>225</sup> Charakterizuje jej jako kompletní opis vydání z roku 1631, podle písma „skoro souvěký“. Zajímavostí tohoto opisu jsou podtrhaná slova přeložená na okrajích textu do němčiny, které Šimák našel v prvních deseti kapitolách.

(6) Jiný opis je zajímavý svým obsahem, tvoří jej totiž pouze druhá část, *Ráj srdce*. Rukopis pod původní signaturou XVIII E 5 pochází dle Součka z 18. stol. V současnosti se nachází ve

---

<sup>222</sup> HOŘOVSKÝ, Jan Rosacius. *Koruna Neuvadlá Mučedlníkův Božich Českých. To gest (...)*. Lešno, 1655.

<sup>223</sup> Oba spisy, *Historie* a *Koruna*, byly vydávány někdy pospolu, viz např. KOMENSKÝ, Jan Amos a Jan ROSACIUS HOŘOVSKÝ. *Historie o těžkých protivenstvích církve české hned od počátku jejího na víru křesťanskou obrácení, v létu Páně 894 až do léta 1632 za panování Ferdinanda II: s připojením historie o persekuci Valdenských roku 1655 stalé a Jana Rosacia: Koruny neuvadlé mučedlníků Božích Českých*. V Praze: Nákladem Spolku Komenského, 1888, s. 164.

<sup>224</sup> Truhlář (1906), s. V-VI.

<sup>225</sup> ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *Rukopisy majorátní knihovny hrabat z Nostitz a Rhienecka v Praze*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910, s. 43.

sbírkách Moravského zemského archivu v Brně v oddělení „G 21 Staré tisky“ pod signaturou III/559.<sup>226</sup> Jedná se o svazek obsahující čtyři tištěné epištoly Mistra Jana Husa, k nimž je připojen uvedený rukopisný zlomek *Labyrintu*. Identita opisovače, který opsal pouze *Ráj srdce*, poukazuje nejspíš do prostředí ovlivněného pietismem – tuto tendenci budeme moci sledovat především u německých překladů *Labyrintu* z 1. pol. 18. století.<sup>227</sup>

(7) Kvartový rukopis *Labyrintu* o 162 stranách je uložen v Germanisches Nationalmuseum v Norimberku pod signaturou Hs. 14.774. Podrobnou zprávu o něm podal Milan Kopecký.<sup>228</sup> Určil jej jako opis vydání z roku 1631, ovšem identifikoval zde celou řadu textových změn spočívajících zejména v obměňování textu, jeho nahrazování vlastními formulacemi a typicky přidáváním marginálií. V opisu chybí dedikace a závěrečné *Gloria*. Na základě jazykové analýzy odchylek Kopecký odhaduje za autora rukopisu patrně východomoravského rodáka, který emigroval do Německa. Ačkoli spisek nese vročení 1662, považuje tento údaj Kopecký za dodatečně vepsaný, mající zřejmě (chybně) imitovat rok amsterdamského vydání, a vznik spisu datuje „před rokem 1700“.

(8) Posledním zjištěným je rukopis uložený dříve v knihovně Metropolitní kapituly pražské (bez signatury). Uvádí jej soupis Paterův z roku 1922 pod č. 1697.<sup>229</sup> Jedná se o konvolut několika děl (Viktorina ze Všehrd, Bavora Rodovského z Hustiřan, zpracování Albertanova spisu o mluvení a mlčení) – jako poslední se pak nachází *Labyrint*.<sup>230</sup> Patera určil jako dobu vzniku 1. polovinu 17. stol, mohlo by se tedy jednat teoreticky o opis nejstarší. O rukopisu informoval první Souček.<sup>231</sup> Skutil tvrdí, že se jedná o textovou verzi *Labyrintu*, která by mohla být teoreticky starší než vratislavský rukopis, věc by ale vyžadovala podrobnější průzkum.<sup>232</sup>

---

<sup>226</sup> Za poskytnutí cenné informace patří poděkování správce fondové skupiny G Moravského zemského archivu paní Mgr. Miroslavě Bělikové, která identifikovala chybu v signatuře při tvorbě inventáře v roce 2006 a zjistila současné umístění spisu.

<sup>227</sup> Viz kapitola 3.10 této práce.

<sup>228</sup> KOPECKÝ, Milan. „Norimberský rukopis *Labyrintu*“. *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*, 1968.

<sup>229</sup> PATERA, Adolf a Antonín PODLAHA. *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapituly pražské*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1922. sv. 2, s. 577-578; viz též Bohatcová (1957), s. 16.

<sup>230</sup> Fol. 174b-212a.

<sup>231</sup> Viz SOUČEK, Stanislav. (Informace o rukopisu). *Naše věda: kritický měsíčník*, 12, 1931. s. 161.

<sup>232</sup> Skutil (1989); podrobněji viz kapitola 2.5 této práce.

### 3.9 Co naši předkové sepsali. Vydání mezi „Perlínčany“ (1757)

Na popularitu knihy u exulantů můžeme usuzovat z prvního vydání *Labyrintu* po Komenského amsterodamském (v pořadí tedy třetího tiskového vydání), jímž se stalo „slavné“, berlínské z roku 1757.<sup>233</sup> Jde o vydání esteticky cenné a na rozdíl od předchozích bohatě výpravné. Na předsádce najdeme stylizovaný mědirytinový portrét Komenského, titulní list je tištěn černě a červeně, tiskař užil různých fontů a četných ozdob, velkých iniciál, rostlinných a figurálních vlysů. Kniha má dvě živá záhlaví, v jednom případě s hebrejskými písmeny provedeným *tetragramem*, ve druhém s křesťanským symbolem *chi-rho*. Z předmluvy přidané vydavatelem se dozvídáme, že k jeho vytištění vedla touha „mnohých z českého národu (...) spolukrajanů“, již se rozhodla vyhovět hrstka členů Jednoty usazené v Berlíně v čele s Václavem Toužilem. Kniha byla vytištěna u berlínského tiskaře Karla Friedricha Rellstaba (cca 1728-1788), který zásoboval svou produkcí jak berlínskou obec a další exulantská střediska, tak i tuzemské nekatolíky (také odtud vzniklo hanlivé označení „Perlíňané“ či „Perlínčané“, jež známe např. od Vaváka a jež zpopularizoval A. Jirásek zejména ve *F. L. Věkovi*). Ve stejném roce jako *Labyrint* vyšel u Rellstaba prvotisk *Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské* a přetisk *Historie o umučení a smrti, pohřbu i vzkříšení Pána našeho Ježíše Krista*.<sup>234</sup> Předmluva charakterizuje *Labyrint* jako knihu pro nedostatek exemplářů nedostupnou (Komenského amsterdamské vydání bylo již tehdy bezmála sto let staré) a jeho vydavatelé „snáženost svou, vlastního nákladu nelitující, k tomu obrátili, aby, co naši předkové (milovníci pravdy a ctného života) k zošklivění marností světských a k povzbuzení opravdové žádosti srdce po vnitřní stálé v Kristu rozkoši a odpočinutí v této knížce sepsali, to znovu tobě, národe český, kdekoli jsi po světě rozptýlený podáno bylo“.<sup>235</sup>

Přípis poukazuje na tendenci, jejíž masivní nástup budeme sledovat především v dalších obdobích: *Labyrint* je zhruba po sto padesáti letech od svého sepsání považován exulanty za jakýsi sublimát odkazu předků či bratrské tradice („co naši předkové ... sepsali“). Jeho vydání, adresované českému národu „rozptýlenému po světě“, má bezpochyby především charakter

---

<sup>233</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint Swěta a Rág Srdce (...). W Amsterodámě po druhé tlačen M.DC.LXIII. A podlé tohož Exempláře nynj znowu potřetj wydán nákladem W. Taužila w Berljně u Karla Fridericha Rellstaba Léta Páně 1757.*

<sup>234</sup> Voit (2006), heslo: „Karl Friedrich Rellstab“ také uvádí, že Karlův syn Johann (1759-1813) se stal slavným skladatelem a hudebním nakladatelem a jeho vnuk Ludwig (1799-1860) hudebním kritikem a básníkem, jehož texty určené původně Beethovenovi použil Schubert k sedmi svým písním (*Schwanengesang*, ostatní jsou na texty Heinricha Heine).

<sup>235</sup> *Labyrint* (1757), s. 3-4.

symbolický, manifestační. Právě zde můžeme vidět začátek proměny *Labyrintu* v centrum společenského a kulturního zájmu, kulminujícího ve druhé polovině 19. století.<sup>236</sup> To částečně potvrzuje také správnost pozdějších vývodů Novákových, který hlavní tendenci *Labyrintu* (zřeknutí se světa ve prospěch života ve skromnosti a tichého obcování s Bohem) připisuje především působící tradici bratrské.<sup>237</sup> Komenský nejspíš ducha této tradice geniálně vystihl, a tak se *Labyrint* časem stal pro nostalgické exulanty, jak se dnes říká, kultovním. Vzhledem k tomu, že berlínské vydání vypustilo dedikaci Žerotínovi, lze usuzovat, že šlechticovo jméno nemělo již mezi krajany v cizině velkého ohlasu, nebo snad i dokonce špatný zvuk vzhledem k jeho komplikované a ambivalentní roli v historii českého stavovského povstání. Berlínský vydavatel naopak uchoval písničku Jana Kassia, což potvrzuje, že toto vydání ještě počítá s původním Komenského záměrem zjednat *Labyrintu* místo ve spirituálním, katechetickém a snad i liturgickém životě náboženské komunity. Pokud můžeme soudit podle jeho ediční výpravy, cílí berlínské vydání patrně do dvou sociokulturních kontextů, které se do jisté míry stále ještě překrývají, ale v polovině 18. století již nikoli nutně a beze zbytku – jedním je komunita náboženská, druhým komunita česky hovořících exulantů. Vzhledem k tomu, že k vydání došlo v roce 1757, sto a jeden rok po zkáze Lešna, není vyloučena ani nevyřčená komemorativní souvislost s touto pro další osudy exulantů nepříznivou událostí.

### 3.10 Náboženství srdce pro citlivé duše. První překlady *Labyrintu*

Dalším významným dokladem zájmu o *Labyrint* mezi exulanty jsou jeho překlady.<sup>238</sup> Nejstarším evidovaným pokusem je převod Jana Gaja do holandštiny. Spravuje nás o něm sám Komenský v dopise Montanovi. Překlad byl prý připravován „od Jana Gaja, korektora školy campenské, ale vydání přerušila překladatelova smrt“.<sup>239</sup> Jan Gajus (J. Gaius Mulda-Thyneaues) byl českým exulantem, pocházel z Týna nad Vltavou a studoval na univerzitách ve Frankfurtu nad Odrou a Gröningenu. V roce 1629 dostal učitelské místo v Kampenu, kde také v roce 1632 pořídil holandský překlad Komenského protihabsburského pamfletu *Polnice milostivého léta*.<sup>240</sup> Gajus měl být Komenského tchánem, resp. otcem jeho třetí manželky Jany Gajusové,

---

<sup>236</sup> Viz zejm. kapitola 5 této práce.

<sup>237</sup> Názor Novákův zaznívá mnohokrát v celé jeho klasické studii: NOVÁK, Jan Václav. „Labyrint světa a ráj srdce J. A. Komenského a jeho vzory“. *Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1895, 69(1-3), s. 56-70, 180-211, 452-466.

<sup>238</sup> Několik jich uvádí Souček (1924), s. 22; především však Zíbrt (1912), č. 19558-19577, a Urbánková (1959), s. 250-254 a další.

<sup>239</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942, s. 252.

<sup>240</sup> Spisek dnes známe právě jen díky překladu, český rukopis se ztratil. *Bazuine des genaden jaar voor de Bohemische natie verkondigende den droevigen troost (...)*, kritická edice viz DJAK 3, s. 567-582.



s ním se Komenský oženil v roce 1649 v polské Toruni. Překladatel však zemřel, aniž dílo dokončil, a z překladu se nezachovalo nic.

Až donedávna se soudilo, že nejstarším dochovaným překladem *Labyrintu* je překlad do polštiny.<sup>241</sup> Zásadou germanisty a historika Jana Kvapila se však podařilo v univerzitní knihovně ve Wroclawi najít dosud neznámý německý překlad díla, datovaný do roku 1674<sup>242</sup> a poukazující do slezského prostředí, kterým v 70. letech 17. stol. procházela silná rekatolizační vlna. Informaci o nálezů uvádí Kvapil příznačným titulem „knihy paradoxů“. Ve svém článku jich vypočítává hned několik. První paradox: autorem překladu je v podstatě neznámý Caspar Glogern, který kromě *Labyrintu* přeložil z latiny do němčiny také spis protestanta Caspara Dornau (1577-1632), v němž se oslavuje císař Rudolf a habsburský arciděd. Druhý paradox: obě díla uvádějí překladatele jako „bývalého notáře ve Frankensteínu“ (dnes Żąbkowice Śląskie) a vyšla ve stejný rok v opolské Nise u katolického (!) městského a dvorního nakladatele Schubarta. Kvapil nicméně uvádí, že v obou dílech překladatel zamlčel jména autorů předloh, a to kvůli obavám z cenzury – v obou případech šlo o nekatolické autory. Třetí paradox: vydání *Labyrintu* ozdobil tiskař na titulní stránce jezuitským emblémem datlové palmy s motivem IHS. Čtvrtý paradox: náboženskou příslušnost překladatele nelze s jistotou určit – je jisté, že sympatizoval s protestantismem, ale jím vyjádřené přání zemřít „v jediné pravé blažené katolické víře“ identifikaci příliš neusnadňuje. Glogern své překlady věnuje jednou slezské stavovské společnosti, jednou olomouckému biskupovi Karlovi z Lichtenštejna, jednou všem vlivným šlechticům na císařském dvoře. Výběr adresátů spolu s výše uvedenými paradoxy odkazuje zřejmě k tomu, že překladateli ležel na srdci náboženský smír, snad i realizovaný pod dohledem katolické vrchnosti. Kvapil opatrně předpokládá také možnost kontaktu mezi Komenským, Dornauem i Glogernem, prostředníkem býval mohl být Karel starší ze Žerotína, k jehož svatbě s Kateřinou z Valdštejna složil Dornau pamětní spis (1614). Překlad byl pořízen podle amsterdamské verze a Kvapil jej hodnotí jako věrný, takřka doslovný a těžkopádný. U úvodního citátu je vypuštěno Kafkovo jméno, chybí kapitoly XIII. (o rosikrucíanech), XLIX. („Pobožní mají stálou v srdci radost“), ze závěrečné kapitoly (LIV.) zbyla pouze závěrečná doxologie (Kvapil soudí, že k této vynechávce došlo kvůli nedostatku místa pro tisk), dále byly vypuštěny všechny marginálie. Dochovaný výtisk prošel klášterními knihovnami karmelitánů

---

<sup>241</sup> Viz níže v této kapitole.

<sup>242</sup> KVAPIL, Jan. „Ein Buch der Paradoxe – die älteste, bisher unbekannte Übersetzung vom Comenius' Labyrinth in die deutsche Sprache“. *Acta Comeniana* 39-40, 2002, 15-16(1). s. 275-282.

ve Freistadt a Wohlau.<sup>243</sup> Vůbec nejstarší překlad *Labyrintu* je z našeho hlediska minimálně zajímavým dokladem výskytu díla v tomto význačném kontextu, Glogernova volba je přeložit a vydat poukazuje na to, že je právě pro tento kontext musel považovat za vhodné – to mimo jiné napovídá, že *Labyrint* četl jako text svého druhu nadkonfesní.

Jedna z nejčastěji citovaných zmínek o *Labyrintu* pochází z korespondence mezi Komenského vnukem Danielem Arnoštem Figulem-Jablonským a filozofem Leibnizem. Jablonský v dopise Leibnizovi ze 3. září 1715 charakterizuje dílo těmito slovy: „Jeho *Labyrinthus Mundi* je smysluplnou obhajobou a zároveň mistrovským dílem českého jazyka, jímž Komenský dokonale vládl, a vzhledem ke zvláštním odvozeninám a složeninám, které čeština používá, je obtížné přeložit některá slova do němčiny a dalších jazyků,<sup>244</sup> a dále dodává, že „ačkoli táž knížka vyšla před několika lety v Gdaňsku v polském překladu, přece se překlad nesetkal se zvláštním uznáním (i přes to, že polština je sestrou češtiny a překladatel vzdělaný a bystrý člověk).“<sup>245</sup> Poprvé se tím dotýká propracované formální stránky díla, pojící se s náročnou problematikou překladu *Labyrintu* do cizích jazyků, a zároveň naráží na druhý nejstarší nám známý překlad *Labyrintu*, kterým je polský překlad Corvinův.<sup>246</sup> Johann Petrosolin Corvin (cca 1645-cca 1707), pocházející dle Součka zřejmě z kněžské bratrské rodiny Petrozelinů,<sup>247</sup> jej nechal vydat u gdaňského nakladatele Andreje Gabriele Rheta v roce 1695.<sup>248</sup> Součkem popsaný exemplář uchovávaný v Gdaňsku obsahuje rytinu vztahující se k obsahu díla, která zobrazuje labyrint se strmou cestou ke chrámové stavbě, nad níž září trojité slunce zdobené stuhou s nápisem *Deo duce*, v popředí je Kristus vyvádějící poutníka z labyrintu.<sup>249</sup> Pod kresbou je popis: „Via ad coelum hominem ducens ex labyrintho mundi“ s odkazem na Mt 7,13 („Tlučte a bude vám otevřeno.“). Následuje latinská, místy veršovaná květnatá dedikace

---

<sup>243</sup> Kvapil (2002), s. 275-279.

<sup>244</sup> KVAČALA, Jan. *Neue Beiträge zum Briefwechsel zwischen D. E. Jablonsky und G. W. Leibniz*. C. Mattiesen: Jurjew, 1899. s. 129.

<sup>245</sup> Tamt.

<sup>246</sup> Že má Jablonský na mysli skutečně tento překlad, je doloženo skutečností, že se výtisk nacházel v jeho pozůstalosti, která byla následně vydražena. Zprávu o tom podal Kvačala, kterého cituje Souček (SOUČEK, Stanislav. „Komenského Labyrint v polském překladě Jan Petrosolina Corvina“. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1911, 35(2), s. 207-229, zde s. 208, pozn. 3.

<sup>247</sup> Souček (1924), s. 22. Nejznámějším z nich byl utrakvistický kněz Jakub Petrozelinus (1571-1633) z Kunštátu na Moravě, který působil v Třebíči, byl osobním kazatelem Kateřiny z Valdštejna (manželky Karla staršího ze Žerotína), věroučně měl blízko k Jednotě bratrské a zemřel jako exulant v polské Vratislavi. Překladatel byl pravděpodobně jeho vnukem. Ke Corvinovým životním osudům viz též Souček (1911), s. 212-215.

<sup>248</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint swiata y dom pociechy (...)*. Do polštiny přel. Jan Petroselin Corvin. Gdaňsk: Andreas Gabriel Rhet, 1695.

<sup>249</sup> Souček (1911), s. 209.

dobového stylu, překlad je věnován městské radě v Gdaňsku, jeho obyvatelům a představeným evangelických církví. Místo Kassiovy písně je zařazena *Píseň duchovního dvoření* o třech slokách.

Překladatel se v předmluvě představuje jako kněz, který zakusil pronásledování pro víru, a nakonec našel útočiště v Gdaňsku. Dílo odkazuje jednak svým patronům, jednak duchovním podobně trpícím a konečně všem občanům království Božího.<sup>250</sup> K překladu uvádí, že nic neměnil po stránce věcné, ale na některých místech text vylepšil. Souček, který překlad revidoval, s tímto tvrzením hrubě nesouhlasí.<sup>251</sup> Corvin podle něj pracoval s vydáním *Labyrintu* z roku 1631 a jeho úpravy spočívají především v tom, že vypouštějí Komenského autobiografické reference. Dovozejeme, že je to pravděpodobně proto, aby Corvin dílo co nejvíce anonymizoval (jméno Komenského se zde vůbec neobjevuje). Další Součkem zjištěné odchylky od originálu jsou způsobeny především nedbalostí, nezachováním slovních hříček, nepochopením smyslu, vypuštěním některých výrazů ad. Souček má sice překlad celkově za nekvalitní, konstatuje nicméně, že pro daný kontext mohl být dostačující – za to, že zcela zapadl, podle něj může spíš změněná nábožensko-politická situace než jazyková nedostatečnost.<sup>252</sup>

V rámci sledovaného období víme ještě o dvou původních překladech německých, které se dočkaly pěti tiskových vydání.<sup>253</sup> Prvním z nich je překlad Macherův, vydaný poprvé (ovšem bez uvedení jména překladatele) v roce 1738 v Lipsku u nakladatele Samuela Benjamina Walthera.<sup>254</sup> Ondřej Macher (1698-1762) byl rodákem z Těšínského Slezska, někdejší žákem pietisty Johanna Adama Steinmetze a hallské školy, spolupracovníkem Jana Liberdy, od roku 1735 kazatelem českého exulantského sboru v Berlíně a Chotěbuzi (Cottbus) a později i inspektorem českých sborů augsburského vyznání v Prusku. Jde o významnou, zároveň však i částečně kontroverzní postavu české emigrace.<sup>255</sup> Kromě *Labyrintu* přeložil též Komenského

---

<sup>250</sup> Tamt., 211.

<sup>251</sup> Tamt., s. 215.

<sup>252</sup> Tamt., s. 218-219.

<sup>253</sup> Tak uvádí Urbánková (1958) a Zíbrt (1912). Nejistitelná pro mě zůstala Součkova poznámka ohledně německého překladatele Mat. Mojžíše (+1797) – jedná se ještě o jiný, jinde neuvedený překlad? Souček (1924), s. 22.

<sup>254</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Übergang aus dem Labyrinth der Welt in das Paradis des Hertzens, So ehemals Johann Amos Comenius in Böhmischer Sprache beschrieben (...)*. Do němčiny přel. Ondřej Macher. Leipzig: Samuel Benjamin Walther, 1738.

<sup>255</sup> Srov. např. ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*. Praha: Kalich, 1999.

*Hlubinu bezpečnosti*, sám napsal několik drobných německých spisů, hlavně kázání a polemik, a chystal se údajně i na překlad „Rajské zahrádky“ (*Paradiesgärtlein*) od Johanna Arndta.<sup>256</sup> Macher z *Labyrintu* přeložil pouze druhou část, *Ráj srdce*, která byla pietistické spiritualitě bližší. V předmluvě vypočítává nicméně tři jiné hlavní důvody, které ho k tomuto rozhodnutí vedly: (1) překládat *Labyrint světa* by nemělo valného smyslu, protože se od doby Komenského vlastně nic nezměnilo a jeho výjevy máme před očima v každodenním životě, (2) některé výrazy z *Labyrintu světa* by bylo obtížné přeložit do němčiny, (3) některé zemité výrazy by mohly útlocitnější čtenáře pohoršit. Vyjadřuje však přesvědčení, že v budoucnu jistě někdo přeloží celou knihu, pokud mu Bůh popřeje čas, um a dovednost. Aby čtenář nepřišel o kontext, uvádí Macher v předmluvě alespoň stručný obsah celého spisu a před první kapitolu (vlastně kap. XXXVIII) vsouvá úvodní odstavec z vlastního pera. První český recenzent tohoto překladu G. A. Skalský uvádí, že byť překlad není doslovný a Macher si počíná velmi volně, nepostrádá jisté umělecké kvality a jeho němčina se čte dobře.<sup>257</sup> Souček s tímto hodnocením víceméně souhlasí, dobové potřebě a svému účelu mohl překlad podle něj vyhovovat.<sup>258</sup> Macher k textu připojil také obsah, abecední rejstřík a kratičké „Stručné shrnutí křesťanského učení“. Vypouští naopak závěrečný chvalozpěv *Gloria* a Cassiovu *Písničku*. Překlad vychází z tiskové verze amsterdamské.

Z roku 1760 pochází výtisk s titulem „Ráj znovu nalezený“ (*Das wiedergefundene Paradis*).<sup>259</sup> Překladatel ani vydavatel se neuvádějí, titulní list sděluje pouze, že k vydání došlo „na náklady učedníka Boží školy“. Před titulním listem se nachází celostránkový mědirytový frontispis, který Urbánková určila jako „Imago Comenii“.<sup>260</sup> Text je uvozen písní „Objasnění mědirytiny“ (*Erklärung des Kupfers*) a „Předmlouvou překladatele“. Ta se z počátku nápadně podobá předmluvě z překladu Macherova, později se text začne zcela shodovat – včetně Macherovy poznámky, že pokud je mu známo, převod do němčiny dosud uveden nebyl. To nás vede k domněnce, že vydání možná pořídil někdo anonymně na své náklady podle vydání Macherova, protože překladatel by pravděpodobně upozornil na dřívější vydání. Je ale také možné, že Macher byl už jako překladatel prvního vydání znám, a kvůli kontroverzím spojeným

---

<sup>256</sup> Srov. např. SKALSKÝ, Gustav Adolf. „Nejstarší německý překlad J. A. Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce*“. *Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1910, 84(3), s. 364.

<sup>257</sup> Tamt., s. 365.

<sup>258</sup> SOUČEK, Stanislav. „Německé překlady Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce*“. *Časopis Moravského musea zemského*. Brno: Moravská musejní společnost, 1912, 12(2), s. 226-240, zde s. 230.

<sup>259</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das wiedergefundene Paradis, oder Uebergang aus der Welt ins Herz*. 1760.

<sup>260</sup> Urbánková (1959), s. 251.

s jeho osobou se mohl pokusit druhé vydání anonymizovat změnou titulu. Po předmluvě následuje seznam kapitol, který je stručnější než ve verzi z roku 1738 (jsou zde pouze názvy kapitol a nikoli vypsání jejich obsahu). Dále se však doslovně shoduje s předchozím vydáním, jedná se o překlad osmnácti kapitol *Ráje srdce*, a to včetně Macherem připsaného úvodního odstavce. Na konci je připojeno pojednání Alberta Velikého v německém překladu *Das Anhängen an Gott*. Vydání je zakončeno písní *Christen-Sprache*.

Tentýž překlad, takřka identický, vyšel ještě jednou v roce 1774 (tedy již po Macherově smrti) v Hamburku, Schwerin a Güstrow u nakladatele Buchenröder und Ritter,<sup>261</sup> zde sice již s podstatně zkrácenou předmluvou překladatele, ale opět je anachronicky ponechána poznámka o prvopřekladu do němčiny (!). K vydání je znovu přidán traktát Alberta Velikého, chybí ovšem písně. O obou vydáních nás spravuje Urbánková,<sup>262</sup> která se sice odkazuje na Zírta, ten však zná pouze vydání z roku 1738, Souček nezná ještě verzi z roku 1760.

Druhý původní německý překlad obsahuje postupimské vydání Carla Christiana Horvatha z roku 1781,<sup>263</sup> které uvádí Urbánková i Souček.<sup>264</sup> Překladatel je neznámý, jedná se nicméně o první německý překlad celého textu *Labyrintu* podle amsterdamské verze. Na titulním listě je mědirytinový obrázek postav, které z hory shlížejí na město. Na poslední straně je připojen jednostránkový „Překladatelův doslov“, v němž se zmiňují základní biografické údaje o Komenském a vydání *Labyrintu* (1663 a 1757). Dále se uvádí, že překlad byl pořízen „již před patnácti lety (...) na žádost dobrých přátel“, že je věrný českému originálu (zřejmě proto, že byl znám překlad Macherův?), ale „některé části jsou zkráceny a některé výrazy, které by mohly urazit náš vytríbený sluch, byly modernizovány“.<sup>265</sup> To nápadně připomíná výše uvedenou poznámku z vydání Macherova, což si vysvětlujeme tak, že překladatel Macherův text asi znal – jeho překlad je ovšem skutečně nový a textově se s Macherem neshoduje takřka vůbec. Mimo sledované období, ale od téhož vydavatele pochází také vydání téhož překladu

---

<sup>261</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das wiedergefundene Paradis, oder Uebergang aus der Welt ins Herz*. Hamburg-Schwerin-Güstrow, 1774.

<sup>262</sup> Urbánková (1959), s. 251.

<sup>263</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrinth der Welt, nebst glücklichem Ausgang aus demselben. Eine Uebersetzung*. Potsdam: Karl Christian Horvath, 1781.

<sup>264</sup> Urbánková (1959), s. 251.

<sup>265</sup> *Labyrinth der Welt* (1871), s. 270.

z roku 1787,<sup>266</sup> které zná Urbánková, Zíbrt i Novák.<sup>267</sup> Oproti předchozímu vydání má změněný název a obsahuje na konci také seznam tiskových chyb. Novák je charakterizuje jako „bezejmenné vydání“, které je „příkráceno, ale také poměrům současným přizpůsobeno“ (opakuje pouze informaci uvedenou v doslovu). Souček upřesňuje, že se jedná o tzv. „titulní vydání“. Kniha z roku 1781 se špatně prodávala, zůstala ležet na skladě a vydavatel se rozhodl ze zbylých exemplářů ořezat titulní listy a nahradit je novými, při té příležitosti byl změněn i název, aby spis budil zdání knižní novinky.<sup>268</sup>

Anonymního překladatele má Souček za luterána českého exulantského původu, soudí tak podle změněné poznámky o Lutherovi v kapitole o pravých křesťanech (XLVII.).<sup>269</sup> Dalším ohledáním Souček zjistil, že jazyková úroveň sice nedosahuje překladu Macherova, obsahuje nicméně zajímavé přídávky a vysvětlivky. Autor např. ví o Andreaeově autorství rosikruciánských manifestů i o diskusi, kterou vyvolaly. Ke Komenského steskům na nešvary při obsazování duchovenských úřadů přidává vlastní povzdech, že se tak děje u protestantů i v současnosti. Do Komenského satiry na metafyziky vkládá útok na dobový racionalismus, zejm. Leibnizovu monadologii, z vlastního pera.<sup>270</sup> Jedná se z tohoto hlediska o pozoruhodný pokus o aktualizaci textu.

Ačkoli výše uvedené překlady *Labyrintu* pocházejí z různých prostředí a časově jsou od sebe poměrně vzdálené, mají jednoho společného jmenovatele: s původním textem pracují poměrně volně, přičemž míra a styl přizpůsobení jsou dány aktuálními potřebami a okolnostmi. Nejstarší překlady z poslední čtvrtě 17. století oba odkazují do nábožensky problematických a napjatých kontextů – první do rekatolizací procházejícího Slezska, druhý do (zatím) konfesně pluralitního polského Gdaňsku. Anonymizace v obou případech napovídá, že Komenského jméno se mohlo potenciálně stát v obou kontextech kamenem úrazu, a to jak konfesním, tak politickým (nezapomínejme na neblahé okolnosti zkázy Lešna, které musely být v polské paměti ještě živé). Rozhodnutí přeložit a vydat *Labyrint* právě do těchto okolností bylo však v obou případech přesto promyšlené. Jsem toho názoru, že oba překladatelé symbolicky vyjadřovali svůj náboženský postoj, který měl pravděpodobně blízko k náboženské snášenlivosti

---

<sup>266</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Comenii philosophisch=satyrische Reisen durch alle Stände der menschlichen Handlungen*. Berlin, Potsdam: Karl Christian Horvath, 1787.

<sup>267</sup> Urbánková (1959), s. 252; Zíbrt (1912), č. 19568; VSJAK XV (1910), s. 187.

<sup>268</sup> Souček 1912/II, s. 230.

<sup>269</sup> Tamt., s. 231.

<sup>270</sup> Tamt., s. 232-233.

a nadkonfesnímu pojetí křesťanství. Glogern byl zřejmě tajným a v jádru tolerantním nekatolíkem, Corvin si prošel pronásledováním a tato zkušenost u něj vedla k určitému zniternění víry. Oba vnímali *Labyrint* jako dílo, které tyto hodnoty ztělesňuje, a pravděpodobně doufali i v jeho potenciál oslovit konfesně rozdělené křesťanstvo v různých sociokulturních prostředích.

S nástupem a šířením pietistického typu zbožnosti v 18. století vstupuje *Labyrint* i do tohoto nového kontextu, dochází v něm ale zatím nejpodstatnějšího přizpůsobení – první část je zcela vynechána a překládá se pouze osmnáct kapitol *Ráje srdce*. Hlavním důvodem je dle mého soudu argument uvedený v předmluvě překladatele na prvním místě, v němž zaznívá zároveň trpká ironie: s „labyrintem světa“ má každý člověk svou vlastní neopakovatelnou zkušenost a není tedy důvod tuto část reprodukovat. Z hlediska pěstování osobní spirituality je nyní mnohem důležitější část druhá. Motiv „výhost světu“, který v *Labyrintu* zaznívá jako jeden z tónů, je v pietistickém prostředí vlastně radikalizován – „zkaženost“ světa je jevem natolik očividným a známým, že nemá smysl se již věnovat její anatomii. I kdybychom pominuli otázky kompoziční a estetické, tato „zbožná zkratka“ však generuje potenciální interpretační problém: *Labyrint světa* není přece jen literární „předehrou“, ale nutným a nepominutelným dějištěm, uvnitř kterého se *Ráj srdce* teprve otevírá jako zahlédnutá bytostná možnost, a to až ve chvíli, kdy dojde k iniciaci Poutníka marností a nicotou světa. Je možná typické, že průměrná potřeba pietistického čtenáře nechce již o „temné noci“ *Labyrintu světa* nic slyšet a touží ze sebe noční tíhu pouze co nejrychleji setřást.

### 3.11 *Labyrint* inspirující. Dílo v nejstarší umělecké recepci

Za doklad kulturně-společenského zájmu o dílo lze považovat jeho uměleckou recepci, proto se této problematice musíme alespoň dotknout i v souvislosti s druhým životem *Labyrintu*. V nejstarším období do roku 1872 ovšem mnoho dokladů uvést nemůžeme. Pokud by Komenského perokresba města-labyrintu vznikla až po sepsání textu, mohli bychom ji vlastně považovat za první výtvarné dílo *Labyrintem* inspirované – tuto tezi snad bude možné vyjasnit po opětovném průzkumu a určení stáří a provenience „pražského“ rukopisu, který kresbu podle všeho neobsahuje.<sup>271</sup> K prvním *Labyrintem* přímo inspirovaným uměleckým počinům tak patří již připomínané Colsiniový verše a Kassiova písnička, které se dostaly do jeho tiskových vydání

---

<sup>271</sup> K tomu srov. kapitola 2.5 této práce.

(1631, 1663).<sup>272</sup> Kassiova písnička, metricky přebásněná na v bratrském prostředí známý nápěv, poukazuje na snahu začlenit *Labyrint* organicky do užívání v náboženském společenství. Další podobné pokusy doprovodit *Labyrint* náboženskými básněmi či písněmi, více či méně souvisejícími s obsahem díla, jsme zaznamenali i v rámci překladů (*Píseň duchovního dvoření, Christen-Sprache, Erklärung des Kupfers*)<sup>273</sup> a měly nejspíš sloužit témuž účelu.

Exemplář amsterdamského vydání (1663) se signaturou 50 G 18 obsahuje naivně půvabnou rytinu neznámého původu, vztahující se k motivu z *Ráje srdce*, v němž k Poutníkovi přichází Kristus jako host. Není však jasné, zda bylo dílo skutečně vytvořeno v souvislosti s *Labyrintem*. Vzhledem k absenci dalších identifikačních motivů si lze představit, že rytina mohla klidně sloužit k ilustraci nějakého jiného náboženského traktátu a do *Labyrintu* byla pouze vložena *ex post*. Průkaznější inspiraci obsahem díla představují mědirytiny z polského a německého překladu (1760, 1781),<sup>274</sup> které vykazují rysy emblémů. Berlínské vydání (1757) obsahuje z výtvarného doprovodu typicky portrét Komenského, který sice přímo nesouvisí s obsahem díla, v širší souvislosti však funguje jako doklad, že umělecká recepce tohoto nejstaršího období směřuje nejen k etablování *Labyrintu* v bohoslužebném životě společenství, ale také k posílení spojení Komenský-*Labyrint* jako místa kulturní paměti.

Za pokus nahradit *Labyrint* katolickým dílem „nezávadného“ obsahu (dle doloženého dobového úzu) byl v minulosti považován spis Valentina Bernarda Jestřábského *Vidění sedláčka sprostného* z roku 1716. Domnívá se tak ještě Zíbrt,<sup>275</sup> Souček však soudí, že spis vznikl na *Labyrintu* nezávisle a sdílí s ním pouze některé rysy, což je nejspíš dáno společnými vzory.<sup>276</sup> Tuto tezi v novější době prokázal Kopecký, který ovšem připustil možnost, že Jestřábský *Labyrint* znát i čist hypoteticky mohl.<sup>277</sup> Osobně se přikláním k možnosti zde spojitost a volnou inspiraci spíš vidět, než nikoli – již jsme konstatovali, že Jestřábského s dílem nejspíš seznámil Kruger.

Slovenský právník, spisovatel a příležitostný básník Matěj Bodó (1690 – cca 1750) měl zhruba v polovině 18. stol. složit veršovanou skladbu s názvem *Poutník*, provedenou „na způsob

---

<sup>272</sup> Viz kapitoly 2.6 a 2.9 této práce.

<sup>273</sup> Viz kapitola 3.10 této práce.

<sup>274</sup> Viz kapitola 3.10 této práce.

<sup>275</sup> Zíbrt (1912), č. 19546.

<sup>276</sup> Souček (1924), s. 22.

<sup>277</sup> Viz kapitola 6.11 této práce.



*Labyrintu*“. Informuje o tom Zíbrt a odvolává se na starší zprávu Bartholomeidesovu z roku 1799,<sup>278</sup> podle níž měl být rukopis umístěn u autorových dědiců. Souček však již dílo považuje za nezvěstné a vyslovuje domněnku, že nemuselo jít o původní počín, ale o překlad Bunyanovy *Poutnickovy cesty*<sup>279</sup> – jde ovšem tak jako tak o pouhou spekulaci.

### 3.12 Résumé

V období do josefinských patentů jsme sledovali *Labyrint* nejprve v dobových zmínkách význačných katolických učenců. I přes nepatrnou hrstku referencí se můžeme opatrně pokusit sestavit z nich obrázek, který je sice skromný rozsahem, ale nikoli prostý bohaté vnitřní dynamiky: *Labyrint* patřil k dílům katolickou cenzurou zakazovaným, zároveň byl však zejména v učených kruzích mezi katolíky znám, čten a obdivován. Vedle jazykové stránky díla byl předmětem kladného hodnocení i jeho obsah, a to s ohledem na vlastenecké, estetické i náboženské cítění. Domnívám se, že studium dobových pramenů zaměřené na recepci *Labyrintu* by mohlo v budoucnu odhalit i další reference či analogie. I to, co lze vyčíst z Koniášových *Klíčů*, dle mého soudu poukazuje minimálně na jistou ambivalenci v recepci díla. Jedná se zároveň o zajímavý střípek do mozaiky nového historického obrazu doby pobělohorské a českého baroka. S určitými obtížemi se dosud setkává hledání pramenných dokladů, které by umožnily stanovit rozsah zájmu o dílo mezi domácími tajnými nekatolíky. Bádání v tomto smyslu stále čeká na zásadní průlom. Absenci pramenů ovšem kompenzuje množství dochovaných opisů a excerptů díla, kterých jsme syntézou informací poskytnutých různými badateli napočítali osm. Některé z nich, na čele s tzv. „pražským“ rukopisem, by si zasloužily nové přezkoumání, které by mohlo pomoci lépe určit provenienci, dobu vzniku a poměr k původním předlohám.

Na skutečnost, že se čeští exulanti snažili knihu rozšířit i v prostředí, kde našli své nové domovy, poukazují zejména četné překlady a jejich vydání, kterým by se budoucí bádání mělo rovněž jazykově i obsahově znovu podrobněji věnovat. Z dosud provedeného průzkumu především vyplývá, že text díla byl pro účely všech překladů přizpůsobován, a to v souvislosti s potřebami konkrétních komunit, v závislosti na subjektivním náboženském a světonázorovém přesvědčení překladatele, a konečně i z nutnosti dílo anonymizovat. Nejruznější krácení a variování původního textu je (i přes pochopitelné výtky, které proti tomuto přístupu můžeme

---

<sup>278</sup> Zíbrt (1912), č. 19547.

<sup>279</sup> Souček (1924), s. 22.

vznést) dokladem, že dílo bylo stále živé a potřeba uvést je do různých sociokulturních kontextů silná. V neprospěch reálné popularity překladů *Labyrintu* by mohla vypovídat zmínka Jablonského, že polský překlad zcela zapadl, nebo skutečnost, že německý překlad z roku 1781 zůstal dlouho ležet na skladě, obecnou tendenci z toho však vyvozovat nejspíš nelze. Nejvýznamnějším dokladem zájmu o *Labyrint* mezi českými exulanty je bezesporu ikonické berlínské vydání z roku 1757, na jehož výpravě a průvodním slovu můžeme jednoznačně demonstrovat proměnu díla v symbolické, kulturně-společenské centrum. Nejstarší pokusy o uměleckou recepci díla – básně, písně, obrázky a emblémy doprovázející vydání a překlady z daného období – poukazují především na snahu posílit funkci díla v náboženských a paměťových komunitách. Vedle katechetické, spirituální a liturgické úlohy se konstituuje i symbolické centrum jakožto sublimát „bratrské tradice“, jejíž uchování zároveň spoluutváří kulturní i náboženskou identitu potomků pobělohorských exulantů.

*V nynější nejistý čas pronášejí všelící lidé,  
jak by se zkažený svět co nejlíp uložit mohl.  
Svět kdo opravit chce, nechť nejprve opraví sebe...*  
– F. V. Hek, *Opravitelům světa*

#### **4. *Labyrint* mezi osvícenci, jazykovědci a buditeli. Od josefinských patentů do revolučního roku 1848**

Zásadní impulz obnovení zájmu o *Labyrint* představuje rok 1781, který jednak spatřil vydání tolerančního patentu, jednak byla císařským výnosem podřízena církevní cenzura úřadu státnímu, který si počínal v rozpoznávání „kacířských“ knih – alespoň v počáteční fázi – o poznání benevolentněji než éra předchozí. Právě druhá nastalá skutečnost měla pro *Labyrint*, jeho vydávání a šíření, nejspíš hmatatelnější a podstatnější důsledky. Souček považuje za vysoce pravděpodobné, že *Labyrint* figuroval mezi prvními jedenácti českými knihami, které byly povoleny dekretem z 18. dubna 1782. Návrh na povolení podpořili nově jmenovaní cenzoři J. Chládek a R. Ungar, oba strahovští premonstráti, kteří se vyznačovali kladným poměrem ke Komenskému, zvláště pak k jeho českým spisům.<sup>280</sup>

Celkovou proměnu společenské atmosféry, již způsobil především závan osvícenského myšlení, však nelze pro *Labyrint* interpretovat jako automatické vítězství. Nový duch se ke starší nábožensky-vzdělávací literatuře stavěl mnohdy odmítavě či s nepochopením. To, čím si *Labyrint* i v nové dějinné epoše získat oblibu jednoznačně mohl, bylo po obsahové stránce jeho niterné ladění, založené na hloubce náboženského citu a „náboženství srdce“, vroucnost víry kladená proti církevnímu dogmatismu a obřadné okázalosti. Ty bývaly mohly osvícenským vzdělancům lahodit. Jenže pokud víme, ve větší míře k tomu nedošlo. Při hodnocení díla se do popředí dere jeho stránka formální, jazyková, což souvisí především s oživením a rozmachem jazykovědných a literárněvědných bádání a vědecké činnosti vůbec.<sup>281</sup> Přidejme pro úplnost ještě jeden důležitý aspekt: přihlásit se k dílu po desetiletí zakazovanému a pronásledovanému mělo v určitých kruzích nesporně také význam symbolický, šlo o vyjádření určitého postoje. Spěchejme poznamenat, že změna poměrů nebyla ničím automaticky garantovaným,

---

<sup>280</sup> Souček (1924), s. 25; Urbánek (1992), s. 65.

<sup>281</sup> Srov. Souček (1924), s. 24 a 25.

prosazovala se jen pomalu, a že se během sledovaného období opět ozvaly ozvuky dob pronásledování.

#### 4.1 Vydal Němec, zaplatil katolický farář. Sammovo vydání (1782)

Hned roku 1782 vychází *Labyrint* slavně, vlastně poprvé svobodně v zemi svého původu s oficiálním povolením císařsko-královské cenzury.<sup>282</sup> Vydání podle berlínské předlohy (1757) pořídil v Praze knihkupec, nakladatel a bavorský rodák Jan Michal Samm (+1787), který si dříve získal věhlas především vydáváním českých a německých pedagogických spisů dominikánského kněze, malíře a učitele Aleše Vincence Pařízka (1748-1822).<sup>283</sup> Samm byl prvním, kdo se po uvolnění cenzury ujal vydávání Komenského děl, a jeho latiné vydání *Labyrintu* je vlastně vůbec prvním Komenského spisem, který vyšel v českém království od Bílé Hory, nepočítáme-li v to tři již připomínané jezuitské edice *Brány jazyků*.<sup>284</sup> Na titulní straně se arci Komenský uvádí jako „evangelický farář“, což je zřejmě třeba přičíst na vrub tolerančnímu patentu, který z nekatolických křesťanských konfesí povolil pouze luterskou a kalvínskou. Mezi další paradoxy můžeme připočítat skutečnost, že Sammovo vydání pravděpodobně inicioval a zaplatil katolický farář a někdejší profesor morálky na olomouckém semináři Václav Stach (1754-1831), předčasně penzionovaný pro své církvi nepohodlné názory.<sup>285</sup>

Souček má toto vydání za jediné, Urbánková ovšem v roce 1959 našla exemplář tištěný roku 1786, a to v knihovně muzea v Jaroměři.<sup>286</sup> U Samma tedy dílo vyšlo minimálně dvakrát. Kromě Sammova vydání máme v této době doložen i veřejný prodej berlínské *Labyrintu* (1757) a dalších v Berlíně a Halle tištěných Komenského děl, a to u významného pražského knihtiskaře a knihkupce Johanna ze Schönfeldu (1750-1821),<sup>287</sup> který později působil jako dvorní tiskař ve Vídni. Jen pro ilustraci dodejme, že Johannův bratr Franz Expedit Schönfeld (1745-1807) byl vzdělaným jezuitou a děkanem v Zákupích. Storchová v této souvislosti

---

<sup>282</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swěta a Rág Srdce (...). Podle Exempláře Berlinského přetištěn. S Powolenjm cýs. král. Cenzury. W Praze v Jana Samma*, 1782.

<sup>283</sup> Voit (2006), hesla: „J. M. Samm“, „A. V. Pařízek“.

<sup>284</sup> Viz kapitola 3.5 této práce.

<sup>285</sup> Souček (1924), s. 27; Urbánek (1992), s. 64.

<sup>286</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swěta a Rág Srdce (...). Podle Exempláře Berlinského přetištěn. S Powolenjm cýs. král. Cenzury. W Praze v Jana Samma*, 1786. Urbánková (1959), s. 239. Podle jejího popisu se vydání 1782 a 1786 ničím neliší – bylo by třeba ověřit, zda nejde pouze o tzv. „titulní vydání“.

<sup>287</sup> Doklad o tom objevil v reklamě na přídeštní časopisu *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähern* (1786) a uvedl ve svém článku Urbánek (1992), s. 66.

rovněž upozorňuje, že „raně potoleranční“ tisky Komenského děl ještě nectí zásadu *ad fontes*, ale vracejí se k vydáním pořízeným v prostředí evangelických církví. Jako předloha Sammova vydání bylo použito vydání berlínské, které je považováno automaticky za „kanonické“, a tím pádem i vhodné k účelu, kterému měla nově vyšlá kniha sloužit – tj. především k soukromé a kolektivní náboženské praxi v evangelických komunitách.<sup>288</sup>

## 4.2 Dílo pověřivého starce (M. A. Voigt, F. F. Procházka, M. Pelcl)

U první generace obrozenců můžeme ještě sledovat postoj, který bychom mohli nazvat rozpačitým přešlapováním. Ve skutečné prosazení české řeči ve veřejném styku se mezi učenci ve větší míře ještě nevěřilo a myslitelům vzešlým z této doby ležel více na srdci náboženský smír a tolerance uskutečňované v duchu osvícenských ideálů o pravém křesťanství. Komenského zjev je první generaci obrozenců proto stále ještě podezřelým – jmenovitě „prorocky bojovná“ část jeho osobnosti.<sup>289</sup> Učený piarista Mikuláš Adaukt Voigt (1733-1787) tak ve svých *Obrazech českých a moravských vzdělanců* (1773)<sup>290</sup> sice Komenského jméno uvádí, po *Labyrintu* bychom ovšem mezi jeho díly pátrali marně. Souček dovozuje, že nešlo o neznalost, ale spíš stále ještě o potřebu vyjít vstříc cenzuře, zejména tehdy čerstvě vydanému *Indexu* (1770).<sup>291</sup> Paulán František Faustin Procházka (1749-1809), autor *Nástinu osudu svobodných umění v Čechách a na Moravě*,<sup>292</sup> který vyšel tiskem již po tolerančním patentu, se v hodnocení Komenského ovšem Voigtovi nápadně podobá. Předpojatý názor na Komenského si oba utvořili především na základě jeho víry v „nová prorocství“, kterou ostře kritizoval již Komenského současník, hugenotský filozof Pierre Bayle (1647-1706), na nějž se tito odvolávají.<sup>293</sup> Moravští piaristé Adolf Pilař (1743-1795) a František Adolf Moravec (1734-1814), vydavatelé *Politických a církevních dějin Moravy*, vykračují již částečně z Voigtova stínu, jsouce víc ovlivněni Balbínovými *Učenými Čechami* v Ungarově vydání. K *Labyrintu* uvádějí několik informací, z nichž některé jsou nesprávné (první tiskové vydání

---

<sup>288</sup> Tuto tezi správně uvádí Řezníková a kol. (2014), s. 28, mylně je však určen původ Kassiovy písně až do berlínské vydání – nacházíme ji již v amsterdamském a geneze náboženského užívání textu tedy sahá hlouběji (srov. tamt., s. 30; viz též kapitola 2.11 této práce).

<sup>289</sup> Viz též Řezníková a kol. (2014), s. 11, 35 a další.

<sup>290</sup> VOIGT, Mikuláš Adaukt. *Effigies virorum eruditorum (...) I*. Praha: Wolfgang Gerle, 1773. s. 79-80. Do němčiny přeložil Marin Pelcl jako *Abbildungen böhmischer u. mährischer Gelehrten u. Künstler I*. Praha: Wolfgang Gerle, 1773. Heslo „Comenius“ na s. 89-95.

<sup>291</sup> Souček (1924), s. 24.

<sup>292</sup> PROCHÁZKA, Faustin. *De secularibus liberalium atrium in Bohemia et Moravia (...)*. Praha, 1782.

<sup>293</sup> BAYLE, Pierre. *Dictionnaire historique et critique*. Rotterdam: Leinier Leers, 1697. Heslo: „Comenius“.

podle nich vyšlo v Amsterdamu a třetí v Praze roku 1783, Komenský zemřel roku 1672).<sup>294</sup> Voigtův a Procházkův názor – minimálně v první fázi svého akademického působení – přejal buditel, jazykovědec a historik František Martin Pelcl (1734-1801). Byl to konečně právě Pelcl, který do němčiny přeložil již zmíněný Voigtův latinský spis, v němž se *Labyrint* ovšem neuvádí. Nicméně v roce 1782, pod dojmem uvolnění cenzury, k němu dopsal alespoň dodatek se seznamem Komenského knih včetně *Labyrintu* (vycházel z Ungarova vydání Balbínových *Učených Čech*).<sup>295</sup> V pozdějších letech (1798) pak Komenského bere na milost, a to především jako jazykovědec. Komenský tak podle něj „pětmecýťma (= 25) česky výborně psaných kněh sem y tam vydal“ a může se tak zařadit po bok Hájka či Veleslavína.<sup>296</sup>

### 4.3 Labyrint poprvé ve školní učebnici (K. I. Thám)

Spisovatel a překladatel děl Shakespearových a Schillerových Karel Ignác Thám (1763-1816), starší bratr dramatika Václava Tháma, si *Labyrintu* všiml ve své *Obraně jazyka českého* (1783), kde jej chválí parafrází na slova z Balbína: „Nápodobně mnoho rozmanitých kněh v jazyku českém jadrně a ušlechtilé sepsal Jan Amos Komenský, rodilý Moravan“. Jednou z nich je „Labyrint světa a ráj srdce, kterážto pro jadrnost, vlastnost slov, vysokost myšlenek, živé vytvařování marnosti, starosti a psoty onoho světa vůbec Komenia šlechtí a rozhlašuje“.<sup>297</sup> Vedle *Labyrintu* zmiňuje také Komenského *Dveře jazyků*, *Praxis pietatis*, *Hlubinu bezpečnosti*, *Manuálník*, *Historii o těžkých protivenstvích církve české*, *Historii o původu a činech Bratří* ad. Thám, který byl pár let také gymnaziálním učitelem, otiskl jako vůbec první ukázky z *Labyrintu* ve své učebnici češtiny – najdeme zde celé kapitoly I. a II.<sup>298</sup> Thámova pochvalná zmínka o *Labyrintu*, v níž si nicméně všímá pouze jeho stránky jazykové a formální, je zároveň dokladem další tendence, kterou jsme nastínili již výše: dílo přejímá rysy symbolického centra, v němž bude napříště figurovat jako „thesaurus národního jazyka“ – a právě především takto vstoupí později do školních osnov.<sup>299</sup>

<sup>294</sup> PILARZ, Adolf a MORAVEC, František Adolf. *Moraviae historia politica et ecclesiastica. Pars tertia*. Brunae: typis Joannis Silvestri Siedler, 1787. s. 475-476.

<sup>295</sup> PELCL, František Martin a kolektiv přispěvatelů. *Abbildungen Böhmischer Und Mährischer Gelehrten Und Künstler, Nebst Kurzen Nachrichten von Ihren Leben Und Werke. Bd. IV*. Praha: Wolfgang Gerle, Buchhändlern, 1782.

<sup>296</sup> PELCL, František Martin. *Grundsätze der böhmischen Gramatik*. Praha, 1798. s. 258, 263.

<sup>297</sup> THÁM, Karel Ignác. *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým*. V Praze: A. Brož a Fr. Beneš, 1918, s. 15. Původně vyšlo 1783.

<sup>298</sup> THÁM, Karel Hynek. *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre, nebst böhmisch, deutsch, französischen Gesprächen und Auszügen aus den besten böhmischen Schriften*. Praha; Vídeň (Prag und Wien), 1785. s. 154-156.

<sup>299</sup> Je to v souladu s procesem, v němž se v podobnou ikonu mění i sám Komenský. Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 38-46. Dále viz kapitola 5.11 této práce.

#### 4.4 Ját' mezi Slovenskými Romány statečnějších nevidim (A. Doležal, J. Prokopius)

Pozoruhodná je zmínka o *Labyrintu* u slovenského básníka, pedagoga a evangelického faráře Augustína Doležala (1737-1802), který jej cituje ve svém rozmarném vyprávění na biblické motivy *Pamětná celému světu tragoedia* (1791): „Ját' mezy Slovenskými Romány statečnějších nevidim nad Masopŭst,<sup>300</sup> a Jana Amosa Komenského Labirynt Světa. Y Pammachyus jest pěkný. Tit' marnost, ctnosti, a nešlechtnosti pěkně malovali!“<sup>301</sup> Titulem „Pammachyus“ má Doležal zřejmě na mysli český překlad latinského díla protestanta Thomase Kirchmeyera *Tragedy nová Pammachius jméno mající*, který vyšel původně roku 1546 v norimberské Gutknechtově tiskárně. Možná jde prostě o omyl, možná také ale o projev autorovy svérázné komiky.

Pozornost *Labyrintu* věnoval také Doležalův současník a pravděpodobně i přítel, lékař v hornouherské Skalici a málo známý obrozenecký historik Ján Prokopius (+1806) ve spise *Prodromus historiae litterariae Bohemicae*.<sup>302</sup> Knihu chválí po stránce obsahové i formální, uvádí ovšem mylný rok amsterdamského vydání (1654). Zajímavý je jeho postřeh k možným předlohám díla: nedůvěra k vědám a jejich marnost, kterou zde Komenský vyjadřuje, se podle Prokopia podobá názorům Agrippy von Nettesheim.<sup>303</sup> U Doležala i Prokopia se jedná pouze o drobné zmínky, v rámci osvícensko-obrozeneckého diskurzu přelomu 18. a 19. stol. jsou však pozoruhodné tím, že se poměrně netypicky vyjadřují nikoli pouze k formě, ale i k obsahu díla.

#### 4.5 Dílo nedostižné Němci. *Labyrint na univerzitě* (J. Dobrovský, R. Ungar, J. Nejedlý)

Národní obrození přirozeně usilovalo o institucionální zakotvení výuky českého jazyka na univerzitní půdě. Mezi osobnostmi, které tento cíl podporovaly, vynikal kněz, historik

---

<sup>300</sup> *Masopŭst*, mravokárná alegorie utrakvistického kněze Vavřince Leandra Rvačovského z Rvačova (1580).

<sup>301</sup> Viz DOLEŽAL, Augustín. *Pamětná celému světu Tragoedia* (1791). Cit. podle přepisu v příloze diplomové práce: SOČUVKA, Pavol. *Teologie a humor v eposu Pamětná tragoedia Augustina Doležala*. Praha, 2017. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.

<sup>302</sup> Informoval o něm ČAPEK, Jan Blahoslav. „Neznámý obrozenecký literární historik o Komenském“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. Praha: ČSAV, 1970, 24(1), s. 102.

<sup>303</sup> Zejména v díle AGRIPPA VON NETTESHEIM, Heinrich Cornelius. *De incertitudine et vanitate scientiarum*. Kolín nad Rýnem, 1527.

a bohemista Josef Dobrovský (1753-1829). V jeho *Dějínách české řeči a literatury* (1792) o *Labyrintu* najdeme sice poměrně stručnou, ale pochvalnou informaci. Dobrovský jej má za „Komenského nejlepší spis“. Uvádí, že *Labyrint* znovu vyšel roku 1872 po uvolnění cenzury, a zná obě jeho nejstarší vydání (1631 a 1663) i anonymní německý překlad (1787).<sup>304</sup> Proti poněkud úzkoprsému kroužku kolem Voigta a Pelcla pozorujeme u Dobrovského ve vztahu ke Komenskému již určitou velkorysost, ačkoli ani jeho postoj nebyl prost ambivalencí. Na jedné straně jej má za chvályhodného autora, na druhé straně mu jako jazykovědci nelahodí Komenského čeština, kterou má jednak snad za příliš „novotářskou“ oproti o generaci starší češtině veleslavínské,<sup>305</sup> jednak příliš kontaminovanou moravismy.<sup>306</sup> Dobrovský také sice jako jeden z cenzorů schválil nové vydání *Hlubiny bezpečnosti* (1875) jako knihy nezávadné, zamítl ale k ní připojený Komenského spisek *Boj Michala a anjelů jeho s drakem a anjeli jeho*. Do Dobrovského smýšlení nechává nahlédnout především jeho odůvodnění: „1. očividná satira na římskou církev, 2. poněvadž jsou tam obsažena mnohá prokletí a zatracení, jakož i prosby, aby Bůh jinak smýšlející (= věřící) ohněm a mečem vyhubil, jakož i jiná taková podobná přání starozákonná, odporující křesťanství, 3. zvláště pak proto, poněvadž by mohl fanatismus tohoto spisu, když by se mezi selský lid roztrousil, hlavy jeho rozpáliti“.<sup>307</sup>

Snahy o etablování češtiny v univerzitním prostředí byly korunovány úspěchem 18. května 1792, kdy císař František I. podepsal dvorský dekret zřizující řádnou profesuru českého jazyka a literatury pod filosofickou fakultou. Prvním profesorem se stal roku 1793 již zmiňovaný Pelcl (ve výběrovém řízení porazil také výše citovaného Tháma). V čele univerzity stál v letech 1789-1790 rovněž dříve zmíněný vydavatel Balbínových *Učených Čech* Karel Rafael Ungar. Právě od něj zřejmě vzešel požadavek, aby nový profesor po dvouměsíčním gramatickém kurzu začal číst se studenty nějakého vhodného českého spisovatele, například Veleslavína nebo Komenského.<sup>308</sup> Není doloženo, jak a jestli se tohoto úkolu zhostil Pelcl, avšak jeho žák a nástupce, mladý právník Jan Nejedlý (1776-1834), bratr kněze a básníka Vojtěcha Nejedlého, si k této četbě vybral *Labyrint*, což podle Součka musel být i původní Ungarův úmysl. Již ve

---

<sup>304</sup> DOBROVSKÝ, Josef. *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur*. Praha: Johann Gottfried Calve, 1792. s. 202 a 207.

<sup>305</sup> Tak uvádí např. VLČEK, Jaroslav, Josef HANUŠ, Jan JAKUBEC a Jan MÁCHAL. *Literatura česká devatenáctého století: od Josefinského obrození až po českou modernu, Díl I: Od Dobrovského k Jungmannově škole básnické*. V Praze: Jan Laichter, 1911. s. 211, 326 ad.

<sup>306</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 32.

<sup>307</sup> Z archivu ministerstva vnitra cituje VOLF, Josef. „Dobrovského censorský posudek Komenského Boje Michala.“ *Časopis československých knihovníků*. Praha: Spolek čsl. knihovníků a jich přátel, 1923, 2(1-3), s. 36.

<sup>308</sup> Souček (1924), s. 26.



své nástupní řeči neopomněl dílo vychválit a nešetřil při tom superlativy: „Labyrint světa je tak výborně psán, že jeho obratnost, síla, libozvučnost a lexikální ohebnost (k níž předem náležejí přechodníky) při překladu nebyly dostižené Němci přese všechno neobyčejné bohatství jejich jazyka (...).“ Toto tvrzení ilustruje na popisu bitvy v kapitole XX., který srovnává slovo od slova s jeho německým překladem z roku 1787<sup>309</sup> a názorně ukazuje, jak Komenského energický jazyk vítězí na plné čáře ve srovnání s příliš rozvláchnou němčinou, obtěžkanou pomocnými slovesy a členy.<sup>310</sup>

Nejedlého nástupní řeč vydal v Praze František Alois Jeřábek (nar. 1766), příslušník čtvrté či páté generace slavné nakladatelské rodiny Jeřábků, u nějž o rok později vyšel též Nejedlého překlad prvního zpěvu Homérovy *Iliady* (1802) a o pár let později Nejedlého nákladem také páté vydání *Labyrintu* (1809).<sup>311</sup> Nejedlý k němu připojil „připomenutí“ čtenáři: „Pro výbornost češtiny a utěšenou rozmanitost obsahu dal jsem tento Labyrint světa svým nákladem dle Amsterodamského vydání *slovo od slova* beze vsí změny tisknouti.“ Spojení „slovo od slova“ je proložením zdůrazněno i v originále. Je zde patrné, že Nejedlý ujišťuje čtenáře o tom, že ve vydání nijak neškrtala cenzura. Souček v této souvislosti upomíná na Ribayův<sup>312</sup> dopis Dobrovskému z roku 1808,<sup>313</sup> v němž radí, aby se vydání uskutečnilo raději v nábožensky tolerantním Halle.<sup>314</sup> Nejedlého vydání *Labyrintu* nicméně skutečně provázely jisté obtíže. První žádost z 1. března 1808 podaná k pražskému cenzorskému úřadu byla zamítnuta a Nejedlý uspěl až s druhou žádostí zasloupanou přímo do Vídně, kde ji kladně vyřídil pravděpodobně profesor češtiny na vídeňské univerzitě Josef Zlobický.<sup>315</sup> Nejedlého vydání má

---

<sup>309</sup> Srov. kapitola 3.10 této práce.

<sup>310</sup> NEJEDLÝ, Jan. *Akademische Antrittsrede gehalten den 16. November 1801 (...)*. Praha: František Jeřábek, 1801. s. 9-11. Český překlad cit. část. podle Souček (1924), s. 29. Přeložené výňatky této řeči otiskl také dobránský farář, spisovatel a buditel Josef Liboslav Ziegler (1782-1846) ve svém životopisu Komenského připojenému k vydání *Umění kazatelského* (1823). Viz KOMENSKÝ, Jan Amos a Josef Liboslav ZIEGLER. *Jana Amosa Komenského Umění kazatelské*. W Praze: Martin Neureutter, 1823. s. 20.

<sup>311</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Nákladem J. Nejedlého. Praha: F. A. Jeřábek, 1809.

<sup>312</sup> Juraj Ribay (1754-1812) byl významným autorem osvětových spisů a průkopníkem osvícenské vědy zejména mezi dolnouherskými Slováky. Po studiích strávil nějaký čas v Praze, kde se seznámil s čelními představiteli českého národního obrození. S Dobrovským udržoval dlouhodobou korespondenci.

<sup>313</sup> Ribay podle Součka mylně soudil, že předchozí vydání *Labyrintu* v Praze (1782) bylo cenzurou okleštěné, zřejmě proto, že ač bylo pořízeno podle vydání berlínského, nebylo v něm přetištěno úvodní slovo vydavatele. Samotný text *Labyrintu* byl však ve skutečnosti otisknut beze změn.

<sup>314</sup> Halle bylo součástí Pruska, po porážce Napoleonem se v rámci podmínek tylžského míru v roce 1807 stalo součástí loutkového Vestfálského království. Napoleon zde nechal de facto vládnout svého bratra Jérôma, který na ovládaném území okamžitě zavedl moderní ústavu (rovnost práv, zrušení nevolnictví a roboty, svobodné podnikání ad.). Když byl Napoleon poražen u Lipska, stát dobyli a rozpustili Rusové (1813) a Halle opět připadlo Prusku.

<sup>315</sup> ŠVANKMAJER, Milan. „K zákazu ‚Labyrintu světa‘ r. 1825“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. 18, 1959, s. 169-171, zde s. 169.

oproti předcházejícím ještě jednu zvláštnost – profesor české literatury na posledních stranách inseruje další své spisy a překlady včetně ceníku.<sup>316</sup> Nejedlého vydání již nebylo pořízeno podle předlohy berlínské, ale starší amsterdamské. V potřebě návratu *ad fontes* lze vidět určitou proměnu paradigmatu v recepci díla, které má v nových dějinných souvislostech sloužit propagaci bohatství mateřského jazyka.<sup>317</sup>

#### 4.6 Jedna z nejpěknějších knih celé literatury české (V. M. Kramerius, J. Jungmann, P. J. Šafařík, L. Čelakovský)

Za to, že dílo vešlo na domácí scéně ve známost tak všeobecnou, dluží jistě mnoho Nejedlému, který je zprostředkoval širokému učenému i laickému publiku. Další generace obrozenců se už k *Labyrintu* stavěla takřka automaticky kladně. V nečekané a vlastně humorné souvislosti jej zmiňuje Václav Matěj Kramerius (1753-1808) ve svém fiktivním cestopise po Egyptě, který je psán formou rozhovoru „pražského Posla“ s vesnickým hospodářem. Posel navštěvuje vesničana a poučuje jej o dálné zemi, z níž se „zrovna vrátil“. Když mu vykládá o egyptském labyrintu, reaguje na to vesničan: „Labyrint! I vždyť se pamatují na to jméno; Jan Amos Komenský psal knížku, kterou Labyrint světa nazval a kterou jsem já také již jednou četl!“ A Posel přitaká: „Jeť výborná knížka ta jako podle obsahu, tak obzvláště podle ozdobného způsobu psaní, kterýž by všichni Čechové pracující pro svůj mateřský jazyk sobě přiosobiti měli. Mě se všecko zdá, že ten učený Moravan Amos Komenský od toho egyptského labyrintu na ty myšlenky připadl, aby též svůj spis pro obsah jeho Labyrintem nazval.“<sup>318</sup> Josef Jungmann (1773-1847) ve své *Slovesnosti* (1820)<sup>319</sup> přetiskl jako příklad „jinovky“ (alegorie) část kapitol V. a VI. a celou kapitolu XXIII. *Labyrintu* a mezi Komenského českými spisy na prvním místě jmenuje „znamenitý Labyrint světa“.<sup>320</sup> V *Historii literatury české* (1826) pak píše, že jde

---

<sup>316</sup> Nejedlým inserovaná nabídka pokrývá široké spektrum čtenářů: najdeme zde mimo jiné jeho dvě sbírky kázání, dvě české gramatiky, příběh a mravoučnou knihu pro mládež, čtyři ročníky časopisu *Hlasatel český*, básnickou skladbu *Děvín* od Šebestiána Hněvkovského, a konečně Nejedlého překlady z děl evropské literatury: Homérova *Iliada*, *Numa Pompilius*, *druhý král římský* od Floriana, *Dafnis*, *První plavec* a *Smrt Abelova* tehdy čteného básníka Salomona Gessnera, a konečně také dobrodružné čtení sepsané podle paměti Mořice Benyovszkého *Památné příhody Hraběte Beňovského* z pera Samuela Čerňanského.

<sup>317</sup> Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 44.

<sup>318</sup> KRAMERIUS, Václav Matěj. *Auplné Wypsanj Egypta, genž ležj w třetím djlu swěta (...)*. W Praze, 1816. s. 100. (podruhé vydáno Radomilem Krameriem).

<sup>319</sup> JUNGSMANN, Josef. *Slowesnost aneb zbjrka přjkladů s krátkým pagednánjm o slohu*. W Praze: Josefa Fetteerlowá z Wildenbrunu, za faktora Tomáše Kubelky, 1820, s. 173-176.

<sup>320</sup> Tamt., s. 322.

o jednu „z nejpěknějších knih celé literatury české“.<sup>321</sup> O Komenského stylu se pochvalně vyjadřuje Pavel Josef Šafařík (1795-1861): „Jako český spisovatel vyrovná se správností a přesností jazykovou svým nejlepšími předchůdci a všechny je předčí dokonalou, vpravdě uměleckou, od Řeků a Římanů vytvořenou dikcí“<sup>322</sup> – není pochyb, že tato chvála se vztahuje především na *Labyrint*. Souček se pozastavuje nad tím, že jmenovitá zmínka o *Labyrintu* chybí u Jana Kollára (1793-1852), především v básnickém díle *Slávy dcera* (1824-1852).<sup>323</sup> František Ladislav Čelakovský (1799-1852) publikoval v roce 1851 *Malý výbor z veškeré literatury české*, ve kterém uveřejnil i část *Labyrintu* (kapitola X. o stavu učených).<sup>324</sup>

#### 4.7 Kniha působí na lid jako jed. Dočasný návrat cenzury (1825-1848)

Napoleonské války a následné nastolení metternichovského režimu vedly v rakouských zemích k dočasnému utužení poměrů, v nichž se státem podporovaná církev opět pokoušela uplatnit svůj vliv na rozhodování cenzorských komisí. *Labyrintu* se stala osudnou stížností faráře Františka Müllera z východočeské Radhošti, kterou 20. října 1822 adresoval královéhradecké konzistoři. Vytýká v ní liknavost církevních úřadů při postupu proti „náboženským blouznivcům“ ze své farnosti, vedeným jakýmsi Josefem Chmelíkem, kteří ve své učenosti pojímali údajně také anarchistické a komunistické („karbonářské“) myšlenky a konspiračně plánovali hromadný výstup z církve. V této zvláštní souvislosti Müller konzistoř také upozorňuje, že v Hradci Králové u knihkupce a nakladatele Pospíšila nechává volně prodávat Komenského *Labyrint*, „kde duchovenstvo vůbec bez jakékoli výjimky je bídně líčeno, kde všichni jsou představeni jako lakomci, svrchovaně nemravní lidé, žráci a podvodníci a sama nejsvětější mysteria křesťanského náboženství jsou posměšně zobrazena jako kejkle. (...) Jisto jest, že tato kniha na lid v blouznilství si libující působí jako jed a odtud prý čerpají i nebezpečné politické zásady“.<sup>325</sup> Müller proto navrhuje, aby se takové knihy směly vydávat – jen latinsky.<sup>326</sup>

---

<sup>321</sup> Souček (1924), s. 31, ovšem chybně zde uvádí stranu. Srov. JUNGSMANN, Josef. *Josefa Jungmanna Historie literatury české: aneb: saustawný přehled spisů českých s krátkou historií národu, oswícení a jazyka*. W komissí kněhkupectví F. Řivnáče, 1849, s. 282. *Labyrint* je u Jungmanna třeba hledat ve „spisech mravných“ a nikoli ve výčtu Komenského „vzdělavatelných a nábožných“ děl, kde bychom jej očekávali.

<sup>322</sup> ŠAFAŘÍK, Pavel. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826, s. 339: „als böhmischer Schriftsteller kommt er an Richtigkeit und Correctheit der Sprache seinen besten Vorgängern gleich, und übertrifft sie alle an vollendeter warhaft künstlerischer, den Griechen u. Römern nachgebildeter Diction.“ Český překl. cit. podle Souček (1924), s. 31.

<sup>323</sup> Souček (1924), s. 32

<sup>324</sup> ČELAKOVSKÝ, František. *Malý výbor z veškeré literatury české*. V Praze: Sklad knihkupectví Calvova B. Tempský, 1851. s. 209-215.

<sup>325</sup> Cit. dle Souček (1924), s. 30.

<sup>326</sup> Souček (1924), s. 30.

Konzistoř podnět vyslyřela, 25. srpna 1823 královéhradecký biskup podává na nejvyšší místa zprávu o stavu diecéze, přikládá k ní Müllerovu stížnost a dožaduje se cenzurního přezkoumání *Labyrintu*. Vídeň dává podnět Zemskému guberniu v Čechách, které pak 31. října 1823 přikazuje pražskému cenzorskému úřadu vypracovat nový posudek. Ten obstarali arcibiskupský konzistorní rada Medlín a cenzor Zeidler a shodli se oba na tom, že by nové vydávání knihy mělo být zakázáno.<sup>327</sup> Zemské gubernium v Čechách pak v tomto smyslu posílá zprávu do Vídně, kde je přípisem policejního ministra Sedlnitzkého z 16. října 1825 finálně zakázáno jak nové vydávání, tak čtení knihy jako takové,<sup>328</sup> a její dřívější povolení je vysvětleno jako „přehmat“, k němuž se dal tehdejší cenzor „svěst“ profesorem Nejedlým.<sup>329</sup> To také znamenalo, že Nejedlý dostal zákaz své vydání prodávat a celý náklad mu tak zůstal ležet skladem. Souček píše, že po jeho smrti si dílo měli rozebrat knihkupci, aby je šířili „pod rukou“,<sup>330</sup> původ této informace se mi ovšem nepodařilo ověřit.

Právě s tímto Součkovým tvrzením nicméně bezesporu souvisí unikátní exemplář Nejedlého vydání datovaný 1851, který je dnes umístěn v depozitáři Ústavu dějin UK a Archivu UK pod signaturou 33A46. Při bližším ohledání bylo zjiřtěno, že původní rok byl z papíru vyškřábán a rok 1851 na jiné místo křivě přitiřtěn razítkem – jedná se tedy fakticky o vydání z roku 1809.<sup>331</sup> To potvrzuje, že se Nejedlého vydání prodávalo ještě po jeho smrti (1834). Jde ale o důkaz, že šlo o vydání „podpultové“ (tj. prodané během oficiálního zákazu 1825-1848)? Pokud by tomu tak bylo, pak vyškřábání letopočtu mohl snad provést knihkupec (či kupující), aby ztížil jeho identifikaci. To ale nevysvětluje původ nového vřočení, které se z tohoto hlediska zdá nelogické (kdo, kdy a proč by je provedl?). Pan dr. Marek Ďurčanský se proto domnívá, že vyškřábání i nové vřočení je spíš dílem knihkupce a vzniklo po opětovném povolení prodeje knihy v roce 1848. Tato možnost se zdá celkově nejpravděpodobnější. Knihkupec se tím vlastně snažil zakřýt pouze skutečnost, že měl knihu na skladě v době, kdy byl oficiálně zakázán její prodej. Zkoumaný výtisk obsahuje také tužkou vepsanou informaci o někdejším vlastníkovi knihy („Střibřný Jos.“), podle Ďurčanského pravděpodobně z 2. pol. 19. stol., a novodobou

---

<sup>327</sup> Švankmajer (1959), s. 170 upozorňuje, že tím dořlo k poruřění příkazu z roku 1818, podle něž měly nekatolické knihy být dávány k cenzorskému posouzení pouze řádným cenzorům při politických úřadech, nikoli cenzorům při katolických ordinariátech.

<sup>328</sup> Švankmajer (1959), s. 170

<sup>329</sup> Tamt., s. 169.

<sup>330</sup> Souček (1924), s. 30.

<sup>331</sup> Navíc bylo zjiřtěno, že přitiřtěný rok 1851 byl při katalogizaci špatně přečten a v katalogu je spis mylně datován jako 1831 (při čtení dořlo k záměně číslic 3 a 5).

cenovku („120,-“). Podle přírůstkové knihy ústavu bylo dále zjištěno, že akvizice byla provedena v roce 1974 koupí z antikvariátu. Uvedený exemplář tedy sice nejspíš nedokládá „podpultový“ prodej, o němž mluví Souček (probíhal-li vůbec kdy jaký), ale dokazuje, že se Nejedlého *Labyrint* prodával ještě po roce 1848.<sup>332</sup>

Ještě před revolučními událostmi, v roce 1842, se *Labyrint* pokusil znovu vydat profesor češtiny a české literatury v Olomouci a později ve Vídni Alois Vojtěch Šembera (1807-1882). Trpkou anabází se získáním povolení od vídeňské cenzury popisuje ve své korespondenci s politicky aktivním právníkem Františkem Braunerem. Vysvětluje z ní, že komise nejprve dva roky protahovala rozhodnutí, aby nakonec vydání zamítla s odůvodněním, že kniha vykazuje „indiferentismus ve věcech náboženských“ a přispívala by „ke znevažování důstojností církevních i světských“.<sup>333</sup>

#### **4.8 Ze soustrasti k ubohým (F. Palacký)**

Ani obnovení cenzury již nemohlo badatelský a laický zájem o *Labyrint* nijak zastavit – maximálně snad částečně zpomalit.<sup>334</sup> Z mladší generace jsme uvedli Jungmanna, Šafaříka a Čelakovského, k nimž je třeba připojit také zakladatele moderní české historiografie Františka Palackého (1798-1876). Jeho všestranná osobnost plodně zasáhla i do kmenologie, neboť Palacký je autorem prvního ucelenějšího Komenského životopisu.<sup>335</sup> Pozornost zde věnuje také *Labyrintu* a z hlediska druhého života díla se jedná vlastně o první ucelenější badatelské vyjádření. Palacký chápe *Labyrint* jako „allegorický obraz života lidského, kterak všechno v něm marné jest, kromě pobožnosti srdce; kdežto líčením jakéhosi putování po světě, běh a způsob všech věcí na zemi živě se vypisuje“. Lze z toho vyčíst, že správně rozpoznává Komenského překrývání alegorických témat „svět“ – „lidský život“. Z hlediska sledování proměny díla v symbolické centrum má významnou vypovídací hodnotu Palackého teze

---

<sup>332</sup> Za vyhledání a poskytnutí informací, ochotnou součinnost a laskavou pomoc patří velký dík pracovníkům Ústavu dějin UK a Archivu UK Mgr. Zuzaně Kotulanové a Dr. Markovi Ďurčanskému.

<sup>333</sup> „Labyrint světa a vídeňská cenzura“. *Pokroková revue: měsíčník pro politiku, národohospodářství a život kulturní*. Praha: Tiskové a vydavatelské družstvo „Samostatnost“, 01.1905, 1(1), s. 65-66. Článek je užitečný, ač obsahuje některé věcné a tendenční chyby, např. informaci, že „všecky“ Komenského spisy byly dány po Bílé Hoře „na index“, srov kapitola 3.5 této práce.

<sup>334</sup> Souček (1924), s. 31.

<sup>335</sup> Ten původně vyšel v *Časopisu českého Museum* III, 1829 (o *Labyrintu* na s. 25-26), dočkal se ale i mnoha přetisků jako samostatná monografie. Tak např. PALACKÝ, František. *Život Jana Amose Komenského*. Praha: Adolf Synek, 1929. Zde cit. z PALACKÝ, František a Leander ČECH. *Františka Palackého Spisy drobné, Díl III: Spisy aesthetické a literární*. V Praze: Bursík & Kohout, 1903. s. 370-371.

o *Labyrintu* jakožto o knížce „milostné, všem Čechům a Moravanům podnes známé“. Z toho, co jsme dosud mohli z druhého života díla sledovat, můžeme usoudit, že tato formulace neodráží ani tak historickou skutečnost jako spíš Palackého desideratum. Palacký dílo vlastně umně inkorporuje do národního literárního kánonu tím, že implicitně předpokládá, že „panuje konsenzus ohledně jedinečnosti a hodnoty tohoto díla“.<sup>336</sup> Přání je otcem myšlenky, která se opakováním mění ve skutečnost.

Palacký dále jako vůbec první správně rozpoznává, že styl *Labyrintu* je zároveň prózou i poezií: „Každému literatury naší milovníku známo jest, že my posavad v řeči své knihy utěšenější a jadrnější prosou psané nad tento Labyrint světa nemáme. Ale spis ten i z ohledu vyšší poesie nemalé zásluhy do sebe má (...).“ A připojuje: „(...) ačkoli spisovatel jeho za příčinou nábožného oučelu a oděvu alegorického sám zoumysla všudy vtip svůj a obraznost na uzdě udržel, přece vždy těm človíčkům svého zamyšleného světa jakýsi ráz života vdechl, takže všudy jako vlastní organickou mocí svou před očima našima živě a čerstvě se pohybují a jednají“. Lapidárně řečeno, Palacký na díle oceňuje, že ač Komenský sledoval nábožensky-pedagogický cíl a potřeboval se tak držet rámce svého vyprávění, jeho postavy a děje přece nejsou bezkrevné, ale naopak plné života. Intuitivně tak pojmenovává skutečnost vyjádřenou mnohem později např. Škarkou, že Komenský překračuje v *Labyrintu* žánr náboženského traktátu směrem k románové tvorbě.<sup>337</sup>

Palacký provádí rovněž první labyrintologický výkon svého druhu, totiž komparaci díla se Swiftovými *Gulliverovými cestami*.<sup>338</sup> Právě komparace a hledání analogií v jiných dílech světové literatury se později stanou v labyrintologii jedním z nejsledovanějších motivů vůbec. „U Komenského vidíme český jazyk (jeho prosu) na vrcholu jeho dosavadního vzdělání. Nikde se nezjevuje jeho zvláštní přirozenost, jeho cudnost, ohebnost a elegance tak čistě a jasně, jako v 20 českých spisech tohoto posledního biskupa Moravských bratří; proto mají také vlastní vnadu, mládí a půvab, který učenci právě tak jako prostému muži lahodí. Zvláště jeho nejranější dílo „Labyrint světa“ (cesta lidským životem) má trvalou cenu, jak zvláštním humoristickým názorem světovým, tak i nenapodobitelným půvabem vypravování. Človíčkové tohoto odříznutého světa (který mnoho upamatuje na Liliput) mají organický život, ve kterém jest

---

<sup>336</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 51.

<sup>337</sup> Srov. kapitola 6.5 této práce.

<sup>338</sup> Jonathan Swift vydal svůj fiktivní, alegorický cestopisný podvrh pod jménem Lemuel Gulliver poprvé v roce 1726, rozšířené vydání pochází z roku 1735. SWIFT, Jonathan. *Travels into several remote nations of the world in four parts. By Lemuel Gulliver, First Surgeon and then Captain of Several Ships*. Published by Benj Motte, 1726.

zrovna tolik ruchu a pohybu jako v našem, jehož živý názor však přítele lidstva konečně naplňuje hořem. Vůbec humoristické líčení Komenského má se Swiftovým v mnohých kusech nápadnou podobnost; až na ten podstatný rozdíl, že tento psal z nenávisti k lidem, onen však ze soustrasti k ubohým, od svých úkolů zbloudilým pokolením lidským. Ostatně zbožný účel všude vysvítá nepokrytě. Jeho pozdější spisy nemají již plné kvetoucí barvivosti, jelikož byly psány většinou v zachmuřené náladě: ale za vzory českého slohu smějí vždy platiti.“<sup>339</sup>

Palackého hodnocení *Labyrintu* by si vyžádalo samostatný rozbor, který na tomto místě podat nemůžeme. Poznamenejme proto jen na okraj, že v něm lze snad koutkem oka zahlédnout i německou klasickou filozofií inspirovaný leitmotiv Palackého dějepisného díla vůbec, totiž důraz na historickou skutečnost jakožto na vyšší organický celek, analogický k přírodnímu dění. Je vůbec pozoruhodné, že Palacký ve svém nezlomném dějinném optimismu vidí i v *Labyrintu* vlastně knihu bytostně optimistickou, v jeho první části namísto manýristické pitvornosti či kousavé satiry spatřuje především životnost Komenským vylíčeného světa, která dle Palackého poukazuje k hluboké lásce jeho autora k tomuto světu, k soustrasti a empatii s jeho obyvateli. Palackého lze v tomto smyslu pro stále sice stručné, ale přesto v určitých ohledech pronikavé hodnocení knihy, zařadit k průkopníkům labyrintologie, který dosti přesně – byť především intuitivně – vystihl některá témata, jež bude další bádání rozvíjet a artikulovat.

#### **4.9 Világ labirintosa. Poprvé v maďarštině**

Ve sledovaném období (1781-1848) evidujeme pouze jeden nový překlad díla, a to do maďarštiny.<sup>340</sup> Ten nese pozoruhodnou českou stopu. Pořídil jej reformovaný kazatel István Rimány (1757-1843), který byl podobně jako celá řada dalších povolán do českých zemí po vyhlášení náboženské tolerance. Rimány pocházel z maďarského Vilmány, které leží nedaleko Komenského někdejšího působiště Sárospatoku, kde Rimány roku 1783 dokončil studia. Postupně působil jako kazatel v obcích Raná, Černilov a Vysoká. Mezi léty 1784-1793 byl kazatelem v Lysé nad Labem, kde nejprve sloužil soukromé bohoslužby ve svém bytě, později zde byl za jeho působení postaven nový kostel.<sup>341</sup> Do Lysé se pak jako kazatel ještě jednou

---

<sup>339</sup> Palacký (1903), s. 498-499.

<sup>340</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Világ labirintosa és szív paraditsoma* (...). Přel. István Rimány. Poszonyban: P. S. Weber, 1805. Urbánková (1959), s. 253; Zíbrt (1912), č. 19565.

<sup>341</sup> NEŠPOR, Zdeněk R. *Encyklopedie moderních evangelických kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha, 2009. s. 281.

vrátil (1800-1807). Zemřel v šestaosmdesáti letech ve Velimi u Kolína.<sup>342</sup> Rimány přeložil *Labyrint* v roce 1805, tedy v době svého druhého působení v Lysé. Sám se na titulní straně označuje jako „Liszszai Református Prédikátor Cseh Országban“. Překlad byl vydán v Bratislavě (Pozsony) u významného knihkupce a nakladatele sedmihradského původu Simona Pétera Webera. Pražák k tomuto překladu uvádí, že byl pořízen podle vydání z roku 1782 a vyznačuje se vyspělým a kultivovaným jazykem. Rovněž připomíná, že ve vydání došlo k hojným cenzorským škrtům a úpravám – vypuštěny jsou nejkritičtější části o nemravném životě kněží a stížnostech poddaných, a „Komenského názory na šlechtu, vojsko a společenské nepořádky atd.“ jsou situovány do Turecka (!).<sup>343</sup> Překladatel měl dle Pražáka připojit k dílu také erudovanou přemluvu obsahující i Komenského životopis, v němž zdůrazňuje zvláště Komenského působení v Uhrách a jeho vliv na rozvoj tamní vědy.<sup>344</sup> Historikové opakovaně poukázali na skutečnost, že památka Komenského byla v hornouherském prostředí v 18. stol. celkově živější než u nás, protože zde nepřestala působit tradice bratrských, potažmo evangelických sborů s bratrskou tradicí.<sup>345</sup> V přímé souvislosti s *Labyrintem* se nám tato teze potvrdila zatím pouze v drobných zmínkách u Doležala a Prokopia, za její další doklad můžeme považovat právě tento maďarský překlad vydaný v Bratislavě.

#### 4.10 *Labyrint* inspirující. Dílo v umělecké recepci mezi léty 1781-1848

(F. V. Hek, J. J. Langer)

Dokladů uměleckého působení *Labyrintu* existuje ve sledovaném období sice poměrně málo, stojí nicméně zato je připomenout. Jako přímý důkaz obliby *Labyrintu* mezi exulanty bývala často citována „písnička českých vyhnanců“, někdy též nazývaná podle prvních veršů *Krásná je ta řeka, řeka Vltava*. Její čtvrtá sloka přímo zmiňuje *Labyrint*, a to ve významné společensko-kulturní souvislosti: „Nevzali sme s sebou / nic, po všem veta, / jen biblí kralickou, / *Labyrint* světa“. Píseň poprvé vydal tiskem Jan Kollár v roce 1832 v souboru *Zpívánky: Písňe světské lidu slovenského v Uhřích*.<sup>346</sup> Její vznik umístil do 17. století a opatřil ji legendarizujícím komentářem: „Tato píseň nalézá se obyčejně na pergamenech a vazbách starých českých knih,

<sup>342</sup> Srov. RYCHETSKÝ, Čestmír. *Kazatelé a sbory české národnosti církvi AV a HV v Čechách a na Moravě 1781-1918. I. část*. Druhé, doplněné a opravené vydání. Telč: Veritas, 2008.

<sup>343</sup> PRAŽÁK, Richard. „Komenský a Maďaři“. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. C 21-22*. Brno: Masarykova univerzita, 1975. s. 135-141., zde s. 139.

<sup>344</sup> Tamt.

<sup>345</sup> Srov. např. ČAPEK, Jan Blahoslav. „Komenský a Slovensko.“ In ČAPKOVÁ, Dagmar (ed.). *J. B. Čapek – Několik pohledů na Komenského*. Praha: Karolinum, 2004; KARŠAI, František. *Komenský a Slovensko*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1970.

<sup>346</sup> *Časopis českého Museum*. Praha: Knihkupectví J. G. Calve, 1832, 6(4), s. 390.



jmenovitě Šestidílných biblí, Labyrintu světa a t. d. a má nepochybně Čecha za původce.“<sup>347</sup> Souček později prokázal, že píseň má pravděpodobně slovenského autora a pochází nejspíš až ze 30. let 19. stol., tj. z doby, z níž pochází Kollárovo vydání.<sup>348</sup> To jí v souvislosti naší práce nikterak neubírá na vypovídací hodnotě, ba právě naopak ji můžeme chápat jako významný doklad související s tendencí vytvořit z *Labyrintu* symbolické centrum a podpořit jeho legitimitu antedatací písně, která domněle svědčí ve prospěch jeho oblíbenosti u exulantů – a to již v první polovině 19. století, kdy se na dílo vztahoval cenzorský zákaz.<sup>349</sup>

Souček rovněž poukázal na souvislost celkové atmosféry *Labyrintu* s některými díly dobrušského rodáka a buditele Františka Vladislava Heka (1769-1847).<sup>350</sup> Že je ladění některých Hekových prací *Labyrintu* skutečně blízké ostatně zaznamenal i vydavatel Hekových sebraných spisů J. Jakubec: „Některé satirické práce Hekovy jsou jako dětmi satirických plodů doby reformní, zejména Komenského Labyrintu. Hek z naší minulosti a ze současného osvícenství vybíral nejušlechtilejší prvky, snahu po humanitě.“<sup>351</sup> Bylo by užitečné a jistě nikoli bez zajímavosti tuto tezi v budoucnu lépe prokreslit.

*Labyrintem* se inspiroval básník a spisovatel Josef Jaroslav Langer (1806-1846) ve své dobové satíře *Den v Kocourkově* (1831). Ačkoli je dílo dodnes známé zejména díky pozdějším filmovým adaptacím a stalo se v podstatě pořekadlem, ve své době nebylo kritikou přijato příliš kladně – tak např. Čelakovský je nazval „jalovou satirou“. Také Souček je má ještě po stu létech za pokleslé a jeho srovnání s inspiračním zdrojem vyznívá v Langerův neprospěch. Od Komenského si vypůjčil pouze některé kompoziční prvky, ovšem užívá jich nedůsledně a obsahově mu *Labyrint* zcela uniká – nenabízí tak dílo sepsané na jedno velké téma, ale náhodně poslepovanou koláž tepající kvalitativně různorodé společenské nešvary.<sup>352</sup> Právě Langerovo dílo považuje Souček za hlavní důkaz teze, že s tím, jak dochází k proměně *Labyrintu* v symbolické centrum, se skutečné porozumění dílu v podstatě vyprazdňuje, protože doba nerozumí nábožensko-filozofickému světonázoru, z něžž dílo vyrůstá.<sup>353</sup> Je však třeba

---

<sup>347</sup> Tamt., s. 400.

<sup>348</sup> Souček (1924), s. 22; Souček (1923).

<sup>349</sup> Viz kapitola 4.7 této práce.

<sup>350</sup> Souček (1924), s. 28.

<sup>351</sup> Cit dle Souček (1924), s. 28. (Není mi dostupný originál: *Listy filologické* XLIII, 1916, s. 241.)

<sup>352</sup> Souček (1924), s. 33.

<sup>353</sup> Tamt.

uvést, že Součkův odsudek všichni nesdíleli a lze nalézt i pozdější hlasy, které Langerovo dílo hájí.<sup>354</sup>

#### 4.11 Résumé

V této kapitole jsme sledovali druhý život *Labyrintu* v časovém období necelých osmdesáti let, které jsme na jedné straně vymezili tolerančním patentem, na druhé straně revolučními událostmi roku 1848. Uvolnění cenzury vyneslo knize tři tisková vydání (1782, 1787, 1809) a jeden překlad do maďarštiny, pozoruhodná je nicméně skutečnost, že jde o jediný překlad a vydání *Labyrintu* v cizině.<sup>355</sup> Znamená to, že *Labyrint* se jako symbolické centrum českých exulantů v německých zemích již vyčerpal, což pravděpodobně opět souvisí s celkovou proměnou kulturně-společenské situace a pronikání nových mocných literárních a filozofických proudů, které vedly k oslabení vědomí původní exulantské identity. Těžiště druhého života díla se tak přesouvá do země podunajské monarchie.

Ve sledovaném období jsme zaznamenali turbulentní vývoj. První generace obrozenců Voigtova kroužku se ke Komenskému staví spíš rezervovaně, ba záporně. Komenského víra v revelace a jejich burčující, apokalyptický tón s osvícenským étosem náboženské tolerance nerezonuje. Hodnocení *Labyrintu* tak zůstává vlastně ležet ve stínu tohoto odsudku, po jistou dobu mu prakticky není věnována pozornost. Nositeli zásadní změny se stali až osvícenci, u nichž převládla orientace patriotistická: v tomto smyslu pro znalost a rozšíření díla učinil nejvíc jednak osvícený premonstrát a zároveň člen zednářské lóže Ungar a jezuita Dobrovský, kteří mu otevřeli cestu do univerzitního prostředí, a Nejedlý, který se této cesty se vši vervou chopil. Právě posledně jmenovanému je třeba vděčit za masivní popularizaci díla, jeho akademické přednášky byly navštěvovány širokou veřejností. Tyto kroky nastartovaly fungování knihy v novém společensko-kulturním kontextu, kde se *Labyrint* začal etablovat nikoli již jako mystický traktát či nábožensky-vzdělávatelné dílo vyjadřující identitu českého exulanta, ale jako vzorové dílo české literatury a poklad mateřského jazyka. Spolu s tím se přirozeně přesouvá i do dalšího nového prostředí, kterým je kontext školský.

Druhá generace obrozenců se k *Labyrintu* vždy již živě hlásí – obsah díla ovšem zůstává prakticky ležet stranou, oceňují se výhradně jeho jazykové a estetické kvality. Je tedy patrné,

---

<sup>354</sup> Viz např. HÝSEK, Miloslav. *Komenský v beletrii*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1931. s. 10.

<sup>355</sup> Viz kapitola 3.10 této práce.

že interpretační posun mezi první a druhou generací vyplynul z proměny světonázoru, který přinesl nové akcenty: univerzalisticky-osvícenské stanovisko dostalo jazykově a národně-emancipační impuls. A právě do této nové orchestrace se *Labyrint* hodil jako instrument, zaznívající dle typického dobového názoru z vrcholného období bratrské češtiny, který se – dlouho cenzurou a germanizací umlčován – může nyní konečně naplno rozeznít. Konstituce *Labyrintu* jakožto symbolického centra tohoto nového typu měla nicméně na samotnou interpretaci a pochopení díla vliv spíš neblahý: dílo se zpravidla cituje zcela povrchně a mimo svůj skutečný kontext (tak jsme viděli např. u Langera či Krameria), do školních čítanek vstupují jeho „ukázky“ (Thám, Čelakovský). Lapidárně řečeno, obecná popularizace kráčí ruku v ruce s obsahovým vyprázdněním. O to více je třeba docenit reference, které směřují mimo tento hlavní proud. V tomto ohledu jsou cenné jednak zmínky Doležalovy a Prokopiovy, nade všechny ovšem vysoko vyniká hodnocení Palackého, který jeví živý zájem i o obsah díla a interpretuje jej v souladu se svou optimistickou filozofií dějin – spatřuje v něm výraz všelidského étosu soucitu a soustrasti, nejhlubší lásky ke světu a jeho obyvatelům.

Dočasný návrat cenzury za metternichovského režimu po roce 1925, který z *Labyrintu* na další čtvrtstoletí učinil opět knihu, již bylo zakázáno vydávat i číst, proběhl za pozoruhodných, právně neopodstatněných okolností – ty můžeme reverzní optikou číst především jako určitý doklad o popularitě díla v méně učených, lidových vrstvách, i když ovšem regionálně omezený. Jinak je třeba konstatovat, že zákaz sice omezil šíření díla samého, zájem o ně však již nikoli. Práce Jungmanna a Palackého pocházejí právě z této doby, stejně jako doklady o umělecké recepci díla.

*Nahoře bývá sáček s drobnými penězi, níže má hospodář uloženy důležité rodinné listiny, jako: kšafy, obligace, zápisy, kvitance, smlouvy trhové. Také zde bývá malá knihovna; v ní jsme našli špalíček evangelií, z něhož se rodina od nepaměti při bouři modlíva... Postillu, Nebeklič, Bibli, Kancional, Žalmy a písně Cithara Sanctorum, Funebrál, Život Ježíšův; ze světských knih je zde Genovefa, Abruchazan a Tardys, Prync Ethius (švabachem tištěno), pak Národní Otčenáš, Selská čítanka, Robotní patent, Orbis pictus, Labyrint světa a ráj srdce...*

– Josef Čečetka, *Starobylá chalupa*

## **5. Nezdravě mystický? *Labyrint* jako symbolické centrum národně-emancipační hermeneutiky a počátky vědecké labyrintologie do velkých komeniologických nálezů (1848 – polovina 30. let 20. stol.)**

Zatímco v předchozích obdobích jsme mohli sledovat *Labyrint* ve víceméně kusých dobových zmínkách u význačných osobností, z nichž soustavnějším zájmem o dílo vynikli především Nejedlý a Palacký (první spíš jako jazykovědec, druhý spíš z hlediska historie a vědy literární), od poloviny 19. století traktujeme již zcela novou éru jeho recepce. Nebývalé oživení zájmu o *Labyrint* je třeba chápat v souvislosti s exponenciálním růstem zájmu o jeho autora, který má opět kořeny v dobovém dění. To se projevuje dvojím způsobem. Na jedné straně se sám Komenský konstituuje jako symbolické centrum kulturně-společenského zájmu, které je přirozeně interpretováno v různých kontextech tendencí o národní sebeurčení a emancipaci a šíří se především v prostředí školském. Na druhé straně přicházejí osobnosti, které staví studium Komenského života, myšlení a díla na systematickou bázi, čímž dochází k postupnému zrodu komeniologie jakožto seriózního badatelského oboru.<sup>356</sup> Oba tyto procesy se v počáteční fázi prostupují a prolínají, postupně však můžeme sledovat jejich vzájemný odklon.

Uvedenou tezi lze takřka beze zbytku aplikovat i na *Labyrint*. Pakliže jsme v předchozích kapitolách ukázali, že dílo fungovalo minimálně od amsterdamského vydání také jako symbolické centrum, bylo tomu tak především v kontextu církevním, kde plnilo funkci nábožensky-vzdělavatelnou. Svědčí o tom četné pokusy o jeho translaci do partikulárních konfesních prostředí, které v našem bádání reprezentují jednak překlady díla (německé, polský,

---

<sup>356</sup> Ohledně dějin komeniologie tohoto období čtenáře opět odkazujeme např. na dizertační práci Hajíček (2015), zde např. s. 96.

maďarský), jednak jeho berlínské a první české potoleranční vydání, které si berlínské vzalo za svou předlohu. Právě u berlínskému vydání jsme však zaznamenali uvnitř symbolického centra jemný posun: *Labyrint* je nově chápán zároveň jako odkaz předků, sublimát tradice, připomínka exulantské, případně tajně-nekatolické identity s funkcí budovat a posilovat společnou historickou a kulturní paměť. Protože se atmosféra potolerančního prostředí nese v osvícenském duchu, který je ke konfesně-náboženským otázkám spíš vlažný, rehabilitace *Labyrintu* se odehrává prakticky výhradně v kontextu jazykové a národní emancipace. Můžeme v tom spatřovat první nakročení k sekularizační hermeneutice díla.

V období druhé poloviny 19. a první třetiny 20. století, které budeme sledovat v této kapitole, obecně dochází k bezprecedentnímu zahuštění kulturně-společenské aktivity vztahující se k *Labyrintu*, zároveň se však v jeho recepci drtivě prosazuje hermeneutika určovaná národně-emancipačními snahami. Stále silněji se ozývá důraz na symbolickou zkratku Komenský – autor *Labyrintu*. Kniha sama pak začíná být vnímána především jako „dobové svědectví“, do nějž autor vtělil veškerou svou lásku a moudrost nabytou trpkou životní zkušeností – zkušeností historickou, o níž je národnostní hnutí přesvědčeno, že je identická s jeho zkušeností vlastní. Nově malovaný obrázek má zhruba následující kontury: pokud pobělohorské události způsobily, že jeden z nejlepších „synů vlasti“ musel žít celý plodný život v exilu, je úkolem nově se rodící občanské společnosti především napravit tuto historickou křivdu, „odčinit Bílou Horu“.<sup>357</sup> *Labyrint* je v novém kontextu vnímán jako otřesné a zároveň jímavé svědectví o této historické národní tragédii.

Kde se nějak mluví o Komenském, bývá proto připojován téměř automaticky také *Labyrint*. Jeho citace, stručné výklady, parafráze či aspoň zkratkovitá hesla tak lze nalézt v nejrozmanitějších kontextech, od očekávaných a předvídatelných až po nečekané a překvapivé. Dochází samozřejmě i k jemnějšímu či hrubšímu zkreslování a umístování *Labyrintu* do souvislostí ryze tendenčních. Pokud si můžeme dovolit učinit na tomto místě určitou generalizaci, v referencích *Labyrintu* ze sledovaného období lze vysledovat několik převažujících stereotypních rysů. První z nich bychom mohli shrnout pod hlavičkou „naivní oslava“. Kniha je bezesbytku vychvalována jako velkolepé dílo „národního velikána“, a to většinou bez bližšího přihlídnutí k obsahu či formě. Druhým je opěvování díla coby jazykového klenotu, ukázky velikosti, krásy a bohatství českého jazyka – v tom sledované období ostatně

---

<sup>357</sup> Tamt., s. 103, 108 a další.

navazuje na období předchozí, a právě takto se *Labyrint* dostal do školních čítanek. Třetím stereotypním rysem národně-emancipační hermeneutiky je pochopení první části, *Labyrintu světa*, jakožto „dobové“ satiry. Líčí se zde nelidské poměry hrůzné minulosti, od nichž jsme se již dokázali zaplat'pánbůh odpoutat a k nimž už se nikdy nesmíme vrátit: *Labyrint světa* v tomto smyslu vlastně legitimizuje boj za národní sebeurčení. S třetím rysem obvykle souvisí také čtvrtý: druhá část, *Ráj srdce*, bývá v dobové hermeneutice zcela nepochopena, a proto také většinou pomíjena či rovnou kritizována jakožto nemužná, změkčilá, příliš křesťanská, příliš kvietistická, pietistická, utopistická – doba si žádá muže činu! Podobná rétorika nezůstává přitom jen výsadou bojového naladění mas, ale nalezneme ji i v části spektra vzdělanců. Tak například podle filozofa Emanuela Rádl (1873-1942) kniha není „aktivní kritika, vážící dobré a špatné stránky případu“, ale „trpná satira, která z povzdálení kritizuje, chytajíc se podrobností místo jádra věci. (...) A zatím svět letěl, nestaraje se o vzdechy Komenského“.<sup>358</sup>

Ke kumulaci kulturně-společenské aktivity týkající se *Labyrintu* dochází přirozeně kolem Komenského oslav, které nabývají rysů celonárodních, manifestačních. Velkolepou akcí s účastí mnoha významných osobností tehdejšího společenského života se stalo odhalení Komenského pomníku v Brandýse nad Orlicí v roce 1865, podobnou úlohu sehrály oslavy výročí Komenského úmrtí (nesprávně slaveno v roce 1871), a především pak třísté výročí narození 1892.<sup>359</sup> Částečný ozvuk těchto událostí ještě připomene jubilejní rok 1920, kde je na výstavě Muzea království českého *Labyrint* zastoupen celkem šestatřiceti vydáními.<sup>360</sup>

Vedle národně-emancipační hermeneutiky, jejíž rysy jsme nastínili výše, se však v poslední čtvrtině 19. stol. objevují i první pokusy o uchopení *Labyrintu* na bázi badatelské. Ty jsou zejména v počáteční fázi nesený sice rovněž národně-emancipačními zájmy a motivacemi (velká část badatelské energie se tak například vybíjí ve sporu o míře závislosti *Labyrintu* na díle německého teologa J. V. Andrae, který je z dnešního hlediska spíš malicherný), postupně však dochází k jejich osamostatnění, takže badatelé začínají formulovat vlastní, svébytná stanoviska, která slepě oslavnou rétoriku korigují a čas od času se odváží postavit se k ní i ostře polemicky. Pomyslný vrchol této polemiky představují teze Součkovy, který již ve 20. letech 20. stol. správně vnímal proměnu díla v symbolické centrum jako problematickou, pro dílo

---

<sup>358</sup> RÁDL, Emanuel. *Věda a víra u Komenského*. Praha, 1939. s. 8-10. Původně vyšlo 1918.

<sup>359</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 185-189; Hajíček (2015), s. 99-102.

<sup>360</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 208.

samé spíš škodlivou a zatemňující, a zpochybnil proto i jeho mechanické uchovávání v kulturní paměti národa prostřednictvím povinné školní četby.

Jakmile dějinný pohyb, který Komenského a s ním i *Labyrint* vynesl na výsluní veřejného zájmu, dojde politickým osamostatněním Československa svého naplnění, začíná se obracet jinými směry, čímž oslabuje také funkce díla jako symbolického centra. Z *Labyrintu* se takřka přes noc stává jakýsi romantický relikv, zastřená a mlhavá vzpomínka na minulé utrpení. Zájem o něj přichází do recese. Podobný vývoj můžeme konečně sledovat i v zájmu o Komenského, který po roce 1918 rovněž částečně ztrácí dech,<sup>361</sup> jeho část se pak soustředí především na budování nového ideologického obrazu Komenského v kontextu prvorepublikového étosu (např. zdůrazňováním ideové linie Komenský – myslitel demokratických ideálů, Masaryk – dovršitel Komenského úsilí).<sup>362</sup> Je proto příznačné, že Souček svou zásadní studii píše k třístému výročí sepsání *Labyrintu* (vydána 1924) jako syntetické shrnutí dosavadního bádání – ve 20. a 30. letech ovšem jinak zaznamenáváme ohledně studia díla markantní útlum (Novák a Bílý, které budeme připomínat, zemřeli roku 1920, Šmaha roku 1922).

Sledované období jsme zhruba ohraničili polovinou 30. let 20. stol., kdy došlo k několika důležitým komeniologickým nálezům – Součkově, Turnbullově a především Čyževského.<sup>363</sup> Ten v bádání o Komenském způsobil doslova malé zemětřesení, s nímž se postupně dostavila i proměna celkové povahy komeniologie.<sup>364</sup> Zhruba v této době se také uzavírá životní a tvůrčí dráha dalších velkých osobností předválečné a meziválečné komeniologie i labyrintologie (Kvačala, Souček). Hranice období je však pouze symbolická. Badatelskou recepci nových komeniologických objevů totiž přirozeně zpomalila 2. světová válka a události po únoru 1948. Ke znovuoživení zájmu o *Labyrint*, který zároveň docenuje Komenského jako filozofa, tak došlo částečně až v 50. letech (Patočka, Čyževskyj), ve větší míře ovšem až po roce 1966, kdy vyšla první latinská edice *Porady*.<sup>365</sup> Rok 1935 představuje v komeniologii i labyrintologii ještě jeden symbolický milník – právě tehdy se završilo dlouholeté úsilí regionálního muzea

---

<sup>361</sup> Hajíček (2015), s. 108-109.

<sup>362</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 189.

<sup>363</sup> K objevům a jejich hodnocení podrobně viz např. PATOČKA, Jan. „Přítomný stav bádání o Komenském“ (1959). In Patočka (1998), s. 7-22.

<sup>364</sup> Hajíček (2015), s. 88 v této souvislosti přiléhavě hovoří o změně paradigmatu v kuhnovském slova smyslu a celé období dějin komeniologie do nálezů *Porady* proto označuje jako „předmoderní“.

<sup>365</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica (...)*. Praha: Academia, 1966.

v Uherském Brodě o uspořádání výstavy o Komenském, kde byl *Labyrint* zastoupen osmatřiceti vydáními.<sup>366</sup>

### **5.1 Pošesté tlačen při svobodě tisku 1848 (J. H. Pospíšil)**

Po připomínaném nezdařeném pokusu Šemberově *Labyrint* nakonec znovu vyšel až v roce 1848 u královéhradeckého tiskaře, nakladatele a knihkupce Jana Hostivíta Pospíšila (1785-1868),<sup>367</sup> jednoho z nejvýznamnějších českých nakladatelů 19. století a mimo jiné též dědečka spisovatele Ignáta Herrmanna (1854-1935). Pospíšil si velmi zakládal na estetické úpravě svých knih. Ze čtyř stovek publikovaných titulů došlo věhlasu např. jeho vydání Komenského díla *Orbis pictus* z roku 1833 – pětijazyčné, s poloplátěnou vazbou a zlatě raženým titulem na hřbetu.<sup>368</sup> Titulní strana jeho *Labyrintu* obsahuje doušku „po šesté tlačen při svobodě tisku“ a Pospíšil jej vydal nákladem vlastním, jde tedy o vydání oslavné, symbolické, ba manifestační a nakladatel jím úmyslně analogicky navazuje na potoleranční vydání z roku 1782. *Labyrint* zde tak opět, vlastně již poněkolikáté (a nikoli naposledy), stojí u epochálního zlomu v dějinách našeho národa.

### **5.2 *Labyrint* v hudebním libretu, divadle, básních, románech a dalších uměleckých projevech (J. Wenzig, J. Pelíšek, V. Nezval, J. Voskovec a J. Werich a další)**

Jak uvádí Souček, Pospíšilovo vydání mohlo stačit na „následující desítiletí reakce“ bachovské éry (1851-1859), která se již ovšem na zájmu o dílo nemohla nijak výrazně podepsat.<sup>369</sup> Dokladem toho je mu i skutečnost, že Josef Wenzig (1807-1876), který proslul zejména jako libretista Smetanových oper *Dalibor* a *Libuše*, podle *Labyrintu* během bachovské éry napsal hudební libreto<sup>370</sup> a přeloženými ukázkami z *Labyrintu* v metrických verších proložil obsah

---

<sup>366</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 209-210.

<sup>367</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Hradec Králové: J. H. Pospíšil, 1848.

<sup>368</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis Pictus. Die Welt in Bildern. Svět v obrazech. Swiat w obrazach. Le Monde en Tableaux*. Hradec Králové: J. H. Pospíšil, 1833.

<sup>369</sup> Souček (1924), s. 34.

<sup>370</sup> WENZIG, Josef. *Josefa Wenziga Sebrané spisy*. (Národní kněhtiskárna I.L. Kober), 1874, s. 79-117. Dílo by si zasloužilo samostatný detailnější rozbor, zejména co do způsobu, jímž zobrazuje svou předlohu. Za pozornost stojí zejména od Komenského teologie se značně odchylovící zakončení ve smyslu moralistní výzvy k aktivitě, životnímu snažení, zmužlosti a konání dobrých skutků, které duši při pouti na onen svět odlehčují, hříchy a pasivita naopak zatěžují (kořeny jinak časté lidové představy sahají zřejmě k Platónovu *Faidru*, možná i hlouběji).



svých německy psaných *Pohledů na český národ, jeho dějiny a literaturu*.<sup>371</sup> Wenzig si díla hluboce vážil a hodnotí je jako plné plodných a nosných protikladů: trpká satira v kontrapunktu k neskonale jemnosti a laskavosti, promyšlenost k srdečné přirozenosti, alegoričnost a vzdělávatelný charakter k životnosti.<sup>372</sup> Věcně, ale výstižně shrnuje i jeho ústřední myšlenku obsahovou: „Kdo nehledá štěstí svého v srdci, Bohu svém posvěceném, darmo hledati ho bude zevně.“<sup>373</sup> Souček ve Wenzigovi vidí především „konzervativce“ a „Čecha, podrobujícího se centralizujícímu směru Bachovu“,<sup>374</sup> avšak myslím, že z dnešního pohledu částečně neprávem. Nezapomínejme, že Wenzig z pozice ředitele českých reálných škol, do níž byl jmenován v roce 1853, v době Bachova působení, publikoval otevřený vzkaz *Rozjímání rakouského občana o císařově dopisu z 9. září 1857*, v němž se otevřeně vymezuje vůči programu jazykové jednoty školství Františka Josefa I. a staví se na obranu výuky češtiny a české kultury ve školách.<sup>375</sup> Později se již jako poslanec Českého zemského sněmu spoluzasadil o přijetí zákona o jazykové rovnoprávnosti na nižších a středních školách. V témže roce 1864 byl pak – zřejmě nikoli náhodou – ze své funkce náhle penzionován. Básnický intuitivní Wenzigův postřeh o protikladech je dle mého soudu dodnes platný a dříve s takovou přesností nevyslovený. Souček mu především vytyká, že z *Labyrintu* udělal „báseň“, čímž jej odkázal čistě do sféry nadsmyslové, fiktivní, neuchopitelné.<sup>376</sup> Mám nicméně zato, že Součkovu emotivní vyjádření, pokud necháme stranou diskusi o uměleckém účinku Wenzigova pokusu, je zabarveno nechutí k jím reprezentovanému „staročeskému“ politickému směru, a snad i částečným dozvukem česko-německého „sporů o Komenského“.<sup>377</sup>

*Labyrint* se ve sledovaném období objevuje v četných dílech básníků a příležitostných veršotepců, citace bývají ovšem z valné většiny strohé, s vlastními motivy díla nijak nepracují a dílo hraje vesměs podružnou a nedůstojnou roli jako symbol, historický detail či slohový prvek. Souček reference tohoto druhu objevil v básních Bohdana Kaminského, Svatopluka Čecha, Josefa Bašteckého, Karla Václava Kuttana, Karla Václava Raise, Antonína Kosiny,

---

<sup>371</sup> WENZIG, Josef. *Blicke über das böhmische Volk, seine Geschichte und Literatur, mit einer reichen Auswahl von Literaturproben*. Leipzig: Friedrich Brandestetter, 1855; z motivů *Labyrintu* měl Wenzig čerpat částečně i ve své frašce *Gorila* (1871), protidarwinisticky zaměřené satíře. Zmiňuje ji Hýsek (1931), s. 15.

<sup>372</sup> Srov. k tomu vyjádření Palackého v kapitole 4.9 této práce.

<sup>373</sup> Wenzig (1874), s. 395-396.

<sup>374</sup> Souček (1924), s. 34.

<sup>375</sup> WENZIG, Josef. *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857*. Litomyšl: Ant. Augusta, 1860.

<sup>376</sup> Souček (1912/II), s. 237-238.

<sup>377</sup> Srov. Řezníková a kol. (2014), zejm. s. 57-71.

Bedřicha Jaroslava Ježka-Němčického, Bedřicha Pešky, Josefa Durdíka, Adolfa Heyduka, Augustina Eugena Mužíka, Svetozára Hurbana-Vajanského, Pavola Országha Hviezdoslava, Jiljího Jahna, Františka Veselského, Ladislava Knypla a dalších.<sup>378</sup> U některých z nich je podle Součka navíc patrné, že knihu možná ani nečetli, protože ji motivicky volně zaměňují s antickou bájí o labyrintu. Z této řady vybočuje pouze báseň Gustava Dörfla, která představuje poměrně zdařilou parafrázi na hlavní motivy díla,<sup>379</sup> báseň J. J. Kolára zachycující motivy *Labyrintu* v jedné z jeho *Písní z pekla* (1879),<sup>380</sup> a konečně *Žerotín* a *Kancléřův host* Františka Chalupy, líčící okolnosti vzniku a náznakem i fiktivního druhého života díla.<sup>381</sup> Některé z těchto básníků uvádí antologie *Národ Komenskému* vydaná Františkem Vladislavem Krchem v jubilejním roce 1892.<sup>382</sup> Také další reference, Součkem neuváděné, kráčeji spíš ve šlépějích neblahé tendence inspirovat se jen názvem díla bez zjevného vztahu k obsahu – tak např. v básnických počinech Z. Kalisty<sup>383</sup> či V. Martínka.<sup>384</sup> Název díla si vypůjčil do vlastního titulu také literární historik Otokar Fischer.<sup>385</sup> K hlubokému obdivu k *Labyrintu* se přiznal básník Otokar Březina, který dokonce plánoval napsat podobné dílo vlastní: „Pravda, sním o takovém díle, které by bylo deníkem duchové plavby mezi neviditelnými světy, a kde by v jedné synthesi složena byla má vize kosmu (...) takový Labyrint světa a ráj srdce, jak ho líčil náš Komenský, ale zduševnělý, rozjiskřený v tropické vegetaci obrazů a rytmtů, v próse, která by se dmula jako fosforeskující hladiny vod a nechávala oslňující čáry za každým pohnutím vesel.“<sup>386</sup>

*Labyrint* se ve sledovaném období objevuje také jako poměrně častý motiv děl beletristických. Citace pasáže z kapitoly o filozofech (kap. XI.) se vyskytuje bez uvedení zdroje v úvodu k Jiráskově *Filosofské historii*.<sup>387</sup> Knihu od jakéhosi exulanta dostal a četl také doktor Voborský v Jiráskových *Skalách*.<sup>388</sup> V podobné souvislosti figuruje rovněž v románu o Valdštejnovi *Bloudění* spisovatele Jaroslava Durycha.<sup>389</sup> *Labyrint* zmiňují Alois Vojtěch Šmilovský (*Kmotr*

---

<sup>378</sup> Souček (1924), s. 42-46.

<sup>379</sup> Tamt., s. 44.

<sup>380</sup> HÝSEK, Miloslav. *Komenský v beletrii*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1931. s. 15.

<sup>381</sup> Tamt., s. 31.

<sup>382</sup> KRCH, František. *Národ Komenskému: proslovy a básně k oslavě třistaletých narozenin Komenského sepsané*. V Pardubicích: F. Hoblík, 1892.

<sup>383</sup> KALISTA, Zdeněk. *Ráj srdce: 1920-21*. Praha: V. Petr a K. Tvrдый, 1922.

<sup>384</sup> MARTÍNEK, Vojtěch. *Ráj srdce: Verše*. Brno: Morav. kolo spisovatelů, 1926.

<sup>385</sup> Hýsek (1931), s. 34-35.

<sup>386</sup> Březinův dopis z roku 1901 cit. podle Hýsek (1931), s. 35.

<sup>387</sup> JIRÁSEK, Alois. *Filosofská historie*. V Praze: J. Otto, 1878. s. 3.

<sup>388</sup> Hýsek (1931), s. 20.

<sup>389</sup> Tamt., s. 22.

Rozumec) a Julius Zeyer (při pohledu na ples ruské carevny se mu vybaví „ryňk světa“ v Ondřeji Černyševovi).<sup>390</sup> Kuse jej najdeme i v zápiscích z vězení Aloise Rašina.<sup>391</sup> *Labyrint* čtou a knihu nejvyšší moudrosti v něm spatřují postavy *Epikurejců* Jakuba Arbese, *Pankráce Budecia*, *kantora* Antonína Sovy, kronikového románu *Naši Josefa Holečka*<sup>392</sup> či *Borovské pouti* Bohumila Adámka.<sup>393</sup> Podmanivé kouzlo Komenského díla, které způsobí, že se tiskařský pomocník nemůže při práci od jeho četby odtrhnout, tvoří hlavní zápletku *Felíčkovy románu* od Ignáta Herrmanna.<sup>394</sup> Působila zde tradice jeho děda Pospíšila, který *Labyrint* v roce 1848 vytiskl. Zmínku o *Labyrintu*, která vybočuje z uvedeného stereotypu, najdeme ve vzpomínkových humoreskách *Sladké nesmysly* Karla Šípka: mladý kandidát učitelství se svému nadřízenému přiznává, že *Labyrint* nedočel ani do třetiny, zatímco Vrchlického *Satanelu* umí nazpaměť. *Labyrint světa* nazval třetí novelu ze svého triptychu *Siláci a slaboši* spisovatel Karel Matěj Čapek-Chod, kniha hraje roli v ději novely a částečně i v její tematice.<sup>395</sup> *Labyrintem* se volně inspiruje také dobová fejetonistická tvorba, např. pedagogická satira *Chybolova Scholastica* Trnky<sup>396</sup> a politická satira *Maxe Regala*.<sup>397</sup> Z pouhé popularity názvu Komenského díla těžil překladatel kdysi oblíbených spisů amerického „praktického filozofa“ *Ralpha Waldo Trinea*, který dvěma z nich v české verzi propůjčil titul *Ráj srdce*.<sup>398</sup> Stejný název zvolil pro knihovničku vybraných děl české literatury nakladatel J. Svátek.<sup>399</sup>

*Labyrintu* se dařilo i v dramatické tvorbě, ačkoli ve sledovaném období zůstaly pravděpodobně veškeré pokusy pouze na papíře. Kromě již zmíněného Wenzigova libreta se dochovala historická hra pro lidové jeviště *J. A. Komenský* helvétského kazatele a básníka Jana Pelíška (1850-1916) z jubilejního roku 1892,<sup>400</sup> v níž je povedené veršované shrnutí obsahu a hlavních

---

<sup>390</sup> Tamt., s. 16.

<sup>391</sup> Tamt., s. 23.

<sup>392</sup> Tamt., s. 23.

<sup>393</sup> Tamt., s. 33.

<sup>394</sup> HERRMANN, Ignát. *Felíčkův román*. Pražská akciová tiskárna, 1924.

<sup>395</sup> ČAPEK CHOD, Karel Matěj. *Labyrint světa: povídka*. Praha: Odeon, 1982; viz též Hýsek (1931), s. 35-36.

<sup>396</sup> *Poutník palác paní Didaktiky ohledává. Několik ztracených listů Jana Amosa Komenského „Labyrintu světa“*, jež objevil šťastnou náhodou a na světlo tuto podává Chybolov Scholasticus Trnka. Vycházelo na pokračování v časopise *Komenský* XIV, 1885, s. 5-9, 20-23, 37-39, 52-55.

<sup>397</sup> Vycházela v *Národních listech* v roce 1920. Viz *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 6.1.1920, 60(6, ranní vydání); *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 2.3.1920, 60(6, ranní vydání).

<sup>398</sup> TRINE, Ralph Waldo. *Ráj srdce*. Praha: Pelcl, 1906; TRINE, Ralph Waldo. *Ráj srdce v souzvuku s nekonečnem*. 3. vyd. Praha: J. Pelcl, 1916.

<sup>399</sup> Souček (1924), s. 47-48.

<sup>400</sup> PELÍŠEK, Jan. *Jan Amos Komenský: historická hra pro lidové jeviště*. V Praze: Comenium, evanjelická matice Komenského, 1892.

myšlenek *Labyrintu* vloženo do úst postavy Žerotína, jeho motivy zaznívají i v promluvách Komenského a jeho druhé ženy Doroty.<sup>401</sup> Z konce námi sledovaného období pochází pokus o rozhlasovou dramaturgii *Labyrintu* z pera Vítězslava Nezvala.<sup>402</sup> Ten ji měl napsat v roce 1935 pod názvem *Do učení aneb Labyrint světa*, a to nejspíš do rozhlasem vypsané soutěže, hra však podle všeho nikdy nebyla realizována.<sup>403</sup> Devět scén, líčících obhlídku světa, Nezval koncipoval jako směs prózy, verše i hudebních vložek. *Ráj srdce* zpracován není, Nezval jej nepovažoval za dramaticky nosný – příběh končí prostým poučením, že v ráji srdce člověk najde mír. Nejedná se ovšem o mír iniciovaný vírou, ale činnou prací. Kopecký soudí, že rozhlasová hra měla být jakousi přípravou k jevištní dramaturgii, po níž Nezval celoživotně toužil (na *Labyrintu* jej lákaly především „surrealistické prvky“), ale nikdy ji neuskutečnil. Sešlo nakonec i z chystaného jevištního provedení *Labyrintu* v podání dua Voskovec-Werich – šlo údajně o aktualizaci tématu v podobě sociálně laděné satiry (nezaměstnaný hledá práci), určenou pro prkna Národního divadla, kterou měl režisovat Jindřich Honzl a herci měli vystupovat v rolích Poutníkových průvodců.<sup>404</sup>

Co se týče umění malířského a sochařského, Souček poněkud neurčitě konstatuje „malý zájem výtvarníků“ o dílo,<sup>405</sup> přičemž neuvádí žádné. Pokud pomineme známou vizuální tvorbu, která s *Labyrintem* samým má co do činění jen velmi vzdáleně (Komenský a Žerotín, Komenský se loučí s vlastí, Komenský v Brandýse ad.), ve sledovaném období se mi podařilo dohledat pouze jediný, málo uspokojivý doklad – pohlednici od Mikoláše Alše nazvanou *Labyrint světa a ráj srdce*, zobrazující zmatenou koláž nejrůznějších sociálních výjevů s dílem nijak nesouvisejících.<sup>406</sup> Úzus ilustrovaných vydání *Labyrintu* zaznamenáváme až v edicích protektorátních.<sup>407</sup>

---

<sup>401</sup> Pelíšek (1892), zejm. s. 26.

<sup>402</sup> KOPECKÝ, Milan. „Nezvalova adaptace“. In KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 37-44.

<sup>403</sup> Kopecký (1992), s. 38.

<sup>404</sup> Viz tamt., s. 44; provedení zmiňuje dle Šaldových *Zápisníků* též BAŠUS, Bedřich B. „J. A. Komenský v konspektu F. X. Šaldy.“ *Studia Comeniana et historica* 24, 1994, 51. s. 196-199; viz též Řezníková a kol. (2014), s. 337.

<sup>405</sup> Souček (1924), s. 42.

<sup>406</sup> Dostupný z: <https://www.t-antik.com/detail/14689-mikolas-ales-labyrint-sveta-a-raj-srdce/>. Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského uchovává také pohlednici zřejmě z konce 19. stol., na níž je motiv knihy vyobrazen mezi dalšími typickými „atributy“ Komenského. Dostupný z: [https://www.npmk.cz/sites/default/files/fotky/2023-09/F%202466\\_logo.jpg](https://www.npmk.cz/sites/default/files/fotky/2023-09/F%202466_logo.jpg)

<sup>407</sup> Viz kapitola 6.2 této práce.

Pokud bychom se měli pokusit charakter umělecké recepce *Labyrintu* ve sledovaném období jednoduše shrnout, shledáme obrázek hluboce rozpačitý. Na jedné straně sledujeme nebyvalý nárůst citací, na druhé straně se drtivá většina z nich opírá jen o minimální znalost díla, které v básnických i beletristických počinech nejčastěji hraje roli historického detailu či symbolické zkratky. Právě v té oblasti, kde bychom nejspíše očekávali citlivé porozumění umělce k umělci, se tak paradoxně naplno projevuje proměna *Labyrintu* v symbolické centrum naplněné jen povrchním obsahem – o to cennější jsou pak vytčené výjimky. Problematika by si nicméně zasloužila samostatné zpracování.

### 5.3 „Vyvrhel národa“ tiskne *Labyrint* (A. Augusta)

Wenzigovo *Rozjímání* vyšlo tiskem u litomyšlského nakladatele Antonína Augusty (1832-1866), který u tehdejší veřejnosti nechvalně proslul především sporem s Boženou Němcovou o vydávání jejích děl. Těžce nemocná Němcová v průběhu sporu zemřela (21. ledna 1862) a na Augustovi tak ulpěl stín viny – soudilo se, že měl na spisovatelčině smrti podíl tím, že jí na sklonku života přivedl do tísnivé finanční situace. Faktem je, že ve finančních potížích byla i Augustova tiskárna, a to i přes její poměrně vysokou produktivitu (kromě širokého spektra knih pro lidové vrstvy a náboženské literatury katolické i evangelické provenience vydávala také Nerudu, Riegera, Hála a další). Rok po smrti Němcové Augusta opustil rodinu i krachující podnik a emigroval do Ameriky, kde krátce poté v roce 1863 zemřel v Jefferson City ve státě Missouri.<sup>408</sup> Protože Augusta neměl patřičnou tiskařskou průpravu, vedl jeho litomyšlskou tiskárnu J. Jeřábek, příslušník pražské tiskařské rodiny Jeřábků, která již měla na svém nakladatelském kontě Nejedlého *Labyrint* z roku 1809.<sup>409</sup> Je tedy velmi pravděpodobné, že právě Jeřábek inicioval nové, sedmé vydání *Labyrintu* v Litomyšli, v roce 1862.<sup>410</sup> Šlo opět o vydání s dějinnou symbolikou – bylo pořízeno krátce po pádu bachovského režimu.

### 5.4 Tisková inflace. Tři desítky vydání *Labyrintu*

Jak se změněné poměry odrazily na šíření *Labyrintu* asi nejlépe ilustruje skutečnost, že od sepsání díla až do poloviny 19. stol., na časové ploše zhruba dvou set třiceti let, vyšla kniha tiskem celkem sedmkrát. Od poloviny 19. stol. do roku 1920, na ploše zhruba sedmdesáti let,

---

<sup>408</sup> Viz např. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. Heslo: „Antonín Augusta“. In *Biografický slovník Českých zemí 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 137.

<sup>409</sup> Viz kapitola 4.5 této práce.

<sup>410</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce, to jest světlé (...)*. Litomyšl: A. Augusta, 1862.

Souček napočítal „nejméně 18“ vydání.<sup>411</sup> Urbánková jich v témž časovém úseku uvádí rovných 21. Oba údaje svědčí o prudkém nárůstu vydavatelské činnosti. Od roku 1920 do roku 1935, tj. do konce námi sledovaného období, uvádí Urbánková dalších 8 vydání, tj. celkem 29 vydání mezi léty 1848-1935, nepočítaje v to překlady.<sup>412</sup> Soupis Urbánkové ale vznikl v době bez současných vyhledávacích možností, seznam uvedený na konci této práce ve sledovaném období uvádí 31 vydání.<sup>413</sup>

Dosud jsme se zmínili o dvou vydáních *Labyrintu* s dějinnou symbolikou (1848, 1862). Jako další fenomén je třeba uvést vznik velkých edic, kde *Labyrint* vycházel opakovaně (Kořínek-Kober a Bílý) a o nichž bude podrobně řeč níže.<sup>414</sup> Druhým fenoménem, který má kořeny v tomto období, jsou edice kritické, badatelské, jež svou plodnou činností započal J. V. Novák – ty budou rovněž pojednány podrobně v souvislosti s tímto významným kmenologem.<sup>415</sup> Konečně třetím zajímavým úkazem je vydávání výtahů a nejrůznějších výběrů z díla pro širokou veřejnost, které jsme ve sledovaném období zjistili tři: plzeňské z roku 1920,<sup>416</sup> brněnské z roku 1922<sup>417</sup> a pražské vydání Topičovo z roku 1935.<sup>418</sup> Skutečnost, že všechny vyšly během období první republiky, dokladuje výše uvedenou tezi, že naplnění národně emancipačních snah přináší také ideové vyprázdňení přivtělených symbolických center. „Okleštěné“ *Labyrinty* by si všeobecně zasloužily samostatnou studii, jejich analýzou by bylo možno charakter symbolického centra ještě lépe precizovat. Z dalších vydání sledovaného období je možno zmínit ještě laciný tisk Matice lidu k jubilejnímu roku 1892,<sup>419</sup> vydání z roku 1908 nákladem Spolku Komenského,<sup>420</sup> Bradáčovo úpravné vydání z roku 1919,<sup>421</sup>

---

<sup>411</sup> Souček (1924), s. 34

<sup>412</sup> Urbánková (1959), s. 236-249.

<sup>413</sup> Viz Seznam literatury, část I. na konci této práce.

<sup>414</sup> Viz kapitoly 5.9 a 5.10 této práce.

<sup>415</sup> Viz kapitola 5.16 této práce.

<sup>416</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (výťah)*. Plzeň: Nakladatelství Českého deníku, 1920. 32 s. Na zadním předeštlí podepsán F. Š. (asi František Šimek?).

<sup>417</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (výňatek)*. Brno-Žabovřesky: Ústřední spolek učitelských jednot na Moravě a ve Slezsku (1922). 16 s.

<sup>418</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...). Výbor 20 kapitol*. Ed. Ferdinand Strejček. Praha: Topič, 1935. 66 s.

<sup>419</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *J.A. Komenského Labyrint světa a ráj srdce, tj. (...)*. V Praze: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých, 1892.

<sup>420</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. V Praze: Nákladem Spolku Komenského, 1908. Obsahuje rejstříky „osob“ a „věcí“.

<sup>421</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Ludvík Bradáč, 1919.

Papírníkovo smíchovské nedatované vydání (asi 1919-1920?),<sup>422</sup> a pražské vydání s předmlouvou F. Šimka z roku 1925.<sup>423</sup> Blíže se na tomto místě zastavíme jen u vydání, které – v tomto období unikátně – přímo odkazuje do církevního prostředí (vyšlo jako 4. svazek „Knihovny českobratrské rodiny“).<sup>424</sup> Na svůj náklad je nechal vytisknout knihkupec Josef Štifter<sup>425</sup> a předmlouvou je opatřil spisovatel a kazatel reformované církve František Augustin Urbánek (1866-1948). Urbánek byl blízkým přítelem T. G. Masaryka, v roce 1937 vypravoval prezidentův pohřeb a později pohřbil Masarykovu ženu Charlottu a syny Herberta a Jana.<sup>426</sup> Štifterův *Labyrint* vyšel v Letovicích roku 1922<sup>427</sup> a později ještě roku 1928 v Olomouci.<sup>428</sup>

## 5.5 Z Čech až na konec světa... i do Brazílie. Překlady v letech 1848-1935

Kvantitativní, ale i kvalitativní vzestup zaznamenávají překlady díla do cizích jazyků. Zatímco do roku 1848 jsme napočítali pět původních překladů, od roku 1848 se situace zásadně proměňuje. S počátkem 20. století se objevil překlad *Labyrintu* do angličtiny, který potom vyšel několikrát po sobě: pětkrát v Londýně (1900, 1901, 1902, 1905 a 1924) a jednou v New Yorku (1901).<sup>429</sup> Anglický překlad nese specifickou českou stopu. Jeho autorem byl významný politik,

---

<sup>422</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Papírník. Praha: Vaněk a Votava, 1919. Vydání je částečně okleštěno o „kapitoly a části do školy se nehodící“. Obsahuje věcně správnou předmluvu editora.

<sup>423</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint svět a ráj srdce (...)*. Ed. František Šimek. Praha: Svátek, 1925.

<sup>424</sup> Ve skutečnosti existuje ještě jedno církevní vydání pořízené Českobratrskou církví téhož roku v Brně: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Brno: Českobratrské knihkupectví, 1922. Dochovaly se pouze dva jeho exempláře v městských knihovnách (Praha, Znojmo). Vzhledem k časové i místní shodě obou církevních vydání lze mezi nimi předpokládat souvislost, kterou by však bylo třeba ověřit.

<sup>425</sup> Josef Štifter (1881-1960), narozený na Hluboké nad Vltavou, byl od sedmnácti let členem Svobodné církve reformované v Českých Budějovicích. V roce 1904 se přestěhoval do Letovic, kde provozoval knihařskou živnost a knihkupectví u Františka Svobody, který byl zároveň kazatelem Svobodné církve reformované. Štifter prošel studii v Rakousku a Německu. Byl literárně činný, napsal řadu textů písní, přispíval do církevního tisku, překládal z angličtiny, němčiny a švédštiny, byl též autorem knih *Malá konkordance: biblický ukazatel* (1941) a učebnice *Homiletika: nauka o umění kazatelském* (1949). Jeho vydavatelská činnost zahrnuje řadu drobnějších tisků, ale i větších počinů (jedním z nich je i *Labyrint*). Roku 1922 se stal kazatelem Jednoty českobratrské a působil v Olomouci, Kladně (od roku 1929) a na pražských Vinohradech (od roku 1934). Mimo to byl aktivní i v církevní spolkové činnosti, byl předsedou různých spolků křesťanské mládeže a členem Rady Jednoty českobratrské. Měl devět dětí, přičemž jeho dva synové Jan Blahoslav a Jaromír se rovněž stali kazateli Jednoty českobratrské (dnes Církev bratrská). Podrobnou biografickou informaci laskavě poskytl vnuk Josefa Štiftera, RNDr. Pavel Štifter, který je členem Církve bratrské a zároveň místostarostou města Benátky nad Jizerou.

<sup>426</sup> Viz např. ČERNÝ Pavel, ŠTĚPÁN, Jan (et al.). *Kazatel František Urbánek*. Praha: Oliva, 1999.

<sup>427</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Urbánek. Letovice: Josef Štifter, 1922.

<sup>428</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Urbánek. Olomouc: Naše vítězství, 1928.

<sup>429</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart*. Přel. Count Lützow. London: J.M. Dent, 1900. Urbánková (1959), s. 250; Zíbrt (1912), č. 19558-19560.

diplomat, publicista a milovník české kultury, hrabě František Lützow (1849-1916),<sup>430</sup> který jako poslanec Říšské rady a člen Českého klubu podporoval českou národnostní otázku v rámci podunajské monarchie. Když na poslanecký mandát rezignoval pro názorové neshody s radikální frakcí Českého klubu, začal se soukromě věnovat studijní, sběratelské a publikační činnosti. Byl členem mnoha učených společností, napsal několik hesel do *Encyclopaedia Britannica* a absolvoval přednáškovou turné po předních univerzitách v Anglii a USA.<sup>431</sup>

Nový německý překlad pořídil Johannes Nowotny ve Sprembergu.<sup>432</sup> Titulní list obsahuje poznámku, že se vydává při příležitosti dvoustého výročí Komenského úmrtí 15. října 1871.<sup>433</sup> Autor překladu je uveden jako farář v hornolužickém Spreewitz a Burghammer. Souček díky nalezení přípisu ve farní kronice ve Spreewitz identifikoval překladatele jako skutečského rodáka Jana Novotného (1815-1872). Nejprve se učil ševcem, později studoval a z hmotné nouze se dal na kněžskou dráhu. Revoluční události roku 1848 však hluboce otřásl jeho smýšlením, v roce 1850 byl pro své názory a články publikované v Havlíčkových *Národních Novinách* suspendován královéhradeckým biskupem. Novotný se odebral do zahraničí a konvertoval k evangelické církvi. Měl být též vynikajícím učencem, překladatelem, hebraistou a pracovníkem ve prospěch zachování lužické srbštiny.<sup>434</sup> Zatímco Zíbrt uvádí pouze věcně, že ve vydání je vynechána dedikace, předmluva Komenského k čtenáři, kapitola o rosikruciánech (XIII.), za kapitolou LI. je vložena „zpráva o radě starších“ a kapitoly LIII. A LIV. byly zkráceny,<sup>435</sup> Souček si navíc všímá i „konfesijní citlivosti“ překladatelovy, která se projevuje především zuřivou nenávisť ke katolické církvi, takže jinak takřka doslovný překlad je v kapitole o katolících (XVIII.) doplněn o celou pasáž z Novotného vlastního pera.<sup>436</sup> Souček ovšem Novotného překlad hodnotí spíše negativně – výpustky a přídavky nesledují žádný jednotný cíl, který by mohl zásahy do textu ospravedlnit.<sup>437</sup> Z hlediska soustavného sledování druhého života *Labyrintu* je Nowotného překlad dokladem tendence právě opačné ke

---

<sup>430</sup> Srov. např. MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A-M*. Praha: Argo, 2008.

<sup>431</sup> Na Lützowův překlad reflektuje SLAMĚNÍK, Franz. „Das Labyrinth des Comenius in englischer Sprache.“ In *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft, Bd. 19*. R. Voigtländer's Verlag, 1910. s. 31.

<sup>432</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und des Herzens Paradies, das ist (...)*. Přel. Johannes Nowotny. Spremberg: C. F. Saebisch s. a., 1871. Urbánková (1959), s. 252; Zíbrt (1912), č. 19569.

<sup>433</sup> Překladatel vycházel ještě ze starého údaje, správně 1870.

<sup>434</sup> Souček (1912/II), s. 233-234.

<sup>435</sup> Zíbrt (1912), č. 19569.

<sup>436</sup> Souček (1912/II), s. 235.

<sup>437</sup> Tamt.



snahám překladů z konce 17. a 18. století, svědčících o vnímání díla jako nábožensky a konfesně smířlivého.

O další původní německý překlad se zasadil klasický filolog Zdenko Baudnik (1873-1945). Jako promováný doktor filozofie byl nejprve suplentem v Linci, od roku 1901 působil na německém gymnáziu v Českém Krumlově a od roku 1905 na německém gymnáziu na Královských Vinohradech. Za tamního působení přeložil Komenského *Hlubinu bezpečnosti* a také *Labyrint*, který vyšel v roce 1908 v Jeně u nakladatele Eugena Diederichse.<sup>438</sup> Vydání obsahuje překladatelovu předmluvu, napsanou především podle studií J. V. Nováka.<sup>439</sup> Souček překlad hodnotí velmi kladně, oceňuje zejména moderní němčinu, která se nesnaží napodobit archaický jazyk Komenského (je to ostatně jediný německý překlad, který Souček pochválil).<sup>440</sup> Ačkoli později vznikly i další německé překlady, Baudnikova verze vychází dodnes.<sup>441</sup>

V jubilejním roce 1892 byl pořízen první překlad *Labyrintu* do francouzštiny. Pod názvem *Un pessimiste du XVII<sup>e</sup>me siècle à la recherche de la vérité et du bonheur* jej měl vypracovat jeden z předních francouzských komeniologů 19. století Édouard-Henri Robert, překlad ale zůstal ležet pouze v rukopise. Informaci o tom přinesl nekrolog z pera jeho syna v *Monatshefte* (1892),<sup>442</sup> který tento překlad zmiňuje mezi čtyřmi „ouvrages qui n’ont pas encore été imprimés“ z otcovy pozůstalosti. Překlad má být údajně též „accompagnée de nombreux commentaires et de la traduction de divers passages d’autres ouvrages de Comenius“. <sup>443</sup> Francouzský překlad tak nakonec vyšel až v roce 1906 z pera Michela Cleenewerck de Crayencour (1853-1929),<sup>444</sup> otce pozdější slavné spisovatelky, překladatelky a první ženy v *Académie française* Marguerite Yourcenarové. Crayencourův životopis připomíná příběh z dobrodružného románu s příměsí červené knihovny, pikantní podrobnosti sděluje ve svém

---

<sup>438</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens*. Přel. Zdenko Baudnik. Jena: Diederichs, 1908.

<sup>439</sup> Novák (1895).

<sup>440</sup> Souček (1912/II), s. 239.

<sup>441</sup> Např. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und Das Paradies des Herzens*. Přel. Zdenko Baudnik. Luzern: C.J. Bucher, 1970; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens*. Přel. Zdenko Baudnik. Legare Street Press, 2022.

<sup>442</sup> ROBERT, Edouard-L. „Édouard-Henri Robert (5 avril 1833 – 30 juillet 1891).“ *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft*. Bd. I. R. Voigtländer’s Verlag, 1892. s. 212-215.

<sup>443</sup> Tamt., s. 214.

<sup>444</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Le labyrinthe du monde et le paradis du coeur par John Amos Komensky (Comenius). Adaptation française par M. de Crayencour d’après la traduction anglaise du Comte Lützow (...)*. Lille: L. Daniel, 1906.

poučném článku z roku 2002 badatel J. A. Caravolas, který čerpá především z paměti Yourcenarové.<sup>445</sup> Také okolnosti překladu dobře zapadají do výstředního šlechticova života. K *Labyrintu* jej po smrti jeho druhé ženy Fernande přivedla jedna z jeho příležitostných milenek Jeanne Bricou. Fernande se s ní kdysi seznámila v katolickém dívčím penzionátu, přičemž obě zde údajně četly Komenského *Labyrint*. Jeanne pak seznámila Crayencoura s Lützwovovým anglickým překladem knihy a přiměla jej, aby se pokusil dílo přeložit do francouzštiny. Crayencour souhlasil, líbila se mu první část díla, ačkoli druhou část údajně shledal „nudnou“. Ačkoli kniha zaujala protestantské spisovatele André Gidea a Jeana Schlumbergera, kterým Jeanne překlad zapůjčila prostřednictvím své známé, velká vydavatelství neprojevila o knihu žádný zájem. Crayencour jej proto vydal vlastním nákladem 500 výtisků u malého tiskaře v Lille, většinu nákladu rozdál přátelům, polovinu dal Jeanne a na další literární ambice zcela zanevřel. Příběh překladu se ale odvíjel dál po vzniku samostatného Československa. Zde se v roce 1926 o překladu kdosi doslechl, po knize i jejím autorovi se pátralo diplomatickou cestou a o rok později se podařilo Crayencoura kontaktovat. Ten však již byl tehdy smrtelně nemocný, a tak z dalšího plánovaného kontaktu sešlo. Ještě v roce 1931 však nechává odborný referent ministerstva zahraničních věcí, jímž byl tehdy komeniolog a popularizátor svobodného zednářství Rudolf Jordán Vonka, zakoupit deset posledních výtisků překladu nalezených při inventuře knihkupectví, o nichž jej informoval konzulát Československé republiky v Lille, protože šlo podle něj „o zbytek vzácného vydání“.<sup>446</sup> Crayencourova dcera Yourcenarová si otcův překlad *Labyrintu* přečetla v roce 1922 a kniha na ni učinila velký dojem, dokonce sama uvažovala, že opatří nový překlad, k čemuž nakonec nedošlo. Nicméně když se Yourcenarová již jako renomovaná spisovatelka rozhodla v 70. letech napsat trilogii bohatých rodinných vzpomínek, dala cyklu název *Labyrint světa*. O knize podala také stručný úsudek v jednom z rozhovorů. Přirovnává ji žánrově k Bunyanově *Poutníkově cestě*, ale s „hořce satirickým“ vyzněním. Komenského v *Labyrintu* má – velmi výstižně – za literárního Bosche nebo Breughela. Je podle ní překvapivé, že kniha nepatří k všeobecně známým dílům světové literatury, protože zachycuje nadčasové téma, a totiž že „existuje (...) blaženost ducha, duše anebo i těla, víceméně zbavena všeho zbytečného, a toto nevýslovné štěstí u určitých osob nevysvětlitelně přetrvává uprostřed zoufalství způsobeného utrpením světa (...).“<sup>447</sup> Crayencourův překlad umělecky velmi vysoko hodnotil jeho novodobý

---

<sup>445</sup> CARAVOLAS, Jean-Antoine. „První francouzský překlad Komenského *Labyrintu světa*“. *Studia Comeniana et historica* 32, 2002, 67-68. s. 185-195.

<sup>446</sup> Caravolas (2002), s. 192.

<sup>447</sup> Cit. dle Caravolas (2002), s. 193.

překladatel do francouzštiny Xavier Galmiche, a to i přesto, že byl pořízen podle anglické předlohy.<sup>448</sup> Yourcenarová ve svých vzpomínkách rovněž uvádí, že Jeannin manžel, litevský skladatel Konrad von Vietinghof, měl napsat atonální hudební dílo volně inspirované *Labyrintem*.<sup>449</sup>

Na sklonku 19. století vyšel také překlad do ruštiny v Nižném Novgorodu. Jeho původce je uveden jako F. V. Ržiga.<sup>450</sup> Toho můžeme pravděpodobně ztotožnit s překladatelem F. V. Říhou, který ve 2. pol. 19. stol. převedl několik dalších titulů – z ruštiny do češtiny např. Turgeněvova *Stepného krále Leara* (česky vyšlo 1873) a z francouzštiny Lesageovu prózu *Chromý čert* (česky vyšlo 1922, jiné překlady uvádějí dílo pod titulem *Kulhavý d'ábel*). Říhovy podrobnější biografické údaje se mi však ověřit nepodařilo. Jeho překlad se pravděpodobně nedočkal většího ohlasu, protože již o pouhých osm let později vyšel nový ruský překlad, jehož autorem byl N. O. Stepanov.<sup>451</sup> Souček nicméně upozornil v jedné ze svých recenzí<sup>452</sup> na článek A. J. Stepoviče o *Labyrintu* v ruské literatuře, kde se podle něj nacházejí odkazy na ještě starší přeložené ukázky z díla (1884, 1892) a Říhův překlad se uvádí jako neúplný (škrtala v něm carská cenzura).<sup>453</sup> V souvislosti s ruskou recepcí *Labyrintu* je třeba upozornit ještě na zajímavé zjištění, které učinil Slovák Dušan Petrovič Makovický, který působil jako osobní lékař L. N. Tolstého v Jasné Poljaně. V roce 1904 mu přinesl Komenského *Labyrint*, jež měl Tolstoj zběžně prolistovat a glosovat: „Ano, je to alegorie – té nemám rád. Z téhož důvodu se mi nelíbí *Cesta Bunyanova* (...). To se mi nelíbí. Odpuzuje to alegoričností.“<sup>454</sup>

Nový překlad přesně po stu létech vyšel také v maďarštině.<sup>455</sup> Pořídil jej učený luterský kněz, profesor a spisovatel László Stomp (1860-1907), rodák z hornouherské Rožnavy. Po studiu a působení na mnoha univerzitách v Maďarsku i Německu se stal řádným profesorem

---

<sup>448</sup> Tamt., s. 194.

<sup>449</sup> Tamt., s. 187.

<sup>450</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. Я. А. Коменского Лабиринтъ міра и рай сердца (1623 г.). Съ чешскаго языка перевель Ѳ. В. Ржига. Нижній Новгородъ, 1896.

<sup>451</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jana Amosa Komenskago Labirint světa i raj serdca, t. je. Jasnoje izobraženije* (...). Perevel z češskago N. O. Stepanov. S.-Peterburg: Tipografij V. D. Smirnova, 1904.

<sup>452</sup> Souček (1912/I), s. 117-118.

<sup>453</sup> STEPOVIČ, A. J. „Labirint světa v ruskoj literatuře“. In *Sbornik statej posvjaščennych V. M. Lamanskomu po slučaju pjatidesjatilětija jeho učenoj dějatel'nosti II.*, 1908. s. 743-750. Cit. dle Souček (1912/I), s. 117.

<sup>454</sup> Cit. podle ČAPKOVÁ, Dagmar. „Tolstoj o Labyrintu Komenského“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. Praha: Academia, 1964(1), s. 287-188.

<sup>455</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Világ utvesztöje és szív paradicsoma. Komenius Ámos János után Magyar nyelvre átdolgozta és kiadja Stomp László* (...). Pozsony (Bratislava): F. K. Wigand, 1905.

humanitních věd na evangelické teologické akademii v Bratislavě. Nového překladu díla se dočkala i polština – překlad z roku 1914 odkazuje do slezského prostředí a jeho autorem byl luterský kazatel Jan Pindór (1852-1924 v Těšíně).<sup>456</sup> Zmiňovali jsme se již o nedokončeném překladu holandském, který se připravoval za Komenského života.<sup>457</sup> Holandština si musela nakonec na svůj překlad počkat do roku 1926, kdy jej v Utrechtu vydal významný holandský komeniolog R. A. B. Oosterhuis.<sup>458</sup> Posledním překladem sledovaného období je převod do portugalštiny, který vyšel v São Paulu v roce 1917.<sup>459</sup> Jeho autorem byl spisovatel, překladatel a básník František Lorenc (1872-1957), český exulant, který ve svých devatenácti letech utekl do Brazílie, aby nemusel sloužit v rakouské armádě. Lorenc byl fenomenálním polyglotem, měl umět kolem stovky jazyků a byl též celoživotním propagátorem esperanta, v němž napsal řadu děl. Zajímal se ale také o kulturu a jazyky domorodých obyvatel Jižní Ameriky (sepsal mnoho jejich gramatik), jógu a východní filozofické směry (překládal ze sanskrtu do portugalštiny). S manželkou měl třináct dětí a další adoptoval. Lorencovy překlady české poezie do portugalštiny údajně ocenil i T. G. Masaryk.<sup>460</sup> Obraz *Labyrintu* v přemluvách a doslovecích cizojazyčných překladů sledovaného období by se mohl stát námětem samostatné studie či studií, z badatelského hlediska by bylo zajímavé sledovat strategii tlumočení poselství díla do různých kulturních kontextů.

## 5.6 Vydání sličné, úprava úhledná, spisek laciný. *Labyrint* v dobové reklamě

Se zvýšenou publikační i překladatelskou činností přirozeně souvisí i exponenciální nárůst zmínek o *Labyrintu* nejrůznějšího druhu v nejrůznějších kontextech – bez nadsázky zde můžeme hovořit o explozi. Protože zde pro nepřebornou šíři materiálu není možné postupovat chronologicky, pokusíme se načrtnout pouze několik tematických okruhů doplněných příklady,

---

<sup>456</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint swiata i raj serca*. Cieszyn: Wydawnictwo Tow. Ewangel. w Cieszynie, 1914. Na tento překlad upozornil účastník konference ke 400 letům *Labyrintu*, která proběhla ve dnech 11.-12. 12. 2023 pod názvem Poutník se z vysoká na svět dívá, student polské bohemistiky W. Marzec. Nezná jej ani Souček, ani novější zdroje. Jde o překlad z amsterdamské verze, ovšem značně zkrácený – vypuštěny jsou některé kapitoly z obou částí. Zkrácení *Ráje srdce* je přitom v církevním kontextu poměrně netypické, v budoucnu by se mělo přezkoumat, zda se výpustky neinspirovaly Bílého vydáním (viz dále, kapitola 5.10).

<sup>457</sup> Viz kapitola 3.10 této práce.

<sup>458</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Het labyrint der wereld en het paradijs des harten. Das is (...)*. Uit het Tsjechisch vertaald en van verklaringen en een naschrift voorzien door R. A. B. Oosterhuis. Utrecht: Kemink & Zoon, 1926.

<sup>459</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *O Labyrintho do mundo eo paraiso do coracao*. Traduceao do original tcheque, com prefacio e anotacoes por Francisci Valdomiro Lorenz. S. Paulo: „O Pensamento“, 1917.

<sup>460</sup> Viz např. NOVOBILSKÝ, Vlastimil. *František Vladimír Lorenc: svědectví o životě a díle neobyčejného člověka*. Dobřichovice: KAVA-PECH, 2017; též např. „Odhalení pomníku Františku V. Lorenzovi“. Dostupný z: [https://www.mzv.cz/brasilia/cz/kultura\\_krajane\\_skolstvi/vyznamni\\_cesi\\_v\\_brazilii/descerramento\\_do\\_monumento\\_a\\_francisco.html](https://www.mzv.cz/brasilia/cz/kultura_krajane_skolstvi/vyznamni_cesi_v_brazilii/descerramento_do_monumento_a_francisco.html).

které mohou posloužit jako náměty k dalšímu rozvíjení – při tom zpravidla platí, že podrobné sledování každého z uvedených témat by vydalo na samostatnou studii.

Mezi nejčastějšími zmínkami *Labyrintu* v dobové populární produkci množstevně vítězí reklamní upoutávky na různá jeho vydání, jež lze nalézt obvykle na zadních stranách a přídeštích publikací, časopisů, kalendářů ad. Někdy jde jen o bibliografickou informaci, jinde je připojen i stručný popis. Tak reklama z předního přídeští vydání Goethova *Egmonta* z roku 1871<sup>461</sup> velebí nové vydání *Labyrintu* se zlatou ořízkou v plátně (za 1 zl. 20 kr.) či dokonce v hedvábí (za 2 zl.) výňatkem z recenze, která vyšla v *Květech*.<sup>462</sup> „Velký pedagog Amos Komenský nebyl u nás téměř ještě vydán u vydání slušném; takřka vesměs to byl jen rezný papír, jenž býval dosti dobrý i pro „Labyrint světa“ i pro jiné jeho spisy. Jsme Koberovu nakladatelství vděčni, že pokusilo se o velmi sličné, ano skvostné vydání „Labyrintu světa“, jakž toho veliký Komenský dávno zasluhoval. Upozorňujeme s potěšením na vydání toto, jež dle nejstarších vydání k tisku upravil prof. Josef Kořínek“. Upoutávka je výmluvnou ilustrací dobové rétoriky, podle níž je pro Komenského, velikána nad jiné, jen to nejlepší dostatečně dobré – a především pak pro jeho *Labyrint*.

K reklamě je připojen též oslavný posudek z *Věstníku biblického*: „Konečně se dostalo české literatuře přesného a výtečného vydání knihy, která ve svém oboru jest unicum, a z níž spisovatelé naši stále čerpajíce, nemohou ani vykořistiti vše to, co Komenský pod Klopoty 13. pros. 1623 byl tak krásně a důmyslně sepsal. *Labyrint světa* jest nevyčerpatelná pokladnice a literární chloubka naše. Pan prof. Kořínek, známý výtečným komentářem Rukopisu Králov. A Zelenoh., velmi pracně porovnav všeska starší vydání (vydání Augustovo z r. 1862 jest mezi všemi vydáními nejhorší a litovati jest, že se u nás rozšiřovalo!), sestavil nám vydání nejdokonalejší, dle něhož možná posuzovati vydání dřívější. Úprava vydání Koberova jest velmi úhledná a spisek laciný, a jest jen přáti, by se mezi lidem naším všemožně rozšiřovalo.“<sup>463</sup>

Úryvek je zajímavý ze tří důvodů. Zaprvé, zachycuje ostrý výpad proti Augustovu vydání *Labyrintu*.<sup>464</sup> Zadruhé, výmluvně ukazuje způsob tehdejší kanonizace Komenského díla, které se zde vyskytuje ve společnosti rukopisů, jimž prof. Josef Kořínek (1829-1892) připisoval ještě

---

<sup>461</sup> GOETHE, Johann Wolfgang von. *Egmont: tragédie v pěti jednáních*. Praha, I. L. Kober, 1871.

<sup>462</sup> *Květy*, č. 52, 1870.

<sup>463</sup> *Věstník biblický* II, č. 12 (původní pramen pro mě nedohledatelný).

<sup>464</sup> Viz kapitola 5.3 této práce.

původ v 8. – 9. století. Zatřetí, přáním, aby se vydání „všemožně“ rozšířilo „mezi lidem naším“ poukazuje na dobovou tendenci, kterou bychom mohli vyjádřit heslem „*Labyrint* do každé domácnosti“. Právě na základě tohoto hesla byl nejspíš koncipován romantizující mýtus, jehož existenci dokládá např. etnologická črta *Starobylá chalupa*.<sup>465</sup> V ní najdeme líčení „typického“ uspořádání selského stavení, které kulminuje výčtem titulů v sedlákově příruční knihovničce: vedle Bible, modlitebních knih a církevních zpěvníků zde mimo jiné figuruje také *Orbis pictus* a *Labyrint*.<sup>466</sup> Reklamu na *Labyrint* lze ale najít i na takovém místě jako např. zadní strana obálky zahradnické příručky *Pěstování stromů ovocného* z roku 1900.<sup>467</sup> Obrázek sadaře, který si může mezi prořezáváním a postřikem stromů, usednuv v poledním žáru do jejich stínu, v tichém zahloubání procházet stránky Komenského *Labyrintu* a přemítat nad rmutlivým vezdejšího světa během, je dalším dokladem přeměny díla v symbolické centrum. Podrobný průzkum by našel i mnoho dalších příkladů, my se pro ilustraci s uvedenými spokojíme.

## 5.7 Všude se najednou píše o *Labyrintu*. Badatelská výzva

Ve sledovaném období asi neexistuje jediný vlastenecky laděný časopis, který by Komenského *Labyrint* alespoň letmo nezmínil, časopisecký zájem o dílo je však nezdědka i soustavnější.<sup>468</sup> *Labyrint* se přirozeně stává nepostradatelnou součástí takřka bezbřehé nabídky lidových kalendářů připomínajících výročí Komenského narození či úmrtí.<sup>469</sup> Zmínka o díle figuruje téměř v každé populárně-naučné publikaci na téma českých dějin či našich národních velikánů, jejichž počet se zřejmě nikdy nepodaří beze zbytku vyčíslit.<sup>470</sup> Vzniká také řada samostatných

---

<sup>465</sup> ČEČETKA, Josef. *Od kolébky do hrobu: lidopisné obrázky z Poděbradska*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1900. s. 202-208.

<sup>466</sup> Čečetka (1900), s. 206.

<sup>467</sup> KOZLÍK, Josef. *Pěstování stromů ovocného: poučení, kterak nejsnáze stromy ovocné vypěstujeme a z nich brzy hojného i trvalého užítku nabudeme*. Brno: J. Barvič, 1900, s. 75.

<sup>468</sup> Za desítky či stovky výskytů např.: *Lumír: časopis zábavný a poučný*. Praha: Servác B. Heller a Josef V. Sládek, 1873-1876; *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1968-; Ale i např. *Akademie: orgán socialistické mládeže*. V Praze: Dělnická knihtiskárna a nakladatelství, 1900, 4(3), s. 88.

<sup>469</sup> Za desítky či stovky výskytů např. *Nový Pražský kalendář pro město i venkov*. V Praze: Tiskem a nákladem A. Haase, dříve Bohumila Haase synů, 1847-1913, zde ročník k 300. výročí narození J. A. Komenského 1892, roč. 44, s. 102; *Slovanský kalendář na obyčejný rok: Slovanský kalendář na přestupný rok 1872*. V Praze: J. Otto, 1871-1914, zde 1872, roč. I., s. 84. Jako poslední příklad uveďme *Kalendář česko-židovský na rok 1891-92*. Praha: Spolek českých akademiků – židů, 1881-1939, zde rok 1891, roč. XI, s. 146. Poslední zmíněný přinesl k 300. výročí narození Komenského oslavný Glaserův článek – jeden z mnoha drobných důkazů, že Komenský tehdy ještě nebyl podezřelý z údajného „antisemitismu“. K tomu srov. diskusi zmiňovanou v úvodu ke knize KURAS, Benjamin. *Slepowání střepů: Komenského návrat*. Praha: Wald Press, 2007.

<sup>470</sup> Opět jen příklady: NIKOLAU, Josef Václav. *Nikolauův Dějepis český v obrazích pro československou mládež na školách národních*. V Praze: V komisí nár. kněhupectví I.L. Kober, 1873, s. 146; ERBEN, Edvard. *Děje národu českého: pro dívky*. V Písku: Nákladem Zlaté knihy dívek českých, 1866, s. 153; RYBIČKA, Antonín. *Přední*

naučných biografických spisků věnovaných pouze Komenskému, jejichž vydávání kulminuje kolem výše vzpomínaných významných výročí a které na *Labyrint* většinou nějak reflektují.<sup>471</sup> Možnost zmapovat recepci *Labyrintu* v dobových spisech syntetických (monografií o Komenském či dějinách písemnictví) předestřel i Souček, jejího potenciálního rozsahu se ale zřejmě zalekl: „Zajímavé by bylo, od polovice XIX. stol. sledovati výklady *Labyrintu* ve spisech syntetických (...). Ale to, i kdyby spisy zřetelně odvozené byly pominuty právě proto, že jsou odvozeny, dalo by samostatnou kapitolu, ne zrovna snadnou tím, že by se muselo přihlížeti vůbec k zásadnímu stanovisku i metodě literárního historika, k hloubce i mnohostrannosti jeho rozboru i uměleckosti jeho povolání, k rozměru i účelu jeho díla, aby se osvětlil náležitě jeho výklad. Vzdávám se jí.“<sup>472</sup> Podrobný průzkum výše zmíněných pramenů by vydal na samostatnou studii, která by nejspíš nejen potvrdila, ale také rozšířila výčet obecných rysů dobové recepce *Labyrintu*, které jsme vytkli výše.

## 5.8 Abychom s mrtvými rozmlouvati mohli. *Labyrint* v církvích a esoterické literatuře

Další potenciálně robustní okruh tvoří bádání o *Labyrintu* v kontextu, v němž vlastně původně vznikl a pro nějž byl jakožto spis morálně-útesný či nábožensky-vzdělávatelný určen, tj. v prostředí církevním. Je pozoruhodné, že recepce *Labyrintu* v církvích ve sledovaném období patří k tématům zpracovávaným nejméně. Chybí nám hlubší znalost o ohlasech díla v církevním periodickém tisku, monografiích, katechetických příručkách, kázáních ad.<sup>473</sup> Zajímavé výsledky by mohla přinést studie zaměřená na recepci *Labyrintu* v dobovém tisku katolickém. Postoj představitelů katolické církve ke Komenskému prodělával zejména ve 2. pol. 19. stol. a na počátku 20. stol. dramatický vývoj, který nebyl prost vnitřních ambivalencí

---

*křisitelé národa českého: boje a usilování o právo jazyka českého začátkem přítomného století*. V Praze: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, 1883. s. 152.

<sup>471</sup> Za všechny opět např. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Život blahoslavené paměti Jana Amosa Komenského, biskupa církve československé, k čemuž připojen jest též Kšaft umírající matky jednoty bratrské, kterýmž v národu svém obzvláštnosti své dokonávajíc svěřené sobě od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděluje*. Rohliček a Sievers, V Praze, Jan Paseka, 1865; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jan Amos Komenský: pokus o stručné vyličení života a veškeré působnosti jeho: soubor článků stručného Slovníku Paedagogického*. V Praze: [s.n.], 1893; MRAZÍK, Jan. *Jan Amos Komenský*. V Praze: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých, 1893; MERHOUT, Cyril. *Jan Amos Komenský*. Praha: Melantrich, 1920.

<sup>472</sup> Souček (1924), s. 38.

<sup>473</sup> Tamt., s. 46 je zmíněn ojedinělý případ, a to náboženský leták anonymního slovenského evangelíka „Kde by som našiel pokoj?“, který svou formou vzdáleně připomíná *Labyrint*.

a polemických zápasů.<sup>474</sup> V souvislosti s *Labyrintem* tuto ambivalenci ještě zachycuje např. recenze na Komenského životopis *Přítel domoviny* od Josefa Kliky,<sup>475</sup> později je doloženo již stanovisko umírněnější.<sup>476</sup> Překvapivá je citace *Labyrintu* v homiletické sbírce *Matka Boží, pomocnice křesťanů: třicet dva výklady k májové pobožnosti*, v níž je Komenský (bez uvedení jména) charakterizován jako „jeden výtečný spisovatel, který napsal knihu *Labyrint světa a ráj srdce*“. Téma z první kapitoly *Labyrintu* je pak použito (z homiletického hlediska spíš neobratně a šroubovaně) jako vstup do hlavního tématu promluvy.<sup>477</sup> Komenského a *Labyrint* vysoko hodnotí také filozof Josef Kratochvíl, jehož vynikající článek *Vývoj a snahy české filosofie* se objevuje v benediktinském periodiku *Hlídky*.<sup>478</sup> Ke čtení *Labyrint* středoškolákům doporučoval v katolické katechetické příručce Josef Kašpar.<sup>479</sup> Neméně přínosným by mohlo být sledovat *Labyrint* v prostředí těch církví, které se ke Komenského odkazu otevřeně hlásí. Dají se nicméně najít i zajímavé průniky *Labyrintu* do náboženského myšlení na okraji či zcela mimo křesťanské prostředí – jednu ze stop naznačuje např. druhdy populární spojování Komenského se svobodným zednářstvím,<sup>480</sup> avšak *Labyrint* a jeho motiviku si ve sledovaném období vypůjčovali i proponenti východních filozoficko-náboženských směrů, spiritismu či okultismu.<sup>481</sup> Tak například časopis *Nové slunce* pod titulem „Několik výroků Komenského, vztahujících se k okultismu“, cituje pasáž z kapitoly Poutník křesťany podle stavů prohlédá (L,1): „Nebo prý jazykové moudrosti nedávají, než k tomu toliko jsou, abychom s jinými obyvateli okřálku zemského, buď živými, neb mrtvými, rozmlouvati mohli“.<sup>482</sup> Potenciální

---

<sup>474</sup> Tak např. Zíbrt (1912) bibliograficky podrobně mapuje katolický postoj zaměřený proti oslavám Komenského (1892) a uvádí na toto téma necelých padesát vstupů (č. 24635-24683).

<sup>475</sup> *Hlídky literární: zprávy apoštolátu tisku: příloha „Školy B. S. P.“*. V Brně: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1885-1895, roč. 9, čís. 7, s. 267.

<sup>476</sup> K tomu srov. např. *Rádce duchovní: časopis kněžstva česko-slovanského*. V Praze: V. Kotrba, 1908-1909, 16(1-12), s. 304-305.

<sup>477</sup> MARKRAB, Klement. *Matka Boží, pomocnice křesťanů: třicet dva výklady k májové pobožnosti*. V Praze: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francel, 1908, s. 49. Spojení zde působí skutečně spíš uměle, pokud je srovnáme s již zmiňovaným příkladem užití *Labyrintu* v homilii Procházkově v kapitole 3.4 této práce.

<sup>478</sup> *Hlídky: měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apologetice a filosofii*. V Brně: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1911, 28(10), s. 667.

<sup>479</sup> KAŠPAR, Josef. *Učebnice katolického náboženství: s částí čítankovou pro vyšší třídy škol středních a jim rovných ústavů*. V Praze: Alois Wiesner, 1920. sv. 1, s. 23.

<sup>480</sup> Viz Zíbrt (1912), č. 26503-26556. Z nejnovějších příspěvků v tomto směru viz např. VOGEL, Jiří. „Komenského odkaz v Církvi československé (husitské) prostřednictvím Rudolfa Jordána Vonky“.  
*Theologická revue* 2022, roč. 93, č. 2, s. 44-65.

<sup>481</sup> Tak např. *Labyrint* ve výrazné souvislosti zmiňuje v předmluvě k překladu Thákurovy knihy František Balej. THÁKUR, Rabindranáth a František BALEJ. *Sádhaná = Naplnění života*. Kladno: nákladem J. Šnajdra, 1916, s. XXI, či spiritistická autorka Pavla Moudrá, viz MOUDRÁ, Pavla. *Výhody duchovního života*. V Nové Pace: Karel Sezemský, 1910, s. 26, nebo ČAPEK, Otakar. *Encyklopedie okultismu, mystiky a všech tajných nauk*. Král. Vinohrady Praha: s.n., 1940, s. 173.

<sup>482</sup> *Nové slunce: časopis pro psychická studia a harmonický vývoj*. Praha: Jaroslav Janeček, 1905, 6(1), s. 12.



zkoumání tohoto tématu by za pracovní rámec mělo přijmout výsledky již existujícího podnětného bádání o recepci a budování Komenského obrazu v církvích.<sup>483</sup>

### **5.9 *Labyrint* poprvé s ediční výbavou (J. Kořínek)**

Viděli jsme, že s odsudkem Augusty u širší veřejnosti<sup>484</sup> došlo i k pohanění jeho vydání *Labyrintu*. To jsme ilustrovali reklamou, šířenou v dobovém tisku, která Augustův *Labyrint* očerňuje dokonce jako vydání „vůbec nejhorší“.<sup>485</sup> Působila zde však nejspíš hlavně zášť proti jeho původci, protože Augustovo vydání je dle mého soudu zcela standardní, odpovídající dobové potřebě levné knihy. Má průměrnou typografii a úpravu vedenou především snahou vtěsnat dílo na menší rozsah (140 stran) a používá laciný papír. Po obsahové stránce na něm však nic mimoběžného nenacházím. Pokud je správný výše uvedený předpoklad s Jeřábkem, pak nejspíš jako předloha posloužilo Nejedlého vydání, kopírující amsterdamskou verzi, s novým pravopisem. Ovšem hospodářská konjunktura poslední čtvrtě 19. století záhy vytvořila poptávku po knihách výpravnějších. Té vyšla vstříc tiskárna odvážného nakladatele Ignáce Leopolda Kobera (1825-1866), který proslul například rozběhnutím mamutího projektu *Riegerova slovníku naučného* (celkem 11 dílů a dodatky, přes 12.000 stran) a jehož podnik po jeho předčasné smrti vedl syn Karel Bohuš Kober. V Koberově nakladatelství vyšel *Labyrint* hned čtyřikrát (1871, 1879, 1887, 1926),<sup>486</sup> přičemž právě první vydání z roku 1871 je v již uvedené dobové upoutávce velebno jako „velmi sličné“, „skvostné“, ba „nejdokonalejší“. Oproti dřívějším obsahuje zejména dva titulní listy tištěné v barvách modré a červené. Typografickou zvláštností je umístění původních marginálních poznámek z okrajů do textu, takže tvoří jakési „podkapitoly“. Vydání k tisku připravil středoškolský učitel a klasický filolog Josef Kořínek (1829-1892), který byl mimo jiné autorem nové latinské mluvnice pro gymnázia, jež se dočkala několika reedic. Ten pro účely vydání poprvé přeložil latinskou úvodní dedikaci *Labyrintu* do češtiny<sup>487</sup> a doplnil i závěrečný seznam kapitol (obsah).<sup>488</sup> Reklama dále upozorňuje na vyšší kvalitu samotného textu, Kořínek měl prý „velmi pracně“ porovnat „veškerá starší vydání“, zběžným ohledáním jsem však žádné textové odchylky od Augustova

---

<sup>483</sup> Viz Řezníková a kol. (2014), s. 89-121.

<sup>484</sup> Viz kapitola 5.3 této práce.

<sup>485</sup> Viz kapitola 5.6 této práce.

<sup>486</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *J. A. Komenského Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Josef Kořínek. V Praze: I. L. Kober, 1871; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Josef Kořínek. V Praze: I. L. Kober, 1879; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Josef Kořínek. V Praze: I.L. Kober, 1887.

<sup>487</sup> *Labyrint* (1871), s. V-VIII.

<sup>488</sup> Tamt., s. 239-240.

*Labyrintu* nezjistil.<sup>489</sup> Z labyrintologického hlediska se zdá poněkud zajímavější Koberovo vydání druhé (1879), které sice již nemá estetické kvality prvního, ale Kořínek jej – vůbec poprvé – doplnil jmenným rejstříkem s krátkou vysvětlivkou<sup>490</sup> a slovníčkem méně obvyklých, zvláště cizích výrazů.<sup>491</sup> Jmenný rejstřík obsahuje především postavy z řad v *Labyrintu* jmenovaných filozofů, teologů, historiků, biblických postav ad. (obsahuje 79 položek) a je u něj učiněna poznámka, že reálie byly čerpány zejména ze *Slovníku naučného*, tj. Riegerova slovníku citovaného výše a vydaného stejným nakladatelem. Slovníček cizích výrazů obsahuje především vysvětlení slov latinských či latinského původu, již neužívaných či řídce užívaných českých slov Komenského češtiny, a konečně i slov původu německého.<sup>492</sup> Třetí Koberovo vydání (1887) se stalo součástí laciné sešitové edice Ústřední knihovna, redigované básníkem a spisovatelem Františkem Xaverem Svobodou (1860-1943). Kromě obrázku na titulním listu (jenž je však „poznávací značkou“ edice a s tématem knihy nijak nesouvisí) se obsahem nijak neliší od předchozího.<sup>493</sup> Koberovo nakladatelství vydalo *Labyrint* ještě jednou v roce 1926, tentokrát v úpravě Ludmily Kudrnové.<sup>494</sup> V Koberově vydání se *Labyrintu* poprvé dostalo ediční vybavy, která se postupně prosadila jako vydavatelský standard.

## 5.10 Aby se školní mládež nezkazila nezdravou mystikou (F. Bílý)

V roce 1887, kdy vyšel poslední *Labyrint* Koberův, vydal „svůj“ *Labyrint* také středoškolský učitel, autor učebnic a čítanek, brněnský rodák František Bílý (1854-1920).<sup>495</sup> Odstartoval tím čtenářsky nejúspěšnější sérii v historii knihy. Ta se dočkala celkem deseti reedic – poslední vyšla ještě v roce 1939, devatenáct let po Bílého úmrtí. Bílý podle svých vlastních slov vyšel svým vydáním vstříc jednak výzvě uvedené v Kosinově *Malé slovesnosti*,<sup>496</sup> jakož i pozdější

---

<sup>489</sup> Netvrdím, že nejsou, musela by se provést kompletní kolace. Augustovo vydání se nicméně nezdá nijak okleštěné. Augustova i Koberova edice kopírují text z roku 1663.

<sup>490</sup> *Labyrint* (1879), s. 234-245.

<sup>491</sup> Tamt., s. 246-254.

<sup>492</sup> Lze pochybovat o tom, že slova jako vandr, vinš, verbuňk, šmakovati, rychtář, rynek potřebovala pro tehdejšího čtenáře vysvětlení. V tomto případě plní dle mého soudu slovníček spíš opačný účel, a to poskytnout český ekvivalent k zaužívaným slovům německým – srov. k tomu níže uvedený názor Bílého (kapitola 5.10 této práce), že Komenský používá zastaralé německé výrazy, která je třeba v nové době nahradit českými.

<sup>493</sup> Ani Souček si nevšiml žádných zvláštností, vydání věnuje pouze stručnou noticku. Souček (1924), s. 35.

<sup>494</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Ludmila Kudrnová. Praha: I. L. Kober, 1926. Toto vydání jsem v ruce neměl, nepodařilo mi k němu ověřit žádné podrobnosti (jde snad o vydání zkrácené?).

<sup>495</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1887.

<sup>496</sup> Kosina *Labyrint* uvádí jako příklad „básně poučné“ čili „satiry“ a řadí sem také například *Novou radu* Smila Flašky z Pardubic, *Salomona* Boleslava Jablonského či Čelakovského *Růži stolistou*. Že vzal Bílý instrukci vážně, lze usoudit i z toho, že *Růži stolistou* vydal hned po *Labyrintu*, roku 1888. Viz KOSINA, Jan Evangelista a František BARTOŠ. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili Jan Evangelista Kosina a F. Bartoš*. Brno: K. Winiker, 1878. s. 194.

vládní instrukci pro vyučování českému jazyku na školách, která doporučovala zařadit do osnov četbu celého *Labyrintu* coby ukázky českého písemnictví střední doby.<sup>497</sup> V roce 1886 se konal první sjezd českých učitelů,<sup>498</sup> kde bylo „vysloveno od zkušených a slovutných pedagogův opět důtklivé přání, aby po příkladě literatur jinonárodních pro mládež naši pořizována byla zvláštní vydání klasiků českých“.<sup>499</sup> Bílý se rozhodl pro „první takový pokus“ zvolit právě *Labyrint*. Svě školní vydání opatřil poznámkami, seznamem cizích slov a předmluvou, v níž zachycuje okolnosti vzniku díla, jeho osnovu, charakteristiku stylu a jazyka a též něco málo z osudů knihy. Věcně je ediční výbava spíš chatrná. Slovníček pojmů je v podstatě bez dalšího přejet z vydání Kořínkova, Bílý počet hesel pouze zredukoval kvůli vypuštěným pasážím.<sup>500</sup> Kladně lze hodnotit průběžné provedení poznámek pod čarou (který čtenář by si to nepřál i u vydání současných, aby nemusel při čtení neustále listovat), ovšem kvantitativně je i poznámek poměrně málo – Bílý za sebe doplnil významy některých složitějších obrátů a archaických slov, zbytek je opět převzat hlavně z Kořínkova rejstříku.

Především je však text Bílého *Labyrintu* jakožto „školní vydání“ výrazně zkrácen. Bílý lakonicky píše, že z díla samého vynechal, „co by jakkoliv mohlo býti kamenem úrazu aneb co škole se nehodí, jmenovitě mysticko-pietistické kapitoly oddílu druhého, pokud jich lze pohřešovati bez ublížení celkové osnově díla“.<sup>501</sup> Co by mohlo být podle Bílého „kamenem úrazu“ pro školní mládež? Vypuštěny byly kapitoly o manželství (VIII.), o rosikrucíanech (XIII.), o křesťanském náboženství (XVIII.), odstavec o sexuálním rozkošnictví a pohlavních nemocech (XXV.,7) a dva odstavce o stížnostech mužů na ženy a žen na muže a jejich „urovnání“ (XXXII., 15-16). O oprávněnosti těchto vynechávek a míře jejich „závadnosti“ pro středoškolské studenty je asi nadbytečné jakkoli polemizovat. Z dnešního pohledu samozřejmě Bílého útlocitnost působí minimálně úsměvně – lze se ovšem domnívat, že také na sklonku 19. století, kdy takřka v každé pražské ulici byl alespoň jeden dům s červenou lucernou, mohly Bílého snahy jaksi postrádat opodstatnění. Ponecháme proto čtenáře jen s (o nějakých pětatřicet let mladší) taktní poznámkou Součkovou, který v Bílém vidí „zkušeného, ale i poněkud úzkostlivého učitele“.<sup>502</sup>

---

<sup>497</sup> *Labyrint* (1887/II), s. V.; Souček (1924), s. 35.

<sup>498</sup> Bílý uvádí „o letnicích“, tj. buď v neděli nebo v pondělí 13. nebo 14. 6. 1886. Viz tamt.

<sup>499</sup> Tamt., s. V.

<sup>500</sup> Vysvětlení k tomu viz dále v této kapitole.

<sup>501</sup> *Labyrint* (1887/II), s. VI.

<sup>502</sup> Souček (1924), s. 36.

S určitou mírou benevolence můžeme uznat, že vynecháním daných kapitol je sice dílo ochuzeno o část svého osobitého rázu, netrpí však celková kompozice. Tutéž shovívavost však nelze projevit u vynechávek druhého oddílu, *Ráje srdce*, kde se dle Bílého nacházejí ony „mysticko-pietistické“ kapitoly. Bílý jich vypustil celkem devět. Chybí Kristova krásná řeč k poutníkovi (XXXIX.), dále pak kapitoly o světle, svobodě, řádu, lehkosti, hojnosti, bezpečí, pokoji a stálé radosti vnitřních křesťanů (XLII.-XLIX.). Bílého názor, že tyto pasáže je možné vynechat „bez ublížení celkové osnově díla“, není možné sdílet. *Ráj srdce* tvoří kompoziční kontrast k *Labyrintu světa*, v Kristově řeči se teprve vyjevuje celý smysl první části, který jejím vynecháním čtenáři zcela unikne, protože jej jinde takto pregnantně vyjádřen nenajde („Můjs sice byl a jsi od věčnosti, ales toho prv nevěděl. (...) Vedl jsem tě cestami divnými, skrze okolí a zápolí, k sobě: čehožs ty neznal (...). Ale bylť sem s tebou všudy,“ viz kap. XXIX.). Popis světa „vnitřních křesťanů“ je vlastně narovnáním převráceného světa lidského labyrintu a jeho vynecháním se toto napětí vytrácí. Čtenář ovšem přijde také o mystické vidění světa jako hodinového stroje (XLII., 5-8). Že těmito rozsáhlými vynechávkami trpí i kvalita estetická, není třeba dokazovat. Také Souček soudí poměrně ostře: „Myslitel a kritik mající srdce otevřené výmluvným slovům lásky, budující velikolepé utopie, ovšem naprosto odmítne komolení *Ráje srdce* jako svědectví nefilosofické vlažnosti k otázkám vnitřního přerození a přestavby lidské společnosti a jako projev průměrné liberalistické nechápavosti i k mohutným vzmachům poesie, oživuje-li ji látka náboženská“.<sup>503</sup>

Bílého počin byl ovšem i přes tyto výtky přijat vřele, potřeba daná pedagogickou praxí zde patrně zvítězila nad všemi ostatními zřeteli. Dobové recenze byly vesměs pochvalné. Existovaly ale i výjimky, jako např. noticka V. Ptáčka v *Paedagogických rozhledech*, v níž autor nesouhlasí s Bílého tvrzením, že by mystika Komenského byla snad nezdravá a jejím čtením že by mládež jakkoli utrpěla.<sup>504</sup> Zmínka pochází z článku *Z literatury o Komenském r. 1892*, který jinak svědčí o opětovném oživení diskuze o Komenského víře v nová proroctví a jejich šíření tiskem, jíž jsme připomínali v předchozích kapitolách. Právě do tohoto kontextu je možné polemiku autora s Bílého okleštěným vydáním umístit, protože autor článku se Komenského v tomto smyslu zastává. Vzhledem k tomu, že Bílého stanovisko v tomto případě nápadně připomíná postoj, který jsme mohli sledovat již u první generace obrozenců kolem Voigta, lze spekulovat také o tom, že ač vynechávky z *Labyrintu světa* mohly být učiněny v celkovém

---

<sup>503</sup> Tamt.

<sup>504</sup> *Pedagogické rozhledy: věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách*. Praha: Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 15.02.1893, 6(3), s. 108.

ovzduší dobové vnějškové pruderie, okleštěný *Ráj srdce* souvisí spíš s Bílého vlastním přesvědčením náboženským. Tuto tezi by však bylo třeba doložit podrobněji. Nelze se nicméně nepozastavit nad paradoxní skutečností, že Bílý v *Labyrintu* ve skutečnosti shledal více závadného než Koniášův *Klíč*, byť oba byli samozřejmě vedeni jinými hledisky. Dílo po staletí zakazované cenzurou shora se tak – zcela paradoxně v době svého největšího vzmachu – stalo obětí cenzury, resp. sociální autoregulace „zdola“.

Větší pozornost bychom měli věnovat Bílého předmluvě, protože se jedná vlastně o první svého druhu. Je rozdělena na šest částí. První část je, jak očekáváno, především oslavná. Bílý vyzdvihuje skutečnost, že Komenského alegorie je zakotvena v autorově konkrétní životní zkušenosti, a je tudíž „realistická“ – na druhou stranu však nezůstává u partikulárního, ale povznáší se k vytvoření určitého všelidského typu (Bílý v tom shledává podobnost s Goethovým *Faustem*).<sup>505</sup> Ve druhé části podává Bílý historické okolnosti vzniku *Labyrintu* celkem ve shodě s dobovým poznáním Komenského biografie (čerpal nejspíš hlavně z Palackého). Zřejmě s ohledem na pedagogický účinek zde celkem naivně akcentuje zejména Komenského heroismus tváří v tvář hrůzám společenským i osobním, krutým zkouškám osudu, jimž „mužně“ čelí jeho „mohutný duch“,<sup>506</sup> což je ovšem v příkrém rozporu s tím, jak toto období později hodnotí sám Komenský. Věcně stojí snad za povšimnutí, že Bílý považuje v souladu s informací uvedenou v dopise Montanovi Komenského *Hlubinu* za složenou ještě před brandýským pobytem, a tudíž za „zárodek“ *Labyrintu*.<sup>507</sup> Rovněž zmiňuje souvislost *Labyrintu* s díly Johanna Valentina Andreae (1586-1654)<sup>508</sup> a podává věcnou informaci o tom, že Komenského dílo vzniklo spojením osnovy dvou Andreaeových spisů.<sup>509</sup> Celkem nelogicky ovšem připomíná Andreae jako původce fámy o rosikrucíánech, i když kapitolu o nich ze svého *Labyrintu* vypustil. Bílý každopádně hodnotí otázku předloh ve prospěch Komenského a je toho názoru, že převzetí osnovy jednoho autora druhým je legitimní, což ilustruje (zdá se mi, že spíš nahodilou, než promyšlenou) řadou vzájemně inspirovaných děl: Cervantesův *Don Quijote* (1605), Lesageův *Gil Blas* (1715-1735) a Goethův *Vilém Meister* (1795-1796). Hlavní přínos autora dle Bílého tkví vždy v originalitě zpracování a novém uchopení tématu, které

---

<sup>505</sup> *Labyrint* (1887/II), s. IX-X.

<sup>506</sup> *Tamt.*, s. XII.

<sup>507</sup> K tomu srov. kapitola 2.6 této práce.

<sup>508</sup> V tomto smyslu mi není jasná poznámka Součková, že Bílý slovesné předchůdce *Labyrintu* nezná. Souček (1924), s. 35.

<sup>509</sup> *Labyrint* (1887/II), s. XIII. Podrobně se tímto tématem zabýval J. V. Novák, srov. kapitola 5.16 této práce.

může být arci letité.<sup>510</sup> Třetí část předmluvy nabízí všední převyprávění hlavních momentů díla. Pozoruhodnější je část čtvrtá, v níž Bílý stručně shrnuje „druhý život“ knihy. Obsahuje sice věcné omyly (Bílý se například domnívá, že první, kdo ocenil estetické kvality díla, byl až Palacký, a že před ním byla kniha vyzdvižována pro svůj náboženský obsah, což, jak jsme dosud viděli, je zjevný nonsens), ale uvádí celou řadu historických osobností, které se k *Labyrintu* nějak vyjadřovaly (uvádí Balbína, Pelcla, Tháma, Nejedlého, Jungmanna, Palackého, Wenziga, Zoubka).<sup>511</sup> Co se žánru knihy týče, Bílý soudí, že *Labyrint* je báseň, kterou specifikuje jako filozoficko-satirickou alegorii.<sup>512</sup> Všimá si poutníkových průvodců, které považuje za personifikované lidské vlastnosti (i když je charakterizuje spíš nepřesně a přehlíží jejich prokreslenost: Všudybud je podle něj „lidská zvědavost“, Mámení „veřejné mínění“).<sup>513</sup> Komenského alegorii má za nikoli abstraktní, ale živoucí a plastickou: jde o rys, který už dříve ocenil Palacký a Wenzig a bude se nám u různých komentátorů neustále vracet. Podle očekávání neprojevuje žádné pochopení pro druhou část, *Ráj srdce*, kterou popisuje jako příliš nábožensky vroucnou, mystickou a básnický lyrickou, čímž zároveň zdůvodňuje její okleštění.<sup>514</sup> Pátá část obsahuje hodnocení jazykové stránky *Labyrintu*, Bílý jej zařazuje mezi mistrovská díla a češtinu Komenského řadí vedle češtiny Veleslavína a Štítného.<sup>515</sup> Jako středoškolský pedagog cítí ovšem potřebu upozornit i na rozdíly mezi češtinou Komenského a spisovnou češtinou konce 19. stol. *Labyrint* dle jeho soudu používá příliš mnoho germanismů a latinismů a jeho větná skladba je vůbec silně ovlivněna stavbou těchto cizích jazyků. Vyzdvihuje nicméně bohatství výrazů a všimá si pro Komenského typického vršení synonym (substantivních, adjektivních, slovesných ad.), v tomto vršení pak častého užití básnických prostředků (asonance, aliterace ad.) a propracovaného užívání přechodníků. Velebí i bohatou Komenského frazeologii, z níž některé obraty by doporučoval oprášit v každodenním úzu.<sup>516</sup> Šestá a poslední část úvodu nabízí nekompletní výčet různých vydání *Labyrintu*, která byla všechna již zmíněna výše v této práci. Bílého vydání z roku 1891 obsahuje navíc dodatek nazvaný *Některá themata příhodná k výkladu neb úlohám*, jakýsi stručný seznam sedmi pedagogických námětů pro práci s dílem: (1) osnova díla, (2) Komenského obraz světa, (3) prostředky alegorie a satiry, (4) výklad alegorií, (5) poměry v XVII. stol v různých stavech

---

<sup>510</sup> Tamt., s. XIV.

<sup>511</sup> Tamt., s. XVII-XIX.

<sup>512</sup> Tamt., s. XIX.

<sup>513</sup> Tamt., s. XX.

<sup>514</sup> Tamt., s. XXI.

<sup>515</sup> Tamt., s. XXI.

<sup>516</sup> Tamt., s. XXII-XXXI.

lidské společnosti podle Komenského, (6) kde má člověk hledat životní štěstí a (7) „právem-li Komenský hledá štěstí života toliko ve vnitřní spokojenosti“.<sup>517</sup> Zejména sugestivní položení poslední otázky je zcela v souladu s Bílého dříve vyloženou interpretací – předpokládá se, že žák na ni odpoví záporně.

Uvedli jsme, že Bílého *Labyrint* se těšil všeobecné oblibě. V tomto zkráceném školním vydání vyšel za jeho života celkem sedmkrát a třikrát ještě po jeho smrti (1887, 1891, 1900, 1903, 1908, 1912, 1919, 1923, 1925 a 1939). Je však správné na tomto místě připomenout, že Bílý v roce 1900, zřejmě pod vlivem kritiky, opatřil také vydání úplné,<sup>518</sup> v němž částečně přepracoval i svou předmluvu. Doplnil ji zejména o některé nové poznatky v oblasti přímých předchůdců *Labyrintu*: spisy Andreae rozšiřuje ze dvou na čtyři (očividně pod působením Novákovým),<sup>519</sup> k předchůdcům žánru přidává také antický spis *Tabula Cebetis*<sup>520</sup> a z novodobých počinů k němu řadí Čechovu báseň *Pravda*.<sup>521</sup> V jazykovém pojednání vypustil srovnání se současnou češtinou, které nejspíš sám uznal za nadbytečné, a ponechal pouze poučení o pravopisných zvláštnotech bratrské češtiny a vysvětlení pravopisu použitého v jeho vydání – používá nový, analogický pravopis, ale zachovává některé zvláštnosti, čímž chce být věrnější předlohám, které za tím účelem konzultoval.<sup>522</sup> Tato nová předmluva se od roku 1900 stala součástí všech dalších Bílého vydání.

### 5.11 *Labyrint* jako povinná četba. Dílo v kontextu školském

Bílého vydání a výkladu *Labyrintu* jsme věnovali zvýšenou pozornost z několika důvodů. Zaprvé, jeho interpretace výmluvně ilustruje naše dříve uvedené teze o dobové hermeneutice díla – *Labyrint* je přijímán jako symbolické centrum vlastně s výhradou *Ráje srdce*. Zadruhé, drží prvenství v tom, že dílo opatřil obsahově standardizovanou předmluvou, která se stane nedílnou součástí většiny dalších vydání *Labyrintu* ve 20. stol. Zatřetí, právě Bílého vydání, byť po právu kritizované, se dočkalo zdaleka nejmasivnějšího vydávání a formovalo způsob

---

<sup>517</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1891. s. 156.

<sup>518</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Úplné vydání. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1900.

<sup>519</sup> Novák (1895).

<sup>520</sup> *Tabula Cebetis*, též *Pinax* (tj. „Obraz“), je bájný obraz životní cesty člověka k blaženosti, který ve svém dialogu pocházejícím zřejmě z 1. nebo 2. stol. po Kr. podal řecký filozof Kebés z Théb. Dílo bylo minimálně do 18. stol. předmětem častých vydávání, překladů, parafrází a přetisků, jejichž součástí býval i alegorický obraz lidnatého města, nikoli nepodobný tomu, který se objevuje ve vratslavském rukopisu *Labyrintu*.

<sup>521</sup> *Labyrint* (1900), s. XIV.

<sup>522</sup> Tamt., XXIV-XXV.

recepce díla u celých generací čtenářů. Začtvrté, vydání bylo zamýšleno pro školní mládež, čímž se nám otevírá další velké téma sledovaného období, totiž *Labyrint* v kontextu školském. V něm se *Labyrint* během pár desetiletí stal samozřejmou součástí nesčetných zpracování učebnic a přehledů dějin české literatury,<sup>523</sup> čítanek,<sup>524</sup> mluvnic a slovníků,<sup>525</sup> a záhy také povinnou literaturou, což dokládají desítky zachovaných ročenek<sup>526</sup> a školních sylabů.<sup>527</sup> Bílého vydání samozřejmě inspirovalo i další zkrácená vydání pro školy.<sup>528</sup> Jako dílo našeho „velkého pedagogického vzoru“ vstoupil *Labyrint* i do časopisů pro učitele.<sup>529</sup>

Zpracovat neuvěřitelně bohatý materiál uvedený zde jen příkladově v poznámkách pod čarou by vydalo na samostatnou studii, která by daleko přesáhla rámec této práce. Její provedení by podle mého názoru sice pravděpodobně potvrdilo celkovou tendenci, kterou jsme sledovali u Bílého, přesto by mohlo být zajímavé zjistit, zda by se i v tomto navenek interpretačně homogenním materiálu nedaly najít výjimky či odchylky od vůdčího diskurzu. Přínos podobně zaměřené studie by nemusel být jen čistě akademický, nakořik je *Labyrint* součástí osnov a čítanek dodnes a jeho výklad stále představuje určitý pedagogický problém. Protože se jedná o prakticky jediný Komenského dílo, které je jakožto celek natolik čtenářsky přístupné, že snese umístění do čítanek či seznamů povinné literatury, těší se *Labyrint* také privilegii stát se

---

<sup>523</sup> Tak např. PYPIN, Aleksandr Nikolajevič, Włodzimierz SPASOWICZ a Antonín KOTÍK. *Historie literatur slovanských*. V Praze: F. Šimáček, 1880-1882. s. 366; BARTOŠ, František. *Stručný přehled dějin literatury české doby staré a střední*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1882. s. 73; KOSINA, Jan Evangelista a František BARTOŠ. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili Jan Evangelista Kosina a F. Bartoš*. Brno: K. Winiker, 1883. s. 212 a další.

<sup>524</sup> Tak např. TRUHLÁŘ, Antonín a Josef GRIM. *Výbor z literatury české, Díl 2: Doba střední*. V Praze: Bursík & Kohout, 1899. s. 237; BARTOŠ, František. *Česká čítanka pro čtvrtou třídu škol středních*. V Brně: Karel Winiker, 1906. s. 1; SCHRÖTTER, Josef a Petr ZENKL. *Česká čítanka průmyslová pro školu i dům*. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1911. s. 180 a další.

<sup>525</sup> Tak např. ŘÍHA, Arnošt, František Václav AUTRATA a Adolf HEYDUK. *Škola českého jazyka: mluvnice, pravopis a sloh pro školy měšťanské*. Praha: Otto, 1903, s. 131.

<sup>526</sup> Tak např. *Výroční zpráva obecného reálného gymnasia v Pelhřimově za školní rok*. Pelhřimov: Obecné reálné gymnasium, 1876-1948; *Výroční zpráva veřejné české reálné školy Matice školské v Prostějově*. V Olomouci: Veřejná česká reálná škola Matice školské, 1873-1948; *Roční zpráva matičné české reálky v Lipníku*. Lipník nad Bečvou: Matiční česká reálka, 1895-1938 a další.

<sup>527</sup> Tak např. *Program českého nižšího gymnasia v Opavě: Vydán konec školního roku*. Opava: České nižší gymnasium, 1884-1938; *Program c.k. vyššího gymnasia slovanského v Olomouci*. Olomouc: s.n., 1868-1948; *Program c.k. reálného gymnasia v Přerově*. Přerov: C.k. reálné gymnasium, 1872-1939 a další.

<sup>528</sup> Např. KOMENSKÝ, Jan Amos a František PULEC. *Výbor z Komenského Labyrintu světa: pro 5. třídu středních škol*. V Brně: Studium, 1936, který obsahuje i didaktické náměty pro práci s textem. Další vydání tohoto typu viz kapitola 6.1 této práce.

<sup>529</sup> Tak např. *Pedagogické rozhledy: věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách*. Praha: Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 1888-1932; *Krok: časopis věnovaný veškerým potřebám středního školstva*. V Praze: František Xaver Prusík, 1887-1899; *Učitel: list věnovaný zájmům školy obecné a měšťanské*. Brno: František Dlouhý, 1890-1907 a další.



pedagogicky určitou vstupní branou ke svému autorovi – na jeho recepci ve školním prostředí závisí mnohé další. Školská hermeneutika *Labyrintu* by nicméně vyžadovala důkladnou kontextualizaci v rámci již existujících studií o Komenském ve školství vůbec<sup>530</sup> a rovněž v rámci kulturně-společenského procesu, s nímž byla celá postava Komenského aktualizována v souvislosti s „bojem na poli pravého vzdělání“.<sup>531</sup>

## 5.12 Počátky vědecké labyrintologie

Zatímco v předchozích kapitolách jsme se pokusili načrtnout hlavní siločáry, které lze sledovat v procesu ustavování *Labyrintu* jakožto centra společensko-kulturního zájmu v období mezi léty 1848-1935, následující kapitoly budou věnovány osobnostem, které ve stejné době pojil k dílu zájem badatelský. Uvedli jsme, že laický zájem o *Labyrint* kopíruje v tomto období hyperbolickou křivku: zažívá prudký vzmach a téměř stejně rychlé vyprázdnění a úpadek po roce 1918. Křivka badatelského zájmu má průběh velmi podobný. Badatelský materiál k *Labyrintu* nicméně i tak bobtná do rozměrů, které jednotlivci znemožňují jeho úplné zmapování. Téměř každý komeniolog, literární vědec, jazykovědec atd. o díle alespoň něco napsal nebo se k němu někde vyjádřil. Tato skutečnost se musí promítnout i do přístupu k dané problematice. V následujících kapitolách jsme se proto rozhodli pojednat pouze významné osobnosti a původní klíčové studie, které v bádání o *Labyrintu* učinily zásadnější pokroky a které zároveň dokládají tezi, kterou jsme uvedli výše, a totiž že labyrintologické bádání se od recepcie díla coby symbolického centra postupně emancipuje.

## 5.13 Dílo, které štětcem není snadno dostihnouti (F. Zoubek)

Z velkých osobností komeniologie, jež významně přispěly také k labyrintologii, je třeba na prvním místě uvést rodáka z Kostelce nad Orlicí Františka Zoubka (1832-1890), který se zasadil o šíření Komenského díla a myšlení jako překladatel, historik, zdatný organizátor a popularizátor a autor řady statí roztroušených v různých časopisech. Svůj badatelský zájem o Komenského zúročil zejména v monografii *Život Jana Amosa Komenského* (1871),<sup>532</sup> inspirovaný již vzpomínanou prací Palackého (1829), ale také dílem K. B. Štorcha (1851)<sup>533</sup>

---

<sup>530</sup> Viz např. HÝBL, František (ed.). *Tradice J.A. Komenského mezi českým a slovenským učitelstvem v 19. a 20. století. (Sborník materiálů z kolokvia, které se konalo 12. a 13. listopadu 1974)*. Přerov: Vlastivědný ústav v Přerově, 1979.

<sup>531</sup> Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 53-54, 123-139 a další.

<sup>532</sup> Zoubek (1871).

<sup>533</sup> ŠTORCH, Karel B. „Komenského snahy pansofické“. *Časopis českého Museum*. Praha: Knihkupectví J. G. Calve, 1851, 25(3-4), s. 85-113, 3-26.

a Antonína Gindelyho (1855).<sup>534</sup> O *Labyrintu* zde pojednává v biografické části týkající se Komenského brandýského pobytu. Podává zhuštěný obsah díla a dále několik Komenského citací, k nimž připojuje vlastní hodnocení. Knihu charakterizuje jako „písemnictví českého ozdobu nikdy nehynoucí“.<sup>535</sup> Žánrově ji určuje jako „filosoficko-satirickou alegorii“ (odtud termín čerpal Bílý), která má rovněž ráz dramatu a panoramatu lidských nedokonalostí.<sup>536</sup>

Názor na *Ráj srdce*, který jsme výše popsali u Bílého, dříve obdobným způsobem vyslovil Zoubek. Vysoce oceňuje důvtip, styl a jadrnost dílu prvního, ale nesrovnává se s dílem druhým pro jeho „pietisticko-mystický“ ráz, považuje jej dokonce za pouhý „přívěsek“. To souvisí i s jeho celkovým pojetím Komenského: mystická, nábožensky zanícená a revelacím nakloněná část učencovy osobnosti je Zoubkovi cizí, takže ji buď z určité piety přechází (tak např. Kristina Poniatowská je zde zmíněna jen jménem, setkání s „žitavským prorokem“ Kryštofem Kotterem vynecháno zcela), a když už ji nemůže zamlčet, připisuje ji na vrub jakési naivní důvěřivosti „osudem uštvaného a ztýraného starce“ podle přísloví „tonoucí se i stébla chytá“, nebo ji omlouvá dobově podmíněným nedostatkem vědecky exaktního poznání psychických jevů.<sup>537</sup> Je na místě opět připomenout, jak silný vliv měl někdejší odsudek Baylův, který rezonoval ještě na sklonku 18. století v okruhu Voigtově. Zde jej opět o století později spatřujeme znovu jako určitý „kámen úrazu“, s nímž je třeba se při rehabilitaci Komenského vypořádat – a to i za cenu, že části jeho díla jednoduše odstavíme na slepou kolej.

Za pozoruhodný a poprvé vyslovený považuji Zoubkův postřeh, že práce na spisu mohla mít na Komenského účinek autoterapeutický. Na místě, kde tento názor pronáší, se Zoubek ostatně sám paradoxně uchyluje k básnivému jazyku, který bychom mohli nazvat „pietisticko-mystickým“, pokoušeje se o jakousi parafrázi na *Labyrint*: „Komenský pak sám zmužil se sepsáním tím a okřál na duchu, že po celé živobytí zachoval se dle ideálu (...): na zemi pokládal se za poutníka a hosta (...), mysl měl vždy co nejvýš pozdviženou k Bohu, k bližním co nejniž skloupenou; zemských věcí, dokud na zemi byl, užíval, v nebeských se kochal; byl povolný k Bohu, odporný a odbojný světu a tělu; moudrosti od Boha mu udělené pečlivě ostříhal; srdce

---

<sup>534</sup> GINDELY, Antonín. *Über des Johann Amos Comenius Leben und Wirksamkeit*. Znaim: Fournier und Haberler, 1892.

<sup>535</sup> Zoubek (1871), s. 10.

<sup>536</sup> Tamt., s. 11.

<sup>537</sup> Tamt., s. 82-84.

měl hlásné, jazyk tichý; k čitelnosti bíd bližních byl outlý, k snášení vlastních křivd otrlý; duši sloužil Bohu samému, tělem komu mohl (...); v světě byl tělem, v nebi srdcem“.<sup>538</sup>

Zoubkův životopis Komenského vyšel v roce, kdy si česká veřejnost připomínala dvousté výročí úmrtí velikána (soudilo se mylně, že Komenský zemřel až roku 1671). K třístému výročí Komenského narození v roce 1892, které se mělo stát další velkou kulturní manifestací, Zoubek chystal také druhou, opravenou a rozšířenou verzi. V roce 1889 byl však stížen záchvatem mrtvice, prakticky ztratil řeč a zrak a o rok později upoután na lůžko zemřel. Z popudu *Besedy učitelské „Budče“ na Smíchově*, již byl Zoubek dlouholetým členem, byly nehotový rukopis a poznámky poskytnuty doktoru Janu Václavu Novákovi, který započaté dílo dokončil a k jubileu také vydal.<sup>539</sup> Zoubkův spis doplnil dle vlastních slov především o výtahy z obsahů Komenského děl, doplňující informace čerpal zejména z tehdy čerstvě publikovaného velkého Komenského životopisu od Jána Kvačaly.<sup>540</sup>

Zoubkův druhý životopis Komenského obsahuje též nové a propracovanější pojednání o *Labyrintu*, které tentokrát začíná konstatováním hlavních vzorů – děl Johanna Valentina Andreae, jež dle Zoubka Komenskému ve stavu neustálé sklíčenosti a stísněnosti pronikly obzvláště k srdci.<sup>541</sup> Protože se tematikou děl Andreae a jejich vlivem na *Labyrint* budeme podrobně zabývat u Nováka, který toto komparativní bádání přivedl ve své době k pomyslnému vrcholu, na tomto místě pouze připomeneme Zoubkovu roli v dané části zápletky. Stojíme zde totiž u další z řady drobných kontroverzí, která rozvířila dobovou diskusi ohledně originality *Labyrintu* i Komenského jakožto jeho autora. Zoubek podle svých vlastních slov „hned“ po sepsání prvního životopisu (1871) začal bádát v oblasti vzorů *Labyrintu* a výsledky tohoto bádání měl oznámit „ústně i písemně“. Zjistil, že osnova díla závisí především na dvou Andreaeových spisech, a to *Peregrini in patria errores* (1618) a *Civis christianus* (1619).<sup>542</sup> V německé verzi Komenského životopisu<sup>543</sup> zároveň poukázal na tuto souvislost a doložil ji

---

<sup>538</sup> Tamt., s. 12. Mimochodem, Zoubek zde uvádí, že *Hlubina bezpečnosti* byla sepsána až po *Labyrintu* jako jeho myšlenkové vyústění. Dá se tedy předpokládat, že Bílý přečetl ze Zoubka pouze pasáž o *Labyrintu*, odkud si vypůjčil některé pojmy a zbytek biografie čerpal zřejmě spíš z Palackého.

<sup>539</sup> Zoubek-Novák (1892), s. I.

<sup>540</sup> Kvačala (1892), o *Labyrintu* zejm. na s. 61-75.

<sup>541</sup> Zoubek-Novák (1892), s. 33.

<sup>542</sup> Bibliografické údaje včetně kritických edic Andreaeho děl uvádíme v poznámkách pod čarou v kapitole 5.16.

<sup>543</sup> Německý překlad Zoubkova prvního životopisu vyšel v Pedagogické bibliotéce vydávané K. Richtrem v Berlíně, 1871. Zpráva o tom viz *Škola a život: časopis zvláště pro učitele, pěstouny i rodiče a vůbec pro vzdělávatele národa*. V Praze: B. Rohlíček, 1888, 34(11), s. 241-242.

vzájemnou Komenského a Andraeovou korespondencí. Toho se podle něj následně chopil lipský badatel Hermann Ferdinand von Criegern, který tuto okolnost ve svém vlastním pojednání o Komenském (1881)<sup>544</sup> notně zveličil, a to v neprospěch Komenského – rétorika Criegernovy knihy se nese v duchu „Komenského *Labyrinth* = opis Andraeových děl“. Jedna formulace za všechny: „Diess ist nun von Comenius 1623, also 5 Jahr nach den Peregrini erroribus des Andreae, in seinem Labyrinth světa Zug für Zug und zum Theil Wort für Wort, jedoch ohne Angabe der Quelle, nachgebildet worden.“<sup>545</sup> Zoubek Komenského proti tomuto nařčení přirozeně hájí, zejména pak s poukazem na zásadní odlišnost obou autorů: srovnává Andraeův „zkřehlý sloh“ latinský s Komenského *Labyrinthem*, složeným „pružným, svěžím, švarným, mrštným, živým jazykem“, a dále tvrdí, že Komenského dílo vyšlo z jeho vlastních pohnutek a pramenů, přičemž vypůjčení cizí formy přitom není ničím nepatřičným.<sup>546</sup> Spor o originalitu *Labyrinthu* se zde započal, v dalších letech pak měl mít své pokračování, v němž se obhajoby ujal Novák, avšak jeho ozvěny je možno zaslechnout ještě po půlstoletí např. ve statích Patočkových a Čyževského, kteří novými komparacemi prokázali, že Zoubek i Novák hájili Komenského sice upřímně, ale prostředky nedostatečnými.<sup>547</sup> Pro vyváženost je nicméně třeba uvést, že Criegern byl ve skutečnosti Komenského upřímným obdivovatelem, byl schopen v originále číst, komparovat a překládat i jeho česká díla a ve stejném spisu uvádí, že by *Labyrinth* mohl být důstojným zástupcem českého národa ve světové literatuře a že Komenského „asketické“ (tj. útěšné) spisy by ještě dnes zasluhovaly číst v celém evangelickém křesťanském světě.<sup>548</sup>

V Zoubkově pojednání o *Labyrinthu* ze druhého, posmrtně vydaného životopisu bychom neměli nechat bez povšimnutí také naprostý názorový obrat, který autor učinil ohledně *Ráje srdce*. Zatímco ještě v roce 1871 jej považoval za „přívěsek“, bez nějž by se kniha snad i obešla, o necelých dvacet let později jej srdnatě brání jako přirozené a organické pokračování části první.<sup>549</sup> Podle poznámky pod čarou, v níž částečně shrnuje dobovou diskusi na toto téma, lze vytušit, že Zoubek byl ke změně názoru dotlačen tím, že se diskuse na jeho vkus příliš vyhrotila. Pro Zoubka jakožto historika mohl být varující zejména citovaný výrok jednoho z účastníků

---

<sup>544</sup> CRIEGERN, Hermann Ferdinand von. *Johann Amos Comenius als Theolog: ein Beitrag zur Comeniusliteratur*. Leipzig: C.F. Winter, 1881.

<sup>545</sup> Criegern (1881), s. 344, srovnání *Labyrinthu* s Andraeovými díly zejm. s. 344-351.

<sup>546</sup> Zoubek-Novák (1892), s. 34.

<sup>547</sup> Viz např. Čyževskij (2017), s. 101, pozn. 152.

<sup>548</sup> K tomu srov. např. KORTHAASE, Werner. „Hermann Ferdinand von Criegern o teologovi Komenském.“ *Studia Comeniana et historica*, 24, 1994, 51. s. 66-75.

<sup>549</sup> Zoubek-Novák (1892), s. 35.

diskuse I. J. Hanuše, který zrcadlí naprosté nepochopení Komenského povahy, psychologie a náboženského kontextu jeho doby.<sup>550</sup> Určitá část osvětové veřejnosti chtěla ponechat z Komenského pouze „pokrokového pedagoga“ a vše „teologické“ jednoduše vyloučit – pro ni se *Ráj srdce* stal jednoduše zbytným. Že nešlo o nějaký jednotlivý exces, ale o široce podporované přesvědčení, jsme mohli zaregistrovat již na oblíbené Bílého vydání, který většinu *Ráje srdce* bohorovně škrtil. Zdá se, že zatímco v prvním životopisu mluví Zoubek spíš z této dobové atmosféry a snad i svého tehdejšího přesvědčení, o dvacet let později už jej slyšíme jako povoláného a poučeného komeniologa, který se dobové přesvědčení snaží korigovat a stojí k němu v určité kontrapozici. V dalším pojednání o *Labyrintu* se tak znovu ujímá obsahu díla a připomíná názor Palackého oproti těm, kdo spis chápali a chápou jen z jeho stránky jazykové.<sup>551</sup> Že se Zoubkův názor na obsah knihy zřejmě velmi prohloubil a vyzrál, lze usoudit i z toho, že zde zcela upustil od převyprávění a vlastního hodnocení: „lepšího úsudku není potřebí a spis sám živě náhledy svými vysvětluje, že jich štětcem není snadno dostihnouti, tím méně převýšiti“.<sup>552</sup> Zoubek se k *Labyrintu* příležitostně vyjadřoval i v dalších svých statích.<sup>553</sup>

#### 5.14 Mistrovské dílo prvního řádu (*J. Kvačala*)

Jen stručnou zmínku ve vztahu k *Labyrintu* učiníme o Jánú Kvačalovi (1862-1934), který je obvykle považován za zakladatele komeniologie jakožto vědního oboru.<sup>554</sup> Kvačala byl synem hornouherského rodáka, sám se však narodil v srbské Vojvodině (Bački Petrovac). Doktorát z filozofie získal v Lipsku prací o Komenském (1886). V jubilejním roce 1892 vydal velký Komenského životopis.<sup>555</sup> Kniha mu vynesla nabídku profesury praktické teologie na evangelické teologické fakultě ve Vídni a pozici místopředsedy světového pedagogického

---

<sup>550</sup> „Jarý počátek (*Labyrintu*) nesouhlasí s pietistickým koncem. Litovati vůbec, že Komenský opustiv školu a povolání své spisovatelské co do škol, dal se do hádek náboženských. Co školník učený nikoli co Bratr, byl věhlasen.“ *Sitzungsberichte der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*. Prag: Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, 1868. s. 82; cituje jej Zoubek-Novák (1892), s. 35, pozn. 60.

<sup>551</sup> Zoubek-Novák (1892), s. 37

<sup>552</sup> Tamt., s. 38. Je třeba připustit i možnost, že dané pasáže pocházejí ve skutečnosti z redaktorského pera Novákova, jeho ediční poznámka tuto možnost nevylučuje, ovšem ani přímo nepotvrzuje. Stylem mi připadá spíš Zoubkova.

<sup>553</sup> Někteří autoři citují např. práci ZOUBEK, František Jan. *Komenský-li básníkem*. V Praze: (nákladem vlastním), 18??, mně byla ovšem nezjistitelná.

<sup>554</sup> Viz např. HÝBL, František. „prof. PhDr. et ThDr. Ján Kvačala – zakladatel moderní vědecké komeniologie“. In PŠENÁK, J. (ed.). *J.A. Komenský a slovenská kultura. Zborník materiálův z medzinárodnej komeniologickej konferencie konanenej v Bratislave v dňoch 30.-31. marca 1992*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. s. 42-47. Kvačalu má za zakladatele moderní komeniologie též např. Patočka.

<sup>555</sup> Kvačala (1892).

kongresu v Chicagu, on ale obě nabídky odmítl a působil až do roku 1918 jako profesor historické teologie na německojazyčné Evangelické akademii v Dorpat (tehdy ruském, dnes estonském Tartu). Byl členem mnoha učených společností (Praha, Berlín, Petrohrad ad.) a aktivně ovládal osm jazyků. Svým mezinárodním působením přispěl k významnému propojení zejména komeniologie české, slovenské, německé a ruské. Jeho znalosti o Komenském byly úctyhodné, na přelomu 19. a 20. století byl pravděpodobně nejinformovanějším učencem v oboru.<sup>556</sup> Kvačala Komenského díla vydával, překládal i komentoval – v Zíbrtově soupisu literatury o Komenském má kolem stovky bibliografických vstupů.<sup>557</sup> *Labyrintu* se sice jako samostatnému tématu nevěnoval, pojednání o knize je nicméně součástí Komenského životopisu z roku 1892.<sup>558</sup> *Labyrint* zde místy hraje roli jakéhosi „průvodce“, protože Kvačala provazuje některé pasáže z *Labyrintu* s událostmi v Komenského životě.<sup>559</sup> K *Labyrintu* cituje hlavně informace, známé již z dedikace Žerotínovi a z Komenského předmluvy k čtenáři. Jako hlavní inspirační zdroj uvádí Kvačala spisy J. V. Andreae. Dále zde má podrobné převyprávění obsahu knihy podle jednotlivých kapitol včetně ukázky z kapitoly XXXII. přeložené do němčiny,<sup>560</sup> k níž konstatuje, že poskytuje pouze malý náhled na vynikající jazykovou úroveň díla, jež je třeba považovat za „Meisterwerk ersten Ranges“.<sup>561</sup>

### 5.15 *Labyrint pro učitele (J. Šmaha)*

K labyrintologii přispěl také středoškolský pedagog v Rychnově nad Kněžnou a Rakovníku, znalec, vydavatel a překladatel Komenského díla Josef Šmaha (1843-1922), který jako spolupracovník *Stručného slovníku pedagogického* vypracoval obsáhlé heslo *Labyrint světa a ráj srdce Komenského* (1893).<sup>562</sup> I o něm je třeba učinit alespoň stručnou poznámku, abychom pochopili postupnou genezi některých labyrintologických témat. Jeho stať, pokud je mi známo, se jako vůbec první pokouší stanovit a vypsát textové rozdíly mezi rukopisem (1623) a prvním

---

<sup>556</sup> Souhrnně viz např. MÁTEJ, Jozef. *Ján Kvačala. Život a dielo*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo: Bratislava, 1962.

<sup>557</sup> Zíbrt (1912).

<sup>558</sup> Kvačala (1892), zejm. s. 61-75.

<sup>559</sup> Tamt., s. 20, viz též kapitola 2.3 této práce.

<sup>560</sup> Tamt., s. 62-73.

<sup>561</sup> Tamt., s. 73.

<sup>562</sup> KLIKA, Josef a Josef SOKOL. *Stručný slovník paedagogický: abecední soubor nejdůležitějších nauk (...) se zřetelem k učitelstvu škol obecných a měšťanských*. Praha: Odbor literárně-paedagogický při Ústředním spolku jednot učit. v Čechách, 1895. K *Labyrintu* s. 756-765.

(1631) a druhým (1663) vydáním.<sup>563</sup> U Šmahy také jako u prvního nalézám vysvětlení přídavku amsterodamského vydání poukazem na biografické skutečnosti (mořeplavba z kapitoly IX.).<sup>564</sup> Šmaha líčí dosti obšírně obsah díla,<sup>565</sup> po němž následuje hodnocení víceméně převzaté z již zmiňované Bílého druhé předmluvy, a to včetně ocitování dvou inspiračních spisů Andreae.<sup>566</sup> Šmaha soudí, že použít cizí osnovu není pro spisovatele ničím nelegitimním a že se tak děje v dějinách literatury zhusta a opakovaně.<sup>567</sup> Narážíme zde také na mylný názor, převzatý též z Bílého, že na estetickou hodnotu *Labyrintu* upozornil teprve Palacký a dřívější doba oceňovala pouze jeho náboženský obsah, přičemž po tomto tvrzení ovšem následuje soupis autorů, kteří se k *Labyrintu* vyjádřili před Palackým a u nichž hraje prim právě hodnocení jazykově-estetické.<sup>568</sup> To je dle mého soudu dáno opět určitým rozporem uvnitř dobového diskurzu: na jedné straně je doba hrda na to, že se může k *Labyrintu* konečně otevřeně hlásit jako k symbolu slavné národní minulosti, ale při bližší četbě s překvapením zjišťuje, že myšlenkový obzor knihy už je jí zcela cizí a nedokáže ji už chápat jinak než jako „krásné dílo“: toto zjištění pak anachronicky projektuje i do minulosti.

Šmahova stať přetiskuje faksimile původní perokresby města (nejspíš Komenského) připojené k rukopisu (1623), která se měla poprvé objevit téhož roku v časopisu *Česká škola*. Z hlediska „utopického“ žánru řadí *Labyrint* k dílům jako Platónova *Ústava* (5. stol. BC), Morova *Utopie* (1516), Doniovy *Mondi celesti, terrestri et infernali* (1552), Campanellova *Civitas solis* (1620) a konečně i Andreaeova *Reipublicae Christianopolitanae descriptio* (1619). Výslovně si ovšem všímá rozdílů mezi nimi a *Labyrintem* – oněm jde o nápravu stavu společnosti jejím přebudováním, Komenskému o nápravu společnosti skrze návrat jednotlivce do „ráje srdce“.<sup>569</sup> Další poznámka má cenu hlavně z hlediska dějin labyrintologie: Šmaha cituje překladatele Komenského pedagogických spisů do němčiny Eugena Pappenheima (1871)<sup>570</sup> jako původce myšlenky, že v *Labyrintu* už se nachází víceméně hotový a zralý Komenský, který bude pak jen

---

<sup>563</sup> Tím se nechce říct, že by si před Šmahou těchto rozdílů nikdo nevšiml, ale Šmaha je učinil explicitním předmětem svého výzkumu.

<sup>564</sup> Šmaha (1893), s. 758.

<sup>565</sup> Tamt., s. 758-762.

<sup>566</sup> Souček k tomu uvádí, že Šmahovo heslo bylo redakčně upraveno zřejmě J. Klikou, který citoval některé skutečnosti podle Bílého. Souček (1924), s. 41.

<sup>567</sup> Šmaha (1893), s. 763.

<sup>568</sup> Tamt., s. 763.

<sup>569</sup> Tamt., s. 764-765.

<sup>570</sup> PAPPENHEIM, Eugen. *Johann Amos Comenius. Bearbeitet und zu dessen 300stem Geburtstage herausgegeben von Dr. Eugen Pappenheim*. I. Teil (...). Langensalza: Schulbuchhandlung von F. G. L. Gressler, 1892.

provádět zde vytčené zásady po celý svůj život, dokladem čehož mu je „nápadná“ podobnost spisu *Unum necessarium* (1668) s *Labyrintem*.<sup>571</sup> Můžeme v tom spatřovat jakýsi předvoj diskuse o kontinuitě Komenského myšlení, která bude zaměstnávat zejména badatele v druhé polovině století následujícího.<sup>572</sup> Šmaha na konci hesla upozorňuje na další své chystané práce o *Labyrintu*, k jejich vydání ovšem zřejmě nikdy nedošlo,<sup>573</sup> protože později téhož roku vyšla velká studie Novákova, o níž bude řeč v další kapitole.

### 5.16 Komenský jako pozorný čtenář spisů Andreae (J. V. Novák)

Uvedli jsme, že Zoubkova nenadálým úmrtím přerušeno komeniologické dílo se ujal literární historik, rodák z královéhradeckého kraje (Račice nad Trotinou) Jan Václav Novák (1853-1920), který se kromě komeniologie zapsal nesmazatelně i do labyrintologie, a to především svou dodnes citovanou studií *Labyrint světa a ráj srdce J. A. Komenského a jeho vzory* (1895).<sup>574</sup> Podnět k ní vzešel při dokončování Zoubkova životopisu. Při té příležitosti obdržel Novák od spolku Svatobor subvenci na studijní cestu do Lipska, kde mohl v ústřední pedagogické knihovně probádat zejména spisy Komenského předchůdců Johanna Valentina Andreae a Johanna Heinricha Alsteda.<sup>575</sup> Studijní cesta měla jasný cíl, a to především vyjasnění výše uvedené diskuse o návaznosti *Labyrintu* na díla Andreae. Novák své pojednání začíná právě touto ožehavou otázkou. Na začátku předestírá, že Komenský se svými literárními vzory nikdy netajil, ale naopak je většinou uvádí. Proč tak nečiní i ve spisech teologických a vzdělávacích (tak např. v *Labyrintu*), je podle Nováka nabíledni: byly určené pro širokou čtenářskou obec a nikoli učené publikum. Hned poté uvádí čtenáře do podstaty diskuse, cituje výše uvedenou Criegernovu knihu a shledává české autory, kteří s Criegernem polemizovali (kromě Zoubka uvádí zejména Bílého a Šmaha, jejichž vzájemnou závislost jsme naznačili výše).<sup>576</sup>

K podepření tvrzení o závislosti velkých myslitelů na starších předlohách Novák uvádí řadu příkladů utopických děl: ideální stát z Platónovy *Ústavy*, který čerpal mnohé z Lykurgovy

---

<sup>571</sup> Šmaha (1893), s. 766.

<sup>572</sup> Krátce se o ní zmiňujeme v kapitole 6.14 této práce.

<sup>573</sup> Jiné Šmahovy studie k *Labyrintu* jsem nenašel, stejně uvádí i Souček (1924), s. 41.

<sup>574</sup> NOVÁK, Jan Václav. „Labyrint světa a ráj srdce J. A. Komenského a jeho vzory.“ *Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1895, 69(1-3), s. 56-70, 180/190-211 (zde strany v originále špatně číslovány!), 452-466.

<sup>575</sup> Novák (1895), s. 56, pozn. 1.

<sup>576</sup> Viz kapitola 5.13 této práce.



ústavy spartské,<sup>577</sup> inspiroval Morovu *Utopii*,<sup>578</sup> z níž zas čerpal Tomáš Campanella při skládání *Slunečního státu*,<sup>579</sup> s nímž měl možnost se zprostředkovaně seznámit Johannes Valentin Andreae (1586-1654), přímý předchůdce a vzor Komenského *Labyrintu*.<sup>580</sup> Novák dále podává Andreaeovy základní biografické údaje<sup>581</sup> a vykládá poměrně podrobně obsahy jeho jednotlivých spisů, zejména pak těch, které Komenskému sloužily za vzor při skládání *Labyrintu*.

Byl to především spis *Peregrini in patria errores* (Bloudění poutníka po vlasti, 1618). Hlavní postavou je zde poutník, který se vydává na cestu, aby si našel vůdce a vzor pro život. Na začátku svého putování potkává ženu *Caro* (= tělo), která mu jako průvodce doporučuje ošuntělého starce s alegorickým jménem *Impetus* (= lpění na zavedených zvyklostech). Poutník na cestu dostává uzdu. Při putování prochází mnohými epizodami, které nás upomínají na Komenského *Labyrint*: vyskytuje se zde obluda Fortuna, rovněž bohyně nasazující si škrabošku, podzemní místnost plná obrazů labyrintů, vypsání nesmyslnosti různých stavů, brýle nazírání věcí jinou barvou, kritika stavu učených, alegorické líčení různých filozofických směrů, návštěva stavu hodovníků ad. Na konci se poutníkovi dostává Božího poučení.<sup>582</sup>

Tento spis Andreae doplnil dvěma přídávky: *Civis christianus sive peregrini quondam errantis restitutiones* (Křesťanský občan aneb Navrácení poutníka kdys bloudivšího, vydáno též pod názvem *Descriptio civis vere christiani*) a *De christiani Cosmoxeni genitura iudicium* (oba vyšly 1619). První spisek je založen na motivech upomínajících na *Ráj srdce*: poutník, kterému Satan hrozí zahubením, se Boží milostí vrací domů, odkud vyšel. Podobně jako poutník v *Labyrintu* za sebou uslyší hlas („Navrať se!“), přičemž objeví místnůstku s poškozenými obrazy ctností a polámaný stroj, které se napravují působením božského světla. Potkává zde Krista, jemuž se cele odevzdává. Následuje vypsání stavu pravých křesťanů – křesťan žije jen Bohu a světa se nebojí, jemu neustupuje a ničemu světskému se neklaní. Druhý spis *Cosmoxenus* je především vypsáním způsobů člověka, který žije jen pro Boha a světu je mrtev.<sup>583</sup>

---

<sup>577</sup> Novák (1895), s. 58-60.

<sup>578</sup> Tamt., s. 61-65.

<sup>579</sup> Tamt., s. 66-70.

<sup>580</sup> Tamt., s. 70.

<sup>581</sup> Tamt., s. 180-181.

<sup>582</sup> Tamt., s. 181-185.

<sup>583</sup> Tamt., s. 185-190.

Napodobením Campanellova *Slunečního státu* vznikl Andreaeův spis *Reipublicae Christianopolitanae descriptio* (1619), který věnoval luterskému teologovi a spisovateli Johannu Arndtovi. Zde je hlavní postavou opět poutník, který ztroskotá a nachází utopické město. U vstupu nejprve musí složit zkoušku, k obhlídce města pak dostává průvodce. Město je alegorickým popisem dokonalé křesťanské obce, jejíž hlavou je Kristus, a autor je porovnává s dobovým stavem společnosti. Novák však soudí, že oproti Morovi a Campanellovi nejde Andreaeovi o nápravu všelidskou, ale pouze o napravení německé evangelické křesťanské obce.<sup>584</sup> Dalšími Andreaeovými díly, z nichž dle Novákova názoru Komenský mohl čerpat inspiraci pro *Labyrint*, je *Menippus sive dialogorum satyricorum centuria, inanitatum nostratium speculum* (1618), sto krátkých rozmluv, které odhalují různé slabosti lidské společnosti, dále podobně zaměřené *Mythologiae Christianae sive virtutum et vitiorum vitae humanae imaginum libris tres*, obsahující tři sta satirických črt lidských slabostí, a konečně spis *Turbo sive frustra per omne divagans ingenium*, popisující pouť mladého člověka po různých školách, jež Andreaeovi slouží k provedení kritiky rozličných aspektů vzdělávání.<sup>585</sup>

Andreae je považován také za původce či jednoho z původců dobové fámy o rosikrucíánech, údajném bratrstvu rozptýleném po různých zemích, které nakumulovalo neuvěřitelné znalosti a schopnosti a tajně pracuje na nápravě světa, a anonymního autora či spoluautora třech tzv. rosikrucíánských manifestů, publikovaných po roce 1614.<sup>586</sup> Tyto spisy se těšily ve své době velké oblibě a dosáhly enormního vlivu, historička Frances Yatesová mluví v této souvislosti s „předosvícenským“ 17. stoletím jako o „rosikrucíánském osvícenství“.<sup>587</sup> Na domnělou existenci bratrstva a rozruch, který fáma způsobila mezi učenici celé Evropy, koneckonců reflektuje i Komenský v *Labyrintu* (kapitola XIII.), kde vyjadřuje především pregnantní názor, že pokud takové bratrstvo skutečně existuje, mělo by vystoupit veřejně a výsledky své práce sdílet se všemi, tak aby lidstvo skutečně mohlo dojít k nápravě. Mezi další „rosikrucíánské“ texty Andreae patří *Turris Babel sive Judiciorum de Fraternitate Rosaceae Crucis Chaos*

---

<sup>584</sup> Tamt., s. 190. Podobné téma Novák objevil také v Andreaeově německé básni *Christenburg* (1615).

<sup>585</sup> Pro kritickou edici spisů J. V. Andreae srov. ANDREAE, Johann Valentin. *Gesammelte Schriften*. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1994-, v níž dosud vyšly či mají vyjít všechny v této práci zmiňované spisy: *Peregrini in patria errores* (sv. 11, 2020), *Civis christianus* (sv. 12, 2022), *De christiani Cosmoxeni genitura iudicium* (sv. 2, 1996), *Reipublicae Christianopolitanae descriptio* (sv. 14, 2017), *Menippus* (sv. 9,1-2, v edičním plánu 2025), *Mythologiae Christianae* (sv. 10, 1-3, v přípravě), *Turbo* (sv. 8, 2018), rosikrucíánské spisy (sv. 3, 2010), *Turris Babel* (sv. 13, v přípravě).

<sup>586</sup> K bibliografii manifestů podrobně viz YATES, Francis. *The Rosicrucian Enlightenment*. London and New York: Routledge, 1972. s. 294-297.

<sup>587</sup> Yates (1972).

(1619),<sup>588</sup> vzpomínaný také Novákem.<sup>589</sup> Tvoří jej pětadvacet rozmluv, v nichž různí učenci podávají svůj úsudek (pozitivní, ale i negativní) o údajném bratrstvu.

Ve druhé části studie se Novák věnuje přímo *Labyrintu*. Všímá si jeho rozdělení na dvě nestejně dlouhé části.<sup>590</sup> Původ obrazu labyrintu u Komenského odvozuje z antické báje, ovšem s křesťanským přeznačením: králem Minoem, stavitelem bájného labyrintu, je dle Nováka sám Bůh, který, „aby nás (...) pokáral, přestrojil nám svět v labyrint“, v němž nelze dojít skutečného štěstí – to se podaří jen tomu, kdo z labyrintu vyvázne a připojí se k jeho Stvořiteli. Novák dále upozorňuje, že svět je v *Labyrintu světa* odmítnut jakožto *celek* i ve všech svých jednotlivostech. Věcně správný postřeh ovšem nedokáže zdůvodnit jinak, než v souladu s filozoficky-pozitivním hlediskem své doby – činí tak jednak poukazem na neutěšené poměry Komenského epochy (argument historizující, z vnějších podmínek), jednak Komenského pochmurným životním názorem v době, kdy dílo sepisoval (argument psychologizující, z vnitřních pohnutek). Obdobné argumentace se ve sledovaném období vracejí opakovaně, za jejich omezený horizont se koneckonců podaří nahlédnout až se změnou pohledu v druhé polovině 30. let 10. stol.<sup>591</sup> Novák však přece jen typické dobové interpretace částečně překračuje tvrzením, že dílo není výhradně produktem krize a z ní pramenícího pesimismu. Velký díl atmosféry *Labyrintu* („výhost světu“, přimknutí se k Bohu) připisuje na vrub staré tradici bratrské, zejména její tuhé kázně, skrze níž se měl uskutečnit mravní ideál Božího království na zemi a které se Komenský podroboval odmalička a zůstal jí věrný po celý život.<sup>592</sup> Obraz Jednoty jako nového Božího lidu usilujícího o dokonalost a nezávislost na „labyrintu světa“ měl mít své důsledky i v praktické každodenní morálce: ideální člen Jednoty nezastával žádné světské úřady, bydlel raději na venkově než ve městě, nesloužil v armádě za žold, nepřisahal při soudech, jeho děti vyrůstaly především mezi jinými dětmi bratrskými, dával přednost životu rozjímavému a tichému, pocházel spíše z nižších sociálních vrstev drobných rolníků a řemeslníků a těšil se ochraně a přízni svého pána, jemuž oplácel loajalitou a vděčností. Ačkoli Augustova reforma, provedená ke konci 16. století, tato pravidla v některých ohledech

---

<sup>588</sup> ANDREAE, Johann Valentin. *Turrus Babel sive Judiciorum de Fraternitate Rosaceae Crucis Chaos* (1619). Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=-t9jAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PA1#v=onepage&q&f=false>

<sup>589</sup> Andreaeovo autorství rosikruciánských manifestů ovšem Novák nijak nezmiňuje a na tuto část Andreaeova díla v souvislosti s *Labyrintem* (kromě *Turrus Babel*) nereflektuje.

<sup>590</sup> Novák (1895), s. 191.

<sup>591</sup> Srov. kapitola 6 této práce.

<sup>592</sup> Novák (1895), s. 192.

značně rozvolnila a sblížila tak Jednotu s německou reformací, obecný étos církve i nadále prodlíval u ideálů, vytčených Chelčickým, Řehořem Krajčím a Lukášem Pražským.<sup>593</sup>

Život Komenského do sepsání *Labyrintu*, jak jej Novák ve své studii podává, vesměs rekapituluje skutečnosti již známé. Za pozornost snad stojí, že Novák přebírá přímočarý názor Zoubkův, podle něž je Komenského duch již od raných studijních let „tak vymezen, tak vyznačen, že přeměny jeho mění toliko formu, ale nikoli podstatu jeho bytosti duševní“.<sup>594</sup> To je pojetí, s nímž bude později plodně polemizovat opět např. Patočka.<sup>595</sup> Počátek četby Andreaevých spisů umísťuje Novák do Komenského fulneckého období, příchod do Brandýsa datuje na konci roku 1622.<sup>596</sup>

Novák rozvíjí také téma „*Labyrint* jako životopis“. Autobiografická je dle Nováka prakticky celá kapitola I. a Komenský zde věrně popisuje své tehdejší životní rozpoložení. Dva Poutníkoví průvodci jsou personifikacemi vlastností, které Komenský shledává sám u sebe (zvědavost a těkavost mysli – přebírané a zděděné názory, zvyky). V kapitole o manželství (VIII.) rozpoznává Novák jednak alegoricky popsanou tragédii ztráty manželky a dětí, jednak situaci, v níž Komenský jako kazatel nabádal rodiče ke správné výchově dětí, ale dostalo se mu jen nevděku. Vlastním zážitkem Komenského je pasáž s mořeplavbou z kapitoly IX. Autobiografické je také vypsání stavu učených: dialektika, hudba a astronomie patřily mezi Komenského zájmy, jeho vztah k matematice je zde rovněž vylíčen autenticky (z matematiky „skoro závrať by ho popadla“, kap. XI.,8).<sup>597</sup> V kapitole o křesťanství (XVIII.) rozeznává pravou církev (dle Nováka jde pochopitelně o Jednotu), ale mine ji, a stane se duchovním, ovšem ani v této roli se mu příliš nelíbí a nedojde uznání. V kapitole o vrchnostech (XIX.) se alegoricky popisuje korunovace Friedricha Falckého, jež Komenský také podpořil, a dále události bělohorské, vítězství Ferdinanda Habsburského, staroměstská poprava, pronásledování nekatolíků a Komenského vlastní útěk z Fulneku. Novák v souvislosti s Bílou Horou chápe i autobiografickou zmínku z konce kapitoly (XXII.), osobně mám však za to, že interpretace této pasáže je víceznačná a může se vztahovat na větší množství událostí z Komenského života. Vlastní zkušenosti Komenského lze přičítat i účast na veselé pitce (XXV.). V poslední

---

<sup>593</sup> Tamt., s. 194.

<sup>594</sup> Tamt.

<sup>595</sup> K tomu nejvýrazněji např. Patočka (2011), s. 42.

<sup>596</sup> Tamt., s. 196.

<sup>597</sup> Tamt., s. 197.

dramatické kapitole XXXVI. Novák rozpoznává také vlastní Komenského zkušenost blízké smrti, kdy se jeho úzkost částečně rozptýlila až četbou Písma, jak vyznává v *Truchlivém*.<sup>598</sup>

Pokud jde o pohnutky vnitřní, atmosféru spisu připisuje Novák Komenského příklonu k mysticismu, který má podle něj dva kořeny. První souvisí s vírou Jednoty, prodchnutou zjitřeným chiliastickým očekáváním brzké zkázy světa ve smyslu biblické apokalypsy. Téma je vlastní všem velkým osobnostem Jednoty Chelčickému, Řehořovi i Lukášovi, přičemž zejména Lukáš Pražský aplikuje biblická proroctví i na přítomné poměry. Druhým je Komenského celková duševní sklíčenost způsobená prožitým utrpením.<sup>599</sup> Novák přitom klade důraz právě na Komenského bratrské kořeny, zejména proto, aby ukázal, že *Labyrint* může být sice inspirován látkami a motivy z Andreaeových spisů, ale že „celá mystická část bezútěšnosti všeho světa je rázovitě bratrská“.<sup>600</sup> Novák na podporu této teze snáší několik důkazů.<sup>601</sup> Děj *Labyrintu světa* je umístěn do hlučného a rušného města – protikladu ideálu bratrského života v tichosti a ústraní. V souladu s bratrskou prostotou a skromností v odívání je také kritika záliby v okázalých a necudných krojích (VII.,2), podobně se bratrské morálce protivily i způsoby světské dvornosti a etikety běžného společenského styku (VII.,3), výstřednost v kultuře bydlení a nemírnost ve stravování (IX.,7). Poutník vidí ve všem lidském počínání malichernost, protože odvádí od jediného podstatného – péče o duši a jejího spasení. Optikou tohoto základního životního naladění pak nahlíží všechno ostatní: bohatství je mu jen přítěží a okovem (XXIV.), rozkošnictví marností (XXV.), privilegia vysoce postavených nejistá a pomíjivá (XXVI.), ani dobrá pověst mezi lidmi nic trvalého nezakládá, historie často uchovává nepravdu (XXVII.), stav vojenský je v souladu s bratrským pacifismem viděn jen jako zdroj násilí a krutosti, vedení válek vypovídá o barbarství jejich iniciátorů (XX.),<sup>602</sup> atd.

Ve třetí části studie se Novák zabývá rozborem závislosti *Labyrintu* na Andreaeových předlohách. Na tomto místě podáme pouze vybrané momenty této komparace, které v kontextu naší práce mají posloužit především jako ilustrace, nutná k lepšímu pochopení dobové diskuse nastíněné výše. Celková osnova *Labyrintu* podle Nováka vznikla spojením dvou Andreaeových spisů: *Peregrinus* posloužil jako vzor pro *Labyrint světa*, *Civis* pro *Ráj srdce*.<sup>603</sup> Komenský

---

<sup>598</sup> Tamt., s. 199.

<sup>599</sup> Tamt.

<sup>600</sup> Tamt., s. 199.

<sup>601</sup> Tamt., s. 200-208.

<sup>602</sup> Tamt., s. 202

<sup>603</sup> Tamt., s. 453.

však čerpal v jednotlivostech inspiraci i v dalších Andreaevých dílech, což dle Nováka svědčí o tom, že je všechny pilně prostudoval.<sup>604</sup> Podobnosti vykazuje kapitola O příčinách v svět putování (I.) s první kapitolou *Peregrina*, příčiny se ovšem u obou autorů liší: Poutník hledá *summum bonum*, Peregrinus hledá průvodce, vzor hodný následování.<sup>605</sup> Poutník i Peregrinus sice průvodce dostanou, nikoli však podle svých představ. U Poutníka jsou to Všeživé a Mámení, u Peregrina Caro a Impetus. Andreaev Impetus vnitřní charakteristikou připomíná Komenského Mámení, ale Všeživé je výlučně duševním majetkem Komenského (Caro je oproti tomu ženská postava nesoucí spíš mateřské rysy). Motiv nasazené uzdy nalzáme u Andreae i Komenského, ale pouze Komenského Poutník dostává také brýle, které mu nedoléhají, takže marnost světa může vidět od začátku. Poutník také hned zpočátku shlédne celé město a jeho půdorys a může si tak o něm učinit určitou předběžnou představu, zatímco Peregrinus seznává teprve na samém konci, že chodil celou dobu v kruhu.<sup>606</sup> Komenského svět nese podle Nováka spíš rysy podobné městu z Andreaevy *Christianopole*. U vstupu do města se Poutník setkává s Osudem, který určuje losem povolání, podobně Peregrinus na začátku putování potkává ohybnou obludu Fortunu, která kolem sebe rozhazuje lístky se sudbami. Po vstupu do města se Poutník dostane na náměstí, kde hned pochopí marnost všeho lidského počínání, Peregrinovi se však podobného poznání dostane až ke konci příběhu.<sup>607</sup> Poutník následně přehlíží stav manželský, v Peregrinovi jde spíš o stav milenecký – o manželství se vyjadřuje více v *Civis*. Poutníkova obhlídka stavu řemeslníků má svou paralelu v Peregrinově návštěvě obří dílny, oba se poměrně shodují v hodnocení marnosti, těžkosti a nesmyslnosti tohoto stavu. Vstupní zkouška, kterou musí Poutník absolvovat před připuštěním do stavu učených, má možná svůj pendant ve zkoušce, jíž musí absolvovat cizinec před vstupem do města *Christianopolis*. U Komenského i Andreae se vyskytuje alegoricko-satirické líčení knihovny.<sup>608</sup> Neblahou náchyllost učenců ke sporům z X. kapitoly *Labyrintu* obdobně popisuje Andreae v *Peregrinu* i *Menippovi* (hostina filozofů zde končí rvačkou). Pobyt poutníka mezi filozofy je převzat z *Mythologie*, zastavení mezi gramatiky zase z Andraevova pedagogického díla *Theophilus*, kritika rétoriky je z *Menippa*. Brýle dialektiky z *Labyrintu* se obdobně vyskytují v *Mythologii* včetně tvrzení, že bez matematiky a fyziky nepomohou.<sup>609</sup> Poutník i Peregrinus zkoumají také astrologii, paralely lze najít i u historie a etiky. Komenského kapitola

---

<sup>604</sup> Tamt., s. 461.

<sup>605</sup> Tamt., s. 453.

<sup>606</sup> Tamt., s. 454.

<sup>607</sup> Tamt., s. 455.

<sup>608</sup> Tamt., s. 456.

<sup>609</sup> Tamt., s. 457.

o rosikrucianech má přirozeně za základ Andreaem vybudovanou fámou. Poutník i Peregrinus pozorují různá náboženství včetně křesťanství, oba těžce nesou vzájemné pŕtky mezi křesťany, a to i o Písmo.<sup>610</sup> Oba spatřují nepravosti u stavu vrchností, oba vidí otáčející se kola Fortuny, na něž lidé nastupují a zase padají, oba přirovnávají bohatství k okovům.<sup>611</sup> Poutník se na konci svého putování labyrintem dostává na hrad královny světa Moudrosti, obdobně Peregrinus přichází do říše Satana, který jej posílá ke královně, aby se od ní poučil o běhu světa – ani jednoho z nich to však neuspokojí. Peregrinus nakonec pravé poučení dostává od Boha, podobnou úlohu hraje dle Nováka v *Labyrintu Šalamoun*.<sup>612</sup> Srovnání *Ráje srdce* se Novák věnuje velmi zběžně.<sup>613</sup> I v této části konstatuje četné analogie, jejich průkaznost je ovšem podle něj kolísavá, protože oba pisatelé těžili z látky poskytované Písmem a všeobecnou církevní tradicí.<sup>614</sup> V *Ráji srdce* jde především o načrtnutí kontrapunktu k *Labyrintu světa*, nikoli o vylíčení ideálního státu jako u Platóna, Mora či Campanelly. Pokud má *Ráj srdce* přece nějakou utopickou ambici, jedná se spíš o vypsání křesťanské obce dle nejvyšších ideálů bratrských.<sup>615</sup> Kromě Andreae mohl dle Nováka Komenský čerpat ještě z výše uvedeného Campanelly, v biblickém materiálu pak především ze Zjevení sv. Jana.<sup>616</sup>

Novák připojuje hodnocení, že i přes četné shody mezi oběma autory lze vysledovat také podstatné rozdíly. U Andreae konstatuje absenci pevnější osnovy, která by celé dílo provázala a dala tak dílčím epizodám jednotný ráz. Některé epizody podle Nováka působí nedotaženě a nedomyšleně, připomínají spíš letmo načrtnuté skici, mnoho je ponecháno na čtenářově důvtipu a představivosti, takže Peregrinus bloudí světem – a s ním i čtenář příběhem. Konečné poučení, kterého se Peregrinovi dostává, charakterizuje Novák jako příliš povrchní. Oproti tomu *Labyrint* má dle Nováka jasný plán, podepřený doprovodnou kresbou, takže se v něm lze snadno orientovat.<sup>617</sup> Zatímco Andreaeovo dílo bylo určeno primárně učencům, Komenský svůj vzor daleko předstihl životností a transparentností alegorie a realistickým vymalováním jednotlivých obrazů, z čehož Novák usuzuje na Komenského bystrý pozorovatelský talent. Rozdíly vysvětluje také odlišnou konfesní příslušností: Andreaeova abstrakce poukazuje k niternosti luterství, Komenského živost naopak k účinnému a praktickému křesťanství

---

<sup>610</sup> Tamt., s. 458.

<sup>611</sup> Tamt., s. 259.

<sup>612</sup> Tamt., s. 460.

<sup>613</sup> Tamt., s. 463-465.

<sup>614</sup> Tamt., s. 465.

<sup>615</sup> Tamt., s. 210.

<sup>616</sup> Tamt., s. 466.

<sup>617</sup> Tamt., s. 461.

v podání Jednoty.<sup>618</sup> Novák konečně uzavírá, že *Labyrint* je „při všem napodobení vzoru přece jen vlastním dílem Komenského“.<sup>619</sup> Jeho originalita nespočívá v nalezení nějaké nové myšlenky, která je vlastně prastará a ani u Andreae není zcela původní, ale v jejím uměleckém zpracování a geniální adaptaci vzorových děl.

Jaký obrázek *Labyrintu* tedy Novák vlastně nabízí? Jeho hlavní motivaci v kontextu dobové diskuse rozumíme: šlo o obhajobu ikonického díla našeho národního velikána před nařčením z plagiátorství. Obhajoba je však rozpačitá. Zatímco komparativní část, která hovoří v zásadě v neprospěch *Labyrintu*, je bohatě erudovaná a dokladovaná desítkami shodných míst a analogií, samotná apologie proti této mohutné síle působí spíš jako úhybný manévr. Novák sice tvrdí, že i Andreae zpracovával starší látku, ale uvedený rozbor utopií (Platón, More, Campanella) vlastně nijak nesouvisí s těmi jeho díly, která inspirovala *Labyrint* (kromě *Christianopole*, jež však byla inspiračním zdrojem pouze okrajovým), a hlavní argument proto vyznívá nepřesvědčivě. Novák by musel sáhnout k literárním vzorům úplně jiného druhu a žánru, aby své tvrzení skutečně podložil.<sup>620</sup> Také juxtapozice údajně „zkrhlého“ luterského stylu Andreae a životného, praktického, protože na bratrské víře založeného *Labyrintu*, působí s odstupem času zjednodušujícím dojmem a čteme v ní spíš Novákovo „přání otcem myšlenky“, které opět vyplývá z dobové optiky, s níž se poněkud křečovitě chytá všeho, co by mohl na přelomu 19. a 20. stol. na Jednotě ještě vůbec ocenit, protože náboženský obzor Komenského už Novákově epoše uniká. I z jiných míst Novákovy studie vcelku vysvítá, že Komenský je mu v *Labyrintu* i přese všechn svůj „bystrý pozorovatelský talent“ příliš skeptickým a pesimistickým. Tento „pesimismus“ vykládá buď psychologicky (Komenský byl zkušěn ranami osudu) nebo historizující argumentací (Komenský žil v těžké době), a konečně také z průměrného světonázoru Jednoty (bratrský život se odehrával v siločarách vytýčených základním programem „výhost světa“). Nelze si rovněž nevšimnout, že se do Novákovy studie na některých místech zadními vrátky vkrádá jeho vlastní, filozoficky-pozitivní stanovisko. Nevyhne se tomu, aby z Komenského v *Labyrintu* nečinil jakéhosi pozorovatele a britkého kritika poměrů své doby, předjímajícího snad i leccos z budoucího vývoje moderní vědy (tak např. Novák píše, že Komenský kritizuje „lékařství rostlinné, které se pomocí herbářů

---

<sup>618</sup> Tamt., s. 462

<sup>619</sup> Tamt., s. 463.

<sup>620</sup> Srov. Čyževskyj (2017).



provozovalo, na němž opravdu málo bylo skutečně vědeckého“).<sup>621</sup> V našem hodnocení bychom se však neměli dopouštět stejného faux pas a vytýkat Novákovi to, co patří k intelektuální výzbroji jeho doby jednoduše nemohlo – upozorníme tedy na dva elementy, kterými dobový pohled na *Labyrint* naopak překračuje. Tím prvním je bezesporu na svou dobu zevrubně provedená komparace děl Andreae s *Labyrintem*. Druhým je akcentování skutečnosti, že světonázor, který se v *Labyrintu* předkládá, tkví některými svými kořeny také v bratrské morálce praktického života. Oběma tezemi učinil Novák v bádání o *Labyrintu* zásadní průlom a zasadil se tak na sklonku 19. století o to, aby se dílo mohlo v budoucnosti etablovat jako svébytné výzkumné téma.

Kromě výše pojednané studie Novák přispěl k labyrintologii také dvěma vlastními vydáními *Labyrintu*. První z nich vyšlo v roce 1906 u Otta.<sup>622</sup> Obsahuje Novákovu předmluvu, která je populárním shrnutím hlavních tezí z uvedené studie. Novák zde nechává poprvé v rámci díla vytisknout také Komenského nákres města-labyrintu. Vydání je opatřeno Novákovými autorskými poznámkami, vysvětlujícími některé obtížnější pasáže knihy, a poměrně bohatým slovníčkem cizích či méně známých slov. Druhé Novákovo vydání z roku 1910 (v rámci *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského*)<sup>623</sup> bylo určeno spíš učenému publiku – Novák se vlastně pokusil o první vydání kritické. Hlavní text vychází poměrně netypicky z prvního tiskového vydání (1631) a v poznámkách pod čarou sleduje textové odchylky rukopisu (r.) a amsterodamské verze (A.). Text je opatřen průběžným poznámkovým aparátem, kam Novák umístil jak slovníček cizích slov, tak poznámky věcné, a konečně připojuje také citace paralelních míst ze spisů Andreae. I kritické vydání je opatřeno stručnou Novákovou předmluvou, která opět vychází ze studie z roku 1895. Předmluvy populární a kritické edice se však značně liší co do tónu: zatímco první (1906) ubezpečuje čtenáře zejména o originalitě *Labyrintu* a obsahuje poměrně příkrý odsudek Andreae, druhá (1910) cituje stanovisko Criegernovo, k němuž Novák dodává celkem mírně jen to, že mu „nelze (...) ve všem (...) přisvědčovati“. U Komenského vyzdvihuje opět vlastní osnovu, umělecké zpracování a přizpůsobení převzaté látky vlastní době a poměrům. Předmluva obsahuje též stručné vylíčení

---

<sup>621</sup> Novák (1895), s. 205. K tomu srov. např. Patočkovu tezi: „V epoše Kvačalově, Novákově a jejich současníků se naivně věřilo, že Komenského pedagogické ideje jsou identické s idejemi moderní doby. Komeniologické bádání, a to jak historické, tak i systematické se opíralo o tento zamlčený předpoklad.“ Patočka (1998), s. 7.

<sup>622</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Jan Václav Novák. V Praze: J. Otto, 1906.

<sup>623</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Jan Václav Novák. In KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. V Brně: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 181-328.

Komenského osudů v době sepsání *Labyrintu*, soupis jednotlivých vydání díla do roku 1910 a zmiňuje některé překlady.<sup>624</sup>

Konečně je třeba zmínit i Novákovy drobnější časopisecké příspěvky, které vycházely zejména na stránkách *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft*, *Časopisu Muzea království českého* i jinde. K nejvýznamnějším z hlediska zaměření naší práce patří článek v *Pedagogických rozhledech* nazvaný „O básnické stránce Labyrintu světa Jana Am. Komenského“ (1910).<sup>625</sup> Novák se zde poprvé zamýšlí nad dílem z perspektivy jeho „druhého života“ a vyslovuje názor, že recepcí *Labyrintu* v dalších staletích musela daleko předčít autorova původní očekávání. Jinak zde Novák opět vyzdvihuje hlavně Komenského systematičnost a jasnost, konzistenci filozofického názoru napříč dílem, průzračnost alegorie opřené o vlastní životní zkušenost, díky nimž je i pro současného čtenáře dílo ve větší míře srozumitelným. Všimá si krátkých a stručných přímých řečí a oceňuje jejich „jadrnou“ mluvu, tu ovšem dává do kontrastu s místy, kde Komenský „hromadí slova podobného smyslu na lepší ozřejmění svého předmětu“, čímž se ukazuje, že u Nováka smysl tzv. „slovních řetězců“ zůstal nepochopen. Komenský čerpal dle Nováka hojně z pokladnice lidového jazyka, avšak přesto není vulgárním a zachovává v „lidovosti“ vždy správnou míru.

Řekli jsme, že Novák se ujal komeniologického díla předčasně zesnulého Zoubka, které dokončil a vydal ku příležitosti Komenského oslav roku 1892. Zároveň však sám začal sbírat materiál na nový, obsažnější Komenského životopis. Historie se však opakovala – také Novák zemřel dříve, než dílo stačil dokončit. Učinil tak nakonec komeniolog „druhé generace“ Josef Hendrich (1888-1950), díky němuž Novákův životopis vyšel dvanáct let po jeho smrti, v roce 1932,<sup>626</sup> a stal se tak zároveň jeho posledním labyrintologickým příspěvkem k poznání Komenského osudů v době sepsání rukopisu a pořízení dvou jeho tiskových vydání.<sup>627</sup> V příslušné pasáži najdeme i několikastránkové pojednání o *Labyrintu*. To obsahuje především shrnutí hlavních tezí, vyslovených už jinde, mimo ně však Novák doplňuje zejména další a přiléhavější literární vzory s poutnickou motivikou, které mohl použít pro svá díla i Andreae,

---

<sup>624</sup> Důkladnou recenzi celého XV. svazku *Veškerých spisů* (včetně zde obsaženého Novákova *Labyrintu*) podal Stanislav Souček. SOUČEK, Stanislav. „Literatura“. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1912, 36(1), s. 95-144. O *Labyrintu* zvl. s. 112-118. Viz též kapitola 5.19 této práce.

<sup>625</sup> NOVÁK, Jan Václav. „O básnické stránce Labyrintu světa Jana Am. Komenského“. *Pedagogické rozhledy: věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách*. Praha: Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 04.1910, 23(7), s. 673-677.

<sup>626</sup> Novák-Hendrich (1932).

<sup>627</sup> Novák-Hendrich (1932), zejm. s. 62-129.

a zmiňuje též několik dalších paralel.<sup>628</sup> *Labyrint* hodnotí jednoznačně jako dílo básnické. Na některé Novákovy vývody ohledně *Labyrintu* navázal literární historik Jaroslav Vlček (1860-1930).<sup>629</sup>

### 5.17 Komenský knězem podobojí? (E. K. Zeiner)

Jen jako kuriozitu, která má za cíl ilustrovat vzrušený charakter dobových diskusí, zmíníme také názor na *Labyrint* nalezený u regionálního dějepisce Emanuela Karla Zeinera (1851-1915). Ten ve svém článku *Čeho jsem se o Komenském v „Labyrintu světa“ dočetl?* z roku 1899<sup>630</sup> přišel s teorií, že Komenský zde alegoricky popsal svůj vstup do církve podobojí (kap. XVIII), z níž až později přestoupil k Jednotě. Proti divoké spekulaci, založené na zveličení několika jinotajných detailů, která jinak nemá žádnou oporu v bádání biografickém, se pochopitelně postavila celá řada osobností. Zeiner se k tématu ještě publikačně dvakrát vrátil, nejprve v článku *Komenský – knězem pod obojí*<sup>631</sup> a o pět let později v rubrice „Hovorna“ *Národních listů* notickou *Pravda o Komenském*,<sup>632</sup> kde však pouze opakuje tezi dříve vyslovenou.

### 5.18 Eticky nejrevolučnější kniha české literatury (J. Jakubec, J. Vlček)

V období přelomu 19. a 20. stol. a první čtvrtiny 20. stol. vycházely také velké syntetické práce literárních historiků o české literatuře, které se významným způsobem zasadily o kanonizaci *Labyrintu* v českém písemnictví. Byly to především *Dějiny české literatury* od Jaroslava Vlčka (1860-1930), které vycházely od roku 1892 do 20. let 20. stol., a *Dějiny literatury české* od Jana Jakubce (1862-1936). Jakubcův soud o *Labyrintu* z dnešního hlediska chápeme spíš jako souhrn dobových klišé, víceméně přitakávající průměrnému názoru, který *Labyrint* interpretoval prizmatem symbolického centra. V *Ráji srdce* je Komenský pro Jakubce příliš náboženským, čímž se podle něj básnický účinek oslabuje.<sup>633</sup> Spokojen není ale ani

<sup>628</sup> Novák-Hendrich (1932), s. 78. Novák uvádí, že tyto paralely doplnil dle Součka, viz kapitola 5.19 této práce.

<sup>629</sup> Jako víceméně zhuštěné podání Novákovy studie působí např. Vlčkův komentář k *Labyrintu* ve *Stručných dějinách literatury české*. VLČEK, Jaroslav a Václav ERTL. *Stručné dějiny literatury české, Díl 2: Doba střední*. V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1909, s. 130-131; VLČEK, Jaroslav et al. *Dějiny české literatury*. Praha: SNKLHU, 1960. sv. 1, s. 528-530; srov. též kapitola 5.18 této práce.

<sup>630</sup> ZEINER, Emanuel Karel. „Čeho jsem se o Komenském v „Labyrintu světa“ dočetl? *Rozhledy: revue umělecká, politická a sociální*. Praha: [s.n.], 1899(20), s. 849.

<sup>631</sup> ZEINER, Emanuel Karel. „Komenský – knězem pod obojí.“ *Rozhledy: revue umělecká, politická a sociální*. Praha: [s.n.], 1899-1900(18), s. 693.

<sup>632</sup> ZEINER, Emanuel Karel. „Pravda o Komenském.“ *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 14.10.1905, 45(283, ranní vydání), s. 9.

<sup>633</sup> JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české: od nejstarších dob až do probuzení politického*. V Praze: Nákladem Jana Laichtera, 1911. sv. 1-2, s. 333-334.

s *Labyrintem světa*, o kterém soudí, že obhlídka jednotlivých stavů má stereotypní průběh, jenž po čase začne čtenáře nudit. Kladné hodnocení směřuje tedy především nepřekvapivě na jazykovou stránku díla (humanistická východiska, ale životnost mluvené řeči, jadrnost, malebnost a „českost“ frází a obrátů, kterým na přítěž jsou některé obraty německé).<sup>634</sup>

Z hlediska labyrintologie je nesporně zajímavější názor Vlčkův, který se neomezuje jen na hledisko jazykové. *Labyrint* je podle něj „eticky vlastně nejrevolučnější kniha české literatury“, protože Komenský zde v určitém „prvokřesťanském spiritualismu“, napájeném asketickými počátky bratrské víry, radikálně odmítá veškeré lidské výdobytky ve prospěch mystického splynutí s Bohem. Ani Byron či Schopenhauer nejdou podle Vlčka v motivu „výhosti světu“ tak daleko jako *Labyrint*,<sup>635</sup> který tak můžeme chápat jako jejich radikálnějšího předchůdce. V tomto smyslu souhlasíme s Urbánkem, že „zdůrazněním etické výjimečnosti díla se Vlček snaží předvést *Labyrint* jako text rezonující s určitou národní tradicí“,<sup>636</sup> již je možno snad vystopovat až k Husově radikálnímu odvolání ke Kristu v otázce vlastního svědomí. V rámci sledovaného období jde nicméně o interpretaci jedinečnou, která se pokouší o kanonizaci *Labyrintu* přece poněkud jinou optikou, která se od průměrného dobového názoru odchyluje.

### **5.19 Kniha, co nudila ve škole (St. Souček)**

Z velkých osobností sledované období symbolicky uzavírá náhodský rodák, bohemista, filolog a literární vědec Stanislav Souček (1870-1935). Po studiích na Karlově univerzitě, kde mezi jeho učiteli nechyběli Masaryk či Gebauer, působil nejprve jako gymnaziální učitel a od roku 1920 jako profesor českého jazyka a literatury na nově založené brněnské univerzitě, kde se později stal děkanem a v první polovině 30. let i rektorem univerzity.<sup>637</sup> Komenského dílem se zabýval celoživotně, důraz přitom kladl na Komenského české spisy, které se snažil uvést jednak do souvislosti s jeho tvorbou latinskou (zejm. pedagogickou a pansofickou), jednak do širší souvislosti staršího českého písemnictví. Souček hájil tezi, že Komenský byl mimo jiné také vynikajícím znalcem a čtenářem svých českých literárních předchůdců a v požadavcích na

---

<sup>634</sup> Jakubec (1911), s. 334.

<sup>635</sup> Kniha původně vyšla 1920, zde cit. podle: VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury, Díl I.* Praha: L. Mazáč, [1940?], s. 676-677.

<sup>636</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 231-232.

<sup>637</sup> K Součkově biografii např. KOPECKÝ, Milan. *Stanislav Souček: 1870-1935.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1991. Zde i kompletní Součkova bibliografie.

český jazyk předešel jungmannovský okruh o dvě století.<sup>638</sup> Souček je v kmenologii znám také jako spoluobjevitel tzv. leningradského souboru Komenského drobnějších rukopisů (čtyř latinských a dvou českých) v první polovině 30. let.<sup>639</sup> Ze Součkových prací věnovaných přímo *Labyrintu* vyniká především syntetická studie *Komenského „Labyrint“ u nás a v cizině* z roku 1924, sepsaná k 300. výročí vzniku rukopisu díla.<sup>640</sup> Přípravné črty k ní najdeme v Součkově recenzi Novákova vydání *Labyrintu*.<sup>641</sup> K dalším významným pracím náleží studie ke starším českým dílům, která mohla *Labyrint* inspirovat (*Dva české praménky Labyrintu*),<sup>642</sup> příspěvek ke genezi údajné „písňe pražských exulantů“, v níž se *Labyrint* ve významné souvislosti zmiňuje,<sup>643</sup> dvě důkladné studie k polskému<sup>644</sup> a německým<sup>645</sup> překladům *Labyrintu* a několik drobnějších statí.<sup>646</sup> Zhodnocení Součkova přínosu pro labyrintologii by se mohlo v budoucnu stát předmětem specializované studie. Na tomto místě konstatujeme jen výmluvnou skutečnost, že zejména Součkovo pojednání z roku 1924, ale i jeho další studie uvedené v poznámkách pod čarou, citujeme průběžně v celé této práci, protože Souček byl vůbec prvním, kdo se začal tématem druhého života *Labyrintu* systematicky zabývat. I když jej dnes můžeme v mnohém doplnit a v některých ohledech s jeho vývody polemizovat, zůstává Souček pro práce podobného typu nedocenitelným. V této kapitole se pozastavíme jen nad těmi aspekty Součkova bádání, jimiž se vymezuje jednak vůči chápání *Labyrintu* jakožto symbolického centra, jednak vůči dosavadnímu bádání.

---

<sup>638</sup> Shrnutí těchto tezí viz Součkova tiskem vydaná nástupní přednáška ke zvolení rektorem: SOUČEK, Stanislav. *Komenský a české písemnictví jeho doby*. Brno: Masarykova universita, 1931.

<sup>639</sup> O objevech souhrnně např. Patočka (1998), s. 7-22. K tomu srov. Součkův článek: SOUČEK, Stanislav. „Nový Komenský“. *Naše věda* 12, 1931. s. 159-176.

<sup>640</sup> Souček (1924).

<sup>641</sup> Souček (1912).

<sup>642</sup> SOUČEK, Stanislav. „Dva české praménky „Labyrintu““. *Listy filologické / Folia philologica*, Roč. 51, Čís. 4/5 (1924), s. 271-280.

<sup>643</sup> SOUČEK, Stanislav. „Domnělá píseň pražských vyhnanců na Slovensko a její slovenské příbuzenstvo“. In *Spisy Filosofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně*. Brno: Filosofická fakulta, 1923.

<sup>644</sup> SOUČEK, Stanislav. „Komenského Labyrint v polském překladě Jan Petrosolina Corvina“. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1911, 35(2), s. 207-229.

<sup>645</sup> SOUČEK, Stanislav. „Německé překlady Komenského Labyrintu světa a ráje srdce“. *Časopis Moravského musea zemského*. Brno: Moravská musejní společnost, 1912, 12(2), s. 226-240.

<sup>646</sup> Tak např. popularizační článek SOUČEK, Stanislav. „Komenského Labyrint“. *Nový lid: list pro vzdělání a mravní obrození lidu*. č. 21. Brno: (s. n.), 1924. s. 33-34; specializovaná studie SOUČEK, Stanislav. „Dva literární soupisy v *Labyrintu* J. A. Komenského“. In ŠESTÁK, Antonín (ed.). *Sborník prací věnovaný památce prof. dr. P. M. Haškovece*. Brno: Kroužek brněnských romanistů při Jednotě českých filologů, 1936. s. 316-327; Součkova recenze Haškovecova článku o „speculích“ (bez názvu), viz *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1916, 40(1-4), s. 298-199.

Zatímco labyrintologie se dosud soustředila především na spor o originalitu díla a jeho komparaci s Komenského literárním vzorem J. V. Andreae, Souček se rozhodl systematicky sledovat jinou linii, vedoucí k potenciálním českým literárním předlohám Komenského. Navázal při tom na dílčí výsledky dvou dalších badatelů: literárního historika Prokopa Miroslava Haškovce (1876-1935), který ve své často citované studii poukázal na souvislost *Labyrintu* s žánrem tzv. speculí,<sup>647</sup> a kněze, spisovatele a bibliotekáře knihovny Strahovského kláštera Cyrila Antonína Straky (1868-1927), jenž v jednom ze svých článků letmo zmínil podobnost *Labyrintu* se spisem *Duchovní město* Václava Porcia Vodňanského.<sup>648</sup> Tématu Souček věnoval samostatné pojednání *Dva české praménky „Labyrintu“*.<sup>649</sup> Komparace s *Labyrintem* se týká dvou starších českých spisů: *Theatrum mundi minoris. Široký plac neb zrcadlo světa, tj. živý kontrfekt nesčíslných bíd všeho lidského pokolení v tomto světě rytířujícího, z latinského jazyka na český přeložený a vůbec vydáný 1605* Nathanaela Vodňanského z Uračova<sup>650</sup> a *Duchovní město jménem Rozkoš duše* Václava Porcia Vodňanského.<sup>651</sup> První spis *Široký plac* podle Součka Komenský mohl znát a částečně jako předlohu *Labyrintu* i užít, což dokládá některými specifickými detaily, které ve stejné podobě nelze nalézt ve spisech Andreae: (1) motiv početí, narození a dětství, (2) vypsání bídy jednotlivých stavů, přičemž manželství je v *Labyrintu* i *Širokém placu* považováno za zvláštní stav, (3) podobné motivy užit ve stavu formanském (létají jako ptáci, sem a tam) a vojenském (vojáci prodávají svou „kůži“), (4) naříkání na skutečnost, že neřesti se kryjí eufemickými jmény, (5) *Labyrint* i *Široký plac* parafrázuje stejný citát z Kazatele, (6) Poutník v *Labyrintu* nejprve shlíží na svět z vysoké věže (nad branou rozchodu), *Široký plac* uvádí totéž ve formě přání.<sup>652</sup> Poslední motiv spojuje *Labyrint* také s druhým uvažovaným spisem *Duchovní město*. Podobnost Souček konstatuje v jeho uspořádání – *Duchovní město* je podobně strukturované

---

<sup>647</sup> HAŠKOVEC, Prokop Miroslav. „Některá temata literatur západních v českém písemnictví. I. Specula.“ *Listy filologické* 43, 1916, 2. s. 112–121, 252–263.

<sup>648</sup> STRAKA, Cyril Antonín. „Humanista český Václav Porcius Vodňanský, jeho spis „Duchovní město“ a zachovaná korespondence.“ *Listy filologické*, roč. 43, 1916, s. 29. Návaznost Haškovce-Straka-Souček mapuje např. BOČKOVÁ, Hana. „Několik poznámek k „Duchovnímu městu jménem Rozkoš duše“ Václava Porcia Vodňanského.“ In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, D 43, 1996. s. 5-13.

<sup>649</sup> Zejména ve studii SOUČEK, Stanislav. „Dva české praménky „Labyrintu“.“ *Listy filologické / Folia philologica*, roč. 51, č. 4/5 (1924), s. 271-280.

<sup>650</sup> Nathanael Vodňanský z Uračova (1563-1621) byl primátorem Starého města pražského a jedním z popravených při staroměstské exekuci. Dílo *Široký plac* vydal roku 1605, jednalo se o volnou parafrázi díla *Le Théâtre du monde* francouzského humanisty Pierra Boaistuaua.

<sup>651</sup> Václav Porcius Vodňanský byl utrakvistickým farářem v Katovicích, spis *Duchovní město* napsal asi roku 1610. Jedná se o slovník abecedně uspořádaných témat z křesťanského života, zpracovaných po způsobu tematické biblické konkordance.

<sup>652</sup> Souček (1924/II), s. 271-276.

jako město-svět v *Labyrintu*, ale je vlastně jeho kladným protipólem. Znalost druhého spisu Komenským nemá Souček za jednoznačně prokázanou (spis ležel pouze v rukopise), některé podobné motivy nicméně poukazují minimálně na možný společný vzor.<sup>653</sup> Za spíše náhodnou a ležící stranou rodokmenu příbuzností *Labyrintu* považuje Souček báseň anglického renesančního básníka Edmunda Spensera (1553-1599) *Královna víl (The Faerie Queene)*, na jejíž podobnost s *Labyrintem* v roce 1917 upozornil Čeněk Jiřina.<sup>654</sup>

Bližší pozornost zasluhuje již připomínaná Součkova recenze Novákem vydaného XV. svazku *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského*.<sup>655</sup> Text leccos vypovídá i o autorovi samém – recenze zabírá 50 (!) tiskových stran a spíš než pouhou čtenářskou informací obsahuje jakási errata, korekce, doplnění a polemiky s Novákovými vývody. Jen *Labyrintu* v recenzi Souček věnuje 6 stran a čtenář zde najde mnoho tezí, které se následně objeví ve studii z roku 1924. Recenzi lze tedy považovat v jistém smyslu za její přípravný text. Co v recenzi Souček Novákovu *Labyrintu* vytýká? Zaprvé, Novák ve svém výčtu vlivných utopií vynechává klíčový Augustinův spis *De civitate Dei*. Zadruhé, Souček prostudoval knihu Johna Bunyana *Poutníková cesta (1678)*<sup>656</sup> a našel v ní některá místa shodná se staršími spisy Andreae i Komenského *Labyrintem* (zejména srdce jako neuklizený pokojíček a postavu podobnou královně světské moudrosti-marnosti), ačkoli Bunyan ani jednoho z nich prokazatelně neznal. To Součka přivedlo k myšlence, že musejí existovat Komenskému i Andreaemu společné starší předlohy „poutnické“ literatury, kterých zde jmenuje zhruba desítku.<sup>657</sup> Zatřetí, Souček se kloní k názoru, že druhé vydání *Labyrintu* vyšlo skutečně v Perně, jak Komenský uvádí v dopisu Montanovi,<sup>658</sup> dodává ale, že je třeba to ještě podrobně vyšetřit srovnáním tisků.<sup>659</sup> Začtvrté, Souček jmenuje některé skutečnosti z druhého života *Labyrintu*, Novákem opomenuté: dochované opisy, starší soudy o něm, vydání a překlady, *Labyrintem* inspirovaná umělecká díla. Zapáté, Souček v Novákově vydání odhaluje některé chyby faktické, týkající se srovnání textu rukopisu a prvního a druhého vydání.<sup>660</sup> Recenze je proto také dokladem určitého napětí, které

---

<sup>653</sup> Tamt., s. 277-280.

<sup>654</sup> JIŘINA, Čeněk. „Spenserova Faerie Queene a Komenského Labyrint“. *Lidové noviny*. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 21.4.1917, 25(108, ranní vydání), s. 3.

<sup>655</sup> VSJAK XV (1910).

<sup>656</sup> BUNYAN, John. *The Pilgrim's Progress from This World to That Which Is to Come (...)*. Londýn, 1678.

<sup>657</sup> Souček (1912), s. 113.

<sup>658</sup> Srov. kapitola 2.6 této práce.

<sup>659</sup> Souček (1912), s. 114, ovšem ve studii (1924) to stále ještě nemá za rozhodnuté, i když už se k tomu podrobně nevrací.

<sup>660</sup> Souček (1912), s. 118.

panovalo mezi Součkem, o generaci starším Novákem, a ještě o generaci starším Kvačalou – Souček vlastně s jejich pojetím Komenského i *Labyrintu* symbolicky účtuje.<sup>661</sup>

Ve své studii z roku 1924 hodnotí Souček kriticky nejen dosavadní bádání o *Labyrintu*, ale i způsob jeho dobové recepcce, která z díla vytvořila symbolické, kulturně-společenské centrum. Je tak vůbec prvním, kdo tento problém explicitně pojmenoval. Dochází zhruba k těmto závěrům. Dílu samému „úsilí vykladatelů a vydavatelů neučinilo ještě po právu“,<sup>662</sup> dosavadnímu bádání v zásadě stále uniká filozofický, náboženský i mravní obsah spisu. Chybí ale i důkladnější kulturně historický aparát a hlubší pojednání slovesné stránky díla. Zařazení knihy jako povinné četby do školních osnov se tak mívá účinkem – uchovává se sice znalost o díle u široké vrstvy obyvatel, ta je ale spíš mlhavá, ulpívá na formě bez hlubšího pochopení obsahu, nad nímž zůstává stát v rozpacích. Na vině tohoto stavu je zejména labyrintologie, která nebyla ještě schopna dílo náležitě zprostředkovat v nové hermeneutické situaci, a moderní čtenář první čtvrtiny 20. století tak k němu postrádá jakýkoli smysluplný klíč. *Labyrint* je podle Součka dílem klasickým, které stihá častý osud děl klasických: „nudilo ve škole, kdy ještě nebyla jeho doba, a je pomíjeno později“.<sup>663</sup> Jak vykročit z tohoto začarovaného kruhu? Souček soudí, že by bylo zapotřebí postavit filozofickou stránku díla do určité kontrapozice k současnému vládnoucímu paradigmatu – považuje to ovšem za obtížné, protože dnešní doba „neví jasně, kde stojí, a kam směřuje“. Jakýkoli takový pokus by neměl dlouhého trvání, protože by jej „silnější novodobé proudy myšlenkové (...) brzy odplavily“.<sup>664</sup>

V souvislosti naší práce dodáme, že Součkův intuitivně zachycený názor vyznívá téměř prorocky: doba, která neví, kde stojí, protože základy, z nichž vyrostla, už jsou jí cizí, doba „vymknutá z kloubů“, v níž nikdo nemůže odhadnout, kam se bude ubírat, protože jí hýbou mohutné proudy historické a světonázorové, doba, která nemá svůj jednotný étos – je těž dobou, v níž *Labyrint* dochází k myšlenkovému zploštění, vyprázdnění a nepochopení. S odstupem času však lze také říct, že se Souček v jednom přece jen mýlil – a to ve své skepsi. Právě v době, kdy píše tyto řádky, se totiž rodí nový horizont myšlení, horizont zpochybňující dosavadní tradici evropské vědeckosti a jí vládnoucímu pozitivistickému paradigmatu – a bude to právě

---

<sup>661</sup> O tom svědčí např. i Kvačalův dodatek k vydání Součkovy studie, nezakrývající jistou badatelskou revnivost. Viz KVAČALA, Jan. „Poznámka redakcie“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*: ČSAV, 1924, roč. 7, s. 54. Viz též Součkovu poněkud jízlivou odpověď: Souček (1924/II), s. 271, pozn. 1.

<sup>662</sup> Souček (1924/I), s. 46.

<sup>663</sup> Tamt., s. 48.

<sup>664</sup> Tamt.



tento horizont, jenž si později vyžádá „nového Komenského“ k nové poradě a konzultaci a v jehož světle Komenského dílo znovu vystoupí jako významuplné. Je zvláštní shodou okolností, že ve stejné době, kdy Edmund Husserl přednáší v Praze o krizi věd, zveřejňuje Čyževskyj první zprávu o epochálním objevu Komenského *Porady*. A v tomto kontextu, poučeném „krizovým vývojem“ evropské vědy a racionality a následně i dvěma bestiálními, totálními a anihilačními válkami, jako fénix z popela vstane i Komenského *Labyrint* a otevře se novým interpretačním možnostem, po kterých Souček intuitivně toužil, ale nemohl je ještě vidět. A tedy, ačkoli to Souček sám nepředpokládal, můžeme jeho závěrečné hodnocení dnes číst i jako určité „negativní“ programové prohlášení, které bude labyrintologie v dalších sto letech, byť jen pomalu a nikoli bez obtíží, přece jen postupně naplňovat pozitivním obsahem.

*Komenský v líčení klopot a útrap zachycuje drobného výrobce, odstrkovaného i pány i lichváři... V odporu k záhubným obchodům a řemeslům je patrna kritika rozmachu počínající buržoasní éry z posic polonaturálního hospodaření a nezvitých potřeb malých lidí a malých poměrů.*

– Jiřina Popelová-Otáhalová, *J. A. Komenského cesta k všenápravě*

## **6. Peklo i ráj. Dílo od komeniologických objevů do sametové revoluce (polovina 30. let 20. stol. – 1989)**

V předešlých kapitolách jsme se zabývali recepcí *Labyrintu* v období mezi revolučním rokem 1848 a polovinou 30. let 20. století, kdy došlo k sérii významných komeniologických objevů. Tato éra se vyznačovala na jedné straně prudkým, takřka nekontrolovatelným rozmachem laického, kulturně-společenského zájmu o dílo a jeho stejně rychlým úpadkem po roce 1918, na druhé straně postupnou krystalizací zájmu badatelského. Mezi těmito dvěma liniemi jsme přes počáteční soulad, daný společnými, národně-emancipačními cíli, pozorovali rostoucí napětí, a konečně spíš odcizení, které pregnantně formuloval Souček. Jeho studie, publikovaná u příležitosti 300. výročí sepsání *Labyrintu* (1924), tak vlastně celé období symbolicky shrnuje a uzavírá. V následujícím desetiletí (1925-1935) badatelský zájem o *Labyrint* v podstatě umlká, což se projevuje na útlumu odborné publikační činnosti.

Konec této éry jsme se nicméně rozhodli umístit dle vnitřní logiky dějin komeniologie jakožto vědního oboru až do poloviny 30. let 20. stol. Vedlo nás k tomu několik důvodů. Zaprvé, v roce 1932 vychází obsažný Komenského životopis (Novák-Hendrich),<sup>665</sup> který lze považovat za syntetické shrnutí dosavadního bádání o Komenském a zároveň určitý epitaf stavu komeniologie před novými textovými nálezy. Zadruhé, jen o nějaký rok později dochází k prvním dvěma menším nálezům Komenského děl (Souček, Turnbull).<sup>666</sup> Zatřetí, v polovině 30. let Čyževskyj poprvé informuje učenou veřejnost o nálezu dalším, takříkajíc epochálním, jímž byla část Komenského *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. Ten představuje podstatný předěl, který se dá interpretovat jako kuhnovská změna paradigmatu,<sup>667</sup> s jejímiž důsledky se komeniologie v podstatě interpretačně vyrovnává dodnes. Začtvrté, zhruba v téže době vycházejí v novinách dva nekrology. Jeden patří zakladateli vědecké komeniologie Jánu

---

<sup>665</sup> Novák-Hendrich (1932).

<sup>666</sup> Viz Patočka (1998), zejm. s. 7-26.

<sup>667</sup> Srov. Hajíček (2015), s. 88.

Kvačalovi, druhý předčasně zesnulému Stanislavu Součkovi. První období komeniologie se tak symbolicky uzavírá.

Mluvíme-li o změně paradigmatu, musíme podotknout, že změna neproběhla punktuálně a najednou. Namísto je hovořit spíše o nastartování procesu,<sup>668</sup> který způsobil, že se v komeniologickém bádání začalo postupně prosazovat hledisko filozofické. Platí to i o bádání o *Labyrintu*. Pokud bychom chtěli opět použít symbolickou zkratku, první kompletní vydání latinského textu *Porady* bylo dokončeno až roku 1966<sup>669</sup> – za samotnými objevy mělo tedy zhruba tři desítky let zpoždění. Vedle komplexní povahy badatelského materiálu zde působily dva inhibiční dějinné faktory: události okupace a 2. světové války zejména mezi léty 1941-1945, a události po únoru 1948. Každý z nich se přitom projevil jinak: zatímco v prvním případě šlo především o útlum badatelské i publikační činnosti, ve druhém o pronikání cizorodých ideologických vlivů do bádání samého – tak to alespoň platí v případě bádání o *Labyrintu*.<sup>670</sup>

V roce 1941 ještě vyjde *Labyrint* dvakrát s předmluvami (Šmilauer, Čapek), jejichž formulace intuitivně tíhnou již k nové, filozoficky hlubší interpretaci, bezpochyby ovlivněné potřebou upozornit, že dílo ještě neřeklo své poslední slovo. Slibný rozlet ukončily okolnosti heydrichiády, po skončení 2. světové války pak další ránu kontinuitě tohoto bádání zasadil únorový převrat. V 50. letech se hlavní badatelský proud orientuje především na interpretace v souladu s vládnoucí ideologií. Pokud zde z minulých dob existuje u nejširší laické veřejnosti stále ještě nějaké povědomí o *Labyrintu*, byť spíše v podobě jakési vyprázdněné skořápky a skomírajícího symbolického centra, marxisticko-leninská propaganda hledí především toto centrum opět vyzdvihnout, ale naplnit je takovým obsahem, který bude hrát do karet historicko-materialistickému výkladu dějin. Interpretační excesy tohoto typu zaznamenáváme nejsilněji v 50. letech, jejich ozvuky můžeme v bádání o *Labyrintu* čas od času zaslechnout až do konce sledovaného období. Mimo tento hlavní proud však funguje, byť ve ztížených podmínkách a složité síti souřadnic nejrůznějších vztahů a zájmů, takové bádání, které ve stejné době – a snad právě této době navzdory – vyslovuje k *Labyrintu* dosud nejpodstatnější slovo.

---

<sup>668</sup> Srov. Bečková (1983), s. 211.

<sup>669</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica (...)*. Praha: Academia, 1966.

<sup>670</sup> Samozřejmě víme o pokusech o přivlastnění Komenského nacistickou propagandou, ty se však jmenovitě nijak netýkaly *Labyrintu*. K akcentovaným tématům patřilo především Komenského panevropanství, které se mělo historicky naplnit ve Třetí říši, Komenského údajné „němectví“ a také jeho příslušnost k „německému“ baroku. Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 87, 193 a jinde.

## 6.1 Průvodce trpících srdcí doby naší. *Labyrint* v předvečer 2. světové války

(A. Novák, F. X. Šalda, L. Balcar)

Zběžný průzkum ediční činnosti odhaluje, že v předvečer 2. světové války a krátce po jejím vypuknutí nabývá opět na síle chápání *Labyrintu* jako symbolického centra, které jsme viděli v souvislosti s národně emancipačním procesem – nyní hraje úlohu jakési připomínky této kdysi mohutné dějinné síly, která dává naději na opětovné osvobození národa zpode jha cizích uchvatitelů. Ruku v ruce s dočasným oživením, daným vnějškovým impulzem, však kráčí také tendence k hlubšímu pochopení díla, než tomu bylo v období předchozím – jako by teprve těžká doba k němu otevírala adekvátní hermeneutický klíč.

Mezi léty 1935-1939, do vyhlášení protektorátu, lze napočítat devět vydání *Labyrintu*, což spojujeme s obnoveným zájmem o knihu „slavné české minulosti“, která již mnohokrát provázela národ při jeho dějinných veletočích. Ve prospěch teze, že jde o zájem symbolický, hovoří pokračující, za první republiky již dobře zavedená tradice vydávání „výborů z díla“ (v letech 1937<sup>671</sup> a 1938<sup>672</sup> znovu vychází výbor Topičův, v roce 1936 školní výbor Pulcův).<sup>673</sup> Svou edici připravil a dvakrát u Kvasničky a Hampla vydal literární historik, překladatel, spisovatel a knihovník Národního muzea Miloslav Novotný (1894-1966).<sup>674</sup> V roce 1938 vyšel *Labyrint* ještě dvakrát: jednou jde o celkem nezajímavé vydání u Československého knihkupectví,<sup>675</sup> podruhé v Praze u knihkupce a nakladatele Jindřicha Bačkovského.<sup>676</sup> Na jeho přípravě se měl podle bibliografické informace podílet tehdy mladý komeniolog a budoucí labyrintolog Antonín Škarka. Je pozoruhodné, že toto druhé vydání se hlásí k Pospíšilově *Labyrintu* z roku 1848, což v roce 1938 mělo bezesporu význam se silnou dějinnou symbolikou. V roce 1939 vychází také poslední, v pořadí desáté vydání Bílého edice.<sup>677</sup> Vydavatel dílu

---

<sup>671</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...): výbor 20 kapitol*. Ed. Ferdinand Strejček. Druhé vydání. Praha: Topičova edice, 1937. 73 s.

<sup>672</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...): výbor 20 kapitol*. Ed. Ferdinand Strejček. Třetí vydání. Praha: F. Topič, 1938. 73 s.

<sup>673</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Výbor z Komenského Labyrintu světa: pro 5. třídu středních škol*. Ed. František Pulec. V Brně: Studium, 1936.

<sup>674</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Úplné vydání. Ed. Miloslav Novotný. Praha: Kvasnička a Hampl, 1937 (v tiráži 1938); KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Druhé vydání. Ed. Miloslav Novotný. Praha: Kvasnička a Hampl, 1938.

<sup>675</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Čs. knihkupectví, antikvariát a nakl., 1938. 189 s.

<sup>676</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Antonín Škarka. Praha: J. Bačkovský, 1938. 188 s.

<sup>677</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Česko-slovenská grafická Unie, 1939 [spr. 1938].

předeslal stručnou předmluvu, v níž nás nenechává na pochybách, že překotná vydávání *Labyrintu* se odehrávala již v předtuše neblahých budoucích událostí: „Nechat proto – jako kdysi Bratry české provázela všude do výhosti, jakož jedna z nejdražších památek otčiny a tisícerým vznešeným myslím a krásným duším skýtala útěchy ve chvílích strážně a zoufalosti, jakož zase je plnila rozkoší a rozvážlivostí ve chvílích štěstí a radosti – zůstane i nadále nerozlučným průvodcem všech šlechetných, šťastných i trpících srdcí doby naší a co nejhojněji syny vlasti z labyrintu světa uvádí v jedině pravý ráj životní, v ráj srdce.“<sup>678</sup> Všimněme si, že tón se pod vlivem okolností zásadně proměnil – *Ráj srdce* již není plodem „nezdravého mysticismu“, ale jediným a pravým životním východiskem a útěchou.

Z odborných prací, které vyšly v předvečer událostí 2. světové války, je třeba připomenout zejména komentář literárního historika Arne Nováka (1880-1939) k Součkovým labyrintologickým studiím,<sup>679</sup> který je zároveň koncipován jako vzpomínka na velkého badatele. Novák rekapituluje Součkovy studie k *Labyrintu*, vysoce na nich cení zejména poctivý badatelský přístup, který podle něj představuje kritický a revisionistický realismus v české vědě.<sup>680</sup> Arne Novák si *Labyrintu* sám vážil, považoval jej v souladu se svou literární teorií za vrcholné dílo spočívající na středověké tradici starého českého písemnictví a Komenského chápe jako dovršitele předešlých domácích literárních tradic. Hlásí se i k *Ráji srdce*, v němž spatřuje výšiny „křesťanské mystiky, svobodné duchovosti a náboženského štěstí (...), kde se raduje z Boha nejinak než svatý Bernard nebo svatá Terezie.“<sup>681</sup> Vůbec se dle Novákova názoru Komenský pozdvihuje k velké literatuře především tam, kde mluví osobně, citově, lyricky, ze smutku a melancholie, z náboženského nadšení. Tuto jeho polohu Novák uvádí do protikladu ke strohému a nudnému předosvěcenskému racionalismu a zároveň celý problém aktualizuje v současnosti: jde o to, čemu dáme přednost a k čemu se rozhodneme dnes přiklonit my.<sup>682</sup> V Novákově hodnocení můžeme spatřovat dobově ojedinělý pokus o rehabilitaci *Labyrintu* v kontextu mystické literatury. Zcela opačný názor nacházíme u Novákova současníka F. X. Šaldy, jak jej podává ve svém *Zápisníku*, obsahujícím záznamy

---

<sup>678</sup> Tamt., s. 8.

<sup>679</sup> NOVÁK, Arne. „Studie Stanislava Součka k "Labyrintu světa".“ *Archiv pro badání o životě a spisech J.A. Komenského*, sv. XIV. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1937. s. 193-201.

<sup>680</sup> Novák, Arne (1937), s. 198.

<sup>681</sup> NOVÁK, Arne, Jan SOLPERA a Bohumil SVOZIL. *Dějiny českého písemnictví*. Praha: Brána, 1994, s. 76.

<sup>682</sup> BOČKOVÁ, Hana. „Arne Novák o Komenském“. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity V 5-6*, 2002-2003. s. 10; srov. též Řezníková a kol. (2014), s. 233-234.

zhruba od konce 20. let. 20. stol. Náladu *Labyrintu* charakterizuje jako „kvietisticky mdlobnou“.<sup>683</sup>

Druhou labyrintologickou publikací z předválečného období, u níž se na chvíli zastavíme, je článek českobratrského faráře a publicisty Lubomíra Balcara (1913-1968). Jedná se o teologickou komparaci *Labyrintu* s již připomínanou Bunyanovou knihou *Pilgrim's Progress*.<sup>684</sup> Balcarovo pojetí je badatelsky ojedinělé, protože staví na konfesním, dogmaticko-teologickém a nábožensky-vzdělavatelném stanovisku, pro účely této práce se jej pokusíme sumarizovat a zároveň ukázat limity, které musejí každé podobné pojetí provázet.

Na podobnost *Labyrintu* s *Poutníkovou cestou* jako první upozornil Souček. Obě díla vznikla na sobě nezávisle a odkazují do rozdílných kulturních prostředí – *Labyrint* do bratrského, *Poutníková cesta* do puritánského. *Labyrint* nabízí především apel, že lidskou společnost nelze vybudovat na pomíjivé vnější organizaci, ale její obroda musí začít vnitřním znovuzrozením jednotlivce – neběží zde o nic menšího než o sám smysl života.<sup>685</sup> O *Poutníkově cestě* Balcar soudí, že sice nemá valné umělecké hodnoty, je plná stylistických chyb, „jichž se venkovský nevzdělaný kotlář mohl těžko vyvarovat“,<sup>686</sup> to jí ovšem nezabránilo stát se jednou z nejčtenějších a nejpřekládanějších křesťanských knih v dějinách světové literatury. Podobně jako Komenský v předmluvě k *Labyrintu* upozorňuje, že mu jde hlavně o tlumočení obsahu a nedbá na vlastní vtíp a důmyslnost formy, ani Bunyan si nezakládá na formě a snaží se vytvořit určitý „křesťanský mýtus“, který by byl kladně přijímán ve všech frakcích konfesně rozděleného křesťanstva.<sup>687</sup> Teologicky oba autoři dle Balcara sdílejí stejný cíl: vykreslit svět jako labyrint či pustinu (*wilderness*), z níž východiskem je symbolicky „ráj“ či „hora Sion“. Komenský i Bunyan čerpají z vlastních pohnutých životních zkušeností, společná je jim ztráta nejbližších, oba jsou persekvováni, Bunyan nadto strávil nějaký čas i ve vězení. Oba tyto zkušenosti přemáhají pokorou, oddaností a vzdáním se vlastního já, a tvoří díla, která jsou především svědectvím neotřesitelné víry nepříznivým okolnostem navzdory.

---

<sup>683</sup> BAŠUS, Bedřich B. „J. A. Komenský v konspektu F. X. Šaldy.“ *Studia Comeniana et historica* 24, 1994, 51. s. 196-199.

<sup>684</sup> BALCAR, Lubomír. „Theologické srovnání Komenského ‚Labyrintu světa‘ s Bunyanovou knihou ‚Pilgrims Progress‘.“ *Archiv pro badání o životě a spisech J.A. Komenského*, sv. XIV. Brno: Ústřední spolek jednot učitelů na Moravě, 1937, s. 113–125.

<sup>685</sup> Balcar (1937), s. 114.

<sup>686</sup> Tamt., s. 115.

<sup>687</sup> Tamt., s. 116.

Jinak Balcar shledává mezi oběma texty především podstatné rozdíly. Komenského Poutník jde na obhlídku světem, aby si v něm vyvolil své místo, a teprve po kompletní obhlídce prožívá rozčarování. Bunyanův Křesťan vychází z domova ze strachu před soudným dnem – dozvídá se, že město, ve kterém bydlí, bude zničeno ohněm shůry. Je od počátku vlastně rozhodnut vyhnout se na této cestě světu obloukem a upadá do něj jen vlastní křehkostí a nedůvěrou.<sup>688</sup> S tím také souvisí, že Komenského Poutník je po svém obrácení rovnou cele oddán Bohu, zatímco Bunyanův Křesťan naopak neustále kolísá, je zmitán pochybnostmi – u prvního dojde po dlouhé „temné noci“ k duchovnímu sjednocení (*unio mystica*), u druhého se střídají období pevné víry s prožitky bezmoci, slabosti a odpadnutí. Křesťan je Bunyanem typicky líčen ve třech polohách: jako pochybující a domněle zatracený hříšník ve smrtelném nebezpečí, jako pasivní příjemce Boží pomoci (Bůh vystupuje v různých podobách jako *deus ex machina*, který se zjevuje ve chvílích nejtěžších, aby poutníka zachránil), a konečně jako ten, kdo sám pomáhá jiným při boji s nástrahami světa. Komenského Poutník oproti tomu jedná spíš autonomně, v *Labyrintu světa* spoléhá především na vlastní rozum a úsudek.

V souladu se svým teologickým stanoviskem se proto Balcar táže, zda Poutník v *Labyrintu* není portrétován příliš jednostranně, takže se s ním prostý člověk nemůže tak snadno ztotožnit jako s Bunyanovým tápajícím a chybuujícím Křesťanem. Zdá se, že Balcarovi jakožto duchovnímu je o něco bližší Bunyanova pozice, která podle něj důsledněji reflektuje jak stav člověka v každém jeho životním momentu jako „ospravedlněného hříšníka“, tak na tomto pojetí spočívající reformační zásadu *sola gratia*.<sup>689</sup> Bunyan i Komenský podle Balcara snižují roli viditelné církve a jejich hrdinové jsou tedy spíš individualisté, hodnotí to však nakonec kladně: v centru pozornosti je znovuzrození každého člověka osobně, nezastupitelně a bez „umělých prostředníků“, což teprve zakládá možnost existence církve jako společenství. Bunyanovi přiznává Balcar věrnější „bibličnost“ a přičítá mu k dobru, že jeho Křesťan plní i misijní poslání pomoci druhým, což Komenský v *Labyrintu* zcela opomíjí. Na druhou stranu Bunyanovi vytýká, že podceňuje sílu modlitby – jeho Křesťan se v podstatě vůbec nemodlí, zato Komenského *Ráj srdce* je vlastně jedinou dlouhou modlitbou. Největší Balcarova teologická výtka směřuje ovšem ke Komenskému: některé prvky z Kristovy řeči v *Ráji srdce* podle něj zavánějí nezdravým egoismem uchváceného mystika a Balcarovi připadají extrémní, při špatném výkladu by mohly vyústit do solipsismu, stagnace, uzavření se Poutníka do vlastního

---

<sup>688</sup> Tamt., s. 117-118.

<sup>689</sup> Tamt., s. 120.

srdce.<sup>690</sup> Bunyan je dle Balcara zase příliš obrazný a sugestivní při líčení rajsých slastí, což by mohlo vést k zákonictví a utilitárnímu chápání víry (ráj jako konkrétní „odměna“ za zbožně prožitý život) – je proto pozitivní, že Komenský v tomto ohledu zůstal střízlivější.<sup>691</sup>

Pakliže jsme v předchozích kapitolách vyjádřili politování, že se nám nezachovaly propracovanější doklady recepce *Labyrintu* v nekatolickém prostředí, Balcarův příspěvek náš symbolický povzdech částečně relativizuje. Uvádíme jej mimo jiné i proto, abychom mohli ukázat meze, na něž konfesní interpretace bude vždy narážet. Článek vyzařuje úzkostlivou snahu duchovního o prezentaci dogmaticky správného pohledu na dvě umělecká díla, tato optika však jako by mu znemožnila zahlédnout, že jde *právě* o umělecká díla zachycující autentickou duchovní zkušenost, mystický prožitek, náboženské zanícení, vzepjetí víry a lásky v dramatické extázi, jejíž podmanivost tkví mimo jiné i v tom, že proráží slupku konfesně-dogmatické rutiny a nestará se při tom o teologické manuály. Splynutí s Boží vůlí, nové bytí v Kristu jakožto poslední cíl a smysl lidské existence zde radikálně vyvstává jako jediné dogma, které posvěcuje a dává smysl všemu ostatnímu lidskému snažení, kolísání i chvílím marnosti a zoufalství. Námitky vznesené k oběma dílům z konfesních pozic tak ze všeho nejvíc připomínají úzkoprsou protestantskou praxi dogmatických úprav textů starých náboženských písní. Kolik láskyplné něhy a křehké krásy vyvěrající z upřímné lidové zbožnosti vzalo za své jen proto, že prezentovaly „nepřesnou teologii“? Z Balcarova příspěvku vysvítá, že si obou děl i autorů hluboce váží, a přece se důraz celé jeho práce zdá poněkud pošinutý, nevystihující to skutečně podstatné, co obě díla teologicky pozitivně vyjadřují.

## 6.2 Předzvěst radikální proměny interpretace. *Labyrint* za protektorátu

(V. Šmilauer, J. B. Čapek)

Čilé vydávání *Labyrintu* pokračovalo ještě v prvních dvou letech protektorátu. Raně novověké nábožensky-vzdělávatelné dílo cenzorům zatím nevadilo a pro vydavatele se stalo vítanou příležitostí, jak poskytnout národu alespoň malou dávku útěchy a posily: „Je samozřejmé, že vzhledem ke kultu, kterému se Komenský těšil během první republiky, měla každá zmínka o něm během protektorátu silný memoriální náboj.“<sup>692</sup> Většinou se tak dělo ovšem nenápadně, žádná velká slova očekávat pochopitelně nemůžeme – je třeba hledat skryté náznaky. Tak v roce

---

<sup>690</sup> Tamt., s. 122-123.

<sup>691</sup> Tamt., s. 123-124.

<sup>692</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 193.



1940 vychází v Praze u Šolce a Šimáčka drobný osmistránkový tisk obsahující pouze poslední (LIV.) kapitolu *Labyrintu* s výmluvným názvem *Zavírka všeho*,<sup>693</sup> podobný tisk jakožto novoročenku vydal i další rok Václav Ryšánek.<sup>694</sup> Bačkovského vydání (již druhé) z roku 1940 bylo laciné a edičně chudé, obsahuje vlastně pouze text díla. Na předsádce ovšem najdeme vydavatelovu informaci, že se vycházelo z Pospíšilova *Labyrintu* z roku 1848,<sup>695</sup> což je drobný odkaz s historickou symbolikou. Další protektorátní vydání *Labyrintu* přinášejí z hlediska sledování druhého života knihy ovšem zásadní inovace – ediční inovaci představuje obrázkový doprovod, interpretační inovaci pak radikální změna pohledu na dílo, které – zřejmě pod vlivem vnějších okolností – najednou i badatelům ožívá zcela jinak a naléhavěji.

Vizuálně výpravná jsou obě další vydání z roku 1940. První opatřil nakladatel František Strnad podle edice Novákovy.<sup>696</sup> Mělo být pořízeno ku příležitosti 350. výročí Komenského narození, vydavatel zde však – z dnešního hlediska prozřetelně – nečekal až na rok 1942,<sup>697</sup> ale nechal jubilejní *Labyrint* vytisknout již v roce 1940. Dílo vyšlo jako 3. svazek edice *Růžový palouček*, upomínající v těžkých protektorátních časech na místo, kde se dle tradované legendy Komenský loučil s vlastní při cestě do vyhnanství (v edici vyšlo celkem 5 knih, kromě Komenského také Máchův *Máj* a *Babička* Boženy Němcové, všechny roku 1940). Strnadův *Labyrint* obsahuje dřevoryty malíře a grafika Karla Štíky (1898-1975), žáka Maxe Švabinského.

Druhý *Labyrint* vyšel z pražské nakladatelské dílny Šolc a Šimáček.<sup>698</sup> Připravil jej jazykovědec, bohemista a slovakista Vladimír Šmilauer (1895-1983). Ten dílo opatřil doslovem, přetiskl starší osnovu díla, revidoval poznámkový aparát a připojil i fundovanou poznámku týkající se jazykových úprav. Výtisk doprovází vizuální materiál v podobě čtyřiaadvaceti obrazových příloh, mezi nimiž čtenář najde zejména portréty Komenského a dalších osobností jeho doby (Žerotína, Ferdinanda II., Friedricha Falckého), reprodukce

---

<sup>693</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce. Kap. 54, Zavírka všeho*. Praha: Šolc a Šimáček, 1940. 8 s.

<sup>694</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce. Kap. 54, Zavírka všeho*. Praha: Václav Ryšánek, 1941. 8 s.

<sup>695</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Jindřich Bačkovský, 1940.

<sup>696</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. B. Beneš Buchlovan (podle ed. J. V. Nováka). Ilustroval Karel Štika. Praha: František Strnad, 1940.

<sup>697</sup> Veřejné oslavy Komenského výročí byly v protektorátu zakázány, podobně nesměly vyjít některé připravované tisky. Řezníková a kol. (2014), s. 193.

<sup>698</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Vladimír Šmilauer. V Praze: Šolc a Šimáček, 1940.

titulních listů různých vydání *Labyrintu*, několik dobových dřevorytů upomínajících na některé motivy z díla, ukázkou Komenského rukopisu a obrázek naardenské kaple s Komenského hrobem. Před titulní list je vsunuta dedikace České akademii věd a umění, „strážkyni duchovních hodnot našeho národa“. Formulaci je možno opět chápat jako drobnou narážku na tíživý dobový kontext. Jen na okraj připomeneme, že na významné Komenského jubileum reagovala i zámořská exulantská produkce – *Labyrint* vyšel v roce 1942 v Chicagu v novém překladu M. Spinky.<sup>699</sup>

Ve stručném doslovu, který ovšem z hlediska geneze druhého života díla stojí za pozornost, Šmilauer mimo jiné pojmenoval základní problém recepce *Labyrintu*, který do značné míry charakterizoval předchozí období: *Labyrint světa* se chápal jako „dobová satira“ a *Ráj srdce* jako „útěk od života (...) do zásvětí“. Šmilauer soudí, že to je zcela mylné, protože jednak od sebe nelze obě části oddělit, jednak zde podle něj Komenský nehlásá žádný útěk ze života, ale naopak návrat do života, ale se změněným důrazem: „Rozdíl mezi lidmi tohoto světa a lidmi duchovními je v tom, kde leží těžiště jejich bytosti: zda v životě vnějším, či v životě vnitřním.“ Prostou, ale věcně výstižnou Šmilauerovu formulaci chápu jako určitý náběh k pozdější existenciální interpretaci – jen s tímto, byť zatím třeba stále mlhavým předporozuměním, může totiž Šmilauer bez uzardění napsat, že „k nedobytnému hradu vnitřního života (...) ukazuje *Labyrint* dnes jako v době svého vzniku“.<sup>700</sup> Šmilauer také doporučuje čtenářům pro docenění zvukové stránky básnického díla předčítat text nahlas. To na první pohled může sice vypadat banálně, pravdivost této poznámky ovšem pochopí pouze ten, kdo se o to někdy skutečně sám alespoň pokusil. V historickém kontextu pak můžeme toto doporučení chápat i v určitém přesahu – jako snahu pobídnout národ v těžké situaci k návratu ke kořenům četby, k níž v dřívějších dobách patřilo vždy hlasité předčítání v komunitní pospolitosti.

Následující rok 1941 spatřil ještě další dvě vydání *Labyrintu*.<sup>701</sup> První z nich je opět výpravné. Jedná se o první publikaci bibliofilské sbírky *Ráj knihomilů* pro členy Evropského literárního

---

<sup>699</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Přel. Matthew Spinka, ilustroval Enrico C. S. Molnar, ed. František Lützow. Chicago, Illinois: The National union of Czechoslovak protestants in America, 1942. K velkolepým exilovým oslavám jubilea viz Řezníková a kol. (2014), s. 193-195.

<sup>700</sup> Tamt., s. 148.

<sup>701</sup> Urbánková (1959), s. 248 zmiňuje ještě třetí vydání, výbor z roku 1941: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Ráj srdce (výbor z Komenského Labyrintu světa a ráje srdce sestavil Fr. Kučera)*. Praha: Kalich, 1941. Autorem výboru měl být dlouholetý pracovník a tajemník nakladatelství Kalich František Kučera. Mělo se jednat o drobný církevní tisk, který se dával jako dar biřmovancům (konfirmantům) v Českobratrské církvi. Srov. PLZÁK, Michal, SUCHÁ, Ema. *Kalich stoletý*. Praha: Kalich, 2021. s. 15.

klubu (vyšlo pouze 1001 výtisků, z toho 301 číslovaných a podepsaných, každý s vytištěným jménem předplatitele).<sup>702</sup> Na jeho ediční stránce spolupracovaly dvě vycházející velké osobnosti komeniologie Jan Blahoslav Čapek a Josef Brambora, vizuální stránku opatřil svými dřevoryty grafik, malíř a keramik Ferdiš Duša (1888-1958). Vydání poměrně netypicky vychází z první tiskové verze z roku 1631 (navazuje v tom na kritickou edici Novákovu).<sup>703</sup> Čapkův doslov k dílu, nazvaný *Poutník dvou světů*, začíná prostým konstatováním, ze kterého již probleskuje proměna dobového paradigmatu: „Byla-li dříve u Labyrintu (...) zdůrazňována komposiční závislost na starém motivu poutnickém (...), chápe nové bádání stále důvěrněji vnitřní pohnutky autorovy při spisování jeho díla.“<sup>704</sup> Tragické životní osudy Komenského v *Labyrintu* nevyústily ve filozofický pesimismus, skepsi či apraxii. Jeho hlavním pracovním nástrojem je „transcendentní ironie“, za níž je možno vyčíst hluboký soucit s osudy lidstva. Tuto „transcendentní ironii“ chápe Čapek jako karikování nikoli vybraných, ale *všech* složek světa – v tomto postřehu můžeme opět opatrně identifikovat určitý předvoj existenciální interpretace (zaujetí postoje ke světu i sobě samému jakožto *celku*). Čapek zde také uvádí svou originální tezi o vztahu díla a jeho dedikace, resp. o vztahu Komenského a Karla Staršího ze Žerotína. Žerotín hrál ve stavovském povstání roli pasivní, odmítal se jej účastnit z důvodů vnitřního přesvědčení, byv již jednou svou politickou angažovaností trpce zklamán. Komenský se s ním v první fázi povstání názorově rozešel, imponoval mu asi spíš výbušný a bojovný Žerotínův bratr Ladislav Velen, který se otevřeně postavil do čela protihabsburského povstání, ale po zklamání počátečních nadějí a zakotvení v Brandýse se Komenský zřejmě opět myšlenkově přimkl ke Karlovi a dal mu vnitřně zapravdu. Dedikace tedy podle Čapka není jen prvkem poplatným dobové módě, jímž učenec projevuje vděčnost svému mecenáši, ale má hluboký myšlenkový základ – nalezení opětovného souzvuku mezi oběma přáteli. Ve Všeživdovi Čapek rozpoznává faustovský typus a zároveň určitou stránku Komenského-pansofa, Mámení dle Čapka představuje typus mefistofelský. Čapek dále vyzdvihuje *Labyrint* jako básnické dílo v próze, všímá si velmi trefně zejména Komenského umění zachytit rušnou scénu pomocí dynamických, dramatických výrazů a spádných dialogů. Patří sice do nábožensky-vzdělavatelného žánru, ale lze je číst i jako beletrii. Čapek dále rozvíjí myšlenku, kterou naznačil již Šmilauer, že v minulosti neprávem docházelo k podceňování *Ráje srdce* jako pouhého pendantu *Labyrintu světa*. Poutník neutíká dle Čapka ze světa do egocentrické slasti

---

<sup>702</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a Lusthauz srdce (...)*. Ed. Josef Brambora a Jan Blahoslav Čapek. Ilustroval Ferdiš Duša. Praha: Evropský literární klub, 1941. 166/176 s.

<sup>703</sup> Důvody k tomuto rozhodnutí uvádí Josef Brambora v ediční poznámce. Viz tamt., s. 159-161.

<sup>704</sup> Tamt., s. 151.

vlastní pasivity a rezignace, ale po vnitřní obrodě je Kristem do světa opět vyslán – vchází do něj naopak posílen a povzbuzen k nové, účinnější aktivitě, protože došlo ke změně samého centra a těžiště jeho života. Také jazyková stránka *Ráj srdce* nedošla svého patřičného ocenění, proto si Čapek všímá především okřídleného, odlehčeného Komenského stylu, žalmového nadšení, vizionářského vytržení, hymnických prvků. *Ráj srdce* nazývá „žalmem duše, hymnickou básní, kterou Komenský vyzpíval svou Píseň písní“. Obě části však dávají smysl jen jako celek, Komenský zde nechává nahlédnout až na samé dno sváru své vlastní duše mezi extroverzí a introverzí – a tento svár se mu podaří dynamicky vybalancovat. Čapek na tomto místě užívá krásnou biblickou symbolickou zkratku: *Labyrint světa* je spíš Job (my dodejme také *Kazatel*), *Ráj srdce* zase exaltovaný, k Bohu přimknutý žalmista. *Labyrint světa* je první část Zjevení sv. Jana, *Ráj srdce* je jeho druhá část, záchrana věrných, vidění nebeského Jeruzaléma a radost z naděje na konečné Kristovo vítězství.<sup>705</sup>

Vydání *Labyrintu* v prvních letech protektorátu nesou symbolický význam, což ostatně zapadá i do schématu symbolizace významu celého Komenského – vedle *Labyrintu* vyšel v roce 1940 hned dvakrát například také *Kšaft umírající matky*, *Jednoty bratrské*. Z uvedených doslovů Šmilauera a Čapka je však patrné, že badatelský zájem zároveň zaznamenal zásadní posuny v interpretaci díla, které symbolický, memorizační náboj podstatně překračují tím, že aktualizují jeho stránku náboženskou. Není jistě náhodou, že Patočka, jehož přínos labyrintologii bude pojednán dále v této práci, publikuje právě v roce 1941 svou první komeniologickou studii *O nový pohled na Komenského*,<sup>706</sup> v níž pregnantně vyjadřuje: „Proč je dnes potřeba nového Komenského? Starší pojetí nepostačí. (...) Komenský je náš veliký blízký a veliký cizí. Rozumíme některým jeho výsledkům. Nerozumíme jeho kořenům.“<sup>707</sup> A jak se nedávno ukázalo zásluhou J. Stejskalové, Čyževského klíčové studie o *Labyrintu* z 50. let měly svůj český pretext, který byl zřejmě napsán také v roce 1941.<sup>708</sup> Všechny tyto reference naznačují, jakým směrem by se bádání o *Labyrintu* již na počátku 40. let pravděpodobně ubíralo, kdyby je nezbrzdily okolnosti politického rázu. Čapkův *Labyrint* z roku 1941 byl však zároveň také posledním vydáním, k němuž za války došlo. Mezi následky heydrichiády patřilo i utlumení vydavatelské činnosti, které mimo jiné přirozeně postihlo jak *Labyrint*, tak – až na drobné výjimky – i ostatní Komenského díla.

---

<sup>705</sup> Tamt., s. 151-158.

<sup>706</sup> V *Kritický měsíčník* IV, 5-6, 1941. s. 222-231. Zde cit. podle Patočka (1997), s. 419.

<sup>707</sup> Patočka (1997), s. 21.

<sup>708</sup> Čyževskyj (2017), s. 5-6.

Jen pro úplnost uvedeme k protektorátní labyrintologii poslední drobnou zmínku. V roce 1944 publikoval stať o slovesné výstavbě *Labyrintu* a dalších Komenského útěšných děl také žák Arne Nováka, literární historik Julius Heidenreich-Dolanský (1903-1975),<sup>709</sup> který se po roce 1948 stal poslancem Národního shromáždění (nejprve za ČSSD, později za KSČ). Jeho příspěvek z labyrintologického hlediska nenabízí ovšem nic nového – ve shodě s dřívějšími badateli si všímá, že v *Labyrintu* Komenský postupuje od celku k částem (Poutník vidí svět nejprve shůry), že časová i prostorová rovina díla je porušena, že Komenský často personifikuje atd. – jeho postoj k *Labyrintu* i ke Komenskému je nicméně v této době velmi kladný, ba oslavný, pozdější ideologická rétorika zde ještě není nikterak patrná.

### **6.3 Dílo klasické – dílo mrtvé? Vydání po únoru 1948 (F. R. Tichý, J. V. Bečka)**

Až dosud jsme mohli na vydáních *Labyrintu* sledovat zajímavý fenomén: kniha obvykle provázela náš národ při velkých dějinných změnách. Reprízu tohoto zájmu jsme sledovali i v předvečer 2. světové války a v prvních letech protektorátu. O to více překvapí, že rok 1945 žádný tisk *Labyrintu* nepřinesl – jako by se překotné události po skončení okupace a jejich počáteční optimismus snažily ze sebe co nejrychleji setřást nedávnou noční tíhu a nechtěly tak dát ani nejmenší záminku k symbolickému vzpomínání na utrpení právě prožité. *Labyrint* svou symbolickou úlohu splnil a na čas také dohrál. Jeho niterné a smířlivé naladění se naprosto nehodily do doby, v níž domnělou spravedlnost do vlastních rukou převzaly pouliční lidové tribunály, jež si nárokovaly moc zákonodárnou, soudní i výkonnou – zvláště nad těmi, kdo se již nijak nemohli bránit.

K prvnímu vydání díla po válce tak došlo až v roce 1947 u Jaroslava Picky, jednalo se o reedici předválečného textu Miloslava Novotného.<sup>710</sup> V roce únorového převratu 1948 vyšel *Labyrint* v úpravném vydání evangelického nakladatelství Kalich.<sup>711</sup> Editorskou stránku zajistil středoškolský učitel, básník a překladatel, rodák ze středočeské Chyňavy František Rut Tichý (1886-1968). Dílu předeslal oslavnou předmluvu, v níž rehabilituje obraz *Labyrintu* jakožto národního symbolického centra – kniha je nám prý tím, čím Italům *Božská komedie*, Španělům

---

<sup>709</sup> DOLANSKÝ-HEIDENREICH, Julius. „K slovesné výstavbě mladých děl Komenského.“ *Český časopis filologický: společný orgán Jednoty českých filologů a Klubu moderních filologů*. Praha: Jednota českých filologů, 01.10.1943, 2(1), s. 9-16.

<sup>710</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Miloslav Novotný. V Praze: Vytiskl a vydal Jaroslav Picka, 1947.

<sup>711</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Rut Tichý. Praha: Kalich, 1948.

*Don Quijote*, Němcům *Faust*. Postava Poutníka představuje „všelidský typus“. Básnické dílo i ve své vnitřní členitosti zachovává jednotnou osnovu. Komenský je vynikajícím umělcem slova, pracuje s rembrandtovským kontrastem světla a stínu, což se zejména projevuje v kapitolách XXXVI. a XXXVII. Tichý si všímá též jazykové stránky a odlišných jazykových prostředků obou částí. Soudí, že dílo není barokní, ale klasické (resp. renesanční, humanistické) – nese některé barokní rysy (hromadění dramatických výrazů a přepjaté subjektivní reakce), ale chybí zde pro baroko typický celkový subjektivismus a přebujelost jednotlivých složek na úkor celku. U Komenského nalézáme naopak podřízení všech částí jednotné ideji a celkové osnově, souměrnost, jednotu protikladů. Téměř navlas stejné myšlenky jsme však již četli u Čapka, Tichý je většinou jen obratně přestyloval.<sup>712</sup>

Tam, kde se Tichý snaží o osobní invenci, už bohužel spíš prosvítá částečná poplatnost novému, poúnorovému kontextu. Tak pesimismus v *Labyrintu* není dle Tichého dán barokní zálibou v melancholii, ale vyplývá ze zkušenosti osobní a národní tragédie. Komenský podle něj jeví živý zájem o „novodobý empirismus“ (?!), mystika a náboženství jsou mu „věcí životní praxe“, a zejména má kladný poměr k otázce sociální. Konečně Tichý také soudí, že pronikání prvků realismu a mysticismu, které sledujeme u Komenského, je „typicky slovanské“, a že Komenský je v tomto smyslu předchůdcem Gogola, Dostojevského, Tolstého, nebo „geniálního věšce Říjnové revoluce“ Alexandra Bloka.<sup>713</sup> Pokud opomeneme výše v této práci uvedený odmítavý soud Tolstého o *Labyrintu*, působí v této souvislosti obzvlášť pikantně zejména odkaz na Bloka, jehož poměr k bolševickému převratu v roce 1917 můžeme označit za minimálně rozporuplný (viz např. poema *Dvanáct* z roku 1918). Ačkoli Blok sehrál jistou politickou roli za občanské války, v roce 1921 jej v podstatě předčasně zabila liknavost čelních představitelů tehdejšího režimu (zejména A. Lunačarskij a V. Molotov), kteří váhali s udělením víza, aby se těžce nemocný Blok mohl vyjet léčit do zahraničí. Proces neurychlila ani přímluva Maxima Gorkého, povolení dorazilo až několik dní po Blokově smrti. Tichého blouznění je v tomto smyslu minimálně dokladem skutečnosti, že zorientovat se v nových poměrech nebylo právě jednoduché ani v případě, že bylo vedeno upřímnou snahou zavděčit se novému politickému zřízení.

---

<sup>712</sup> Nápadných shod si koneckonců povšiml a sám je později vypsál i Čapek (1963), s. 87, pozn. 57.

<sup>713</sup> Tamt., s. 5-15.

V roce 1948 vyšel *Labyrint* také u Státního nakladatelství, dvacetistránkovou předmluvou jej opatřil jazykovědec a rodák z Chotěboře Josef Václav Bečka (1903-1992).<sup>714</sup> Začíná líčením poměrů v době vzniku rukopisu díla, nepřináší však žádnou novou informaci a jeho formulace jsou z pohledu dnešního čtenáře plné interpretačních klišé („nastala doba tvrdého násilí a nezměrných běd pro český lid“, Komenský „žil skryt v chaloupce, kterou si podle pověsti sám sroubil ze dřeva“, atd.).<sup>715</sup> Ani s jeho pokusným filozofickým rozbořem *Labyrintu* nelze souhlasit: Komenský podle Bečky „nehledá viníky, ale příčinu všeho zla“, „lidstvo se nemůže vracet do minulosti, lidstvo musí kráčet jen vpřed“, „lidé budou dobří, pokud budou k dobru vychováni“, Poutník prochází městem, aby „poznal jeho zřízení“, „k dobrotě srdce dojdou lidé poznáním světa; tak poznají i Boha, nejvyšší dobro“.<sup>716</sup> Tyto jen namátkou vybrané teze jsou dle mého soudu s ústřední myšlenkou *Labyrintu* v příkrém rozporu.

Za největší přednost studie lze tedy považovat nejspíš analýzu slohové a jazykové stránky díla v souladu s Bečkovým badatelským zaměřením. Rozpoznává zde a mnohými příklady ilustruje tři slohové typy: v *Labyrintu* doznívá jednak sloh humanistický (Blahoslav, Veleslavín, Žerotín), převažuje však slohový typ barokní (realistický), a konečně při konci díla se ozývá biblický klasicismus.<sup>717</sup> Komenského genialita spočívá v tom, že tyto slohy dokázal integrovat v jediný, ladný a umělecky působivý celek. Barokní sloh Bečka dokládá mimo jiné vršením členů „zejména tam, kde v popise uvádí podrobné výčty, jež jsou pro živost jeho slohu tak příznačné“.<sup>718</sup> Dotýká se tím problematiky „slovních řetězců“, kterou učinil hlavním námětem své studie Čyževskyj – vzhledem k existenci výše zmiňovaného pretextu z roku 1941 je pravděpodobné, že Bečka mohl již Čyževského studii znát a některé její výtěžky bez uvedení zdroje přejmout.<sup>719</sup> Jiné části Bečkovy analýzy nás zase upomínají na dříve publikovaná zjištění Čapkova (slova evokující dynamiku, spád, ruch, a další), Bečka se však otevřeně hlásí na konci svého textu pouze ke Šmilauerovi (aniž by ovšem přejal jeho pronikavé hodnocení). Vysvětluje dále zvláštnosti Komenského jazyka, zejm. jeho pravopis, hláskosloví, syntax a slovtvorbu a na závěr zmiňuje některá významná vydání *Labyrintu*. Jeho celkový pohled na dílo nicméně výmluvně shrnuje formulace: „Ač dobou svého vzniku i svým ideovým základem je *Labyrint*

---

<sup>714</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a Ráj srdce (...)*. Ed. Jan Václav Bečka. V Praze: Státní nakladatelství, 1948.

<sup>715</sup> Tamt., s. 3.

<sup>716</sup> Tamt., s. 4-6.

<sup>717</sup> Tamt., s. 8-16.

<sup>718</sup> Tamt., s. 11.

<sup>719</sup> Stejskalová (2017), s. 9, pozn. 11.

tak vzdálen modernímu člověku, je proto pro tyto své hodnoty klasickým dílem české literatury“.<sup>720</sup> Působí zde již logika, pregnantně vyjádřená zkratkou: dílo klasické – dílo mrtvé. Samotný text *Labyrintu* Bečka dle vlastních slov upravil (vypustil některá méně vhodná místa a některá slova nahradil jinými).<sup>721</sup>

#### **6.4 K *Labyrintu* leninskou cestou (A. A. Krasnovskij, R. Alt, J. Popelová, M. Rosenzweig, B. Balajka)**

Tendence, které jsme v přemluvách k *Labyrintu* vydaných těsně po únoru 1948 sledovali jen v letmých náznacích, se pochopitelně plně uplatnily a rozvinuly až v ovzduší „reálného socialismu“ 50. let. Labyrintologie v této době prochází rozštěpením na dvě linie. První je linií v pravém slova smyslu stranickou, v níž je interpretace díla vcelku otevřeně diktována marxisticko-leninským světovým názorem v duchu historického materialismu a teorie třídního boje. Druhá se udržuje jako víceméně nezávislé bádání, ovšem platí za to vysokou daň – autoři jsou kariéerně šikanováni, marginalizováni, nemohou své statě uveřejňovat, nebo se tak děje za ztížených podmínek – publikují anonymně, v zahraničí, v okrajových periodících, či pouze pod záštitou vlivnějších osobností. Na pomezí těchto dvou linií bychom mohli identifikovat ještě třetí skupinu badatelů, kteří na jedné straně vykonali mnoho seriózní vědecké práce, na druhé straně jsou výtěžky jejich bádání často kontaminovány prorežimní, ideologizující rétorikou – ať už z osobního přesvědčení, nebo z nutnosti vykonat určitou úlitbu režimu, který je nechal pracovat na významných vědeckých postech.

Celé problematice bylo dosud věnováno poměrně málo pozornosti, ač by si zasloužila samostatné pojednání.<sup>722</sup> V této práci se omezujeme výlučně na její souvislost s recepcí *Labyrintu*. Cílem následujících kapitol není jednotlivé případy jakkoli posuzovat, tím méně pak aplikovat snad nějaké morální hledisko. Nejde nám totiž o osobnosti, ale pouze o jejich texty, které nějak pojednávají o Komenského díle, a to s vědomím, že do námi sledovaného tématu druhého života *Labyrintu* také patří. Na druhou stranu bychom neradi upadli do podezření, že – snad z nějaké manýristické záliby v obskurnostech – samoúčelně vytahujeme ze skříně kostlivce, kteří tam jinak mohli v míru a pokoji zetlít a rozpadnout se v prach.

---

<sup>720</sup> *Labyrint* (1948/II), s. 16.

<sup>721</sup> Bečkovy úpravy by si zasloužily bližší pozornost, v této práci se jim věnovat nelze.

<sup>722</sup> Srov. např. Řezníková a kol. (2014), s. 195-201; Hajíček (2015), s. 132-181.



Československo se v 50. letech doslova hemžilo nejrůznějšími sovětskými „poradci“, kteří přicestovali poskytnout své zkušenosti a rady ve všech myslitelných oblastech a odvětvích lidské činnosti – od pěstování brambor po lidové tance. Podobné „poradě“ se nevyhnula ani komeniologie. Sovětští badatelé projevovali o Komenského jako o „pokrokového pedagoga“ nebývalý zájem, navázání spolupráce (ať již ochotně nebo se skřípěním zubů) bylo tedy prakticky nevyhnutelné.<sup>723</sup> Pomyslnou výkladní skříní komeniologie vřazené do soustavy socialistické vědy se stal časopis *Pedagogika*, který začal vycházet v roce 1951 a v prvních číslech přinesl programová prohlášení s výmluvnými tituly: „S J. A. Komenským do budování socialistické školy“ (O. Pavlík), „Veliký přínos J. A. Komenského do demokratické pedagogiky“ (S. A. Frumov), „Návštěva ředitelky moskevské školy ve Výzkumném ústavu pedagogickém J. A. Komenského“, vedle nichž se skví například „Boj proti militarisaci školství v USA“ (O. Štelclain), „Boj s přežitky buržoasní psychologie a pedagogiky v naší škole“ (A. Lebedová) či „Lenin a Stalin o úloze lidového učitele“ (N. A. Petrov).<sup>724</sup> Strana a vláda také oficiálně podpořila vznik *Kabinetu pedagogických věd ČSAV* (1954), který byl o pár let později přeměněn na *Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV* (1957) a který „se měl stát centrálním domácím badatelským pracovištěm a zároveň plnit roli koordinátora mezinárodního bádání a aktuálně i oslav“.<sup>725</sup> V letech 1957-1958 šlo zejména o výročí vydání Komenského pedagogických spisů, s nimiž se „svezl“ i *Labyrint*. Historický paradox představuje skutečnost, že na státěm zřízeném a financovaném pracovišti našly vedle režimu loajálních badatelů útočiště i osobnosti, vypuzené po únoru 1948 z Karlovy univerzity (J. Patočka, V. T. Miškovská, J. Červenka).<sup>726</sup> Na výstavě, uspořádané v rámci oslav v roce 1957, byl jednapadesátí vydáními zastoupen také *Labyrint*, jeho prezentace byla ovšem již silně ovlivněna novým ideovým vyzněním: exponáty byly doplněny citáty z díla vytrženými z kontextu, které zdůrazňovaly především kritiku církve a sociální nerovnosti.<sup>727</sup>

---

<sup>723</sup> Tento zájem nespádl z čistého nebe a měl na co navázat, Komenskému se věnovala celá řada ruských badatelů již dlouho před bolševickým převratem v roce 1917. V souvislosti s *Labyrintem* jsme uvedli i některé překlady do ruštiny a práce mu věnované a zmínili jsme se o působení Kvačaly na ruské badatele. O ruskojazyčných interpretacích *Labyrintu* by bylo možno napsat celou studii (srov. kapitola 5.5 této práce).

<sup>724</sup> *Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. Archiv čísel z let 1951-2018. Rok 1951. Dostupný z: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?cat=16261>

<sup>725</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 195.

<sup>726</sup> Tamt., s. 196.

<sup>727</sup> Tamt., s. 219.

V roce 1955 vyšla v českém překladu monografie o Komenském tehdy nedávno zesnulého sovětského badatele a profesora moskevské univerzity A. A. Krasnovského (+1953),<sup>728</sup> která by se v dnešní době mohla stát modelovou učebnicí sovětizace dějin a idejí. K *Labyrintu* zde Krasnovskij karatelským tónem bodrého strýce uvádí: „Historikové a životopisci Komenského zpravidla pohlíží na toto dílo především jako na dílo literární a filozofické. I to je správné, avšak ne zcela.“ Co je tedy „zcela“ správné? Nepřekvapivě – uchopit dílo z hlediska problematiky sociální. *Labyrint* je dle Krasnovského především ostrou satirou dobových poměrů,<sup>729</sup> autor zde prý totiž „odhaloval a bičoval krok za krokem nejhlavnější a nejzákladnější prvky tohoto společenského zřízení“, „nestvůrnost výrobních a sociálních vztahů“ jak feudalismu, tak kapitalismu.<sup>730</sup> V kapitole o stavu manželském Komenský především ukazuje „otrocké postavení ženy v rodině“, ve stavu řemeslnickém kritizuje hlavně těžkou práci, „sotva zajišťující pilným pracovníkům kousek chleba“, atd.<sup>731</sup> Odvážnost Komenského líčení stavu křesťanů a vrchností dokládá Krasnovskij skutečností, že Říhův ruský překlad tyto kapitoly neobsahuje, mohly vyjít až roku 1905 v překladu Stěpanova.<sup>732</sup> Krasnovského optice samozřejmě nejvíce lahodí kapitola o stížnostech stavů, která dojde urovnání pouze neuspokojivým kompromisem a zachováním statu quo. Na stavu pravých křesťanů v *Ráji srdce* dle Krasnovského poutník oceňuje především jejich vzájemnou solidaritu a hmotnou pomoc, v čemž lze spatřovat ideály „spotřebního komunismu“ raného křesťanství.<sup>733</sup> Krasnovského celkové hodnocení vyznívá zhruba následovně: Komenský je sice britký kritik a nesmlouvavý pozorovatel, nicméně nepodařilo se mu proniknout ke kořenům všeho zla, jímž je sama existence vykořisťovatelského zřízení. Proto se nakonec mylně obrací opět

---

<sup>728</sup> KRASNOVSKIJ, Archip Aleksejevič. *Jan Amos Komenský*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 33. Ještě před Krasnovským vyšel podobně laděný MEDYNSKIJ, Jevgenij N. *Dějiny pedagogiky*. Praha, 1950 (původně vyšlo 1947). Ve stejném roce jako Krasnovskij také VÁŇA, Josef a kol. *Dějiny pedagogiky pro pedagogické školy, vyšší pedagogické školy a vysoké školy pedagogické*. Praha, 1955.

<sup>729</sup> Na tuto historizující interpretaci díla jsme naráželi ovšem již u některých autorů 19. a první čtvrtiny 20. stol., zejména v kapitole 5 této práce (ač samozřejmě postrádala onu zde přítomnou marxistickou koncovku). Historikům je tento fenomén dobře znám: ideologické komolení dějin v 50. letech nalézá bohatou myšlenkovou základnu z doby zápasu o národní sebeurčení, na niž může bezpečně dosednout – stačí ji jen maličko interpretačně pootočít. Podobná myšlenková schémata je možné vysledovat i v souvislosti s *Labyrintem*. Zmínit můžeme např. interpretaci Komenského u středoškolského učitele a vášnivého socialisty Františka Benáka, který již ve 20. letech v *Labyrintu* spatřoval především bystré pozorování sociální nerovnosti a útlaku vznikajícího v důsledku válečných událostí. Viz BENÁK, František. *J. A. Komenský, apoštol a průkopník lidství*. Praha, 1920; srov. Řezníková a kol. (2014), s. 170-171.

<sup>730</sup> Krasnovskij (1955), s. 32-35.

<sup>731</sup> Tamt., s. 35

<sup>732</sup> Tamt., s. 37; srov. též kapitola 5.5 této práce.

<sup>733</sup> Tamt., s. 45-46.

k náboženství. Podobnou analýzu však od Komenského ani nemůžeme žádat, protože té byli schopni jen „myslitelé výjimečného řádu“, „klasikové marxismu-leninismu“.<sup>734</sup>

Vyvracet na tomto místě Krasnovského kvazi-teze považujeme za nadbytečné, z historických anachronismů se koneckonců usvědčují samy. Citujeme je zde jen proto, že v nich obsažená argumentační schémata považujeme za jakousi kvintesenci toho, jakým směrem ubíraly i další dobové výklady *Labyrintu*. Krasnovského knihu opatřila předmluvou klasická filoložka, filozofka, komenioložka a v letech 1950-1953 rektorka Univerzity Palackého v Olomouci Jiřina Popelová-Otáhalová (1904-1985), která zde také pregnantně shrnula celý postoj nové, třídně uvědomělé komeniologie: „Komenského jsme po čtyřicátém pátém roce neukázali Sovětskému svazu my, nýbrž Sovětský svaz nám.“ Krasnovského dílo vítá především proto, že se jedná o první monografii o Komenském, psanou „důsledně s pozic historického materialismu“.<sup>735</sup> Oceňuje interpretaci Komenského chiliasmu jako „víry lidových mas, jejímž třídním základem je těžké postavení plebejských vrstev na konci středověku“.<sup>736</sup> Teprve dnes konečně můžeme Komenského i my správně pochopit, protože „nastalo sblížení národů SSSR a národů lidových demokracií,“ které „utvořily onen mírový blok, o němž Komenský snil (...)“.<sup>737</sup>

Popelová již v roce 1952 uveřejnila programový článek *Pokrokové tradice české pedagogiky*. *Labyrint* zde zmiňuje jen okrajově, nicméně v pozoruhodné souvislosti: Komenského kritika společenských poměrů je v *Labyrintu* dle Popelové příliš mdlá, ztratila na účinnosti a syrovosti, pokud ji srovnáme s jeho předchůdcem Chelčickým.<sup>738</sup> Ve svém pozdějším stěžejním díle *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě* (1958)<sup>739</sup> Popelová tuto myšlenku dále rozvíjí. *Labyrint* je sice dovednou kritikou společnosti, ta ovšem nesměřuje k zápasu, převratu a společenské změně – ale vyjadřuje marnost, bezmoc, neschopnost stavů k odporu. Opět zde najdeme srovnání s Chelčickým, jehož bojovnosti a „revolučnímu zápalu“ Popelová straní. Oproti němu je Komenského představa lepší společnosti jen „mlhavá“, „není to náprava světa, ale únik z něho“, proto se prý Komenský jen utápí v bezúčelnosti.<sup>740</sup> Popelové se v *Labyrintu* také nelíbí

---

<sup>734</sup> Tamt., s. 47.

<sup>735</sup> Tamt., s. 7.

<sup>736</sup> Tamt.

<sup>737</sup> Tamt., s. 8.

<sup>738</sup> POPELOVÁ, Jiřina. „Pokrokové tradice české pedagogiky“. *Pedagogika* 9-10,1952. s. 564.

<sup>739</sup> POPELOVÁ, Jiřina. *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.

<sup>740</sup> Tamt., s. 89-90. V tom je opět možné spatřovat určitý ohlas toho, jak *Labyrint* stereotypně vnímá 2. polovina 19. století.

kritika rodičovství, kterou má za plod inspirace „humanistickými vtipálky“, z úst Komenského jí zní ovšem „cize“ a „nepěkně“. <sup>741</sup> Komenskému dále vytyká, že jeho alegorie se málo věnuje skutečným společenským problémům. Úplně například vynechává trpící vesnické poddané, kteří přece nejsilněji pocítili karabáč zlotřilého feudála. U řemeslníků kritizuje jen utrpení pramenící z práce samé a nikoli z nespravedlivého společenského řádu. <sup>742</sup> Aby mohla vyzdvihnout alespoň něco pozitivního, rozpoznává Popelová v *Labyrintu* „kritiku rozmachu počínající buržoazní éry z pozic polonaturálního hospodaření a nerozvitých potřeb malých lidí a malých poměrů“. <sup>743</sup> Kritice učenců, jíž si většina vykladačů *Labyrintu* dosud vysoko cenila, vytyká Popelová nevyhraněnost, relativizaci, Komenský podle ní „zeslabuje sílu útoku duchaplnictvím jinotajných hříček“. <sup>744</sup> Shrnuto a podtrženo, Komenský v *Labyrintu světa* nemíří k podstatě věci (nespravedlivé společenské zřízení, kořen všeho zla), je málo revoluční, málo třídně uvědomělý, utrpení spatřuje i ve stavu vrchností a bohatých, čímž otupuje hrot své satiry. Ve výsledku nabádá k rezignaci, místo aby burcoval k nápravě. <sup>745</sup> *Ráj srdce* vychází dle Popelové z „ideologie Jednoty bratrské“, která si ve své malosti představuje jako vysněný cíl primitivní „spotřebitelský komunismus“ po vzoru rané křesťanské obce, ovšem chybí zde radikální požadavek odstranění veškerého majetku. <sup>746</sup> *Labyrint* je tak vcelku pro Popelovou „otřesné a jímavé“ umělecké dílo, „úchvatný projev sociální poesie přes ideologickou slabost“. Komenský zde ovšem plýtvá své pracně nabyté vzdělání a myslitelský um na „apologii porážky a poraženectví“. <sup>747</sup>

Vidíme, že Popelová zachází ve své kritice *Labyrintu* z třídně uvědomělých pozic ještě o velký kus dál než Krasnovskij. V kratičkém doslovu k vydání *Labyrintu* z roku 1958 <sup>748</sup> své stanovisko nicméně částečně zmírňuje a popisuje dílo především jako plod Komenského bolesti a zklamání v určité jeho životní fázi, zároveň zde ale (poněkud anachronicky) spatřuje i zárodky budoucího pedagogického a všenápravného programu. <sup>749</sup> Poněkud shovívavěji se k dílu hlásí východoněmecký profesor dějin pedagogiky na Humboldtově univerzitě Robert Alt

---

<sup>741</sup> Popelová cituje větu „Měli zajisté na větším díle páteře plodu okolo sebe, uzdami k sobě zpřipínaných, kteříž jim křičeli, vřeštili, smradili a nešvářili, stonali a mřeli“. Tamt., s. 90.

<sup>742</sup> Tamt., s. 91.

<sup>743</sup> Tamt., s. 92.

<sup>744</sup> Tamt., s. 93.

<sup>745</sup> Tamt., s. 94-96.

<sup>746</sup> Tamt., s. 96.

<sup>747</sup> Tamt., s. 99.

<sup>748</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Vladimír Šmilauer, ilustrace Jan Konůpek, dosl. Jiřina Popelová, Miloslav Novotný. Praha: Svobodné slovo, 1958.

<sup>749</sup> Tamt., s. 181-183.

(1905-1978) ve své práci *Pokrokový charakter Komenského pedagogiky* (v českém překladu vyšla 1955).<sup>750</sup> Vzhledem k odlišnému zaměření práce se systematicky výkladu *Labyrintu* nevěnuje, příležitostně jej ovšem cituje, když potřebuje vykreslit Komenského jako kritika stavu vrchností a přítele chudých,<sup>751</sup> mírotvorce,<sup>752</sup> odpůrce scholastické teorie a pionýra životní praxe.<sup>753</sup>

První vydání *Labyrintu* od roku 1948 vzešlo z podnětu pedagogického pracovníka Milana Rosenzweiga (nar. 1926) a literárního historika a redaktora Státního pedagogického nakladatelství Bohumila Balajky (1923-1994).<sup>754</sup> Vydání bylo ponecháno bez jakékoli ediční výbavy, patrně proto, že oba zmínění autoři k němu již plánovali vydat komentář pro školní potřebu, který skutečně vyšel v roce 1956.<sup>755</sup> Jeho hlavní část tvoří vysvětlivky, najdeme zde ale i šestnáctistránkový doslov. Začíná stručným líčením Komenského osudů v době sepsání díla, v němž najdeme hned několik omylů faktického rázu (autoři tak např. neví o pobytu Komenského v Bílé Třemešné a Horní Branné a mají za to, že byl do roku 1628 v Brandýse, Komenský tam měl navíc podle nich žít „v osamění, vzdálen lidí“, a jedinou četbou mu prý byla Bible – okázale se tak ignoruje celé dosavadní labyrintologické bádání).<sup>756</sup> Následuje chatrný pokus o vylíčení myšlenkového horizontu: Komenský prý na jednu stranu správně usoudil, že jeho doba se vyznačuje reakcí přežitého feudalismu proti svobodomyšlné renesanci a humanismu, neuvědomoval si ale, že kořeny všeho zla tkví již v rodícím se kapitalistickém řádu v západoevropských zemích (!).<sup>757</sup> *Ráj srdce* autoři chápou jen jako útěchu určenou pro členy Jednoty, a proto jej zcela opomíjejí. Konstatují lakonicky, že cenu má pouze první část, a to pro vylíčení krutých dobových poměrů, na němž vyzdvihují především Komenského smysl pro „realismus“. Postavu Mámění autoři ve svém filozofickém naivismu chápou jako „sklon nepřesvědčovat se o správnosti“ ustálených názorů „vlastními smysly“. Komenský podle nich dále volí alegorii města proto, že se právě ve městě nejkřiklavěji projevují sociální rozpory doby

---

<sup>750</sup> ALT, Robert. *Pokrokový charakter Komenského pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

<sup>751</sup> Tamt., s. 22.

<sup>752</sup> Tamt., s. 23.

<sup>753</sup> Tamt., s. 37.

<sup>754</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Milan Rosenzweig, odpovědný red. Bohumil Balajka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955 a 1956.

<sup>755</sup> ROSENZWEIG, Milan a Bohuš BALAJKA. *Komentář k Labyrintu světa a ráji srdce: schváleno jako mimočítanková četba pro 9. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a 1. ročník pedagogických škol*. V Praze: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

<sup>756</sup> Tamt., s. 3-4.

<sup>757</sup> Tamt., s. 5.

(zcela při tom opomíjejí např. Komenského literární předlohy).<sup>758</sup> Skrz naskrz falešná je interpretace myšlenkového obsahu *Labyrintu*, autoři mu podsouvají jednostrannou optiku třídního vědomí, která je ovšem Komenskému zcela cizí („Komenský byl přesvědčen, že jedině potlačením svévole šlechty je možno nastolit mír a spokojenost“, „staví se proti zbohatlíkům a líčí je jako otroky vášní a příživníky“, atd.).<sup>759</sup> Na druhé straně autoři upozorňují na myšlenky, které byly již i v Komenského době zastaralé, což vysvětlují tím, že Komenský žil v té době osamocen, bez styku s tehdejší vědou (!).<sup>760</sup> Kritiku stavu učených, školství a vědy v *Labyrintu* autoři neproblematicky chápou jako zárodek Komenského pozdějších velkých pedagogických plánů.<sup>761</sup> Také hodnocení jazykové stránky díla postrádá hlubší erudici a vyznívá ryze tendenčně: uzavírá se hodnocením, že *Labyrint* je živým dílem nikoli díky „humanistické uhlazenosti“, ale „jadrnosti hovorového jazyka“.

Jak jsme již upozornili, recepce *Labyrintu* u badatelů ovlivněných marxisticko-leninským světovým názorem by si vyžádala samostatnou studii. Zde uvádíme jen reprezentativní vzorek příkladů, abychom mohli zhruba načrtnout dobový hermeneutický horizont. Celá problematika by nicméně k plnému prokreslení vyžadovala komplexnější zasazení do dějin komeniologie a myšlení tohoto období vůbec. Ani na tomto vybraném vzorku jsme si nicméně nemohli nevšimnout, že mezi komentátory *Labyrintu*, loajálními k lidově demokratickému zřízení, se stačily projevit vzájemné rozdíly, z nichž by při důkladnějším sledování mohla vyvstat určitá typika. Komentář Rosenzweiga a Balajky reprezentuje typický dobový blábol, jemuž chybí hlubší promyšlenost a erudice, vrší jednu faktickou chybu za druhou a vyžívá se v argumentačních faulech a anachronismech. Díla Krasnovského a Alta vznikají pak jako celkem důsledné uplatnění zásad historického materialismu – způsob, jímž interpretují *Labyrint*, je sice zcestný, ale uznáváme, že užitá metoda je jinam ani dovést nemohla. Popelová, která má oproti nim výhodu nezprostředkované znalosti domácí kultury a nesporné orientace v problematice, dochází touto metodou pak ještě o krok dál: *Labyrint* je pro ni svědeckou výpovědí o době absolutního úpadku, které již zcela chyběly živné revoluční ideály, jak je najdeme v husitském hnutí a u Chelčického. Musí tak nutně dospět k paradoxnímu závěru, že by bylo vlastně lépe, kdyby byl Komenský *Labyrint* napsat vůbec nemusel. Pokud bychom stejnou logiku, s níž Popelová posuzuje Komenského *Labyrint*, uplatnili z dnešního pohledu na

---

<sup>758</sup> Tamt., s. 6.

<sup>759</sup> Tamt., s. 7.

<sup>760</sup> Tamt., s. 8.

<sup>761</sup> Tamt., s. 9.

stati Popelové o *Labyrintu*, museli bychom napsat, že jsou jednak smutným mementem otřesné doby, jednak ukázkou autorčina plýtvání nabytým vzděláním a komeniologickou erudicí ve službách zruďnému režimu, jenž ve stejné době vraždil, popravoval, deportoval a ničil miliony lidských životů ve jménu stejné pokrokovosti a revolučního zápalu, jichž se autorka ve vzpomnutých statích dovolává. Neučiníme to však. Navzdory všem totalitním ideologiím totiž věříme, že každá doba a každá historická osobnost, ba každý člověk, má svou vlastní integritu a interioritu, kterou skrytě ovlivňují i takové skutečnosti a faktory, které metoda historického materialismu nemůže nikdy postihnout a o nichž se našim sovětským poradcům a jejich vděčným domácím posluchačům nikdy ani nezdálo. Zdržíme se proto na tomto místě hodnocení – vždyť „věci zcela zavrhovati, nebo zcela vychvalovati – může jen člověk ten, jehož rozum a cit jsou *neomylná pravda*.“<sup>762</sup>

## 6.5 Mezi socialismem a barokem (A. Škarka)

V období 50. let vyšel *Labyrint* v Československu celkem šestkrát. Dosud jsme zmínili tři česká vydání (1955, 1956, 1958). K nim můžeme přičíst také dva překlady do slovenštiny: v roce 1952 vyšel překlad Júliusa Lenka,<sup>763</sup> v roce 1957 překlad J. Janovjaka v rámci 3. svazku Komenského *Vybraných spisů*.<sup>764</sup> Poslední vydání sledovaného období z roku 1958 je spojeno se jménem znalce staršího českého písemnictví a komeniologa Antonína Škarky (1906-1972), který se zapsal rovněž do labyrintologie.<sup>765</sup> Brněnský rodák zde vystudoval češtinu a němčinu, jeho dizertační práci (1932) vedl Stanislav Souček. Po válce se habilitoval, učil souběžně v Brně, Olomouci a Praze, od roku 1952 pak přednášel pouze na pražské filozofické fakultě. Od roku 1958 působil též v redakční radě pro vydávání edice *Díla Jana Amose Komenského*,<sup>766</sup> později byl jejím předsedou.

Škarka opatřil *Labyrint* novým, podrobným poznámkovým aparátem a důkladnou průvodní studií, která rovněž nese pečeť doby a nevyhne se tak těžce schematizujícím a zkreslujícím výpovědím. Komenský dle Škarky například vytvořil „díla aktuální i pokroková, i když řešení

---

<sup>762</sup> LINDA, Josef. *Záře nad pohanstvem nebo Václav a Boleslav: vyobrazení z dávnověkosti vlastenské*. Praha: Elk, 1949. Motto.

<sup>763</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a raj srdca*. Přel. Július Lenko, předml. Juraj Hrubeš, ilustroval Jan Konůpek). Martin: Tranoscius, 1952.

<sup>764</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a raj srdca*. Přel. J. Janovjak. In *Vybrané spisy*, sv. 3. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1957.

<sup>765</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a raj srdce (...)*. Ed. a doslov Antonín Škarka. Praha: Naše vojsko, 1958.

<sup>766</sup> *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia*. Praha: Academia, 1969 – současnost.

ztroskotává někdy vlivem československé ideologie“, řešil otázky, které se „často týkaly společenských rozdílů a křivd plynoucích z třídních protikladů feudálního řádu“, o nápravě feudalismu jako takového však Komenský nepřemýšlel, a přece společenský řád „především bývá příčinou, jak lidé jednají a jak se chovají“, protože feudalismus „nutí lidi žít určitým způsobem a pokrývá jejich charakter“. Na rozdíl od interpretací pojednaných v předchozí kapitole je však patrné, že autorem studie je literární vědec, který význam *Labyrintu* chápe, v reáliích i písemnictví je pevně zakotven a vedle ideologických klišé prezentuje i seriózní názory, s nimiž je již možno souhlasit či plodně polemizovat. Historicko-materialistické výpovědi zde rovněž působí – na rozdíl od výše zmíněných textů – spíše jako přídatky, nikoli vůdčí hledisko celé studie.<sup>767</sup>

Škarka správně ukazuje kontrast Komenského životní situace před a po Bílé Hoře. Vyzdvihuje velkolepost jeho někdejších plánů na zvelebení češtiny (slovník, mluvnice a sbírka rčení a přísloví, obroda básnictví), široký záběr vědeckých zájmů a podniků, vedle toho ještě činnost duchovenskou. Pobělohorská éra je pak dle Škarky pro Komenského dobou „uzrávání na básníka“ pod dojmem těžké krize osobní i společenské. Narozdíl od Rosenzweiga a Balajky Škarka správně uvádí, že Komenský žil v Brandýse v kulturním prostředí: jednak mezi vzdělanými spolubratry, jednak měl k dispozici bohatě zásobenou žerotínskou knihovnu. V době, kdy musel velké projekty přerušit, napsal nakonec „díla, která náleží k předním výtvorům Komenského a jsou chloubou našeho písemnictví“.<sup>768</sup> Básnickým vyjádřením bolesti a strádání ze společně prožitých útrap se Komenský stává nejen přirozeným mluvčím postižené generace, ale i sdělovatelem všelidských, věčně platných hodnot.

Za největší z „útěšných spisů“ považuje Škarka přirozeně *Labyrint*. Ačkoli jej Komenský označoval za duchovní traktát, přiblížil se v něm stylově dílům beletristickým. Velmi pěknou a trefnou formulací Škarka vyjádřil celkový dojem z „fantastického města, vystupujícího jako

---

<sup>767</sup> Teprve až když jsem napsal tento spíše intuitivní postřeh, našel jsem v článku S. Richterové podobnou poznámku. Ta jednak některé formulace považuje u vědce Škarkova formátu za nejapné a rozumu se přičítá, jednak zmiňuje kolující pověst, že „někdo“ podobné věty do jeho prací vpisoval (ovšem sama jí, zdá se mi, příliš nevěří). Mohla se podobná praxe skutečně vyskytnout? Upřímně řečeno, netroufám si soudit. Že by se však v takovém případě Škarka sám nepokusil o nápravu alespoň ve druhé polovině let šedesátých? Nebo že by se někdo z jeho současníků či pamětníků v novější době nepokusil v tomto smyslu o Škarkovu rehabilitaci? Srov. RICHTEROVÁ, Sylvie. „Z labyrintu do ráje. Komenského dílo jako cesta poznání.“ In VOJTĚCH, Daniel (ed.). *Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. s. 61-75, zde s. 61, pozn. 2.

<sup>768</sup> *Labyrint* (1958/II), s. 174.



ozářený přízrak z bezedné tmavé propasti záhrobí a věčnosti rozprostírající se všude za jeho hradbami.“<sup>769</sup> Škarka si také všímá, že alegorie města má určité nesrovnalosti (uvnitř města probíhá například válka mezi různými státy, formani jezdí mezi městy, vyplouvá odsud loď, na které se poutník plaví neznámo kam), nesouhlasím ale s jeho tvrzením, že by si Komenský tyto nedostatky sám „nepřipouštěl“ či „neuvědomoval“. Spíš bych řekl, že Komenský zde myslel ještě na jakousi „alegorii nad alegorií“: město jako kruh, symbolizující celek, v němž dochází k „matení a motání“. Snad v tom mohl být též ovlivněn biblickou, zejména starozákonní antropologií města – město nikoli jako civilizační útvar vymezený hradbami, ale spíš jako místo mravně pochybené, protože od Boha vzdálené či nad Boha se povyšující (Babylon, Jericho ad.). Podobně nesdílím Škarkovu výtku, že se Komenský v kapitole o filozofech „zapomněl vyrovnat s některými významnými filozofickými systémy své doby“.<sup>770</sup> Jako by při tom přehlédl, že o to Komenskému přece vůbec nešlo – celý seznam filozofů má silně stylizovaný ráz, jednotliví myslitelé jsou charakterizováni často jen na základě vlastností, které jim přisoudila legenda, báchorka či mnohem pozdější tradice, Komenský tím dle mého soudu jen umělecko evokuje „motanice“, s nimiž se setká každý studující filozofie (nezapomínejme, že Poutník je mladý člověk), než že by se snažil nějak seriózně rozřešit dávné filozofické spory.

Škarka dále popisuje tři verze díla (o prvním tiskovém vydání soudí stejně jako Souček, že vyšlo v Perně) a všímá si, jak je Komenský postupně doplňoval. Za nejvýznamnější a zdařilý považuje kompoziční přírůstek obsahující obhlídku hradu královny Moudrosti-Marnosti a příjezd Šalamouna, který první části dodává náležitou gradaci.<sup>771</sup> Měl bych tendenci spíš nesouhlasit se Škarkovým tvrzením, že moderního čtenáře *Labyrint světa* plně neuspokojí, protože se zde Komenský málo věnuje vzájemné interakci jednotlivých stavů a tříd.<sup>772</sup> Naopak, panoptikum „karikatur lidského zvěřince“, jak to Škarka nazývá, patří dle mého soudu k umělecko nejúčinnějším a nejsuggestivnějším prvkům Komenského básnické obrazivosti. Ve své vysokoškolské pedagogické praxi jsem se alespoň nikdy nesetkal s tím, že by čtenáři *Labyrintu* zaměňovali toto panoptikum za karikaturu nějakých individuálních výstřelků a perverzí – že je zde myšlen lidský svět jako celek, prosvítá napříč dílem velmi zřetelně. Vzájemná izolovanost individuů je navíc dalším efektním prostředkem, přispívajícím

---

<sup>769</sup> Tamt., s. 177. Z filozofického hlediska bych ovšem měl tendenci polemizovat zde se slovem „věčnost“, u Komenského jde spíš o věčnou nicotu, nebytí, smrt, „nic“.

<sup>770</sup> Tamt., s. 178.

<sup>771</sup> Tamt., s. 180.

<sup>772</sup> Tamt., s. 181.

k ponurosti celkové atmosféry *Labyrintu světa* – skutečné interakce mezi lidmi zde ani probíhat nemohou, protože personální vztah je myslitelný až v realitě *Ráje srdce*.

Zvláštní zastavení si žádá Škarkovo hodnocení filozofické stránky *Labyrintu*. Škarka je přesvědčen, a jako první to také pregnantně vyjadřuje, že hlavní osnova díla je dualistická: stojí zde proti sobě hmota (svět, tělo, labyrint) a duch (Bůh, duše, srdce).<sup>773</sup> Tento dualismus je dle Škarky tak vystupňován, že „město-svět je v prvním dílu tak vylíčeno, jako by ani nebylo podřízeno Bohu podle křesťanského pojetí o jeho všemohoucnosti a vševědoucnosti, nýbrž nějakým pohanským bohům a bůžkům“, protože o lidských osudech zde rozhodují jen Osud, Fortuna, Fáma, Moudrost ad.<sup>774</sup> To je samozřejmě zjištění závažné. Škarka jednoznačně správně popsal, jak celá situace v prvním plánu skutečně vyhlíží. Město-svět se jeví jako od Boha zcela odděleno, jako by je skutečně stvořil nějaký potměšilý *demiurgos*, který zde uvěznil lidské duše, jež marně hledají cestu ven po vzoru starověkých gnostických vzestupných učeních. To je ale skutečně jen první plán. Proč? Zaprvé, Komenský nikde neztotožňuje své město-svět s Božím stvořením. Nenajdeme zde v podstatě žádné odkazy na „přírodu“. To, co se popisuje, je výlučně *lidský svět*, svět lidské aktivity a vztahů, které se Bohem danému řádu vymkly. Modelem tohoto města je starozákonní Babylon – a tento hermeneutický klíč koneckonců dává sám Komenský čtenáři hned zpočátku. Komenský nepochybuje přece, že svět je stvořen Bohem, člověk je v něm však ve stavu porušeném – a následkem této porušenosti se zaplétá do sítě pochybných hodnot, pokřivených vztahů k druhým, ke svým činnostem i k sobě samému. Tato síť – a nikoli stvoření samo – je popisovaným labyrintem. Zadruhé, spojnice mezi první a druhou částí se nabízí v Kristově promluvě (kapitola XXXI.): „Můjs sic byl a jsi od věčnosti: ales toho prv nevěděl. Já jsem pro tebe potěšení to, k němuž tě nyní uvedu, dávno již strojil: ale tys tomu nerozuměl. Vedl jsem tě cestami divnými, skrze okolí a zápolí k sobě“, atd. Bůh a svět nestojí proti sobě jako nějaké dvě znesvářené entity: i v labyrintu byl Bůh Poutníkovi nablízku, ale on jej nerozpoznal. Představuje se zde jako Bůh, který je nade vším: labyrintem světa i rájem srdce. Zatřetí, Poutník po svém znovuzrození neuniká do nějaké transcendentní říše, ale Bůh jej posílá s obnoveným srdcem zpět do světa-města, kde teprve nyní vidí, co dříve vidět nemohl – společenství pravých křesťanů. To, co se zde proměňuje, ovšem přece není svět – není to nějaký *jiný svět*, ten je stále týž – nýbrž Poutník, jeho srdce, jeho vztahy, jeho pohled na svět, postoj ke světu. Domnívám se tedy, že ani při nejlepší vůli nelze filozofický podtext *Labyrintu* chápat

---

<sup>773</sup> Tamt., s. 182.

<sup>774</sup> Tamt.

jako dualistický. Pojmy jako tělo, duše, svět atd. zde nestojí jako antagonistické filozofické pojmy, ale jako metafory. I praví křesťané přece mají těla, jedí a pijí, pracují, bydlí, jen k tomu všemu už mají jiný postoj – tělo, jídlo, pití, práce, obydlí pro ně nejsou absolutním středem světa, jejich hlubinou bezpečnosti (rájem srdce) je sám Bůh. Je s podivem, že Škarka tyto skutečnosti přehlédl a připisuje tak *Labyrintu* „překonané stanovisko názorové“.<sup>775</sup>

Podle stejné logiky i další Škarkova teze, totiž že prožité utrpení a hrůzy Komenskému „zabránily leckde vidět jasněji a soudit vlídněji a spravedlivěji“,<sup>776</sup> postrádá svou platnost. Účelem obhlídky *Labyrintu světa* přece nebylo hledat na světě „alespoň něco dobrého“. Komenský toho do Bílé Hory užil jistě mnoho a dosyta, takže se mu svět dokonce jevil jako krásný a účelně uspořádaný amfiteátr a lidská role v něm jako dobrodružná cesta poznání Božích stop ve stvoření. V *Labyrintu* jde ovšem o něco jiného: jeho smyslem je zaujmout distanci, uzávorkovat svět, a v tomto postoji radikálního, úplného sebeodevzdání teprve odhalit to, co je *skutečně* platné a dobré – *summum bonum*. *Labyrint* je tak spíš jakýmsi mystickým pendantem Descartovy metodické skepse, ve kterém běží ve skutečnosti o víc než o myšlenkový systém na ovládnutí světa – a proto se se směřováním novověké vědy také do značné míry mýjí. Za částečně nespravedlivou považují proto také Škarkovu poznámku, že Komenského zakotvení v Jednotě a její „pasivité“ způsobilo „opoždění za moderním pokrokem ve vědách přírodních i ve filozofii, jak dokazuje odmítavý postoj Komenského ke Koperníkovi nebo k Descartovi“.<sup>777</sup> Komenský Descarta i Koperníka četl, jeho rozhodnutí jít jinou cestou nebylo neinformované a nevyplývalo z nevědomosti – maximálně z určitého nepochopení či nedocenění, způsobené zcela odlišným životním i badatelským zaměřením. Že se nerozhodl ve prospěch heliocentrické teorie v době, kdy badatelé byli v této otázce rozděleni, mu navíc nelze vytýkat jako nějaké vědecké selhání. Ostatně i s Descartovou metodou *cogito* se Komenský snažil ve svých pozdních dílech filozoficky vyrovnat.<sup>778</sup> Problematika vztahu Komenského k rodící se moderní vědě je tak složitější, než se zde naznačuje.

Škarka se ve své studii dotýká také problematiky *Labyrintu* jako životopisu a podává výčet některých událostí zde alegoricky znázorněných. Probírá Komenského literární vzory, které na *Labyrint* působily či mohly působit: zmiňuje díla Andreae (podle objevů dřív učiněných

---

<sup>775</sup> Tamt., s. 184.

<sup>776</sup> Tamt.

<sup>777</sup> Tamt.

<sup>778</sup> K tomuto problému podrobně viz např. Patočka (2003), s. 334-362.

Zoubkem, Criegernem a Novákem),<sup>779</sup> dále spisy obou Vodňanských (podle objevů Součkových),<sup>780</sup> připojuje Rvačovského *Masopust*,<sup>781</sup> *Antialkorán* Václava Budovce z Budova<sup>782</sup> či anonymní satirický spisek *Mandát neb Vládnutí žen*.<sup>783</sup> Další část Škarkovy studie je věnována hodnocení Komenského stylu a jazyka. Na rozdíl od Rosenzweiga a Balajky si správně všímá, že Komenský se lidovou mluvou sice inspiruje, ale nesnaží se ji napodobit či kopírovat a vytváří si svůj vlastní básnický jazyk.<sup>784</sup> Uvádí také, že pro *Labyrint* jsou charakteristické „slovní řetězce“, které se vyskytují v obou částech díla, v každé z nich však mají jinou funkci: v první navodit dojem zmatku a ustavičného ruchu, ve druhé naopak klidu a bezpečí. Přejímá v tom výtěžky analýzy Čyževského, k čemuž se ovšem v ediční poznámce přihlásil.<sup>785</sup> Podobně cituje také Čyževského objev čtyř prastarých literárních témat, která se v *Labyrintu* specifickým způsobem kříží a propojují (bludné putování světem, svět jako divadlo, převrácený svět, vypuzená pravda). O Komenského stylu soudí, že sice vyrůstá z humanismu, ale je ve své podstatě už barokním,<sup>786</sup> a připojuje úvahu o českém postoji k barokní kultuře. Ten je podle něj v zajetí předsudku, že jde výlučně o kulturu našich pobělohorských „katolických“ uchvatitelů, což je ovšem omyl, protože baroko je fenoménem celoevropským, který se vine napříč všemi konfesemi. U Škarky též najdeme poznámku ke srovnání *Labyrintu* a Chelčického, kterou můžeme číst jako určitou polemiku s výše uvedenou prací Popelové. Škarka píše, že Chelčický může působit sice dravěji a útočněji, ale *Labyrint* umělecky ani zdaleka nepřevyšuje, chybí mu síla obraznosti a slovesné umění, navíc kritizuje jen vybrané nešvary a postrádá šíři Komenského záběru.<sup>787</sup> Škarka dále stručně uvádí některé historické zmínky o *Labyrintu*, jeho vydání a překlady. Ve shodě s tím, co pozoroval už Jablonský soudí, že překlady ani jazykové úpravy *Labyrintu* nesvědčí, je příliš spjat se zvukem českého slova a specifickou slovní zásobou.

---

<sup>779</sup> Viz kapitoly 5.13 a 5.16 této práce.

<sup>780</sup> Viz kapitola 5.19 této práce.

<sup>781</sup> *Labyrint* a *Masopust* společně cituje již A. Doležal, viz kapitola 4.4 této práce.

<sup>782</sup> BUDOVEC Z BUDOVA, Václav. *Antialkorán, to jest mocní a nepřemožení důvodové toho, že Alkorán turecký z ďábla pošel, a to původem ariánů a vědomým proti Duchu svatému rouháním* (1614). Novodobé vydání viz BUDOVEC Z BUDOVA, Václav. *Antialkorán* (...). Praha: Odeon, 1989.

<sup>783</sup> *Mandát aneb Vládnutí žen* (...) potvrzený skrze Havla Chvistoně z Poderapysk. Srov. Voit (2006), heslo: Grobiánská literatura.

<sup>784</sup> *Labyrint* (1958/II), s. 185.

<sup>785</sup> Stejskalová (2017).

<sup>786</sup> *Labyrint* (1958/II), s. 188.

<sup>787</sup> Tamt., s. 189.

Závěrečná část studie, v níž Škarka podává celkové hodnocení myšlenkové stavby díla, nezestárla příliš šťastně. Převažuje v ní až příliš perspektiva daná prizmatem dobového vývoje. A tak byt' Škarka čtenáře nejprve správně nabádá, aby dílo nesoudil a neodmítal ze současných pozic, ale pochopil je z dobového hlediska, sám se tím ne vždy řídí. Komenský tak prý nabízí především „kritiku feudálního řádu“, i když jej nedokáže nahradit ničím dokonalejším, a neuvědomuje si, že konstruuje utopii, která by znamenala „návrat zpět do horšího, už překonaného společenského řádu“.<sup>788</sup> Zcela tak obchází skutečnost, že Komenský dedikuje dílo mocnému Žerotínovi, že třídní pojetí společnosti je *Labyrintu* zcela cizí a že zde líčená mizérie proniká všemi stavy bez rozdílu. O mnoho vzletněji působí, když Škarka dílo hodnotí z pozice umělecké. *Labyrint* z tohoto hlediska nemá „nejen ve své době, nýbrž v naší starší literatuře vůbec obdoby“.<sup>789</sup> Kdyby byl býval sepsán v některém ze světových jazyků, byl by se mohl stát bestsellerem všech dob, podobně jako Bunyanova *Poutníková cesta*.<sup>790</sup> I bez této všeobecné známosti se však směle může zařadit po bok perel světové literatury, jakými jsou Danteho *Božská komedie*, Brandtova *Lod' bláznů*, Erasmova *Chvála bláznivosti*, Rabelaisův *Gargantua a Pantagruel*, Cervantesův *Don Quijote*, Swiftovy *Gulliverovy cesty*, Grimmelshausenův *Simplicius Simplicissimus*, Morova *Utopie*, Campanellův *Sluneční stát*, *Vyznání* a *Obec Boží sv. Augustina*, mystické spisy sv. Terezie od Ježíše a sv. Jana od Kříže či *Myšlenky* Blaise Pascala. Právě v překvapivém zdůraznění souvislosti *Labyrintu* s mystickými spisy (viděli jsme ji již u Vlčka a v pracích Patočky a Čyževského z roku 1941) tkví dle mého soudu nejvzácnější Škarkův postřeh. Konečně Škarka připomíná i skutečnost, že byl *Labyrint* v ruském překladu z roku 1896 okleštěn o kapitoly kritizující církev, stav vrchností a vojsko, čímž prokazuje, že kromě Nováka, Součka, Čapka a Čyževského, k nimž se hlásí v bibliografické poznámce,<sup>791</sup> četl i výše uvedenou Krasnovského knihu. Dále správně uvádí, že byt' dnešní čtenář ocení asi především *Labyrint světa*, čtenářům doby Komenského a následujících desetiletí byl ve skutečnosti bližší a cennější *Ráj srdce* – toto tvrzení jsme mohli koneckonců poměrně přesvědčivě doložit na některých překladech i opisech díla. Škarka si také všimá, že některé motivy z *Labyrintu* se vracejí i v dalších Komenského dílech (*Hlubina bezpečnosti*, *Výhost světu*, *Panorthosie*, *Jedno potřebné*). Na závěr připojuje přesvědčení, že dnešnímu čtenáři bude zřejmě sympatický motiv „hledáčství“ pravdy a Poutníkův sklon dívat se na svět a jeho shon vlastníma očima, nepřejímat cizí názory a nenechat se vléci cizí vůlí – zdůrazňuje tak

---

<sup>788</sup> Tamt., s. 190.

<sup>789</sup> Tamt., s. 191.

<sup>790</sup> Tuto paralelu jsme již viděli u Součka, viz kapitola 5.19 této práce.

<sup>791</sup> *Labyrint* (1958/II), s. 252.

interpretačně nosný moment, který se projeví v některých budoucích ztvárněních díla (např. slavná divadelní adaptace z roku 1983).<sup>792</sup>

*Labyrintem* se Škarka zabýval mimo jiné také ve vztahu k fenoménu beletrizace a posvětšťování původně náboženské literatury, považoval jej dokonce za vrcholný doklad tohoto procesu.<sup>793</sup> Komenský si dle Škarky při pojednávání náboženských témat typicky vypůjčuje prostředky ze světské zábavné literatury – jeho teologická pojednání tak dostávají beletristický ráz. *Labyrint* je tak sice traktátem, ten se ale citelně liší od toho, co se v dané době pod pojmem traktát rozumí – Komenský zde naopak starou a ustálenou literární formu úmyslně překračuje, rozbíjí a osvěžuje záměrnou beletrizací, čímž se rovněž odlišuje i od některých svých uváděných vzorů, předloh a předchůdců. *Labyrint* tak vykazuje zárodečné rysy psychologického či filozofického románu,<sup>794</sup> jeho výstavba se podobá dramatu,<sup>795</sup> a Komenským jeho zkomponováním učinil „odvážný průlom do literárních tradic českého písemnictví“.<sup>796</sup> Pokud se Škarkovu interpretaci *Labyrintu* pokusíme zařadit do širšího kontextu jeho bádání o Komenském, prosvítá již zde Škarkova pozdější snaha o zařazení díla do proudu českého baroka – touto svou snahou kráčí vlastně do značné míry proti obrazu díla i jeho autora, který se v kolektivní paměti snaží konstruovat výše naznačený dominující světonázor.<sup>797</sup>

## 6.6 Zjevení v labyrintologii 50. let (D. Čyževskij)

Bečka i Škarka ve svých úvodech k *Labyrintu* čerpali z výsledků bádání Čyževského,<sup>798</sup> jehož jméno již v této práci bylo zmíněno vícekrát. Dmytro Čyževskij (1894-1977) byl jedním z nejvýznamnějších slavistů minulého století. Samy jeho životní osudy jsou velmi spletité. Vystudoval na univerzitách v Petrohradě a Kyjevě, během revoluce 1917 stál na straně menševiků a byl proto vězněn, jen šťastnou náhodou unikl zastřelení a v roce 1921 emigroval do Německa, kde navštěvoval přednášky Husserla, Heideggera i Jasperse. Ve 20. letech působil i v Praze, kde významně ovlivnil celou řadu badatelských osobností, sdružených zejména kolem Pražského lingvistického kroužku. Od konce 2. světové války pak přednášel na

---

<sup>792</sup> Tamt., s. 193. Uvedená studie byla beze změn přetisknuta také ve Škarkově posthumní antologii: ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 359-383.

<sup>793</sup> ŠKARKA, Antonín. „Posvětšťování náboženské literatury u Komenského, zvláště v *Labyrintu*.“ In ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 384-397. Studie původně vyšla v roce 1963.

<sup>794</sup> Tamt., s. 394.

<sup>795</sup> Tamt., s. 395.

<sup>796</sup> Tamt., s. 397.

<sup>797</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 181; ke „spor o baroko“ viz tamt., s. 234-239.

<sup>798</sup> Viz též Stejskalová (2017).

univerzitách v USA (Harvard) a Německu (Heidelberg).<sup>799</sup> V komeniologii je Čyževskij znám především jako objevitel *Obecné porady* a autor řady textů o Komenském. Do labyrintologie se nesmazatelně zapsal dvěma studii, které byly publikovány v 50. letech v zahraničních časopisech.<sup>800</sup> Životními osudy Čyževského a jeho komeniologickým dílem se nejnověji zabývala Jana Stejskalová ve své fundované práci *Komenský v díle Dmytra Čyževského*, na niž si dovoluujeme čtenáře tímto odkázat.<sup>801</sup> Zmíněná práce obsahuje také kapitola, která se podrobně věnuje Čyževského pojednáním o *Labyrintu*.<sup>802</sup> Kapitola v mírně pozměněné ediční úpravě vyšla již dříve jako úvodní studie k prvnímu vydání českého pretextu Čyževského labyrintologických textů,<sup>803</sup> který byl podle Stejskalové napsán již během války (asi roku 1941).<sup>804</sup>

Jak Čyževského studii stručně charakterizovat z hlediska labyrintologie? Pokud badatel chronologicky prochází to, co bylo o *Labyrintu* dosud napsáno, jak se o to pokoušíme v této práci, zapůsobí na něj Čyževského text nejspíš jako zjevení. Dosud jsme viděli, že labyrintologický materiál se napříč desetiletími, ba staletími sbíral postupně, každá další studie většinou přejímá a přepisuje i dřívější výsledky a nabízí až na výjimky jen relativně málo originálních tezí a objevů. Pokud si můžeme dovolit profánní přirovnání, labyrintologie dosud připomínala pomalu se valící sněhovou kouli, která na sebe postupně nabaluje další poznatky – Čyževskij do této situace vtrhne jako neřízená lavina originalitou myšlenek, pronikavostí vhledů, nezkrtnou šíří literárního záběru. Zatímco až dosud se literární paralely k *Labyrintu* hledaly v rádech jednotek či nižších desítek, Čyževskij jich ve své studii uvádí stovky. Pro účely naší práce by nemělo smysl pokoušet se je všechny rekapitulovat a sledovat (o každém z odkazů by se dala napsat samostatná studie), pokusíme se zde nicméně shrnout alespoň hlavní Čyževského teze.

Studie se dělí na dvě tematicky víceméně nezávislé části. První část Čyževskij věnuje zevrubné analýze zvláštního stylového jevu, který je pro *Labyrint* charakteristický, ale byl v předchozím

---

<sup>799</sup> Stejskalová (2017), s. 6-7.

<sup>800</sup> ČYŽEVSKYJ, Dmytro. „Comenius' Labyrinth of the World. Its Themes and Their Sources.“ *Harvard Slavic Studies* 1, 1953. s. 83nn; ČYŽEVSKYJ, Dmytro. Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens des J. A. Comenius. Einige Stilanalysen“. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 5, 1956. s. 59nn.

<sup>801</sup> STEJSKALOVÁ, Jana. *Komenský v díle Dmytra Čyževského*, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, 2021.

<sup>802</sup> Tamt., zejm. s. 29-47.

<sup>803</sup> STEJSKALOVÁ, Jana. „Komeniologické bádání Dmytra Čyževského“. In ČYŽEVSKYJ, Dmytro. *K Labyrintu světa*. Ed. Jana Stejskalová. Praha: FILOSOFIA, 2017. s. 5-30.

<sup>804</sup> Tamt., s. 5-6.

bádání zcela opomíjen (či jen zběžně povšimnut a nepochopen). Jedná se o „krátké i dlouhé vypočítávání věcí světa“, jež se u Komenského děje spojováním či vršením forem substantivních, adjektivních, nebo slovesných. Čyževskij je nazývá „slovesné řetězce“. Nejkratší z nich jsou tříčlenné, nejdelší má 37 členů. Ve verzi *Labyrintu* z roku 1663 jich Čyževskij napočítal celkem 582. Věcně mezi nimi rozlišuje dva typy: (1) řetězce, které jsou zaměřeny k určitému řádu a lze v nich vysledovat rozřídění pojmů podle určitého klíče, (2) řetězce, které čistě empiricky kupí věci, vlastnosti, nebo úkony, které se zde vyskytují bez vnitřní souvislosti. V *Labyrintu* přitom zdaleka převládá druhý typ řetězců.<sup>805</sup> Některé řetězce jsou „otevřené“, Komenský je zakončuje výrazy jako „atd., etc., summou“, čímž se zvyšuje jejich účinek (budí dojem, že by v nich bylo možno pokračovat). Působivost řetězců dále Komenský podtrhuje básnickými prostředky: rytmizací, aliterací, koncovými shodami, zřídka i souzvuky prostředků slov.<sup>806</sup> Čyževskij soudí, že v *Labyrintu světa* mají tyto řetězce za cíl navodit ve čtenáři pocit „špatného nekonečna“,<sup>807</sup> které se pojí s lidskými záležitostmi, činnostmi a skutečnostmi. Pozitivní pluralita, hojnost, rozmanitá nekonečnost Božího stvoření, se vlivem pokaženého vztahu člověka k této rozmanitosti stává „špatným nekonečnem“, které člověk svou pomýlenou činností ještě rozšiřuje a zmnožuje: „Nikoli rozmanitost sama o sobě, nýbrž vztah člověka k ní je zlo, čili ta skutečnost, že se člověk nechává do té rozmanitosti zaplétati, že k této zlé nekonečnosti přispívá svým konáním a opomíjením, že se nejenom zaplétá do tohoto labyrintu, nýbrž že jej ve velké míře ještě sám staví, rozšiřuje a komplikuje.“<sup>808</sup> Čyževskij na *Labyrintu* vyzdvihuje dodržení dokonalé proporce mezi formou a obsahem: řetězce zde nejsou jen samoúčelnou, efektní literární ozdobou jako v baroku či manýrismu, ale efektivním prostředkem, vehikulem doručujícím čtenáři v každé své části ústřední myšlenku obzvláště sugestivním způsobem. Řetězce mají vlastně podobný význam jako perokresba města, zobrazující chaotické hemžení.

Slovesné řetězce užívá Komenský i v *Ráji srdce*, kde jsou dvojího druhu. Pokud se vztahují ke „světskému labyrintu“, mají stejnou povahu, jakou jsme právě popsali. Pokud se ale vztahují

---

<sup>805</sup> Čyževskij (2017), s. 42.

<sup>806</sup> Tamt., s. 43-44.

<sup>807</sup> Špatné nekonečno (*die Schlechte Unedlichkeit*) je Hegelův spekulativní pojem, který staví do protikladu k dobrému, „filosofickému“ pojmu nekonečna. Špatné nekonečno je kvantitativní, vzniká jako negace konečného (ne-konečné), nad konečným a nekonečným se v tomto smyslu vždy již rýsuje možnost dalšího nekonečna (špatné nekonečno je tak vlastně nekonečně rozšiřovaná konečnost). Pravé nekonečno (*die Wahre Unedlichkeit*) je pojem kvalitativní, není negativně determinováno konečností, naopak vše je v něm již zahrnuto a obsaženo tak, že nic vyššího nelze myslet, určuje pouze sebe sama.

<sup>808</sup> Čyževskij (2017), s. 47.



k realitě srdce, k božské skutečnosti, jsou bez výjimky jen adjektivní a vždy se vztahují k atributům Božím, Kristovým či vlastnostem pravých křesťanů. Jejich vnitřní struktura nepoukazuje k rozmanitosti, ale naopak k jednotě, klidu, stálosti, bezpečí. Stylistický prostředek řetězců má tedy dle Čyževského jednotnou funkci a stojí ve službách základní myšlenky celého díla: na jedné straně „špatná nekonečnost“, labyrint lidských věcí, do nějž se zaplétáme a tak jej vlastně spoluvytváříme, podílejíce se tak na zvyšování marnosti, roztržitého a upadání, na druhé straně v sobě uzavřené božské jouscno, křesťanská existence a její vnitřní integrita.<sup>809</sup> Čyževskyj tak na díle pojmenoval jednak významný stylistický prvek, ruku v ruce s tím ovšem otevřel i jednu z interpretačních možností filozofické stránky díla. Ústřední myšlenka *Labyrintu* není založena na gnostickém dualismu ducha a hmoty, jak soudil Škarka, ale je mnohem propracovanější a diferencovanější: ve skutečnosti jde o náš *vztah k tělu* a náš *vztah k duchu* a jejich vzájemný poměr.

Druhá část studie je věnována analýze tematické. V minulosti se *Labyrint* zpravidla pojednával v rámci jednoho literárního tématu (viděli jsme, že u Nováka to byly utopie, Haškovec prokazoval souvislost se *speculy*, Souček hledal paralely v literatuře poutnické atd.), dle Čyževského však dosavadní badatelé přehlédli, že *Labyrint* je spíš velkolepou syntézou mnoha témat, která se zde spojují a rozmanitě kříží. Rozlišuje mezi nimi čtyři témata základní, nosná a v *Labyrintu* široce uplatněná: duchovní pouť, pravda ze světa vypuzená, nesmyslný či převrácený svět, *Ráj srdce* pak rozvíjí křesťanské téma Kristus a lidská duše. Dále zde Čyževskyj identifikuje ještě tři témata menší, vedlejší: svět jako podívaná (*speculum*), svět jako divadlo (*theatrum*), svět jako labyrint (*labyrinthus*).

*Labyrint jako duchovní pouť*: K diskusi o závislosti Komenského na dílech Andreae Čyževskyj přispívá tezí, že pravděpodobný popud k sepsání *Labyrintu* vyšel z jediného místa u Andreae, a to první stránky spisu *Civis christianus*, kde se říká, že Peregrinus byl Božím hlasem povolán zpět ze „světského labyrintu“ (*labyrinthus mundanus*).<sup>810</sup> Z této drobné zmínky pak Komenský odvodil celou osnovu, která je dle Čyževského jeho výlučným dílem, a pokud pak čerpá i z jiných Andreaeových spisů, nemá to žádný vliv na celkový plán – ten je už víceméně hotov.<sup>811</sup> Čyževskyj tak polemizuje zásadně s pojetím Criegernovým, ale především

---

<sup>809</sup> Tamt., s. 49.

<sup>810</sup> K tomu srov. Novákovy názory v kapitole 5.16 této práce.

<sup>811</sup> Čyževskyj (2017), s. 63. K Novákově kritické edici uvádějící paralely s Andreae Čyževskyj dodává, že není dotažena do konce, paralelního materiálu se dá nalézt víc, než kritická edice uvádí.

Novákovým.<sup>812</sup> Vliv některých českých děl uváděných Součkem a dalšími je dle Čyževského možný, ale nikoli nutný.<sup>813</sup> Za další velký inspirační zdroj považuje Čyževskyj biblické texty vztahující se k motivu „pouti“ (zejména paradigmatické texty Ž 39,13 a 1P 2,11). Představa „života jako putování“ je však prastará, předkřesťanská. Pojí se s orfickými mystérii, platonismem a gnózi (pozemský život jako „cizina“, „odloučení“). Obraz života jako pouti zná stoicko-kynická diatriba. Filón Alexandrijský popisuje stav duše *katoikein* (být doma) a *paroikein* (být v cizině). Životní putování najdeme u Klementa Alexandrijského, Origenés se častěji vrací k obrazu „putování pouští“. Z nekřesťanské antické literatury motiv rozvíjí Apuleius (*Zlatý osel*), Lukianos (povídka *Charon*) – ty působily jistě přímo na Andreae a tím nepřímo na *Labyrint*, pokud je Komenský dokonce sám nečetl. Motiv pouti je obsažen i v románu *Barlaam a Josaphat* (původně indická látka o Buddhovi přepracována do křesťanské podoby asi Janem Zlatoústým). Ve středověku se témata duchovní pouti profilují precizněji jako pout' z „ciziny“ života pozemského do nebeské vlasti, duchovní putování po nebesích, či „vzestup“. Novoplatonismem živené téma vzestupu duše rozvíjí zejména škola svatoviktorská, Bonaventura, mystikové sv. Terezie od Ježíše a sv. Jan od Kříže. Čyževskyj nicméně upozorňuje, že „poutnické“ paralely k *Labyrintu* či jeho možné vzory nelze přecenit. *Labyrint* je jiný v tom smyslu, že Poutník se při cestě labyrintem nijak nerozvíjí, neroste, nezraje, nepostupuje na další duchovní stupně plněním nějakých „duchovních zkoušek“, nedochází k jeho „purifikaci“ – vlastně se tu jen „motá“ a přichází o jednu iluzi za druhou. Proto i spojení mezi oběma částmi díla považuje Čyževskyj za problematické. Nejde tu o kontinuitu, ale spíš o krizový vývoj. Teprve v konfrontaci se smrtí a nicotou se otevírá úplně nová perspektiva. Čyževskyj to připisuje na vrub vlivu reformované teologie, kterou Komenský prošel na školách (jde tu vlastně o radikální umělecké zobrazení principu *sola gratia*). Je tu však ještě jeden rozdíl: *Labyrint* není ani v pravém slova smyslu cestou, protože putování je jen „procházkou“ městem (na rozdíl od Andreae).<sup>814</sup> Poutník je až na pár situací, kde se osobně angažuje (sňatek, soud, ad.) spíš pasivním divákem (to jej přibližuje tématům „divadlo světa“ či „podívaná“). Duchovní putování analogické k *Labyrintu* představuje spis Aegidia Albertina *Des Irrenden Ritters Rais* z roku 1602, které je přepracováním Carthenyho díla *Le voyage du chevalier errant* (1557) a to zase navazuje na ještě starší dílo Markýze de Saluzzo (+1416).<sup>815</sup> Z doby před *Labyrintem* uvádí Čyževskyj ještě anglickou Wilkinsonovu *The Saint's Travel to*

---

<sup>812</sup> Čyževskyj (2017), s. 101, pozn. 152.

<sup>813</sup> Tamt., s. 101.

<sup>814</sup> Tamt., s. 63-69.

<sup>815</sup> Tamt., s. 70.

*Spiritual Canaan* (asi 1609), která byla přeložena i do němčiny, a německou knihu *Reise Büchlein Eines begierlichen Pilgrams* (1621). Z paralel napsaných až po *Labyrintu* pak připomíná *Iter extaticum* jezuity Athanasia Kirchera (zde se objevuje typus cest na měsíc, slunce a další planety). Roku 1676 vychází již několikrát připomínaný Bunyanův *Pilgrim's Progress*. Srovnání *Labyrintu* s jinde obsaženou tematikou duchovních cest vede Čyževského k závěru, že nelze přeceňovat ani vliv Andreae, ani českých děl na *Labyrint*: působila zde zejména Bible, křesťanská tradice a nejspíš i antičtí autoři, odkud Komenský mohl toto téma již znát. Sám je navíc rozvíjí velmi specificky a originálně, takže skutečný přímý předobraz *Labyrintu* v tomto tématu nejspíš neexistuje.<sup>816</sup>

*Pravda ze světa vypuzená*: Toto téma se otevírá a rozvíjí hlavně v souvislosti s příjezdem Šalamouna. Zatímco dřívější obhlídka vyjevuje svět jako nesmyslný, v kompozičním doplňku se ukazuje, že je dokonce *protismyslný*, pravdě odporující a ji vypuzující.<sup>817</sup> Jedno téma ústí do druhého po způsobu gradace. Pravda ze světa vypuzená je téma známé už od antiky (Hesiodos, Platón, Empedokles, Ovidius, Vergilius, konceptuálně Aratus v mýtu o panně Astraeai), samozřejmě je v křesťanství v souvislosti s Kristovým ukřižováním a pronásledováním křesťanů (Sk 7,52; Mt 5,10-11; 1P 3,14; Lk 18,8, církevní Otcové, zejm. Clemens ve *Stromatech*). Ve středověku i baroku jde o motiv hojně využívaný (pravda putuje světem a je odevšad zahráná). Objevuje se v české literatuře z doby Karla IV., nový náboj získává po vystoupení a smrti Husově, v reformaci se objevuje znovu v souvislosti s Kristem (Kristus se vrací do světa a je opět popraven), nejsugestivněji u mystika Šebestiána Francka, a dále již v okruhu autorů blízkých Komenskému, na něž mohl *Labyrint* přímo působit (L. Gifftheil, F. Breckling, Q. Kuhlmann, Ch. Hoburg). Motiv najdeme i u Andreae. Vyskytuje se i v literatuře novější (Goethe, Dostojevskij ad.). Čyževskij problematiku uzavírá konstatováním, že Komenský nechává jako symbol vypuzené pravdy vystoupit Šalamouna, nikoli Krista. Je to pro něj důkazem, že Komenský i přes pochmurnou náladu *Labyrintu světa* stále věří v možnost nápravy, neupíná se k nějakým radikálním a fanatickým utopiím jako mnoho jeho souputníků.<sup>818</sup>

*Svět jako podívaná*: Haškovec poukázal na souvislost *Labyrintu* se speculy, Souček to částečně zpochybnil a Čyževskij se k této pochybnosti připojuje. Tradiční speculum ukazuje svět jako

---

<sup>816</sup> Tamt., s. 72-73.

<sup>817</sup> Tamt., s. 73.

<sup>818</sup> Tamt., s. 74-81.

řádný, Bohem stvořený a účelně uspořádaný. Tomu odpovídá spíš koncepce Komenského mladistvého spisu *Theatrum*. Pokud je *Labyrint* speculum, pak speculum negativní nebo satirické. To by jej přibližovalo k literární linii pesimistické přehlídky světa (*De contemptu mundi* Innocence III., středověké a barokní „tance smrti“, Brandtova *Lod' bláznů*, Erasmova *Chvála bláznivosti*, spisy Š. Francka či české spisy obou Vodňanských).

*Svět jako divadlo*: Komenský označuje spis v dedikaci za *drama*, v textu dále za *divadlo* či *tragédii*. Nejde o definici žánru, ale tematického typu: objevuje se v Bibli (1K 4,9; Žd 10,33), ale již předtím v antice existuje pesimistické téma, že lidé jsou loutkami v rukou vodiče (Plátón, Plótinós, kynicko-stoická tradice, Filón). Čyževskij si všímá, že u Seneky se toto téma spojuje s obrazem světa-města – právě od Seneky jej podle něj přebíral Komenský do *Labyrintu*.<sup>819</sup>

*Svět jako labyrint*: V křesťanské literatuře jde o motiv poměrně řídký, Čyževskij ho nachází u Hyppolita Římského, z latiny se asi dostal do francouzštiny v renesanci, v němčině je doložen až od 16. stol. Ve spisech blízkých *Labyrintu* ho nacházíme v podobné souvislosti u N. Vodňanského a Andreae. Čyževskij dále upozorňuje na rytinu Eberhardta Kiesera s tímto motivem z roku 1611 a půvabnou píseň Adama Michny z Otradovic z roku 1647, která jako by ve zkratce shrnovala děj *Labyrintu světa a ráje srdce*. U Francka existuje motiv Písma jako labyrintu, v němž může zabloudit člověk nezkušený.<sup>820</sup>

*Nesmyslný, převrácený svět*: Čyževskij si všímá, že Komenského Poutník často vidí svět tak, jako by mu vůbec nerozuměl, takže jednotlivé lidské činnosti jsou popisovány jako zcela nesmyslné nebo jako by byly něčím jiným (lod' je popisována terminologií vozu, knihy jsou „škatule“, knihovna se zdá Poutníkovi jako lékárna atd.). Dle Čyževského se jedná o velmi vyhraněný literární styl, který nazývá „negativní alegorií“. Ta plní opačnou roli, než alegorie: alegorie zpřístupňuje pravý smysl skutečnosti, negativní alegorie jej zatemňuje, ba dokonce zcela popírá. I tato technika má antické kořeny (Xenofanova kritika náboženského antropomorfismu, Plátón, autoři závislí na stoicko-kynické diatribě jako Dion z Prusy, Lukianos, stoik Marcus Aurelius, umírněně Augustin a Tertullian), ve středověku se vyskytuje ojedinele, v renesanci pak např. u Brandta, Erasma, Francka, Andreae. Komenského současníci ji využívali zřídka, k plnému rozkvětu dochází v osvícenství, zejména u Voltaira (přehlídku

---

<sup>819</sup> Tamt. s. 81-87. I přes tuto Čyževským identifikovanou shodu se domnívám, že město-svět mohl Komenský čerpat i z inspirace biblické (viz polemika se Škarkou v kapitole 6.5 této práce).

<sup>820</sup> Tamt., s. 85-86.

světa koná cizinec nebo tvor nelidský, aby nesmyslnost „lidského“ více vynikla), ale prosazuje se i v moderní literatuře (romantismus, Shaw, Tolstoj, Čapek ad.). Komenský je dle Čyževského zřejmě prvním, kdo na této technice vystavěl v podstatě celé dílo.<sup>821</sup>

*Ráj srdce*: Druhá část *Labyrintu* dle Čyževského tematicky neobsahuje nic, co by nebylo známo již z jiných děl, téma ráje srdce je v baroku hojně využívaným, nalézáme je v protestantské i katolické literatuře. Čyževskyj se nicméně ani tak nespokojuje jen s prostým konstatováním a snáší k jinak kratičkému hodnocení *Ráje srdce* důkladný poznámkový aparát, kde načrtává alespoň základní literární linie ke každému ze zde rozvíjených motivů.<sup>822</sup>

Námi uvedené převyprávění některých tezí Čyževského studie je oproti originálu však jen velmi povšechným, generalizujícím shrnutím, z něž jsme vyzdvihli zejména ty momenty, které nějakým způsobem navazují na dřívější diskusi badatelů o *Labyrintu*, abychom tak mohli udržet souvislost druhého života díla, o niž v naší práci běží. Čyževského texty, které tiskem vyšly v 50. letech, lze v tomto smyslu klást také do ostrého kontrastu k ideologizujícím výkladům, jež jsme měli možnost sledovat dříve, a představují důkaz, že ani v 50. letech kontinuita seriózního bádání nebyla nikterak přerušena, ba naopak, že v jistém smyslu dosáhla právě zde svého vrcholného plodu. Že se od Čyževského učili jeho současníci Bečka i Škarka, má Stejskalová za prokázané.<sup>823</sup> Škarka ostatně považuje Čyževského text za nepřekonaný ještě v roce 1972.<sup>824</sup> Čyževského studie nicméně citují komentátoři *Labyrintu* až do současnosti.<sup>825</sup>

## 6.7 Mimo hlavní proud. Existenciální interpretace (*J. Patočka*)

Čyževského studii zprostředkoval Škarkovi filozof a komeniolog Jan Patočka (1907-1977).<sup>826</sup> Ten se s Čyževským seznámil osobně během jeho pražského pobytu, oba pojilo jejich dřívější studium u Husserla a Heideggera a později, v době Čyževského zahraničního působení a emigrace, si také dopisovali.<sup>827</sup> Patočkovy životní osudy včetně jeho cesty ke komeniologii patří ke skutečnostem již popsaným, problematice se již řadu let důkladně věnuje editorka

---

<sup>821</sup> Tamt., s. 87-96.

<sup>822</sup> Nejzajímavějším podnětem je zde možnost zkoumat *Labyrint* v souvislosti s knihami emblémů (*emblemata*). Této stopě se, alespoň pokud je mi známo, dosud nikdo nevěnoval. Tamt., s. 96-97, pozn. 134.

<sup>823</sup> Stejskalová (2017), s. 11-14.

<sup>824</sup> Tamt., s. 13.

<sup>825</sup> Za všechny např. Doležel, Lachmannová, Mirvaldová, Lehár – budeme se jim věnovat v kapitolách 6 a 7 této práce.

<sup>826</sup> Stejskalová (2017), s. 12.

<sup>827</sup> Stejskalová (2017), s. 20.

Patočkových *Komeniologických studií*<sup>828</sup> a spolueditorka Patočkovy *Korespondence s komeniologií*<sup>829</sup> Věra Schifferová, čtenáře proto na tomto místě odkážeme pouze na její edice a odborné studie, které uvádíme v poznámce pod čarou.<sup>830</sup> Patočkův zájem o Komenského trval bezmála čtyři dekády. Komeniologické příspěvky publikoval mezi léty 1941-1970, ve výše uvedené edici však najdeme i mnoho statí, které za jeho života publikovány z různých důvodů nebyly. Patočka patřil v 50. letech k autorům, kteří s nově nastolenou interpretační doktrínou eufemicky řečeno příliš nesouzněli. V roce 1957 sešlo např. z podání Patočkovy dvousetstránkové disertační práce *Didaktika a pansofie. Studie k filosofii výchovy J. A. Komenského*, která zůstala téměř půlstoletí ležet v rukopise.<sup>831</sup> V rámci naší práce zařazujeme pojednání o Patočkově bádání o *Labyrintu* do období 50. let, protože minimálně polovina jím publikovaných prací, které zmiňují *Labyrint*, pochází z této doby a přičteme-li i statí nepublikované, dojdeme zhruba ke stejnému výsledku. Zadruhé, chceme tak ostřeji poukázat na ideové rozštěpení, jímž bádání o *Labyrintu* v této nelehké době prochází.

Patočka se *Labyrintu* v žádném ze svých textů nevěnuje samostatně, přesto se však k dílu neustále vrací, a to obvykle v rámci jiných, širěji koncipovaných výzkumných témat. Delší i stručnější zmínky a postřehy k *Labyrintu* tak nalezneme v celé řadě jeho prací od 50. až do 70. let. Rekonstrukce Patočkovy labyrintologie je vůbec úkolem, který by si snesl i samostatné pojednání,<sup>832</sup> které by mělo sledovat jak synchronní, tak diachronní aspekt, protože Patočkovy názory se i v případě *Labyrintu* postupně vyvíjely. V této kapitole se krátce zastavíme u jediného, zato však vůdčího rysu Patočkova pojetí *Labyrintu*, jímž je interpretace díla

---

<sup>828</sup> Patočka (1997), Patočka (1998), Patočka (2003).

<sup>829</sup> Patočka (2011/I), Patočka (2011/II).

<sup>830</sup> Viz např. statí SCHIFFEROVÁ, Věra. „Ke komeniologickému odkazu Jana Patočky.“ In *Comenius redivivus: příspěvky k filozofii výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1991. s. 17-96; SCHIFFEROVÁ, Věra. „Patočkova interpretace Komenského.“ In *K filosofii Jana Amose Komenského: přednášky z filozofického semináře konaného dne 3. dubna 1992 v Krnově*. Krnov: Střední pedagogická škola Krnov, 1992. s. 50-60; SCHIFFEROVÁ, Věra a K. Novotný. „Soupis komenian Jana Patočky.“ *Studia Comeniana et historica* 24, 1994, 52. s. 116-124; SCHIFFEROVÁ, Věra. „Vztah Komenský a Descartes v interpretaci Jana Patočky.“ *Studia Comeniana et historica* 26, 1996, 55-56. s. 381-390; SCHIFFEROVÁ, Věra. „Komenský jako inspirace pro „poevropské období“.“ In STOJKA, Róbert a ŠKÁRA, Martin (eds.). *Patočka a dějiny filozofie*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2015. s. 94-108; SCHIFFEROVÁ, Věra. „Existence v kontextu Patočkovy filozofie výchovy.“ In LEŠKO, Vladimír a STOJKA, Róbert (eds.). *Patočka a filozofia 20. storočia*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2015. s. 531-551.

<sup>831</sup> Viz Patočka (2003), s. 13-218.

<sup>832</sup> Zejména by bylo přínosné sledovat Patočkovy názory na vztah *Labyrintu* k jiným útěšným spisům, zejména ke *Hlubině bezpečnosti*, Patočkovu srovnání *Labyrintu* s díly Andreae, vliv Mikuláše Kusánského na motivy *Labyrintu*, vztah *Labyrintu* a *Theatra / Amphitheatra*, vztah *Labyrintu* a pedagogických a všennápravných projektů a další.

z hlediska momentů existenciální filozofie. Nejčastěji se v tomto smyslu cituje drobná vsuvka, kterou najdeme v jedné z Patočkových přednášek k fenomenologii. Výklad sleduje Heideggerovu analýzu ontologických struktur pobytu, v jehož rámci se soustředí především na fenomén svědomí – „hlasu“, který pochází jakoby ze samého nitra naší bytosti a který zpochybňuje náš život jakožto celek, pokud jej žijeme neautenticky. Patočka poukazuje na to, že Heideggerova analýza je sice nová, onticky jsou však tyto struktury již známé, a to např. z Komenského *Labyrintu*. Komenský je sice vyjadřuje jazykem teologie, ale mluví vlastně o tomtéž. Poutníkovi průvodci, uzda a brýle tak dle Patočky umělecky ztvárňují „úpadkové fenomény, které Heidegger analyzuje v souvislosti porozumění“. Procházení jednotlivými zastávkami labyrintu nese rysy „veřejného anonymu“: „svět promlouvá jiným způsobem, než jak ve skutečnosti je“. Naléhání „veřejného anonymu“ se neustále zintenzivňuje. Nejprve domlouvá, později přemlouvá a přesvědčuje, nakonec se uchyluje k hrubému násilí. Ve chvíli, kdy chce Poutník ze světa utéci, je konfrontován s okrajem světa, propastí, smrtelností, nicotou – a celý „veřejný anonym“ najednou mizí jako prchavá iluze.<sup>833</sup> V *Labyrintu* tak dle Patočky jsou již naznačeny hlavní rysy Heideggerem popsané autentické a neautentické existence, byť ve formě „básnického mýtu“.<sup>834</sup>

Ve stejných intencích Patočka interpretuje také osoby Poutníkových průvodců. Všežvěd je podle něj „impuls k vnějšku, který přebíhá ve své zvědavosti od předmětu k předmětu, všecko zná, aniž kde byl doma, který nedovoluje žádné zastavení, netrpí zvědavých otázek a soudů, nýbrž na všecko má odpověď pohotově, a který předstíráním mladistvé bujarosti a chuti k životu rozprostírá po životě falešný, přehnaný optimismus“. K němu se pak přidává Mámení, které je „sebeklam“, „Pascalův *divertissement*“. Atributy průvodců se dále zesilují v motivu uzdy („těkavost, neschopnost soustředění, připoutanost k věcem“) a brýlí („klam a mam tohoto světa“). Patočka si všímá, že průvodci i jejich nástroje opět okamžitě mizí ve chvíli, kdy poutník pohledí „mimo svět“, „do očí lidské konečnosti soustředěné ve smrtelnosti“. Teprve tam může zaslechnout hlas, pocházející z hloubi jeho nitra – hlas Boží.<sup>835</sup> Existenciální interpretaci uplatňuje Patočka i na charakteristiku celého díla. Hlavní zápletka *Labyrintu* podle něj spočívá v tom, že svět má dvojí tvář: zjevnou (zdánlivou) a skrytou (pravou). K těmto rovinám nepronikáme však rozumovou spekulací, ale jedině celou existencí, bytostným nasazením: k té

---

<sup>833</sup> PATOČKA, Jan. *Úvod do fenomenologické filozofie*. Praha: OIKOYMENH, 2003. s. 147. Přednáškový cyklus pronesen původně v letech 1969/1970.

<sup>834</sup> Tamt., s. 148. Viz též Schifferová (2015).

<sup>835</sup> PATOČKA, Jan. „Dvojí filosofování mladého Komenského“. In Patočka (1997), s. 28-29.

první zaplétáním se do věcí, za(u)jatostí světem, ke druhé zrakem víry, který umožňuje vidět ve všem skutečnou, nelíčenou harmonii a Boží řízení.<sup>836</sup> Teprve díky tomu, že Poutník absolvuje obrat od jednoho ke druhému, může být poslán opět do světa, aby zde působil – teprve nyní ví, proč a jak.<sup>837</sup>

K existenciálním motivům v *Labyrintu* se Patočka vrací i ve svých pozdních studiích. Cesta labyrintem podle něj představuje „drama odcizení“, které končí „prolomením klamu „předběhem“ k nepředstížitelné možnosti vlastního bytí ke konci“. Poutník ve světě připomíná zajatce v Platónově jeskyni. Na první pohled se zdá, že ti jsou na tom hůř, protože se nemohou pohybovat – a přece je to jinak: Poutníkovu putování je totiž veskrze liché, nepřivádí jej k pravé skutečnosti, ale naopak jej od ní odvádí. Má význam šálení, distrakce, neustálého rozptylování a těkání. Neumožňuje, aby se člověk setkal ani s věcmi, ani s vlastní konečností. Odvádí Poutníka od sebe sama a zároveň působí, aby nespatriil „nicotu“ jako odvrácenou stranu světa. Komenský v *Labyrintu* je tak podle Patočky „myslitelem konkrétních, masivních zkušeností existence“, a je nám tak dnes „lidsky blízký, bližší než (...) abstraktní racionalisté, jejichž dílem bylo založení moderní přírodovědy“.<sup>838</sup>

V širším kontextu můžeme Patočkův výklad díla chápat jako absolutní kontrapunkt k narativu, který se snažila prosadit historicko-materialistická interpretace. Její kritice, která směřovala především k přílišné „náboženskosti“ díla a na druhou stranu rozměľňovala jeho poselství poukazem k „dobové podmíněnosti“, vyřadí Patočka takřikajíc trumfy z ruky tím, že z hlavních témat *Labyrintu* činí opět hluboké, všelidské a vždy aktuální otázky, které hovoří o samé zápletky našeho bytí ve světě (odcizení, setkání s konečností a její přijetí, pohyb od neautentické existence k autentické). Z hlediska hlavního tématu naší práce tak můžeme sledovat, že úloha osobností stojících mimo hlavní proud se ve sledovaném období stává nadmíru obtížnou: musejí se vymezit jak vůči starším pojetím *Labyrintu*, tak vůči konkurenční kvazi-vědecké interpretaci, která aspiruje na to stát se novým interpretačním kánonem a diktovat tak vposled i ideové parametry nového symbolického centra. Patočka ve svých statích s historicko-materialistickým pojetím *Labyrintu* vlastně nikde otevřeně nepolemizuje – spíš bych řekl, že jeho metody a vývody okázale ignoruje, přechází mlčením a nabízí perspektivu, která se s tímto

---

<sup>836</sup> PATOČKA, Jan. „Cusanus a Komenský.“ In Patočka (1997), s. 73.

<sup>837</sup> Tamt., s. 80.

<sup>838</sup> PATOČKA, Jan. „O filosofii J. A. Komenského.“ In Patočka (1998), s. 289-319, zde s. 294-296. Podobně též PATOČKA, Jan. „Komenský a otevřená duše.“ In Patočka (1998), s. 337-351, zde s. 342-344.



pojetím dramaticky rozchází. Je třeba ovšem říci, že *nejen* s ním, ale v podstatě s téměř celou dosavadní interpretační tradicí, nebo alespoň s tou její částí, která – při vši úctě, respektu a obdivu, který k němu snad upřímně chová – pokládá *Labyrint* implicitně za dílo minulosti. Viděli jsme, že výhrady v tomto smyslu projevil již Souček, který byl ovšem k možnostem rehabilitace díla spíš skeptický a ve své době nedokázal ještě zahlédnout myšlenkové proudy, které by umožnily *Labyrint* aktualizovat. Určité náběhy k aktualizaci díla, vyslovované zatím spíš intuitivně a bez konkrétního vypracování, jsme mohli spatřovat např. u Vlčka, kterému imponoval radikální etický nárok, dále v pracích publikovaných během okupace a 2. světové války (Šmilauer, Čapek). Bylo ovšem třeba nových impulzů na poli komeniologickém (docenění *Porady*) i na poli filozofickém (kritika karteziánského myšlení, transcendentální fenomenologie, fundamentální ontologie, existenciální filozofie), aby tento směr uvažování dostal konkrétní obrysy a masivní myšlenkovou základnu.

## 6.8 Otevřená polemika s marxisty (J. B. Čapek)

Do stejné generace jako Škarka, Čyževskij a Patočka patří i rodák z královéhradeckého kraje (Třebechovice pod Orebem) Jan Blahoslav Čapek (1903-1982). Pocházel z rodiny českokobratrského faráře, v meziválečném období přednášel českou a světovou literaturu na Husově bohoslovecké fakultě, po skončení 2. světové války na fakultě filozofické. Mezi léty 1959-1968 pracoval na méně politicky exponovaných místech (Památník národního písemnictví, Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy). V roce 1968 se mohl vrátit na FF UK, avšak tři roky poté odešel do důchodu. Čapkovo dílo se vyznačuje širokým badatelským záběrem (publikovat začal již ve 20. letech). Jedním z jeho velkých výzkumných témat se stala i komeniologie. Mnohé části jeho díla zůstaly pouze v rukopise, jejich editaci a vydávání se po Čapkově smrti věnovala jeho druhá manželka, rovněž komenioložka a pedagožka Dagmar Čapková (1925-2016). K Čapkově životu a působení byla publikována celá řada studií.<sup>839</sup>

V této práci jsme se s Čapkem dosud setkali ve dvou souvislostech. Připomínali jsme jej jednak jako badatele, který významně přispěl k poznání osudů Komenského v době sepsání rukopisu *Labyrintu* svou dodnes citovanou, posthumně vydanou studií *Na cestě z labyrintu*,<sup>840</sup> jednak

---

<sup>839</sup> Srov. např. ČAPKOVÁ, Dagmar. „Bibliografie komeniologických prací J. B. Čapka (1920-1979)“. *Studia Comeniana et historica* 8, 1978, 18. s. 104-106; ČAPKOVÁ, Dagmar. „Komeniologické práce J. B. Čapka.“ *Studia Comeniana et historica* 4, 1974, 7. s. 82-88; ČAPKOVÁ, Dagmar. *Jan Blahoslav Čapek*. Brandýs nad Orlicí: Městský úřad, 1992; *Jan Blahoslav Čapek: jubilejní sborník 1903-2003*. Brno: L. Marek, 2004.

<sup>840</sup> ČAPEK, Jan Blahoslav. *Na cestě z labyrintu: Komenský a východní Čechy*. Ústí nad Orlicí: Městský úřad, 1992.

jako autora vynikající předmluvy k vydání *Labyrintu* z roku 1941.<sup>841</sup> V ní jsme rozpoznali několik originálních tezí: odklon od zkoumání „vzorů“ a příklon ke zkoumání „vnitřních pohnutek“ autora, pojem „transcendentní ironie“, který Komenskému umožňuje zaujmout postoj k celku světa a nikoli jen jeho jednotlivým aspektům, popsání role Karla Staršího ze Žerotína ve vztahu k obsahu díla, docenění *Ráje srdce* z hlediska uměleckého, kompozičního i myšlenkového. Čapek se k *Labyrintu* několikrát publikačně vrátil, jako např. v roce 1948 v rámci studie *Komenského význam básnický a literárně zákonodárný*,<sup>842</sup> nejvýrazněji však v roce 1963 studií *K otázkám kořenů, stavby a funkce Labyrintu Komenského*,<sup>843</sup> která vyšla k třístému výročí druhého tiskového vydání knihy (1663).

V první části studie Čapek upřesňuje poměry po bělohorské porážce ve vztahu k osudům Komenského a Jednoty. Správně připomíná, že Bílá Hora byla pouze první ze série třech velkých zklamání. Těmi dalšími se stalo podepsání mikulovského míru počátkem roku 1622 a konečně podepsání definitivního příměří, k němuž došlo až 18. listopadu 1623 a které pro tu chvíli nadobro zhatilo aktuální naději na obrat poměrů. Uvádí hypotézu, že v mezičase mohl být Komenský i politicky a diplomaticky aktivní ve prospěch protihabsburské koalice, zejména snad po boku bojovného Žerotínova bratrance Ladislava Veleny (podobně jako později v roce 1625, kdy v jeho službách podnikl cestu na Moravu). *Labyrint* proto interpretuje Čapek jako dílo sepsané po dočasném zklamání všech nadějí, jeho dedikaci Karlovi Staršímu ze Žerotína pak jako určitý výraz Komenského kajícího, že se nechal strhnout účastí a podporou povstání. Čapek jde ale ještě o trochu dál: i to, co je v *Labyrintu* podle něj obsahově „extrémně přehnaného, nekriticky generalizujícího, hyperkarikujícího“,<sup>844</sup> lze podle něj chápat jako Komenského snahu o dosažení souladu s Žerotínovým pasivním, kvietistickým pohledem na svět. Ten mu byl jistě odedávna dobře znám, Žerotín jej koneckonců vyjádřil ve své *Apologii* (1606),<sup>845</sup> která dle Čapka mohla být také jedním z inspiračních zdrojů *Labyrintu*. Je patrné, že Čapek chce vidět Komenského jako člověka veskrze aktivního, energického a pracovitého, atmosféra *Labyrintu* mu proto do tohoto obrazu zcela nezapadá a snaží se pro ni nalézt

---

<sup>841</sup> Viz kapitola 6.2 této práce.

<sup>842</sup> ČAPEK, Jan Blahoslav. „Komenského význam básnický a literárně zákonodárný.“ In ČAPEK, Jan Blahoslav. *Záření ducha a slova: literární stati a studie československé*. V Praze: Jos. R. Vilímk, 1948. s. 110-128.

<sup>843</sup> ČAPEK, Jan Blahoslav. „K otázkám kořenů, stavby a funkce *Labyrintu* Komenského.“ In ČAPKOVÁ, Dagmar (ed.). *Několik pohledů na Komenského*. Praha: Karolinum, 2004. s. 71–89. Původně vyšlo v roce 1963 v *Acta Comeniana*.

<sup>844</sup> Tamt., s. 76.

<sup>845</sup> KAREL STARŠÍ ZE ŽEROTÍNA. *Apologia neb Obrana (...)*. In REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.). *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha, 1982. s. 207-223.

vysvětlení i v tomto vnějškovém vlivu, působení Žerotínově. S jistou myšlenkovou konvergencí obou velkých osobností lze jistě souhlasit a to, že na ni upozornil, patří k podstatným Čapkovým postřehům. Na druhou stranu redukovat „hyperkarikující“ části *Labyrintu* na vnějškový podnět by mohlo být zavádějící. Jednak si nedokážeme si představit, že by Komenský složil dílo, s nímž by až do posledních záhybů své duše nesouzněl – a pokud by tomu tak bylo, určitě by na to reflektoval v některé z pozdějších úprav. Zdá se však, že je tomu právě naopak. Hned první tiskové vydání bezútěšnost „labyrintu světa“ nejen nezjemňuje, ale naopak stupňuje přidavkem o Šalamounově vystoupení, pádu a konečně povraždění jeho družiny.

Druhou část studie Čapek uvádí otevřenou polemikou s dobovým diskurzem labyrintologie 50. let,<sup>846</sup> který dílu vytýká absenci odsouzení feudalismu jako společenského systému a zaujetí uvědomělé třídní pozice (Čapek cituje dříve uvedené názory Popelové a Škarky). Souhlasí sice s tím, že Komenského stanovisko v *Labyrintu* není v tomto smyslu systematicky propracované, ale je to proto, že vychází z jiných pohnutek – osobní bolesti, zklamání, krize – a řeší tudíž jiné téma: jak nalézt klid a bezpečí uvnitř vravy měnícího se světa. *Labyrint* plní sice také roli sociálního povzbuzení, ovšem vždy pouze mimoděk, jako vedlejší produkt celkové koncepce. Slabí, ubozí, ožebračení, osiřelí, poražení a všelijak jinak marginalizovaní dostávají útěchu v tom, že jejich současný sociální status není z perspektivy „ráje srdce“ ani určující, ani definitivní.<sup>847</sup> Srovnávat *Labyrint* s díly Chelčického, jak to činí Popelová, je podle Čapka historický anachronismus, dějinný a sociální kontext i cílové publikum jsou naprosto odlišné.

Třetí část studie je věnována především problému poměru alegorie a realismu v *Labyrintu*. Čapek tuto otázku vnímá jako ústřední. Dosud se podle něj odbývala konstatováním, že se v díle obojí mísí, je to ovšem třeba zodpovědět přesněji, protože v různých kapitolách je tento poměr nestejný (někde je takřka symetrický, jinde převažuje alegorizace, výjimečně naopak „čistý realismus“). Původním Komenského plánem bylo asi provést oboje symetricky, ne vždy se mu to však zcela zdařilo, někde to pro výběr látky nebylo asi ani dost dobře možné. Za nejživotnější a nejzdařilejší považuje Čapek pasáže, kde převládá realismus.<sup>848</sup> Ani *Ráj srdce* není ale jen čistě alegorickým. Proti některým dřívějším názorům, že zde zcela převládá subjektivní mysticismus, staví Čapek vyrovnanější pohled: vedle „světla víry“ se zde Komenský stále drží

---

<sup>846</sup> Viz kapitola 6.4 této práce.

<sup>847</sup> Čapek (2004), s. 78.

<sup>848</sup> Zejména kapitoly IX., XIV., XII., XIII., XV., XX., XXI., XXV.

i „světla rozumu“.<sup>849</sup> Ideální křesťanská obec není jen promítnutím utopických představ, ale má reálný základ v křesťanském společenství, které skutečně usiluje o její realizaci.<sup>850</sup>

Čapek také podává erudovanou poznámku, která by mohla částečně objasnit skladbu Komenského světa-města. Mnoho badatelů se pozastavovalo nad tím, proč jsou stavy ve městě uspořádány podle ulic – bylo to považováno za Komenského fiktivní konstrukt. Již Albrecht Dürer (1471-1528) ovšem podával podobné návrhy, podle nichž se v Německu později daly pokusy novou městskou výstavbu takto koncipovat. Myšlenku podobného dělení však najdeme i ve středověku a pochází z antiky a z orientu. Čapek je toho názoru, že Komenský mohl Dürerovy plány znát.<sup>851</sup>

Ve čtvrté části studie si Čapek všímá, že role obou Poutníkových průvodců je diametrálně odlišná. Někde postupují v souladu, jinde však prezentují rozdílné pohledy a někde jsou dokonce protihráči. Všudybud nejednou sám kritizuje i to, co Poutník ve světě vidí – jeho úkolem je udržet Poutníka „v běhu“. Mámení celkově vystupuje agresivněji, vypouští lži, argumentuje oportunisticky, záludně a někde přebírá roli svůdce (srov. had z knihy *Genesis*, ďábel z Kristova pokušení na poušti).<sup>852</sup> Jeho hlavní funkcí je všemi prostředky zaplést Poutníka do světa a přijmout jeho ne-řád. V logice příběhu je děle na scéně Všudybud (přidává se k Poutníkovi jako první a odchází až nakonec). Prokreslení hloubky charakterů postav Poutníkových průvodců spatřujeme jako nejhodnotnější přínos Čapkovy studie k *Labyrintu*: to, co na nich Patočka vykazuje svým nezaměnitelně intelektualistickým způsobem, ožívá u Čapka ve veškeré plasticitě a dramatičnosti.

Pátá část studie shrnuje diskusi ohledně zařazení *Labyrintu* k určité umělecko-historické epoše. Někteří badatelé zdůrazňují jeho baroknost (Šalda, Arne Novák, Mahnke, Škarka), jejich pojetí baroka však dle Čapka kolísá. Čapek hájí názor, že jde o dílo převážně renesančně-klasicistní – dokladem toho je mu Komenského smysl pro symetrii, obraz světa jako města s ulicemi rozdělenými podle zaměstnání, dosahování vnitřní i vnější harmonie vyvažováním protikladů (labyrint-ráj). Čapek zde uvádí i svou již dřívější myšlenku, že Poutník neodchází ze světa, ale nakonec se do světa vrací – „ráj“ je pro něj pojmem kolektivním, společenským a nikoli

---

<sup>849</sup> Čapek (2004), s. 82.

<sup>850</sup> Tamt., s. 82-83.

<sup>851</sup> Tamt., s. 80.

<sup>852</sup> Tamt., s. 85.

individuálním (proto pravděpodobně také vyměnil ve druhém vydání slovo „Lusthauz“ za „ráj“).<sup>853</sup> Na závěr Čapek připojuje krátkou úvahu k zařazení *Labyrintu* do kontextu Komenského díla. *Labyrint* nebyl podle něj Komenskému jen pouhou epizodou, ale vítězným vyrovnáním s nejtěžší krizí – po jejím překonání se jeho spisování zásadně mění a začíná nabývat pansofických rysů. Celá pansofie je tak vlastně „návodem“ k vyvedení člověka z „labyrintu světa“. Podobnou zkratku Komenského duchovní biografie nacházíme opět i v některých tezích Patočkových.

## 6.9 *Labyrint* normalizační. Charakteristika období od konce 60. let do roku 1989

Pokud bychom měli zhodnotit 50. léta v labyrintologii optikou dialektického pojetí historie, můžeme konstatovat, že množstevní nárůst ideologicky pokřivených interpretací měl přeci jen nakonec i pozitivní důsledky. *Labyrint* se po období útlumu opět dostal do hledáčku badatelského zájmu, takže mohla vzniknout i celá řada koncepcí k ideologizujícímu pojetí polemických či na nich nezávislých. A zejména ty potom zpětně ovlivňovaly, ať skrytě a nepřiznaně nebo otevřeně, i to, co bychom snad mohli trochu nadneseně nazvat „mainstreamem“ bádání o *Labyrintu*, takže interpretační excesy, které jsme sledovali v 50. letech, už se v těchto rozměrech a intenzitě nezopakovaly. Tím ovšem nechceme říct, že se v 60.-80. letech stále netradují některá dříve vzniklá interpretační klišé.<sup>854</sup> Celá problematika ovšem souvisí i s vývojem komeniologie a proměnami společenské situace všeobecně. Protože se širokými souvislostmi na tomto místě zabývat nelze, odkážeme čtenáře na tři relevantní práce, které poskytují alespoň částečný vhled do komeniologického kontextu sledovaného období: jednak je to stále užitečné *Panoráma poválečné komeniologie* Z. Pokorného,<sup>855</sup> z novějších prací potom již citovaný text V. Urbánka *Komeniologie mezi pamětí a historií*,<sup>856</sup> a konečně několikrát vzpomínaná disertační práce J. Hajíčka.<sup>857</sup>

---

<sup>853</sup> Tamt., s. 88.

<sup>854</sup> Viz doslov ke Kollárovu „populárnímu“ vydání *Labyrintu* (1984), s. 195-196. Dále např. Lordkipanidze (1972), s. 34 a další.

<sup>855</sup> POKORNÝ, Zdeněk. „Panoráma poválečné komeniologie v Československu a ve vybraných zemích.“ In POKORNÝ, Zdeněk. *Bibliografie knižních komeňan 1945-1990: (s přehledem poválečné komeniologie)*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1992. s. 9-40.

<sup>856</sup> URBÁNEK, Vladimír. „Komeniologie mezi pamětí a historií.“ In ŘEZŇÍKOVÁ, Lenka a kol. *Figurace paměti: J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. stol.* Praha: Scriptorium, 2014. s. 183-246, zde zejm. s. 195-201.

<sup>857</sup> Hajíček (2015), zejm. s. 148-181.

Od druhé poloviny 19. století jsme pozorovali, že publikační aktivita k *Labyrintu* se koncentruje zejména kolem významných komeniologických jubileí. Tento trend přirozeně přetrvává i ve sledovaném období. Milníkem se stal rok 1970 (300. výročí Komenského úmrtí),<sup>858</sup> v jehož bezprostředním okolí se vyskytuje větší množství publikovaných prací. Jak je to s novými vydáními *Labyrintu*? Obecně můžeme říct, že vydavatelská činnost je oproti předchozím obdobím jednoznačně slabší. Na ploše třiceti let máme vydání pouze tři. Škarkův *Labyrint* z roku 1958 je na dvanáct let jediným vydáním, jubileum si pak vyžádalo jeho přetisk v roce 1970.<sup>859</sup> V roce 1978 vychází badatelsky významná kritická edice Kolárova v rámci 3. svazku *Díla Jana Amose Komenského*.<sup>860</sup> Ta obsahuje text podle amsterdamského vydání z roku 1663, v poznámkách pod čarou se uvádějí textové odchylky od prvního vydání a rukopisu. Posledním vydáním sledovaného období je výpravná kniha z roku 1984, jejíž ediční stránku obstaral Kolár, grafický návrh a ilustrace provedl Miloslav Disman (nar. 1947).<sup>861</sup> Vidíme tedy, že kvantitativní úbytek nových vydání díla je markantní. Jeho zdůvodnění je ovšem složitější. Svou roli jistě sehrály i čistě vnějškové, praktické příčiny: centralizace plánování do značné míry rozbila přirozenou vazbu mezi nabídkou a poptávkou. Knihy tak nezděravě vycházely v takových nákladech, které saturovaly trh na dlouhou dobu dopředu. Lze se ale opatrně domnívat, že působit mohly i důvody ideové. Viděli jsme, že historicko-materialistická kritika se jako vůdčí hledisko interpretace ve výrazné míře neprosadila a vedle ní vznikaly koncepty, které můžeme v kulturně-společenském rámci považovat spíše za kontra-narativy. Bylo snad zahlédnuto nebezpečí, že by se *Labyrint* mohl v normalizační době zformovat v nové symbolické centrum pro ty, kdo s režimem nesouzněli?

Ať byly skutečné důvody jakékoli, z čistě kvantitativního hlediska dochází v období od konce 60. do konce 80. let k paradoxnímu jevu – ve vydávání *Labyrintu* je nepoměrně aktivnější cizina, čímž je doba normalizace vlastně historicky nejbližší situaci, která panovala do vydání josefínských patentů. V zahraničí *Labyrint* vychází třikrát v novém maďarském překladu literárního historika Lászla Dobossyho (1910-1999), který překládal mj. i díla Karla Čapka a Jaroslava Haška.<sup>862</sup> Pět vydání evidujeme v němčině (čtyři německá z let 1958, 1964, 1972

---

<sup>858</sup> Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 199.

<sup>859</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Ed. A. Škarka. Praha: Odeon, 1970.

<sup>860</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Ed. Jaroslav Kolár. In DJAK 3 (1978).

<sup>861</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce* (...). Ed. Jaroslav Kolár. Ilustrace, grafická úprava, vazba Miloslav Disman. Praha: Odeon, 1984.

<sup>862</sup> Jednou v Bukurešti (1971), dvakrát v Budapešti (1961, 1977). Viz POKORNÝ, Zdeněk. *Bibliografie knižních komeňan 1945-1990: (s přehledem poválečné komeniologie)*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1992. Záz. č. 140, 141 a 188; viz též Seznam literatury, část II této práce.

a 1984 a jedno švýcarské z roku 1970). Jedná se jednak o vydání již vzpomínaného překladu Z. Baudnika, k němuž přibyl nový původní překlad I. Seehaseové a Schallerovo vydání s fotografiemi Jiřího Všeččky.<sup>863</sup> Překlad do norštiny pořídila kmenioložka a překladatelka českého původu Milada Blekastadová.<sup>864</sup> Chorvatský překlad *Labyrintu* M. A. Madjara vyšel v americkém Clevelandu v roce 1979.<sup>865</sup> O překladu *Labyrintu* do gruzínštiny z roku 1958 informuje D. Lordkipanidze.<sup>866</sup>

Jak se *Labyrint* ve sledovaném období projevil v umělecké tvorbě? Již jsme uvedli, že jedním z milníků pro výtvarnou recepci díla bylo uvedení obrazových doprovodů, které se začaly objevovat již v protektorátních vydáních (Karel Štika, Ferdiš Duša), na tuto tradici pak navazuje i následující období (Jan Konůpek, Miloslav Disman). *Labyrint světa* nazvala svou výstavu v letech 1986-1987 také malířka a grafička Anna Poustová.<sup>867</sup> Recepci ve slovesném umění můžeme v uvedeném období označit za slabou či takřka nulovou. Název díla se dostal do titulu dvou monografií-románů o Komenském. První z nich vyšel na sklonku války z pera německého autora Hanse Künkela,<sup>868</sup> druhý v roce 1958 jako převyprávění Komenského osudů pro dětské publikum vydal František Pražák.<sup>869</sup> Úryvek z *Labyrintu* byl umístěn mezi další ukázky slavné světové „poutnické“ literatury v objemné edici *Poutníkův labyrint světa* Vladimíra Binara.<sup>870</sup> V přechodném období jsme mohli sledovat neblahý trend: z *Labyrintu* se stalo jakési populární pořekadlo, jež si autoři vypůjčovali do svých děl bez hlubší souvislosti s jeho obsahem. Tato praxe pokračuje i v období od poloviny 30. let do roku 1989, z něž pocházejí hned dvě básnické sbírky nazvané *Ráj srdce*,<sup>871</sup> sbírka citátů různých autorů na téma odcizení se člověka přírodě

---

<sup>863</sup> Pokorný (1992), záz. č. 160-163 a 205. Viz též Seznam literatury, část II této práce.

<sup>864</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Verdsens labyrint og hjartans paradis*. Přel. Milada Blekastad. Oslo: Dreyer, 1955; viz též Pokorný (1992), záz. č. 175.

<sup>865</sup> Pokorný (1992), záz. č. 211. Viz též Seznam literatury, část II této práce.

<sup>866</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *K'veqnis labirint' i da gulis samot' he*. Přel. Šalva Gvinč'idze. In (Výbor spisů J. A. Komenského), sv 2. Tbilisi: Vědecký výzkumný ústav pedagogické vědy Gruzínské SSR, 1958; k tomu srov. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana* 1970, 24(1), s. 139.

<sup>867</sup> POUSTOVÁ, Anna. *Anna Poustová: labyrint světa: Horácká galerie výtvarného umění v Novém Městě na Moravě, prosinec 1986 - leden 1987: katalog výstavy*. Nové Město na Moravě: Horácká galerie výtvarného umění, 1986.

<sup>868</sup> KÜNDEL, Hans. *Das Labyrinth der Welt: der Roman des Comenius*. Stuttgart, 1945. Recenze viz HERSE, Wilhelm. „Das Labyrinth der Welt. Der Roman des Comenius.“ *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*. E. J. BRILL, 1952, 4(3), s. 283-283.

<sup>869</sup> PRAŽÁK, František. *Ráj srdce*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1958

<sup>870</sup> BINAR, Vladimír, ed. et al. *Poutníkův labyrint světa*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1982.

<sup>871</sup> COUFAL, Vladislav Eduard. *Ráj srdce: verše*. 2. vyd. Praha: Knihovna Syrinx, 1940; KVAPIL, Jaroslav. *Ráj srdce: 1910-1946*. Praha: Bujárek-Duchan, 1946.

*Labyrint světa a ráj květin*,<sup>872</sup> kniha hudební redaktorky Anny Hostomské *Labyrint hudby – ráj srdce*<sup>873</sup> a kniha rozhovorů se sovětskými vědci *Labyrint světa*.<sup>874</sup> Částečné opodstatnění má snad výpůjčka v případě pojednání o sousedském divadle.<sup>875</sup> Tato tendence minimálně dokládá, že díky školní četbě název díla stále utkvívá ve společenské paměti, protiklad labyrint-ráj evokuje zároveň jakousi vágní a mlhavou představu „špatného a zamotaného světa“ a „duševního klidu“ a vnímá se jako určitý kulturní symbol či zkratka, od jejíhož prostého převzetí či parafrázování si snad lze slíbovat upoutání čtenáře.

Zásadní posun v umělecké recepci přinesla tvorba dramatická. V roce 1957 bylo uvedeno komponované recitační pásmo Karla Vettera, zahrnující úryvky z *Labyrintu*.<sup>876</sup> O šest let později vyšla divadelní úprava díla s hudebními vložkami autorského kolektivu Schneider-Jakoubek-Cihlář.<sup>877</sup> *Labyrint* se stal poprvé také námětem baletního vystoupení<sup>878</sup> a rovněž zpracování pro dětské divadlo s názvem *Vandr do světa* od Josefa Mlejnka.<sup>879</sup> Nejúspěšnější počín z hlediska diváckého i kritického ohlasu ve sledovaném období však představovalo uvedení hry *Labyrint světa a luthaus srdce* v roce 1983 brněnským Divadlem na provázku v inscenaci z pera Ludvíka Kundery, bratrance nedávno zesnulého slavného spisovatele.<sup>880</sup> Činátl připisuje úspěch dramaturgické především skutečnosti, že se autorům podařilo vykročit z inscenačního rámce „národních dějin“ a zdůraznit jiný, dramaturgicky

---

<sup>872</sup> DORNIČÁK, Josef (ed.). *Labyrint světa a ráj květin*. Přel. Eva Bubelová. Olomouc: Flora Olomouc, 1969.

<sup>873</sup> HOSTOMSKÁ, Anna a Milan ALBICH. *Labyrint hudby – ráj srdce: to jest světlé vymalování, jak a jací lidé v tomto světě plném matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a spěchání svým bližním k útěše a potěše, k pravému a plnému myslí uspokojení a radosti hudbu vymýšlejí a provozují*. Praha: Panton, 1967.

<sup>874</sup> OSIATYŃSKI, Wiktor. *Labyrint světa: rozhovory se sovětskými a americkými vědci*. Překlad Pavla Provazníková a Dušan Provazník. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1984.

<sup>875</sup> KNEIDL, Pravoslav. *Labyrint světa: o selském nebo sousedském divadle v severovýchodních Čechách*. Praha: Merkur, 1975.

<sup>876</sup> VETTER, Karel, ed. *Večer J. A. Komenského*. V Praze: Dilia, 1957.

<sup>877</sup> SCHNEIDER, Jan, JAKOUBEK, Jaroslav a CIHLÁŘ, Miroslav. *Labyrint světa a luthaus srdce*. Praha: Dilia, 1963.

<sup>878</sup> *Labyrint světa: baletní koláž: [československá premiéra 25. dubna 1987]*. Liberec: Státní divadlo F.X. Šaldy, 1987.

<sup>879</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 336.

<sup>880</sup> KUNDERA, Ludvík. *Labyrint světa a luthaus srdce: divadlo na motivy děl J. A. Komenského* [rukopis]. [1983]. 91 listů; *Labyrint světa a luthaus srdce* [videozáznam]. Brno: Masarykova univerzita, 2000; viz též KUNDERA, Ludvík. *Labyrint světa a luthaus srdce: Theatrum didacticum, aneb, Světlé vymalování na motivy děl J. A. Komenského*. Praha: Dilia, 1988; STRÍTECKÝ, Jaroslav. *Divadlo na provázku: labyrint světa a ráj srdce: referát na pracovním semináři jihomoravské jubilejní divadelní přehlídky, Brno 28.11. 1984*. Brno: Jihomoravská krajská pobočka SČDU, 1985; OSLZLÝ, Petr. *Společně: Labyrint světa a ráj srdce = Together: Labyrinth of the world and paradise of the heart: Copenhagen - Kodaň 1983: dokumentace a rekonstrukce mezinárodního projektu*. Vydání první. V Brně: Janáčkova akademie múzických umění, 2017.



nosný moment subjektivního „prohlédnutí z iluze“.<sup>881</sup> Divácká úspěšnost jevištního provedení v souvislosti naší práce zejména dokládá, že *Labyrinth* v sobě nese kontra-narativní interpretační potenciál, který se může naplno uvolnit, pokud jej vymaníme z osidel schémat rýsovaných vyprázdněným symbolickým centrem – a nabízí možnost, aby vytvořil nové symbolické centrum, které bude fungovat v kontextu jiné komunity.

Co se badatelské činnosti týče, dá se obecně shrnout, že *Labyrinth* se v průběhu 50. let etabloval jako svébytné výzkumné téma, takže k němu směřující publikační aktivita si od té doby množstevně drží víceméně konstantní průběh, a to až do současnosti. Hlavními publikačními platformami labyrintologických studií se v této době stávají především časopisy *Acta Comeniana* (dříve *Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského*) a *Studia Comeniana et historica*. V období od konce 60. do konce 80. let jednak publikují (či alespoň píší bez možnosti publikace) některé své stati výše pojednané osobnosti (Patočka, Čapek, Škarka), jednak k nim přibyla celá řada badatelů, pro něž *Labyrinth* vystoupil jako konkrétní, speciálně vědní téma. Převládají typicky práce literárněvědné a jazykovědné, přičemž zvláštní skupinu v jejich rámci představují studie komparativní – hledání analogií a příbuzností *Labyrinthu*, které navazuje na tradici, jejíž počátky jsme viděli již u Palackého. Celková proměna komeniologického bádání, kterou jsme výše dali do souvislosti zejména s objevem *Porady*, se projevila i na přírůstku příspěvků k *Labyrinthu* laděným filozoficky. Pro dané období je také typické, že do jisté míry upouští od otevřených polemik ideového rázu. Na jedné straně se v podstatě vzdává vážnějších pokusů o restituci historicko-materialistických výkladů, na straně druhé však často řeší jen úzce vymezené speciálně vědní problémy, které neaspírají na vytvoření silnějšího narativu, který jsme popsali u Patočky, Čapka a částečně i Škarky (symbolický spor o baroknost díla). Pokud se k těmto osobnostem autoři přece nějakým způsobem hlásí, činí tak spíš prostřednictvím drobných poukazů či nevyřčených návazností. V normalizačním období se tak v zásadě ověřuje platnost teze, kterou jsme vyslovili v první kapitole této práce: zatímco exponenciální řadou roste poznání *Labyrinthu* v detailech a ze speciálně vědních hledisek, jeví se jako čím dál obtížnější tyto perspektivy synteticky uspořádat. Za nejvýraznější doklad této skutečnosti považuji dosud nejrozsáhlejší, z našeho pohledu ovšem neúspěšný pokus, učiněný v tomto smyslu na prahu porevoluční doby, který pojednáme v závěru tohoto oddílu.<sup>882</sup>

---

<sup>881</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 338.

<sup>882</sup> Viz kapitola 6.15 této práce.

## 6.10 *Labyrint jako jazykovědný a literárněvědný problém* (L. Doležel,

E. Michálek, K. Kučera, J. Hrabák, J. Hubáček, H. Mirvaldová)

Z roku 1969 pochází stat' česko-kanadského lingvisty a literárního teoretika Lubomíra Doležela o kompozici *Labyrintu* z hlediska strukturální literární vědy. I laický čtenář si při četbě *Labyrintu* zpravidla povšimne pozoruhodné vyváženosti a symetričnosti jeho částí, které tvoří ladný, sevřený a v sobě uzavřený celek. Tento intuitivní vjem je podle Doležela správný, protože dílo je kompozičně vybudováno na principu „negativní symetrie“. Na rozdíl od dřívějších vykladačů, kteří se soustředili výhradně na viditelnou dvojčlennou kompozici (*Labyrint světa a Ráj srdce*),<sup>883</sup> charakterizuje Doležel kompozici *Labyrintu* jako trojčlennou. K tomuto rozdělení dospívá analýzou vztahu mezi pozorovatelem a pozorovaným, který v jednotlivých částech díla prochází podstatnou proměnou. První část, jíž tvoří kapitoly I.-XXX., se vyznačuje primární antinomií mezi plánem pozorovatele (Poutník a průvodci) a plánem pozorovaného („svět“), která se sekundárně promítá i do struktury plánu pozorovatele a je vyjádřena jako spor Poutníka s jeho průvodci. Pozorovatel zůstává vůči pozorovanému, až na drobné výjimky, v neustálé distanci. Druhá část (kap. XXXI.-XXXV.) líčí vystoupení Šalamouna a jeho družiny a vyznačuje se částečným narušením této distance: pozorovatel začíná na pozorovaném participovat. Šalamoun je vlastně zástupnou figurou Poutníka-vypravěče, který se s ním ztotožňuje a jeho vystoupení je zároveň jedinou událostí v „labyrintu světa“, kterou hodnotí pozitivně. Třetí část (kap. XXXVI.-LIV.) potom nelze chápat jen jako jednoduchý protiklad k prvním dvěma částem, ale jako strukturální přechod k úplnému zrušení distance mezi pozorovatelem a pozorovaným. Poutník zde již nemá svého „zástupce“ (jako v Šalamounovi), ale stává se sám aktivní epickou postavou (jak v rozhovoru s Kristem, tak při obhlídce stavu pravých křesťanů), která svět afirmuje a splývá s ním.<sup>884</sup> Strukturální analýza plasticky prokresluje funkci největšího kompozičního dodatku.

V roce 1970 publikuje analýzu slovní zásoby v *Labyrintu* Emanuel Michálek. Komparuje ji zejména s jazykem Husových spisů. Dochází k závěru, že obě období na sebe určitým způsobem navazují, protože čerpají ze společné, latinsko-české jazykové kultury, která se u nás rozvíjela už v době předhusitské. U Husa i Komenského tak Michálek identifikuje z jazykového hlediska podobné rysy, jakými jsou např. užívání slovních řetězců, způsob uvádění biblických

---

<sup>883</sup> Dvojčlenná struktura vlastně odpovídá kompozici díla podle původního rukopisu (1623), trojčlenná kompozici podle tiskových vydání z let 1631 a 1663.

<sup>884</sup> DOLEŽEL, Lubomír. „Kompozice *Labyrintu světa a ráje srdce* J. A. Komenského“. *Česká literatura* 17, 1969. s. 37-54.

citátů, přítomnost expresivní a lidové mluvy v psaném projevu atd. Dříve formulovaná teze o jazykové diskontinuitě mezi husitstvím a dobou Komenského se dle Michálka ukazuje jako lichá.<sup>885</sup>

Slovní zásobou *Labyrintu* se zabýval také Karel Kučera, a to ve čtyřech studiích, publikovaných mezi léty 1972-1979.<sup>886</sup> Všimá si, že obě části díla mají svou specifickou slovní zásobu (*Labyrint světa* je psán jazykem nižším, lidovějším, *Ráj srdce* jazykem vyšším, biblickým), lexikální stránka je zde zapojena tak, aby podporovala ústřední myšlenku díla vyjádřenou makrokompozičním členěním. V podnětném příspěvku *Lidová rčení v Labyrintu světa a ráji srdce* Kučera dokládá, že jednotlivé obrazy *Labyrintu* jsou vlastně „expozicemi“ rčení a přísloví – tuto studii je užitečné číst zejména spolu s Kolárovým příspěvkem,<sup>887</sup> zkoumajícím souvislost *Labyrintu* s Komenského sbírkou rčení a přísloví *Moudrost starých Čechů*.<sup>888</sup> Kolár ve své důkladné komparaci identifikoval minimálně 34 míst z *Labyrintu*, k nimž lze najít paralely v Komenského příslovích, a toto číslo podle něj není ani zdaleka konečné.<sup>889</sup> Za nerozřešenou má otázku, zda z *Labyrintu* přejímal Komenský přísloví do *Moudrosti*, nebo naopak, a snáší argumenty na podporu obou možností.<sup>890</sup> Jaroslav Kolár mimo jiné navázal na analýzy Čyževského a Michálka a položil otázku po typu Komenského tvůrčího myšlení, na jehož základě v *Labyrintu* užívá dobově typických jazykových prostředků (synonymické slovní řetězce, přísloví a úsloví a tradiční obsahové elementy).<sup>891</sup> *Labyrint* jako modelové dílo v souvislosti Komenského literární produkce pojednal Kolár ve studii z roku 1994.<sup>892</sup>

---

<sup>885</sup> MICHÁLEK, Emanuel. „Traditionelle Elemente im Wortschatz des Labyrinth von Comenius“. *Acta Comeniana* 1970, XXIV(2). s. 229-238; MICHÁLEK, Emanuel. „K lexikálnímu složení Komenského Labyrintu“. *Zprávy kruhu přátel českého jazyka*, 1966/1. Praha: Kruh přátel českého jazyka, zájmový kroužek při OKD, 1966. s. 1nn.

<sup>886</sup> KUČERA, Karel. „An Analysis of the Vocabulary of The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart by J. A. Comenius“. *Acta Comeniana* 1979, XXVIII(2). s. 329-352; KUČERA, Karel. „Lidová rčení v Labyrintu světa a ráji srdce“. *Studia Comeniana et historica* 1972, 3, s. 27-34; KUČERA, Karel. „Elativní výrazy v Labyrintu světa a ráji srdce J. A. Komenského“. *Studia Slavica Pragensia* 1973, s. 83nn; KUČERA, Karel. „Charakteristika slovní zásoby v Labyrintu J. A. Komenského“. *Česká literatura* 20, 1972, s. 27nn.

<sup>887</sup> KOLÁR, Jaroslav. „Komenského Labyrint světa a Moudrost starých Čechů“. *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, 31. s. 41-49.

<sup>888</sup> *Adagiorum Bohemicorum farrago. Nedati-li hlavního titule: Moudrost starých Čechů za zrdcadlo vystavená potomkum (...)*, viz DJAK I.

<sup>889</sup> Kolár (1986), s. 44.

<sup>890</sup> Tamt., s. 44-46.

<sup>891</sup> KOLÁR, Jaroslav. „Komenskýs Labyrinth in der Beziehung zur literarischen Produktion des 16. Jahrhunderts“. *Acta Comeniana* 1989, XXXII, s. 121-126.

<sup>892</sup> KOLÁR, Jaroslav. „Labyrint jako modelové dílo literární práce J. A. Komenského“. *Česká literatura. Ústav pro Českou Literaturu AV ČR*, 1994, 42(6), s. 563-569.

Z jubilejního roku 1970 pochází také drobný příspěvek Josefa Hrabáka o stylistické výstavbě *Labyrintu*, v němž autor analyzuje čtyři závěrečné odstavce kapitoly „Poutník prohlédá rynek světa“ (VII.). Dochází k závěru, že Komenského výstavba pasáže o smrti se opírá o gradaci myšlenkovou (věcnou), která je mistrně stylisticky podpořena jednak postupně navyšovanou frekvencí slov souvisejících se smrtí (v tomto kumulativním postupu spatřuje Hrabák typicky barokní prvek), jednak je zde tendence samo slovo „smrt“ umocňovat stylisticky dvojnásobným způsobem: zaprvé tím, že je umístěno do kontextu dalších, od něj odvozených slov, zadruhé tím, že se kolem něj kupí slova obsahující ve zvýšené míře hlásky s-m-r-t, které pak celým textem zvukově rezonují jako ozvěna *memento mori*. Podle Hrabáka zde ovšem nejde o pouhé kalambury, ale o jev, který by se dal označit jako „zvuková metafora“, protože podobné zvuky vytvářejí zároveň nové sémantické vazby, významové „příbuznosti“.<sup>893</sup> Dvěma jazykovědnými studii k *Labyrintu* přispěl také Josef Hubáček (vývoj Komenského jazyka mezi rukopisem a dvěma vydáními díla, stylová platnost variantních koncovek Komenským užívaných substantiv).<sup>894</sup> Různými typy alegoričnosti v *Labyrintu* a jejich funkcí v celkové kompozici díla se zabývala Hana Mirvaldová.<sup>895</sup> Jazykovědné a literárněvědné studie z tohoto období v zásadě potvrzují výjimečnou roli *Labyrintu* jakožto ukázky Komenského slovesného umění, přičemž to, co bylo v předchozích obdobích vyjadřováno spíše intuitivně, je možno nyní přesněji artikulovat a plastičtěji prokreslit. Znamená to, že i tento druh bádání implicitně nese určitý vztah k *Labyrintu* jakožto „symbolickému centru“: pokud jedním z jeho podob byla zkratka *Labyrint* – thesaurus české literatury, nové objevy a analýzy tuto zkratku neruší, ale částečně korigují a naplňují konkrétním obsahem.

## 6.11 Další analogie a příbuznosti *Labyrintu* (F. Svejkovský, E. Pražák,

J. Kolár, S. Verner, M. Kopecký)

Jedním z nejsledovanějších motivů v bádání o *Labyrintu* je takřka od počátku hledání literárních paralel, analogií a příbuzností – a to jak starších (možné inspirační zdroje

<sup>893</sup> HRABÁK, Josef. „O stylistické výstavbě Komenského Labyrintu“. *Listy filologické* 93, 1970. s. 186-195; dalším Hrabákovým příspěvkem k *Labyrintu* je HRABÁK, Josef. „Dvě úvahy o Komenského Labyrintu“. *Pamiętnik slowiański* 21, 1971. s. 59-68.

<sup>894</sup> HUBÁČEK, Josef. „Die sprachlichen Wandlungen in den drei Fassungen des Labyrinths J. A. Komenskýs“. *Acta Comeniana* 7 (XXXI), 1987. s. 129–140; HUBÁČEK, Josef. „Stylová platnost variantních koncovek substantiv v Komenského Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 14, 1984, 28. s. 114–121; HUBÁČEK, Josef. „Nad trojím zněním Komenského Labyrintu.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 109, no. 1 (1986): 18–23.

<sup>895</sup> MIRVALDOVÁ, Hana. „Alegoričnost v Labyrintu světa a ráji srdce J. A. Komenského“. In *Slovo a slovesnost* 31, 1970. s. 353-365.

Komenského a jeho nepřímí předchůdci), tak mladších (přímí i nepřímí následovníci). Tento typ bádání pokračuje i v námi sledovaném období. Příspěvek ke srovnání motivu bouře u Komenského, Bedřicha Bridela a Oldřicha Prefáta z Vlkanova nabízí studie literárního historika Františka Svejkovského z roku 1969.<sup>896</sup> Emil Pražák vypracoval v roce 1979 studii k paralelám *Labyrintu* a Cypriánova listu Donatovi (*O potupení světa*).<sup>897</sup> Jaroslav Kolár se zabýval příbuzností díla s žánrem „tabulí“, na niž upozornil již F. Bílý.<sup>898</sup> Poeticky laděný příspěvek ke srovnání *Labyrintu* s Dantovou *Božskou komedií* podal knihovník, básník a překladatel z francouzštiny a němčiny Samuel Verner.<sup>899</sup> Analogií k *Labyrintu* se letmo dotkl také historik Josef Polišínský, který ve svém článku z roku 1986 připomněl, že významnou roli hrál motiv labyrintu také v dílech Komenského současníka, španělského jezuita Baltazara Graciána.<sup>900</sup>

Otázkou komparací *Labyrintu* s dalšími literárními díly se ve sledovaném období nejspoustavněji zabýval literární historik, teoretik a kritik Milan Kopecký (1925-2006). Brněnský rodák od konce 50. let přednášel na brněnské filozofické fakultě, jeho zaměřením byla česká renesanční a barokní tvorba. Působil také jako předseda redakční rady pro vydávání spisů J. A. Komenského a komeniologické revue *Acta Comeniana*. Jeho nejdůležitější labyrintologické texty byly souhrnně otištěny v knize *Komenský jako umělec slova*, která vyšla v jubilejním roce 1992.<sup>901</sup>

Kopeckého studie *Labyrint a vidění*<sup>902</sup> se vrací k podobnosti *Labyrintu* se spisem *Vidění rozličné sedláčka sprostného pobělohorského katolického faráře Valentina Bernarda Jestřábského* (1630-1719). Jestřábský působil jako duchovní v okolí Brna (Loštice, Střelice, Veverská Bítýška). Jeho *Vidění* bývalo poměrně populární, za života autora vyšlo dvakrát

---

<sup>896</sup> SVEJKOVSKÝ, František. „Třikrát motiv mořské bouře: (Prefát – Komenský – Bridel).“ *Česká literatura: časopis pro literární vědu*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1969(1-2), s. 55.

<sup>897</sup> PRAŽÁK, Emil. „Komenského Labyrint a Cypriánův spis O potupení světa“. In POKORNÝ, P. R. (ed.). *Pocta Dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám*. Praha: Státní knihovna, 1979. s. 267–283.

<sup>898</sup> KOLÁR, Jaroslav. „Z paralel a příbuzností Komenského Labyrintu: Tabula Cebetis“. *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, 32. s. 49–76; srov. též kapitola 5.10 této práce.

<sup>899</sup> VERNER, Samuel. „Komenského Labyrint světa a ráj srdce a Dantova Božská komedie“. *Křesťanská revue*, 38-3, 1971. s. 58-62.

<sup>900</sup> POLIŠENSKÝ, Josef. „Teatrália v díle J. A. Komenského.“ *Z Kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek, 1986, 13(1), s. 44-47.

<sup>901</sup> KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.

<sup>902</sup> KOPECKÝ, Milan. „Labyrint a vidění“. In *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 19–37.

tiskem (asi 1710 a 1719 v Opavě), dochoval se i jeho ruční opis. Jestřábský své spisy nicméně důsledně anonymizoval (uvádí se jako „jeden moravskoostravský farář z diecéze olomoucké“). Na podobnost *Labyrintu* a *Vidění* poukázali již Zíbrt, Jakubec, Novák či Souček. Svého času se soudilo, že šlo dokonce o pokus nahradit *Labyrint* dílem vzorně katolickým, již Souček se k této hypotéze však stavěl odmítavě. Kopecký nicméně věří, že je třeba podat novou, důkladnější komparaci. Hlavní shodu spisů vidí v „alegorickém putování“, které tvoří rámeček obou vyprávění, žánrově jsou však oba spisy odlišné. *Labyrint* zůstal přechodným útvarem mezi traktátem a krásnou prózou, nakročným k románu. Název *Vidění* odkazuje sice k *visio*, oblíbeném žánru středověké kontemplativní literatury, založeném obvykle na mystickém přenesení vizionáře do supranaturálního světa a úzce spojeném s žánrem zjevení, Jestřábského *Vidění* je však dle Kopeckého ve skutečnosti spíš „obhlídkou“ (*speculum*) reálného světa.<sup>903</sup> Tak jako další Jestřábského spisy má formu moralistního dialogu s četnými homiletickými prvky. Promyšlenou a kompozičně propracovanou strukturu, jíž se vyznačuje *Labyrint*, ve *Vidění* nenajdeme. Spis tvoří 37 jednotlivých „vidění“ bez zjevnějšího kompozičního záměru. Každé vidění je podáno jako souhrn kladů a záporů určitého stavu nebo činnosti. *Labyrint* je autobiografický, *Vidění* nikoli – „sedláček“ je příjemcem autorovy zvěsti, zatímco autor se spíš stylizuje do role anděla – zjevitele a sedláčkova průvodce.<sup>904</sup> Právě literárně prastarý motiv anděla (svými kořeny biblický a deuterokanonický) je oběma dílům společný, také Komenský v *Labyrintu* popisuje strážného anděla u pravých křesťanů (kap. XLVII.) – ovšem nehraje tu ústřední úlohu. Mezi *Labyrintem* a *Viděním* existuje sice řada tematických analogií (někde v námětech celých kapitol, jinde podobné pasáže), jejich zpracování se však většinou podstatně liší. Kopecký spatřuje rozdíl i v cílovém publiku obou spisů: Komenský píše pro vzdělance, jeho Poutník jeví alespoň v první části sklon o všem se přesvědčit sám, zatímco Jestřábského čtenář-sedláček má od počátku pokud možno jen pokorně a pasivně přijímat to, co mu sděluje jeho průvodce-anděl. *Labyrint* je drama, založené na dynamice a pronikavém filozofickém názoru – *Vidění* je oproti tomu spíš statické, působí dojmem kázání, vykazuje znaky nábožensky-vzdělavatelného moralistního spisu. Kopecký proto nakonec potvrzuje již dříve vyslovenou Součkovu tezi, že *Vidění* vzniklo nezávisle na *Labyrintu* nebo jím bylo jen velmi volně inspirováno – jiné zaměření spisu však nevypovídá o tom, že by se jednalo o přímý pokus nahradit *Labyrint* dílem katolickým.<sup>905</sup> Ve prospěch teze, že Jestřábský *Labyrint* znal, nicméně dle mého soudu hovoří skutečnost, že byl žákem Krugerovým.

---

<sup>903</sup> Kopecký (1992), s. 21.

<sup>904</sup> Tamt., s. 23.

<sup>905</sup> Tamt., s. 31.

Ve studii *Fortuna a její literární analogie*<sup>906</sup> se Kopecký vrací k motivu personifikované Fortuny (kap. XXIII.-XXVII.). Téma Fortuny a líčení jejího sídla patří k *loci communes* antické, středověké i renesanční literatury. Fortuna v nich osciluje mezi „rozmarným štěstím“ a „slepou náhodou“. Fortuna v *Labyrintu* vykazuje dle Kopeckého určité paralely s Fortunou z dopisu *Somnium de Fortuna Aenea Silvia Piccolomini* (později papeže Pia II.). Přímý vliv Silvia na Komenského je zde sice teoreticky možný, Komenský jiné Silviovo dílo cituje ve svém spisu *O sirobě* a spis *Sen o Fortuně* koloval v českém prostředí ve vícero tiscích i v překladu do češtiny, ale Kopecký se přesto domnívá, že analogie vznikla nezávisle, protože se ve významných detailech odlišují.<sup>907</sup> Druhá relevantní reminiscence Fortuny pochází ze spisu *De casibus virorum illustrium* Giovanniho Boccaccia. Ten mohl Komenský také teoreticky znát, ale Kopecký konstatuje naprostou nepodobnost obou typů. Z české literatury by přicházely v úvahu ještě spisy *Boj štěstí s neštěstím* a *O Štěstí neboli Pán rady* (první napsal Hynek z Poděbrad, druhý je anonymní, ale nejspíš také Hynkův). Ani Fortuna z těchto spisů však s *Labyrintem* nekoresponduje a Kopecký jejich přímý vliv vylučuje. V Andreaeově *Peregrinovi* najdeme motivy Fortuny různě rozptýleny, ale nehraje zde stejnou funkci jako v *Labyrintu*.<sup>908</sup>

Kopecký jako literární historik také poprvé poukázal na Nezvalovu neznámou rozhlasovou dramaturgii *Labyrintu* z roku 1935,<sup>909</sup> zabýval se otázkou možností využití *Labyrintu* ve výchovně-vzdělávacím procesu<sup>910</sup> (staví se zde mj. za to, aby se zachovalo čtení celého díla v rámci mimočítankové četby), a konečně poukázal na potřebu provedení nových komparací Komenského a Andreae – nejde jen o komparace textové, jaké provedl např. Novák s *Labyrintem*, ale i komparace typologické, aby vynikly shody, ale i odlišnosti obou osobností a jejich myšlenkových světů.<sup>911</sup>

---

<sup>906</sup> KOPECKÝ, Milan. „Fortuna a její literární analogie“. In *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 31–37.

<sup>907</sup> Kopecký (1992), s. 33.

<sup>908</sup> Tamt., s. 31-37.

<sup>909</sup> Viz kapitola 5.2 této práce.

<sup>910</sup> KOPECKÝ, Milan. „Labyrint ve výchovně vzdělávacím procesu“. In *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 44-48.

<sup>911</sup> KOPECKÝ, Milan. „Komenský a J. V. Andreae“. In *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 103-109.

Obecně můžeme říci, že daný typ komparativních bádání se v uvedeném období v pozitivním slova smyslu osvobozuje od potřeby zatěžovat výsledky ideologickými spory, které jsme mohli sledovat zejména v druhé polovině 19. století a které otázku paralel a analogií kladly vlastně zejména v kontextu jiné palčivé otázky (myšlenková originalita / plagiátorství), jež byla vnímána výhradně perspektivou národně-emancipační hermeneutiky. Minimálně od Čyževského studie je však patrné, že daná otázka odkazuje do komplexní sítě myšlenkových i uměleckých vztahů napříč časem i prostorem, které jsou natolik složité a vzájemně provázané, že ji naprosto nelze vyjádřit v podvojném režimu „původní – nepůvodní“. Komparativní studie si tak kladou především za cíl umístit *Labyrint* a jeho motivy do této sítě na správné místo a ukázat, že tvůrčí originalita autora spočívá mimo jiné i v původním uchopení a zpracování toho, co můžeme považovat za společné kulturní a myšlenkové prostředí. Zároveň při tom vyvstávají četné nečekané souvislosti, které zpětně mohou vrhnout díl nového světla i na dílo samo.

## 6.12 Analýza postav (*J. Lehár, V. Viktora*)

Jedním z nosných motivů, na něž se bádání o *Labyrintu* dosud zaměřovalo, byly postavy Poutníka a jeho dvou průvodců. S jistou mírou zjednodušení lze říci, že hloubka vzhledu interpretů do podstaty díla se do značné míry odvíjela od schopnosti pochopit role postav v celkovém dramatu příběhu. Nejprokreslenější příspěvky v tomto smyslu nabídli Patočka a Čapek, ve sledovaném období se tímto tématem blíže zabýval ve dvou studiích také Jan Lehár.<sup>912</sup> V příspěvku z roku 1974 chápe tři hlavní postavy (Poutníka, Všežvěda a Mámení) jako alegorické personifikace „jednotlivých složek jediné lidské osobnosti“.<sup>913</sup> Poutník je sice autobiograficky stylizován, přesto bychom jej však podle Lehára neměli chápat jen jako autora – je v něm ztvárněno něco, co charakterizuje každého člověka: nejvlastnější lidské já je neustále korumpováno světem, který mu vnucuje „průvodce“, proniknutí k tomuto nejvlastnějšímu já vyžaduje se těchto „průvodců“ zbavit. *Labyrint* je tak především zprávou o vývoji a formování člověka, přičemž Poutník je alegorickým ztvárněním jeho nitra. Jednou z jeho složek je také rozum, s nímž se vlastně vydává na pouť labyrintem, ovšem jak příběh postupuje, nabývá u něj stále většího významu složka emocionální, až nakonec zcela převládne. Komenský tak ukazuje, že racionalita nepředstavuje poslední jistotu a oporu – nejvlastnější já člověka je citové. V *Ráji*

---

<sup>912</sup> LEHÁR, Jan. „Poutník, Všežvěd a Mámení (Glosa k postavám Labyrintu světa)“. *Studia Comeniana et historica* 4, 1974, 7, s. 53–64; LEHÁR, Jan. „Labyrint světa (The Labyrinth of the World) and Its Characters“. *Acta Comeniana* 1979, XXVIII(1), s. 225.

<sup>913</sup> Lehár (1974), s. 53.



*srdce* se podle Lehára ovšem dynamický vývoj zastavuje, epické prvky mizí, autor a Poutník splývají. Jiný pohled na postavu Poutníka, uvedenou do souvislosti třech nejvýraznějších renesančních literárních hrdinských typů (Eulenspiegel, Tenorius, Faust), nabízí také stručný příspěvek Viktora Viktory z roku 1989.<sup>914</sup>

### 6.13 Filozofické interpretace (*L. Nový, E. Petrů, A. Kostlán*)

Ve sledovaném období se objevují také filozofické interpretace *Labyrintu*. Stručné teze Lubomíra Nového z roku 1983 nazvané *Dialektika vnitřního a vnějšího v Labyrintu světa*<sup>915</sup> vykládají dílo jako „fenomenologii ducha“ – Poutník vychází od sebe sama, jeho putování je cestou subjektu „a jeho vědomí jinobytím“,<sup>916</sup> aby se zase navrátil k sobě samému na vyšším stupni porozumění. Nový tak naznačuje, že vlastně nejde o „obhlídku světa“, ale o proces sebepoznání. Významným stavebním prvkem tohoto procesu je dramaticky budovaná opozice „vnitřního“ a „vnějšího“, která se v příběhu objevuje na mnoha různých úrovních a která je zároveň motivicky spojena s opozicí „řádu“ a „chaosu“. Poutník za zdánlivě rozumně uspořádaným vnějším světem shledává vždy chaos, zmatení, neřád. Rozpor mezi vnitřním a vnějším je překonán ve druhé části díla. Před Poutníkem se rozprostírají dvě možnosti: únik za hranice vnějšího světa směrem ven (smrt) nebo únik za hranice vnějšího světa směrem dovnitř (zniternění). Odmítnutím světa i sebe sama nakonec vede k nalezení sebe sama (srov. Patočkův třetí životní pohyb sebenalezení sebevzdáním), které se jako obrozené a obnovené do světa opět navrací.

Z roku 1985 pochází článek historika a literárního teoretika Eduarda Petrů nazvaný *Filosofie a filosofové v Labyrintu J. A. Komenského*, v němž autor navazuje na Škarkův postřeh o XI. kapitole *Labyrintu* (o filozofech).<sup>917</sup> Souhlasí jednak s tím, že Komenský podává myšlenky filozofů, které podrobuje ostré kritice, pouze ve formě anekdotické, jednak přidává svůj vlastní postřeh, že Komenský pod filozofii zařazuje jednak *artes liberales*, ale také další disciplíny (fyzika, metafyzika, etika, politika ad.). To je v souladu i s jeho pozdějším pedagogickým názorem, že žáci se potřebují naučit více než pouze sedm svobodných umění. Od filozofie očekává, že podá žákům co možná nejlepší výklad světa, a k tomu potřebuje i poznatky

---

<sup>914</sup> VIKTORA, Viktor. „Poutník na předělu doby“. *Studia Comeniana et historica*, 19, 1989, 38, s. 149-152.

<sup>915</sup> NOVÝ, Lubomír. „Dialektika vnějšího a vnitřního v Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 13, 1983, 26, s. 95–97.

<sup>916</sup> Nový (1983), s. 95.

<sup>917</sup> PETRŮ, Eduard. „Filosofie a filosofové v Labyrintu světa J. A. Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 15, 1985, 29, s. 121–126.

z disciplín, které tradičně pod filozofii nespádaly. Proč tedy vlastně v *Labyrintu* filozofii a filozofy tak ostře kritizuje, když potom je doporučuje ke studiu? Máme odmítnutí filozofie v *Labyrintu* chápat pouze jako určitou nadsázku, aby byl naplněn satirický rámeček díla? Petřů je toho názoru, že kritika filozofie v *Labyrintu* má ve skutečnosti hluboké kořeny v Komenského myšlení. Zaprvé se u něj zčásti projevuje poměrně standardní protestantský postoj k filozofii jako výtvaru „pohanské antiky“, v důsledku čehož se snaží založit vědecké bádání pouze na Bibli a dochází ke konceptu tzv. mojžíšovské fyziky (*physica mosaica*). Zadruhé, filozofii Komenský chápe jako dílo rozumu, který ovšem sám ke správnému poznání světa nestačí, k tomu je potřeba zapojit kognitivní trojčinu „smysly – rozum – Písmo“. Zatřetí, Komenský si uvědomuje také rozpornost starších filozofických systémů a soudobého stavu poznání. Začtvrté, vysvětlení, proč Komenský stejně ostře kritizuje i některé speciálně vědní disciplíny, je také nasnadě: nelíbí se mu jejich parciálnost, tj. skutečnost, že nabízejí pouze poznání jednotlivého, ale nepronikají k samé podstatě jevů. Podle Petřů je tak Komenského postoj k filozofii a filozofům v *Labyrintu* zcela v souladu i s jeho pozdějším názorem.

Ve stejném roce byl publikován také podnětný článek historika Antonína Kostlána (nar. 1955) *K „negaci světa“ v raných dílech J. A. Komenského*.<sup>918</sup> Ten činí hlavním námětem své úvahy jedno z tradovaných interpretačních klišé vztahující se k *Labyrintu* a dalším Komenského útěšným spisům, jak jsme je koneckonců popsali v předchozích kapitolách této práce: Komenský se pod tlakem neblahých vnějších událostí „stáhl do sebe“ a „zanevřel na svět“. Kostlán se však snaží pochopit Komenského obrat v širší myšlenkové souvislosti a náležitě jej prokreslit. To, co u Komenského prošlo výraznou proměnou, je spíš *pojmem světa*. V *Theatru* míní světem kosmos, veškerenstvo, Boží tvář všehomíra – v útěšných spisech mu však evidentně běží o sociální sféru, „lidský svět“, a proto jej alegorizuje jako město. Napětí mezi dokonalým, Bohem stvořeným univerzem a jeho jednou komponentou, lidským světem, lidmi pokaženým a převráceným, tvoří vlastně základ Komenského všenápravného uvažování. Zárodek tohoto napětí spatřuje Kostlán již v *Labyrintu* a jeho příspěvek tak lze uplatnit i v diskusi o spojnici mezi Komenského útěšným a všenápravným obdobím.

Kostlán uvádí, že negace světa se v *Labyrintu* děje na základě dvou skupin argumentů. Tou první a menší je středověký motiv marnosti všeho snažení tváří v tvář konečnosti lidské

---

<sup>918</sup> KOSTLÁN, Antonín. „K „negaci světa“ v raných dílech J. A. Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 15, 1985, 29-sb., s. 149-155.

existence, vyjádřený typicky v populárních „tancích smrti“ (*danse macabre*, *Totentanz*). Druhou a rozsáhlejší skupinou tvoří argumenty spojené s postavou Fortuny: jevy, události, veličiny světa jsou vždy vydány dvojznačnosti, rozpornosti, zmatečnosti – jejich pluralita je viděna jako něco nežádoucího. To dle Kostlána souvisí s celkovou proměnou evropské mentality a nástupem manýrismu, poslední fáze odeznívajícího renesančního myšlení, vyznačující se destrukcí veškerých reliktních renesanční touhy po harmonii. Komenský se tuto mentalitu vlastně snaží na jedné straně co nejlépe portrétovat (*Labyrint světa*), na druhé straně překonat (*Ráj srdce*). Svět je Komenským systematicky líčen jako chaotický: odpovídá tomu jednak forma, spojující na jedné straně středověký traktát a na druhé straně renesanční autobiografické vyprávění, jednak různé jazykové prvky (Kostlán se vrací např. k Čyževského motivu „dezintegrovaných“ slovních řetězců).

Kostlán si rovněž všímá paralely mezi negací světa v *Labyrintu* a v Descartově metodické skepsi. Ty i přes podstatné rozdíly ve vypracování sdílejí podobnou strukturu – jediné, co odolává negaci světa, je v obou případech „ego“. Poutníkovy soudy o světě jsou pronášeny s nepochybnou autoritou, o nich jediných se nepochybuje. A u Komenského i Descarta se po provedení redukce světa „ego“ setkává s Bohem, byť u každého zcela jinak pochopeným. Komenský tento plán podle Kostlána ovšem částečně porušuje redakcí z roku 1631, kdy dopracovává jednak prvky, které mají Poutníka ukázat i jako omylného a chybujícího,<sup>919</sup> jednak příběh o Šalamounovi, kde se omylnost připisuje i autoritě s nejvyšším stupněm lidské moudrosti. Přídatkem Poutníkovy cesty na hrad královny Moudrosti-Marnosti dostává i jeho dezintegrovaný labyrint určitý střed, kterým dle Kostlána zároveň překonává ryze manýristické, chaotické pojetí světa. Kostlán rovněž správně, a domnívám se, že jako vůbec první, poukázal na souvislost těchto přídatků v druhé edici *Labyrintu* s filozofickými motivy v *Hlubině bezpečnosti*. Skutečností, že „labyrint světa“ je i přes veškerou chaotičnost vlastně určitým způsobem uspořádaný (ulice, náměstí ad.), že v něm poutník nikdy v pravém slova smyslu nebloudí, a že je spíš zobrazením určitého napětí mezi řádem a chaosem, si podobným způsobem v novější době povšiml i V. Viktora<sup>920</sup> a nejnověji i T. Havelka.<sup>921</sup>

---

<sup>919</sup> Srov. autobiografické přídatky v *Labyrintu* (1631) v kapitole 2.7 této práce.

<sup>920</sup> VIKTORA, Viktor. „Řád nebo labyrint Labyrintu?“ Západočeská univerzita v Plzni, digitální knihovna, 2006.

<sup>921</sup> Viz kapitola 7.3 této práce.

## 6.14 *Labyrint* v Komenského biografiích a syntetických dílech

(M. Blekastadová, K. Schaller, D. O. Lordkipanidze)

Aby byl náš výčet příspěvků k *Labyrintu* ve sledovaném období úplný, museli bychom uvést také veškeré syntetické práce, které se k dílu nějakým způsobem vyjadřují. Patřily by sem např. veškeré Komenského biografie, studie k jeho dílu, ale i dějiny literatury, studie k barokní kultuře atd. Pochopitelně není v silách jednotlivce podobný seznam sestavit, tím spíš, že by měl vzít v potaz i produkci zahraniční. Za všechny proto zmíním pouze tři nejvýznamnější. Je to jednak již na více místech této práce připomínaný Komenského životopis od Milady Blekastadové z roku 1969,<sup>922</sup> kterou v jejím pohledu na *Labyrint* ovlivnil především německý komeniolog Klaus Schaller.<sup>923</sup> Do diskuse o interpretaci *Labyrintu* jakožto přímého předchůdce Komenského vševědných plánů se zapojil korespondenčně i J. Patočka, který s tímto pojetím polemizoval.<sup>924</sup> *Labyrintu* se částečně dotýká také gruzínský badatel D. O. Lordkipanidze, autor Komenského biografie, jejíž český překlad vyšel v roce 1972.<sup>925</sup> Opakuje zde ovšem většinou ideologické vývody svých předchůdců z 50. let (Medynskyj, Krasnovskyj ad.),<sup>926</sup> z vlastní myšlenkové dílny pak přidává přirovnání, že *Labyrint* utěšoval mysl českých exulantů v pobělohorské době, kterým měl prý být tím, čím byl francouzským revolucionářům na sklonku 18. stol. Rousseauův *Emil* či *Společenská smlouva*, tj. praporem v boji proti feudalismu.<sup>927</sup> Jak jsme ovšem uvedli, podobné výstřelky nacházíme ve sledovaném období už spíš jen ojedinele.

## 6.15 Rozpaky nad syntézou na prahu nové doby? (J. Skutil)

Soustavnější badatelskou pozornost věnoval *Labyrintu* brněnský literární vědec a archivář Jan Skutil (1934-1998). Těžiště jeho labyrintologické práce spočívá především v 80. letech, kdy vyšla většina jeho specializovaných studií,<sup>928</sup> výsledky svého bádání pak shrnul v monografii

---

<sup>922</sup> BLEKASTADOVÁ, Milada. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969; Blekastadová k *Labyrintu* ještě např. BLEKASTADOVÁ, Milada. „Der Leitfaden des Labyrinths Komenskýs“. *Scando-Slavica* 10, 1964, 1. s. 65-84.

<sup>923</sup> SCHALLER, Klaus. *Die Pädagogik des J. A. Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert*. Heidelberg, 1962; Schaller k *Labyrintu* ještě též např. SCHALLER, Klaus (ed.). „*Das Labyrinth der Welt ...*“ und andere Meisterstücke. *Johann Amos Comenius*. München: DVA, 2004.

<sup>924</sup> Viz Patočka (2011). s. 9-208.

<sup>925</sup> LORDKIPANIDZE, David Onisimovič. *Jan Amos Komenský 1592/1670*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

<sup>926</sup> Viz kapitola 6.4 této práce.

<sup>927</sup> Lordkipanidze (1972), s. 34.

<sup>928</sup> SKUTIL, Jan. „Homo faber v Komenského Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, 31, s. 50–54; SKUTIL, Jan. „Analýza struktury Komenského dialektiky v Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et*

České období Jana Amose Komenského z roku 1996, kde věnuje *Labyrintu* obsáhlou kapitolu.<sup>929</sup> Skutilův záběr pokrývá celé „české období“, které chápe spolu se Škarkou v širokém slova smyslu – od Komenského studijních let až do prvních let lešenského exilu.<sup>930</sup> Pokouší se proto hledat vazby *Labyrintu* k ostatním Komenského českým dílům (zejména *Theatrum/Amphitheatrum* a *Truchlivý I a II*). Vystihl tak sice jedno z podstatných témat, kterému jsme badatelsky i dnes stále ještě mnoho dlužni, s politováním však musíme konstatovat, že při tom nenavázal na dříve vyslovené teze např. Patočkovy, který se tímto tématem erudovaně zabýval již minimálně o dvě desetiletí dříve. Bez hlubších filozofických základů<sup>931</sup> tak Skutilovy vývody vyznívají poněkud povrchně: *Labyrint* považuje jen za jakýsi umělecký a myšlenkový antipod *Theatra* a označuje jej za „uměleckou encyklopedii“, což se následně snaží potvrdit snášením důkazů, že materiál pro *Labyrint* čerpal Komenský především z vlastní zkušenosti a pozorování. Ze Skutilova hodnocení tak implicitně vyplývá, že v *Labyrintu světa* před sebou máme vlastně jakousi „negativní encyklopedii“ lidstva v podmínkách 16. a 17. stol., „sociologický a demografický doklad raně pobělohorské doby“, „realistický pohled na svět zničený událostmi české války a jejích následků“.<sup>932</sup> Jde vlastně o jakousi reprízu historizujícího výkladu, který jsme mohli sledovat od poloviny 19. století a který v určitých obměnách provázel i interpretace v duchu historického materialismu.

Jistě nelze popřít, že Komenský čerpal podněty pro *Labyrint* ze svého okolí a reálií své doby (ostatně to sám v předmluvě píše), u Skutila však toto hledisko tvoří základní názor na celé dílo, který se snaží uplatňovat do takových podrobností, že se místy nelze ubránit úsměvným reminiscencím např. na legendární Nejedlého „biografickou“ interpretaci Smetanova cyklu *Má vlast*. Skutil mimo jiné uvádí, že obraz města-světa v *Labyrintu* mohl být inspirován uspořádáním Herbornu či Heidelbergu, které Komenský poznal za svých studijních pobytů (proč ovšem nedodal podle stejné logiky třeba Prahu, Přerov či desítky dalších německých

---

*historica* 13, 1983, 26, s. 151–157; SKUTIL, Jan. „Antické, středověké a raně novověké prameny Komenského *Labyrintu*“. *Studia Comeniana et historica* 19, 1989, 38, s. 144–148; SKUTIL, Jan. „Komenského autostylizovaný Poutník – homo faber – jako jeden z prvních českých literárních typů.“ *Studia Comeniana et historica* 17, 1987, 33-sb., s. 178–184; SKUTIL, Jan. „Václav Stach a Komenského *Labyrint*“. *Lidová demokracie*, Brno 23. 9. 1987; SKUTIL, Jan. „Pražský rukopis Komenského *Labyrintu světa*.“ *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1989, 41(2), s. 229.

<sup>929</sup> SKUTIL, Jan. *České období Jana Amose Komenského. Literárně historický rozbor stěžejních děl z let 1613–1632*. Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků; Moravské zemské muzeum: Brno, 1996.

<sup>930</sup> Srov. diskusi v kapitole 2.2 této práce.

<sup>931</sup> Skutil např. neproblematicky a bez dalšího uvádí, že Komenský je svou úctou k rozumu přímým předchůdcem osvícenství, viz Skutil (1996), s. 98.

<sup>932</sup> Skutil (1996), s. 106.

a holandských měst, které navštívil?). Modelem hradu královny Moudrosti-Marnosti měl být Komenskému kdovíproč heidelberský hrad, modelem knihovny *Bibliotheca Palatina*, samotná postava královny Moudrosti-Marnosti pak měla svůj předobraz v jistém gobelínu, uchovávaném v tamním kurfiřtském muzeu, stav řemeslníků ovšem Komenský vypsál podle toho, jak si jej pamatoval ze Strážnice, k obrazu Šalamouna byl inspirován divadelní hrou Pavla Kyrmezera z roku 1571, kterou prý mohl za mlada kdesi vidět atd. Pokud bychom tento pohled na věc přesto přijali jako jedno z možných hledisek, musíme konstatovat, že je škoda, že se Skutil v tomto smyslu nepokusil o systematické vytěžení tématu „*Labyrint* jako Komenského vlastní životopis“ a zůstává tak pouze u kusých a spíše nahodilých pozorování bez podstatnější vypovídací hodnoty a průkaznosti.

Analýzu *Labyrintu světa* začíná Skutil popisným vypočítáváním „sociálních témat“, aby z ní nakonec bez dalšího vyvodil, že *Labyrint* rozvíjí sociální témata, která se objevují už v Komenského raném dílku *Listové do nebe*.<sup>933</sup> Hodnocení *Ráje srdce* nicméně vyznívá ještě rozpačtější. Když dokončil svou obhlídku světem, začal Poutník „uvažovat, jak by se měl vrátit domů a jaký by tam měl připravit budoucí svět“,<sup>934</sup> hlavní postava pak dostává „nové životní úkoly“ a stane se „cílevědomým člověkem“.<sup>935</sup> Svět pravých křesťanů si dle Skutila představoval Komenský „v duchu moderních představ a asketických názorů světců 18.-20. stol“.<sup>936</sup> Mělo jím být „skutečné, živoucí morální prostředí, aby se v něm svět zbavil všech duchovních i hmotných nedostatků“.<sup>937</sup> Úvahu uzavírá zcela neproblematicky tvrzením, že v *Labyrintu* již Komenský naznačil ústřední myšlenku *Porady* – „všeobecnou nápravu jako ústřední cíl lidstva“.<sup>938</sup> Opět je třeba říct, že Skutil správně vystihl badatelský problém, jeho řešení je ovšem silně zkratkovité – přímou linii mezi *Labyrintem* a *Poradou* právě takto narýsovat nelze, *Labyrint* je pozdější všenápravné spekulace dalek a pokud v *Labyrintu* podobné motivy zahlédáme, vznikají spíš jako určité „včítání“ *Porady* do *Labyrintu*. Také si nejsem jistý, v čem přesně Skutil vidí analogii mezi *Rájem srdce* a Gogolovými *Mrtvými dušemi* či Tolstého *Vzkříšením* a *Kreutzerovou sonátou* – tyto teze by bylo třeba lépe podepřít.<sup>939</sup> Skutilova studie naznačuje též téma druhého života *Labyrintu* a pokouší se o shrnutí dosavadní

---

<sup>933</sup> Tamt., s. 104; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Listové do nebe* (původně vyšlo 1619), viz DJAK 3, s. 163-179.

<sup>934</sup> Tamt., s. 105.

<sup>935</sup> Tamt., s. 105.

<sup>936</sup> Tamt., s. 101.

<sup>937</sup> Tamt., s. 105.

<sup>938</sup> Tamt., s. 106.

<sup>939</sup> Tamt., s. 111.

badatelské diskuse, jedná se však pouze o letmý náčrt, působící spíš nekompletně a arbitrárně. To má dle mého soudu dva možné důvody. Jednak se právě v uvedené době naplno vyjevuje výše naznačený problém absentujícího narativu, jednak zde vysvítá skutečnost, že druhý život *Labyrintu* a dějiny jeho recepce již zahrnují jednotlivcem těžko zvládnutelný rozsah pramenného materiálu, který ve studii uvedeného rozsahu nelze smysluplně shrnout. Rozpaky nad tímto dosud posledním podniknutým pokusem o syntézu na prahu nové doby jsou také důvodem, proč jsme se rozhodli pojednáním Skutilova příspěvku zakončit také námi sledované období do roku 1989 – vrací nás vlastně na začátek celé problematiky. V poslední kapitole, zahrnující období 1989-2023, si proto musíme položit především otázku, zda se na obzoru rýsuje možnost takového kontextu, v němž by *Labyrint* mohl opět vystoupit jako smysluplný a aktuální text, aniž by se ovšem snažil vzkřísit nefunkční symbolická centra?

V roce 1989 vydalo Státní pedagogické nakladatelství publikaci určenou zejména pro pedagogickou i laickou veřejnost, v níž se nacházejí rozborů stěžejních děl české literatury.<sup>940</sup> Statí o *Labyrintu* do ní přispěla renomovaná spisovatelka a literární historička Daniela Hodrová (nar. 1946).<sup>941</sup> V závěru zde vyjádřila přesvědčení, že dílo plně může docenit vlastně teprve naše doba, a to mimo jiné „pro vskutku moderní pojetí poutníkovy konfliktu se světem“.<sup>942</sup> V tom je implicitně obsažena základní možnost, že každá doba a každý nový kulturně-společenský kontext v sobě obsahuje potenciál vytvoření takové hermeneutické situace, ve které lze dílo znovu uchopit. Abychom opět neuvízli na mēlčíně zplošťujících a ideologizujících výkladů, je třeba ovšem žádat ještě víc – chopit se bytostné možnosti, které dílo nabízí, a skrze ně se přiblížit sobě samým.

---

<sup>940</sup> ZEMAN, Milan. *Rozumět literatuře, [Díl] 1: Interpretace základních děl české literatury*. Praha: SPN, 1989.

<sup>941</sup> HODROVÁ, Daniela. „Jan Amos Komenský. Labyrint světa a ráj srdce“. In ZEMAN, Milan. *Rozumět literatuře, [Díl] 1: Interpretace základních děl české literatury*. Praha: SPN, 1989, s. 43-50.

<sup>942</sup> Hodrová (1989), s. 50.

*Vítězství, již vítězství! Nabyl sem velké štěstí.  
Má lásko, ó Kriste můj, má lásko, ó Kriste můj!  
Z labirynthu jsem vyšel a k mému Kristu přišel.*  
– Adam Michna z Otradovic, *Svaté lásky labirynth*

## 7. Poutník domů trefil? *Labyrint* v porevolučním období 1989-2023

Zhodnotit nejnovější období, které se svým druhým pomyslným koncem dotýká již naší přítomnosti, je pro badatele z jakéhokoli společenskovedního oboru vždy úkolem nejtěžším. „Historie dneška“ je svým způsobem vlastně oxymóron. I naše shrnutí posledního období druhého života *Labyrintu* po roce 1989 proto provedeme pouze v modu heuristickém, a to s vědomím, že na své důkladnější pojednání teprve čeká. Pokusíme se při tom dát předběžnou odpověď na otázku, již jsme zakončili kapitolu předchozí: co pro nás *Labyrint* znamená dnes? Má ještě smysl udržovat jej v povinných, čítankových a mimočítankových četbách? Může v dnešní době ještě vyvstat jako smysluplné centrum kulturně-sociálního zájmu? A pokud ano, v jakých interpretačních souřadnicích?

Hned zpočátku je třeba uvést, že rok 1989 jsme jako počátek nové doby stanovili vlastně jen s ohledem na jeho objektivní historickou význačnost. V druhém životě *Labyrintu* však ve skutečnosti markantní předěl nepředstavuje. Mohli bychom na tomto místě sice mluvit o nových možnostech svobodného bádání, jednalo by se však o obecné klišé, které nemůžeme v souvislosti s *Labyrintem* uspokojivě vykázat – minimálně ne v prvních letech tohoto období. V širším kmeniologickém bádání představuje určitý milník rok 1992 jako poslední velkolepě slavené jubileum (400 let od Komenského narození) – a zároveň první, kde mohly zaznít konferenční příspěvky bez jakýchkoli ideologických restrikcí minulého režimu, což se projevilo i na jejich celkovém složení (celá jedna sekce konference byla např. věnována Komenského teologii).<sup>943</sup> Komplikovanost novodobého obrazu Komenského se však mimo jiné ztělesnila i v tom, že na konferenci nezazněl žádný pokus o vytvoření další národní či historicko-materialistické interpretace, jak jsme je sledovali i na proměnách výkladů *Labyrintu*, ale místo toho nabídla „narrativ o vyčerpané moderně, která hledá inspiraci v předmoderní harmonii, kdy svět držel pohromadě a člověk nenesl tíhu nutnosti být jeho středem“.<sup>944</sup>

---

<sup>943</sup> Řezníková a kol. (2014), s. 201.

<sup>944</sup> Tamt., s. 203.



## 7.1 Ediční a překladatelská činnost

V normalizačním období jsme konstatovali výrazný útlum publikační činnosti (pouze tři vydání *Labyrintu* na ploše třiceti let). Sametová revoluce je rovněž výjimkou z dříve sledovaného pravidla (podobně jako rok 1945), kdy *Labyrint* stál u velkých zlomů v dějinách českého národa. Vysvětlení je nasnadě. I když jsme výše vyslovili domněnku, že za snížením počtu publikací díla za normalizace mohly stát také ideové důvody, *Labyrint* přece jen nebyl knihou minulým režimem zakazovanou a vydavatelská inflace po roce 1989 se týkala především titulů, které dříve nemohly vycházet vůbec. První porevoluční vydání *Labyrintu* je až z roku 1998, kdy spolu s prvními dvěma díly *Truchlivého* vyšlo v Nakladatelství Lidových novin.<sup>945</sup> Mírný zvrat v tomto trendu můžeme sledovat až později: v desátých letech nového tisíciletí vychází *Labyrint* dvakrát (s ilustracemi Rut Kohnové<sup>946</sup> a Barbory Uhrákové),<sup>947</sup> v letech dvacátých potom třikrát, přičemž všechna tři vydání jsou svým způsobem výjimečná. Novinkou je pokus o převod knihy do novodobé češtiny z roku 2010,<sup>948</sup> druhým zajímavým počinem je bibliofilské vydání textu z roku 1623 (editor je však poměrně nešťastně uvádí jako „text původního vydání“, přitom jde vlastně o „text rukopisu“),<sup>949</sup> konečně potřetí vychází dílo v rámci edice Česká knihovna s editorským podílem T. Havelky,<sup>950</sup> který edičně připravil i dosud poslední vydání *Labyrintu* z loňského roku.<sup>951</sup> Havelkova kritická edice vychází netypicky z textu rukopisu z roku 1623 – v tomto smyslu jej lze chápat i jako příspěvek k letošnímu 400. jubileu.

---

<sup>945</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý I, II; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

<sup>946</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ilustrovala Rut Kohnová. Praha: Waldpress, 2005.

<sup>947</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ilustrovala Barbora Uhráková. Brno: Tribun EU, 2009.

<sup>948</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: v jazyce 21. století*. Přel. Lukáš Makovička. Žandov [Chlumec u Ústí nad Labem]: Poutníkova četba, 2010.

<sup>949</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: text původního vydání z roku 1623*. Ed. Lukáš Makovička, obsahuje 50 koláží Miroslava Huptycha. Praha: Práh, 2019.

<sup>950</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos et al. *Labyrint světa a ráj srdce*. Brno: Host, 2014

<sup>951</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Duchovní traktáty*. V České knihovně vydání první. Praha: Nadační fond Česká knihovna ÚČLK FF UK, 2022. 2 svazky (405; 430 stran). Česká knihovna; svazek 119/I-II.

Exponenciální nárůst zaznamenala činnost překladatelská. *Labyrinth* byl přeložen poprvé do japonštiny,<sup>952</sup> bulharštiny,<sup>953</sup> rumunštiny,<sup>954</sup> italštiny,<sup>955</sup> španělštiny,<sup>956</sup> korejštiny,<sup>957</sup> vietnamštiny.<sup>958</sup> Nová vydání i nově pořízené autorské překlady knihy evidujeme v Rusku,<sup>959</sup> Holandsku,<sup>960</sup> Německu,<sup>961</sup> Francii<sup>962</sup> a Maďarsku.<sup>963</sup> V pražském nakladatelství Wald Press též vychází nový překlad do angličtiny Howarda Louthana a Andrey Sterk<sup>964</sup> a překlad do francouzštiny Xaviera Galmiche.<sup>965</sup> Z tohoto neúplného výčtu vyplývá, že porevoluční období je na překlady co cizích jazyků zatím vůbec nejbohatší a že zájem o dílo mimo domácí kulturní kontext bezpochyby vzrůstá. Jeho zhodnocení by bylo v budoucnu užitečné věnovat badatelskou pozornost nikoli jen z hlediska jazykového, ale i z hlediska ohlasů díla v navzájem divergentních kulturních prostředích.

## 7.2 Umělecká recepce. Komiks, animovaný film i omalovánky

Jak se *Labyrinthu* dařilo v umělecké recepci? Při celkovém pohledu na sledované období můžeme konstatovat, že zažívá opětovný kvantitativní vzestup. Ve výtvarném umění se natrvalo etabloval úzus doprovázet nová vydání i překlady díla ilustracemi (Rut Kohnová, Barbora

---

<sup>952</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Chijōno meikyū to kokoro rakuen = Labyrinth světa a ráj srdce*. Překlad Teruo Fujita. Tōkyō: Tōshindō, 2006.

<sup>953</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirintăt na sveta i rajat na sãrceto*. Přel. a přeml. Margarita Mladenova, ilustrovala Kostadinka Miladinova. Praha: Wald Press, 2009.

<sup>954</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirintul lumii și raiul inimii*. Přel. a pozn. Anca Irina Ionescu. București: ALL, 2013.

<sup>955</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Il labirinto del mondo e il paradiso del cuore*. Přel. Tomáš Kubíček, ilustrovala Ruth Kohnová. Praha: Wald Press, 2007.

<sup>956</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *El laberinto del mundo y el paraíso del corazón*. Přel. Helena Voldan. Buenos Aires: Ekumene, 1999.

<sup>957</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sesangüi milowa maümüi nakwön*. Söul: Jejöng kchomjunikcheisjön, 2004.

<sup>958</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Thiên duong cua trãi tim: trích tác pham cua Jan Amos Komensky nhà giáo dục, nhà tu tuong và nhà văn hoá loi lac Công hoà Séc*. Hà noi: Nha xuất ban the gioi, 2001.

<sup>959</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirint sveta i raj serdca*. Moskva: MIK, 2000. O překladu informoval LÁŠEK, Jan Blahoslav. „Jan Amos Komenskij: Labirint světa i raj serdca (...)“. *Acta Comeniana: archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*. Praha: Filosofia, 2002, 39-40 (15-16) (1). s. 354.

<sup>960</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Het labyrinth van de wereld en het paradijs van het hart (...)*. Přel. Kees Mercks Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2016.

<sup>961</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrinth der Welt und Paradies des Herzens*. Přel. Irina Trend, ilustroval Miloslav Disman. Burgdorf: A+O Verlag, 1992; KOMENSKÝ, Jan Amos a SCHALLER, Klaus, ed. *Das Labyrinth der Welt - und andere Meisterstücke*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2004.

<sup>962</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Le labyrinth du monde et le paradis du coeur*. Přel. Xavier Galmiche za pomoci Hany Jechové. Paris: Desclée, 1991.

<sup>963</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*. Budapest: Bibliaiskolák Közössége, 1990.

<sup>964</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Přel. Howard Louthan a Andrea Sterk, předml. Jan Milič Lochmann, ilustrace Petr Nikl, ed. Jiří Wald. Prague: Wald Press, 2008.

<sup>965</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Le labyrinth du monde et le paradis du cœur*. Přel. Xavier Galmiche, ilustrovala Rut Kohnová. Prague: Wald Press, 2006.

Uhráková, Miroslav Huptych, Kostadinka Miladinova, Miloslav Disman, Petr Nikl, Albin Brinovskij a další). Samostatné výstavy inspirované dílem či jeho názvem připravilo hned několik umělců. Výstavu *Ráj světa a labyrint srdce* v roce 1992 uvedla grafička a ilustrátorka Eva Vlasáková,<sup>966</sup> v roce 1995 vystavoval svá díla pod názvem *Labyrint světa a ráj srdce* užhorodský rodák Nikolaj Fed'kovič<sup>967</sup> a v roce 2003 také Karel Demel.<sup>968</sup> Výtvarnou složku akcentovala mezinárodní výstava ke Komenskému i *Labyrintu*, konaná v roce 1992 v Bochumi, již uspořádal historik a teoretik umění Petr Spielmann (1932-2020).<sup>969</sup> Na přelomu tisíciletí proběhla rovněž velká výstava českých výtvarných umělců, kteří se ve své tvorbě nějak zabývali Komenským, jež nesla v názvu odkaz na dílo *Komenský 2000 – Labyrint světa*.<sup>970</sup> Z let 1992 a 2003 pocházejí též dva ilustrované bibliofilské tisky vycházející z textu *Labyrintu* zpracovaného pro jevištní provedení Lyry Pragensis.<sup>971</sup> V roce 1997 vydala Národní knihovna plakátovou reprodukcí Komenského perokresby města-labyrintu.<sup>972</sup> Nejnovější doba přinesla ve výtvarném umění i tři zcela nové výtvarné objekty: několikrát vydaný ilustrovaný kalendář Miroslava Huptycha,<sup>973</sup> komiksově zpracování díla Zdeňka Ležáka<sup>974</sup> a dokonce i omalovánky.<sup>975</sup>

Na úspěch kultovního dramatického ztvárnění z roku 1983, připomínaného v předchozí kapitole, se v nejnovější době pokusilo navázat hned několik autorů, nejvýrazněji Jan Šotkovský a Aleš Bergman ve zpracování z roku 2007 uvedeného na Činoherní scéně

---

<sup>966</sup> VLASÁKOVÁ, Eva. *Eva Vlasáková: Ráj světa a labyrint srdce*. V Liberci: Oblastní galerie, 1991.

<sup>967</sup> FEDKOVIČ, Nikolaj. *Nikolaj Fed'kovič: Labyrint sveta a raj srdca*. Dolný Kubín: Oravská galéria, 1995.

<sup>968</sup> DEMEL, Karel. *Labyrint světa Karla Demela: grafické listy inspirované literárním dílem JAK: 10. 10. 2003-2004 Velký výstavní sál muzea* [grafika]. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského, 2003.

<sup>969</sup> K tomu viz např. OBŠASNÍK, Zdeněk. „Výstava Labyrint světa, Bochum 1992.“ *Studia Comeniana et historica* 25, 1995, č. 53, s. 116–117.

<sup>970</sup> *Komenský 2000 - Labyrint světa: 19. září – 30. listopadu 2000 v Pedagogickém muzeu J.A. Komenského v Praze*. Říčany: Olga a Miroslav Hudečkovi, 2000.

<sup>971</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Ráj srdce: (výběr)*. Praha: Lyra Pragensis, 1992. Ocelorytinou proti titulu doprovodil Bedřich Housa. Vydáno k připomenutí dvacátého pátého výročí založení Lyry Pragensis; KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. V Praze: Bonaventura, 2003.

<sup>972</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa = Johann Amos Comenius: Labyrinth of the World* [grafika]. Praha: Národní knihovna, 1997 (1 reprodukce).

<sup>973</sup> HUPTYCH, Miroslav. *Jan Amos Komenský 2009: labyrint světa a ráj srdce: Miroslav Huptych* [grafika]. Praha: Miroslav Huptych, 2008; HUPTYCH, Miroslav. *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart 2013 = Labyrint světa a ráj srdce 2013* [grafika]. Olomouc: Aleš Prstek, 2012; nejnověji k 400. výročí i kalendář na rok 2023: <https://komensky400.cz/>.

<sup>974</sup> LEŽÁK, Zdeněk. *Labyrint světa a ráj srdce: komiksově zpracování klasického barokního díla*. Brno: Edika, 2018.

<sup>975</sup> SUCHOMELOVÁ, Eva. *Labyrint světa a ráj srdce – Jan Amos Komenský*. Vysoké nad Jizerou: Blanka Kučerová - vydavatelství OBLAK, 2023.

Městského divadla Brno<sup>976</sup> a Víťa Marčík v divácky úspěšné inscenaci *Labyrint světa a ráj srdce*.<sup>977</sup> O aktualizaci díla se pokoušejí i projekty kombinující vedle dramatických i jiné umělecké přístupy, které nabývají formy společenských happeningů: od roku 2002 se v Brandýse nad Orlicí koná divadelní festival *Mámení*,<sup>978</sup> obdobným počinem inspirovaným *Labyrintem* byl rovněž festival *Parésia: ráj srdce a labyrint světa*,<sup>979</sup> který se dočkal mnoha dalších ročníků, či jednorázový interaktivní experimentální projekt z roku 2015 uspořádaný v královéhradeckém divadle Drak.<sup>980</sup> Volnou inspiraci titulem připomíná divadelní dílo Romana Sikory.<sup>981</sup> Pásmo současné české poezie, které uspořádala Krajská knihovna v Karlových Varech v roce 2017, se rovněž přihlásilo k titulu díla.<sup>982</sup> Bez povšimnutí nelze nechat ovšem ani skutečnost, že divácky zdaleka nejúspěšnější inscenace vzniklá po roce 1989, která uvedla na divadelní prkna postavu Komenského, totiž *České nebe* z tvůrčí dílny Járy Cimrmana, žádnou narážku na *Labyrint* neobsahuje. Vzhledem k tvůrčímu postupu, který autoři Smoljak a Svěrák popsali v několika poskytnutých rozhovorech, se lze domnívat, že *Labyrint* neshledali pro účely představení jako nosný anekdotický motiv.

K novým druhům umělecké recepce *Labyrintu* je třeba započítat i hudební ztvárnění a mluvené slovo. Dlouholetým zájmem o dílo v tomto směru vynikl zejména skladatel Petr Eben, jehož varhanní improvizace a variace doprovázené recitátorem se dočkaly mnoha vydání a zpracování (nejznáměji s Markem Ebenem).<sup>983</sup> V roce 2003 vydal Nadační fond Pražský podzim text *Labyrintu* spolu s hudebním záznamem vybraných vystoupení ze známého pražského

---

<sup>976</sup> ŠOTKOVSKÝ, Jan a BERGMAN, Aleš. *Labyrint světa a ráj srdce jevištní podobenství*. Brno: Městské divadlo Brno, 2007.

<sup>977</sup> MARČÍK, Víťa. *Labyrint světa*. Liberec: Anaon, o.s., 2013; viz též Řezníková a kol. (2014), s. 336.

<sup>978</sup> Srov. Řezníková a kol. (2014), s. 338.

<sup>979</sup> *Parésia 2002: ráj srdce a labyrint světa: 13.7.-25.8. Horní Dubenky* [grafika]. Brno: Centrum experimentálního divadla, 2002 a další.

<sup>980</sup> SCHMELZOVÁ, Radoslava, ŠPALKOVÁ, Dominika a ŽIŽKA, Tomáš (eds). *Labyrint světa a ráj srdce = The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Hradec Králové: Mezinárodní institut figurálního divadla, 2015.

<sup>981</sup> SIKORA, Roman. *Hry: labyrint světa a ráj biče / Roman Sikora*. Praha: Brkola, 2016.

<sup>982</sup> *Labyrint světa a ráj poezie: současná česká poezie v barokním rámu: 19. 11. 2017 pobočka Lidická, Karlovy Vary* [grafika]. Karlovy Vary: Krajská knihovna Karlovy Vary, 2017.

<sup>983</sup> Např. EBEN, Petr a KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce = The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart: varhanní improvizace na text Jana Amose Komenského* [zvukový záznam]. Praha: Clarton, 1997; EBEN, Petr. *Labyrint světa a ráj srdce = The labyrinth of the world and the paradise of the heart* [zvukový záznam]. Praha: Rosa Classic, 2008; EBEN, Petr. *Labyrinth* [zvukový záznam]. Praha: Supraphon, 2017; EBEN, Petr. *Labyrint světa a ráj srdce: pro varhany a recitátora* [hudebnina]. Praha: Panton International, 2003.

hudebního festivalu.<sup>984</sup> K názvu díla se přihlásil též benefiční koncert v roce 2021.<sup>985</sup> Z novějších hudebně-scénických zpracování je třeba připomenout představení *Labyrint* z pera Jarmily Bekové z roku 2020.<sup>986</sup> Zvukový záznam mluveného slova obsahující mimo jiné i úryvky z *Labyrintu* vyšel v roce 2008,<sup>987</sup> existuje ovšem i kompletní načtení v moderním jazyce.<sup>988</sup>

K žánrovým novinkám poslední doby patří také animované zpracování díla. To se nejprve objevilo jako seriál o čtyřiaadvaceti pětiminutových epizodách (2020),<sup>989</sup> ke 400. výročí *Labyrintu* bylo uvedeno i jako celovečerní film (2023).<sup>990</sup> Postavy dabovali Oldřich Kaiser a Jiří Lábus, slibný počín se však setkal se spíš rozporuplným diváckým hodnocením. K *Labyrintu* odkazuje i scéna z hraného životopisného filmu *Jako letní sníh* (2021),<sup>991</sup> v níž Komenský dává přechít dílo své budoucí ženě Dorotě Cyrillové, která se rozhořčuje nad satirickou kapitolou o manželství. Názvem díla se inspiroval také Karel Vachek v televizním filmu *Bohemia docta, aneb Labyrint světa a lusthauz srdce (Božská komedie)* z roku 2007.<sup>992</sup>

K *Labyrintem* volně inspirované slovesné tvorbě patří *Putování labyrintem světa* Michala Vaněčka, dobrodružný příběh pro dětské publikum, v níž obhlídku světa provádí obyvatel z jiné planety.<sup>993</sup> Název díla se – ovšem díky českému překladateli – dostal do titulu francouzské románové biografie o Komenském z pera Jána Bédarda,<sup>994</sup> jeho parafráze figuruje rovněž

---

<sup>984</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Nadační fond Pražský podzim, 2003.

<sup>985</sup> *Labyrint světa a ráj srdce: benefiční koncert na obnovu církevní budovy v iráckém Mosulu: 24. 11. 2021 Lichtenštejnský palác, Sál Bohuslava Martinů* [grafika]. Praha: Společnost pro duchovní hudbu, 2021. Předvedeno zde bylo Ebenovo varhanní dílo, z *Labyrintu* recitoval Viktor Preiss.

<sup>986</sup> Dostupné z: <https://chermon.cz/labyrint/?v=928568b84963>.

<sup>987</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos a FRIEDL, Milan (ed.). *Breviář myšlenek Jana Amose Komenského* [zvukový záznam]. Brno: Integrál, 2008.

<sup>988</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce v jazyce 21. století* [zvukový záznam]. Žandov: Poutníkova četba, 2011. 1 zvuková deska.

<sup>989</sup> Viz: <https://www.csfd.cz/film/931138-labyrint-sveta-a-raj-srdce/prehled/>

<sup>990</sup> Viz: <https://www.film-labyrint.cz/>

<sup>991</sup> Viz: <https://www.csfd.cz/film/872721-jako-letni-snih/prehled/>

<sup>992</sup> VACHEK, Karel. *Bohemia docta, aneb, Labyrint světa a lusthauz srdce (Božská komedie) = Bohemia Docta or The Labyrinth of the World and the Lust-house of the Heart (a Divine Comedy)*. Praha: Česká televize, 2007.

<sup>993</sup> VANĚČEK, Michal. *Putování labyrintem světa: volně inspirováno díly Jana Amose Komenského Labyrint světa a ráj srdce z roku 1623 a Regulae vitae z roku 1645*. Praha: Maxdorf, 2021. Vydáno též jako audiokniha: VANĚČEK, Michal. *Putování Labyrintem světa: Pocta učiteli národů J. A. Komenskému*. Vyd. TREBENAS, čtou Ondřej Kepka a Alfred Strejček.

<sup>994</sup> BÉDARD, Jean. *Komenský: labyrint srdce a peklo světa*. Překlad Jiří Žák. Vyd. 1. Brno: JOTA, 2005. Původní název *Comenius ou l'éducation*.

v titulu odborného díla o Komenském filozofa a komeňiologa Pavla Flosse.<sup>995</sup> Jinak i v nejnovější době sledujeme pokračování nešvaru užívat titulu díla či jeho parafráze jako určitou formu upoutávky na vlastní, s obsahem díla jinak zcela nesouvisející tvorbu – nejkřiklavějším příkladem je kniha *Pivařský labyrint světa a ráj srdce*, ale existují i mnohé další.<sup>996</sup>

Hodnocení uvedených uměleckých ohlasů *Labyrintu* ponecháváme teoretikům a kritikům umění, v souvislosti naší práce si povšimneme pouze nebývalého nárůstu referencí, který minimálně vypovídá o tom, že umělecký zájem o dílo zažívá nebývalý vzestup, jenž množstevně přesahuje i v tomto ohledu dosud nejbohatší období druhé poloviny 19. a první čtvrtiny 20. století. Ačkoli to pro dílo samé nemusí znamenat automatické vítězství, ba snad právě naopak, protože každá popularizace riskuje zároveň určitou profanaci a dezinterpretaci, zběžné srovnání však přesto možná opatrně vypovídá ve prospěch naší doby, která se začíná více zajímat o obsah díla s pocíťovanou potřebou jeho aktualizace – byť někdy s výsledkem šťastnějším, jindy méně. Zaznamenali jsme nicméně i nárůst referencí, které pracují s názvem díla jako s určitou floskulí bez jakékoli hlubší souvislosti.

### 7.3 Heuristika porevoluční labyrintologie

V období 1989-2023 se mi podařilo zjistit zhruba tři až čtyři desítky specializovaných studií, které se věnovaly přímo *Labyrintu* nebo tématům s knihou úzce spojeným. Nepovažuji na tomto místě za nutné znovu upozorňovat, že toto číslo není ani zdaleka konečné a seznam bude možné v budoucnu rozšiřovat zejména o zahraniční produkci. Cílem této kapitoly je na tyto studie pouze stručně upozornit. Mnohé z nich jsme v této práci ostatně již citovali u specifických témat, k nimž se vyjadřují. Podrobněji se zastavíme pouze u těch, které považujeme za klíčové k zodpovězení otázky po nových a v současné době relevantních interpretačních možnostech.

Do oslav Komenského jubilea v roce 1992 se zapojila také Karlova Univerzita. V jejím sborníku *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému* najdeme i jeden labyrintologický příspěvek, zabývající se tématem „*Labyrint jako Komenského autobiografie*“ z pera etnoložky

---

<sup>995</sup> FLOSS, Pavel. *Labyrint srdce a ráj světa: Obrazy doby, života a díla Jana Amose Komenského*. Praha: Fénix, 1992.

<sup>996</sup> CHARVÁT, Josef a SEDLOŇOVÁ, Miroslava (ed.). *Můj labyrint světa: vzpomínky, zápisky z deníků*. Praha: Galén, 2005; LIŠKA, Jiří. *Labyrint světa a historie: 2 knihy o demokracii*. Praha: Prostor-multimédia, 1994; JAROŠEK, Martin. *Pivařský labyrint světa a ráj srdce*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2002.

a historičky Lydie Petráňové (nar. 1941) a jejího manžela, historika a barokisty Josefa Petráňe (1930-2017).<sup>997</sup> Příspěvky k *Labyrintu* lze nalézt i v díle komenioložky Dagmar Čapkové.<sup>998</sup> Také v labyrintologii nejnovější doby se vrací hledání literárních analogií a reminiscencí na *Labyrint*, literární historik a znalec Čapkova díla Jiří Opelík (nar. 1930) provedl tematické srovnání díla s Čapkovým *Kulhavým poutníkem*.<sup>999</sup> *Labyrint* zmiňuje i autor zatím posledního většího Komenského životopisu, historik J. Kumpera.<sup>1000</sup> Otázku správné interpunkce (a tím pádem i správného smyslu a překladu) latinského čtyřverší Jiřího Kavky, připojovaného k *Labyrintu* jako motto od prvního vydání (1631),<sup>1001</sup> řeší drobný, ale podnětný příspěvek M. Ctibora.<sup>1002</sup> O nejstarším a dosud neznámém překladu *Labyrintu* do němčiny informoval J. Kvapil.<sup>1003</sup> *Labyrintem* se zejména z pedagogické perspektivy zabývá také J. Hábl.<sup>1004</sup> Dvěma studii k *Labyrintu* přispěl komeniolog Martin Steiner.<sup>1005</sup> Příspěvek k filozofické interpretaci *Labyrintu* z pozic fenomenologie podal D. Krámský.<sup>1006</sup> Z nejnovější doby pochází i v této práci mnohokrát citovaná disertace J. Stejskalové a její dříve publikovaná studie.<sup>1007</sup>

<sup>997</sup> PETRÁŇOVÁ, Lydia a Josef PETRÁŇ. „Autobiografická výpověď mladého Komenského v Labyrintu světa.“ In *Pocta Univerzity Karlovy J.A. Komenskému*. Praha: Karlova Univerzita, 1991. s. 30 nn.

<sup>998</sup> Např. ČAPKOVÁ, Dagmar. „Ke Komenského Ráji srdce“. *Comenii amator atque editor: opuscula Martino Steiner sexagenario ab amicis eis dedicata* (eds. PÁNEK, Jaroslav a PÁNKOVÁ). Pragae: Societas Unie Comenius dicta: Musaeum Paedagogiae Johannis Amos Comenii, 2006. Skutil (1996) připomíná také příspěvek Čapkové z vysokomýtského symposia k *Labyrintu* z roku 1993 jako „zatím nevydaný“, jestli ale nakonec skutečně vyšel, se mi nepodařilo zjistit.

<sup>999</sup> OPELÍK, Jiří. „Poutník a svět (Komenského Labyrint světa a ráj srdce a Kulhavý poutník Josefa Čapka).“ In *Zpravodaj: Informace pro členy Společnosti bratří Čapků*, č. 34, 1995. s. 36 nn.

<sup>1000</sup> KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992.

<sup>1001</sup> Viz kapitola 2.6 této práce.

<sup>1002</sup> CTIBOR, Michal. „Příštím editorům Komenského *Labyrintu*: Interpunkční chyba v latinském mottu?“ In *Listy Filologické*, 137 (1-2), 2014. s. 129-133.

<sup>1003</sup> KVAPIL, Jan. „Ein Buch der Paradoxe – die älteste, bisher unbekannte Übersetzung vom Comenius' Labyrinth in die deutsche Sprache.“ *Acta Comeniana* 15–16, 2002, XXXIX–XL. O tomto překladu viz kapitola 3.11 této práce.

<sup>1004</sup> HÁBL, Jan. „True peace of mind. Allegorical narrative as a tool of moral (trans)formation in J. A. Comenius's *Labyrinth*.“ *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 2019, 9 (3–4). s. 131–138; HÁBL, Jan. „The allegory of learning in comenius' labyrinth of the world and paradise of the heart (2019).“ *Education and "Pädagogik" philosophical and historical reflections (Central, Southern and South-Eastern Europe)*, 19. s. 104-115; HÁBL, Jan. „Partly allegorically, partly disclosed.“ *Gewalt sei ferne den Dingen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016. s. 335-348; HÁBL, Jan. „Consolation Through Story Comenius's *Labyrinth* as Narrative Therapy“. *Studia Comeniana et historica* 44, 2014, 91–92, s. 65–79; HÁBL, Jan. *Učit (se) příběhem*. Brno: Host, 2013.

<sup>1005</sup> STEINER, Martin. „Labyrinthus – Emendatio – Paradisus: Několik poznámek o ráji v didaktických spisech Komenského.“ *Studia Comeniana et historica*, 32, 2002, 67–68. s. 85–88; STEINER, Martin. „Der ›Labyrinth‹-Roman des Comenius: Das Drama eines jungen Mannes.“ *Comenius-Jahrbuch*, 26 (2018). s. 31–38.

<sup>1006</sup> KRÁMSKÝ, David. „Komenského svět jako labyrint ve fenomenologické interpretaci.“ *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, 73–74, s. 27–35.

<sup>1007</sup> Stejskalová (2021); Stejskalová (2017).

Z cizojazyčných příspěvků ve sledovaném období evidujeme zejména článek lipské bohemistky českého původu I. Seehaseové z roku 1993,<sup>1008</sup> příspěvek M. Mladenové k problematice bulharského překladu *Labyrintu*,<sup>1009</sup> studii J.-A. Caravolase informující o Crayencourově francouzském překladu,<sup>1010</sup> článek z pera překladatele *Labyrintu* do holandštiny Keese Merckse,<sup>1011</sup> příspěvky italské badatelky A. Cagnolatiové<sup>1012</sup> a španělského filozofa Lucase Misseri.<sup>1013</sup> Významnou studii na téma komparace tematiky *Labyrintu* s filozofickým dílem Descartovým přinesla Hana Voisine-Jechová,<sup>1014</sup> příspěvek objasňující tvořivou roli člověka („deus secundus“) v *Labyrintu* nabídl Alfred Treml.<sup>1015</sup>

#### 7.4 Konformita a nonkonformita. Pokus o aktualizaci (V. Vařejková)

První porevoluční labyrintologický počín představuje článek *Tlumočník v Komenského Labyrintu světa* Věry Vařejkové (1931-2020) z roku 1990. Během studií češtiny a ruštiny na univerzitě v Brně byla žákyní A. Škarky a J. Hrabáka, na počátku 70. let se stala profesní obětí normalizačních čistek (zlikvidována byla i publikace *Česká literatura 1918-1945*, na níž autorsky participovala). Po revoluci se na brněnskou univerzitu vrátila a pokračovala v pedagogické i publikační činnosti.<sup>1016</sup> Její článek k *Labyrintu*<sup>1017</sup> představuje literárněvědeckou črtu zabývající se motivem Poutníkových průvodců. Svou úvahu odvíjí od skutečnosti, že Komenský průvodce nazývá také „tlumočníky“, ač jejich role od začátku vypadá naprosto opačně (tlumočník vysvětluje a činí jasným, průvodci však naopak zastírají,

---

<sup>1008</sup> SEEHASE, Ilse. „Zum Autorensujet in Komenskýs „Labyrinth světa a ráj srdce“.“ *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongress in Pressburg*, 1993. s. 525-538.

<sup>1009</sup> MLADENOVA, Margarita. ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРЕВОДА НА РЕНЕСАНСОВ ТЕКСТ. *Езикова свѣт -Orbis Linguarum* [online]. South-Western University »Neophit Rilski, 2011, (2). s. 136-139.

<sup>1010</sup> CARAVOLAS, Jean-Antoine. „První francouzský překlad Komenského *Labyrintu světa*“. *Studia Comeniana et historica* 32, 2002, 67-68. s. 185-195.

<sup>1011</sup> MERCKES, Kees. „Ambivalenz und Ambiguität im »Labyrinth« des J. A. Comenius“. *Gewalt sei ferne den Dingen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016. s. 349-354.

<sup>1012</sup> CAGNOLATI, Antonella. „Escaping from the labyrinth. Reason and freedom in Comenius' thought.“ *Foro de educación*. FahrenHouse, 2009, 7(11), s. 123-132.

<sup>1013</sup> MISSERI, Lucas E. „Comenius' ethics: from the heart to the world.“ *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 2017, 7 (1-2), pp. 13-23.

<sup>1014</sup> VOISINE-JECHOVÁ, Hana. „Le monde comme quête et affirmation. Le labyrinthe du monde et le paradis du coeur de Comenius confronté à l'oeuvre de Descartes.“ *Studia Comeniana et historica* 26, 1996, č. 55-56, s. 360-371.

<sup>1015</sup> TREML, Alfred K. „Das Labyrinth der Welt und die Ordnung des Deus Secundus.“ *Studia Comeniana et historica* 31, 2001, 65-66, s. 47-59.

<sup>1016</sup> ŠUBRTOVÁ, Milena. „Věra Vařejková (1931-2020)“. Ústav pro českou literaturu AV ČR. Dostupný z: <https://service.ucl.cas.cz/en/ceska-literatura-journal/czech-literature-in-the-net/3025-vera-varejkova-1931-2020>

<sup>1017</sup> VAŘEJKOVÁ, Věra. „Tlumočník v Komenského *Labyrintu světa*“. In *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 11.1990, 34(9), s. 515-520.



zatemňují, lžou atd.). Pojmenování je však přece záměrné: „tlumočníci“ mají za úkol tlumočit Poutníkovi vůli vyšší moci, která panuje nad labyrintem světa, a to takovým způsobem, aby Poutníka polapili do jejích sítí. Poutník je zároveň od počátku vzpurný – proto potřebuje „tlumočníky“, kteří jej sledují a vedou. V podání Vařejkové tak v jádru běží o expozici tématu konformita–nonkonformita. Tlumočníci jsou posly konformity, sdělují „oficiální verzi skutečnosti“, již se „má věřit“. Vařejková si všímá také zvláštní role masek: pod maskami v karnevalové kultuře se skrývá vždy „živý člověk“, masky u Komenského naopak zakrývají to, že „nic nezakrývají“, protože pod nimi zcela zmizel lidský rozměr a ony tvoří jen anonymní, nelidský dav.<sup>1018</sup> Vařejková dále zaznamenává, že chování tlumočnicků má tendenci gradovat směrem ke stále ostřejším prostředkům nátlaku. Když se ukazuje, že Poutník je neoblomný, stavějí se nejprve do role svůdců a nabízejí peníze, moc, rozkoš atd., posléze jej přivedou ke královně Moudrosti-Marnosti a obžalují – a nakonec se uchylují k čistému násilí.

Celý článek se nese v duchu nevtíravé aktualizace díla do období čerstvě nabyté svobody – Vařejková jej koncipuje jako poděkování všem „neoblomným poutníkům“, tj. těm, kdo si nenechali vnutit „oficiální verzi“ výkladu skutečnosti a nepodlehli ďábelským „tlumočnickům“. Pokud jsme konstatovali, že bezprostřední roky po revoluci nepřinášejí žádné nové vydání *Labyrintu* s dějinnou symbolikou, článek Vařejkové hraje dle mého soudu podobnou roli – motivika z *Labyrintu* se zde aktualizuje s jasným vyzněním a zároveň předznamenává možnost smysluplné interpretace díla v nové dějinné situaci. V tomto chápání může dílo vystoupit jako symbolické centrum a zdroj útěchy vlastně všude, kde běží o téma pronikání vlastními sebeklamy i vnějšími iluzemi. To nám zároveň dovoluje zpětně spatřit, že porozumění a jakási zvýšená citlivost pro tento hluboce všelidský motiv se objevuje zejména v dobách těžkých dějinných krizí: odhalili jsme jej v některých předmluvách protektorátních vydání, jako silné téma nám obdobně vystoupil u Patočky, Čapka, Nového, Kostlána a dalších. Ačkoli se konkrétní vypracování liší, sdíleným předporozuměním je zde dílo jako určitá bašta rezistence proti totalizujícímu, skličujícímu stavu věcí lidských, který jako by již již hrozil pohltnout vše dobré, pravdivé a krásné. V nejtěžších chvílích se ovšem ukazuje, že nikdy nebude mít poslední slovo – to patří výhradně tomu, kdo představuje jediný skutečný pramen a smysl všeho Bytí, ráj srdce.

---

<sup>1018</sup> Viz kapitola 6.7 této práce.

## 7.5 Labyrint jako mystický spis (S. Richterová, R. Lachmannová, T. Havelka)

V roce 2001 přednesla na 2. kongresu literárněvědné bohemistiky příspěvek k *Labyrintu* spisovatelka a bohemistka Sylvie Richterová (nar. 1945). Brněnská rodačka vystudovala na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy, po okupaci emigrovala do Itálie a působila na katedře české a slovenské literatury v Římě. V období normalizace díky dvojímu občanství zprostředkovávala kontakt českého disentu s exilem a publikovala v exilových nakladatelstvích. Její příspěvek k *Labyrintu* nese název *Z labyrintu do ráje. Komenského dílo jako cesta poznání*.<sup>1019</sup> Richterová zde uvádí důležitý postřeh k druhému životu *Labyrintu*, s nímž se ztotožňujeme a který jsme v této práci výmluvně ilustrovali: zkoumání *Labyrintu* po jazykové stránce bylo dosud věnováno tolik pozornosti, že mnohdy zastíralo jeho obsah. O pravdivosti této teze jsme se mohli přesvědčit prakticky již od začátku 19. století. Richterová dále připomíná nesmyslné pokusy o historicko-materialistickou interpretaci díla a připojuje logické souhrnné hodnocení, že pokud z mystického spisu škrtneme „náboženství“, nezbude z díla vlastně nic. Podle Richterové, která se odvolává na zjištění D. Hodrové v dnes již klasickém díle *Román zasvěcení*,<sup>1020</sup> je *Labyrint* nutno chápat právě v souvislosti mystické tradice, konstatuje ovšem, že bádání v tomto smyslu je teprve na začátku. *Labyrint* především plní několik různých funkcí, které jsou komplementárně, organicky spojené: „coby příběh má text jistou konkrétní referenční funkci historickou a autobiografickou, coby náboženský a filozofický traktát má výraznou funkci metaliterární a symbolickou, coby esoterické dílo má funkci náboženskou a mystickou“. Svou roli zde samozřejmě hraje i funkce estetická, ta by ale neměla představovat vstupní bránu ke zkoumání celého díla, pokud se s ním nechceme minout, jak se stalo pozitivistické i marxistické literární vědě.<sup>1021</sup> Nové zkoumání *Labyrintu* u Richterové souvisí s novým pohledem na Komenského, které vyjadřuje následující zkratkou: zatímco ještě donedávna jsme měli zato, že Komenský je „posledním středověkým filozofem“, hájícím překonaný světonázor proti nastupujícím velikánům rodící se moderní vědy, dnešní doba po rozpadu vlastních paradigmat začíná v Komenském vidět prvního filozofa holistického, celistvého přístupu ke světu.<sup>1022</sup> Richterová interpretuje *Labyrint* s důrazem gnozeologickým: jde o cestu poznání v silném slova smyslu, líčí se zde vzestup duše z nižší

---

<sup>1019</sup> RICHTEROVÁ, Sylvie. „Z labyrintu do ráje. Komenského dílo jako cesta poznání.“ In VOJTĚCH, Daniel (ed.). *Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. s. 61-75.

<sup>1020</sup> HODROVÁ, Daniela. *Román zasvěcení*. Praha: H+H, 1993. K *Labyrintu* s. 71-73. Nové a rozšířené vydání např. Malvern, 2014.

<sup>1021</sup> Richterová (2001), s. 63.

<sup>1022</sup> Tamt., s. 65.

roviny na rovinu vyšší, přičemž se popisuje i „zasvěcení“, tj. to, co má duše pro vzestup činit. Jde o přechod od nevidění (slepoty) k vidění, což je zásadní biblické i filozofické téma, které v sobě nese i pedagogický, výchovný aspekt. Komenského vševýchova je vlastně velkolepým projektem exteriorizace a univerzalizace mystického poznání. Alegorie u Komenského nemá jen funkci literární, ale hluboce teologickou – je specifickým typem analogie, umožňujícím vypovídání viditelného na základě neviditelného. V tomto smyslu je dle Richterové třeba *Labyrint* číst zejména v souvislosti biblické literatury (Starý Zákon, Nový Zákon jako jeho alegorizace, spisy církevních Otců, křesťanská mytologie), do níž se dílo vědomě vřazuje.<sup>1023</sup> Souvisí s žánrem apokalyptickým („vidění skrytého“) a zjevitelským. Jeho makrostruktura tvoří analogický pendant k Písmu (Starý Zákon je *Labyrint světa*, Nový Zákon *Ráj srdce*, později je dopracována kapitola se Šalamounem a příběh tím získává triadický rozměr).<sup>1024</sup> Poutník kráčí především ve šlépějích starozákonního Kazatele, v *Labyrintu světa* tlumočí často jeho aktualizovanou zkušenost.<sup>1025</sup> Poutníkovi průvodci jsou archetypy démonů – svůdců.<sup>1026</sup> Labyrint je „civilizační variantou chaosu“ a stojí jako protiklad k biblickému Novému Jeruzalému.<sup>1027</sup> *Ráj srdce* neinterpretuje Richterová jako nějaké nové „místo“, ale jako nový, vyšší typ poznání – horizontální dvojrozměrnost labyrintu je zde protnuta vertikálou, v níž staré vidění získává nový význam.

V podobném smyslu se k *Labyrintu* vztahuje také německá badatelka Renate Lachmannová (nar. 1936). Chápe jej jako „výchovný román duše“,<sup>1028</sup> v němž jsou všechny prvky i jazykové prostředky podřízeny nábožensky-vzdělavatelnému účelu. Také Lachmannová přináší ve svém příspěvku celou řadu cenných podnětů, jimiž především dokazuje, že Komenský předkládá neotřelou interpretaci celé klasické koncepce labyrintu, jak je známa z antiky, středověku i baroka. Komenského ztvárnění labyrintu v sobě ukrývá zvláštní paradox: jeho chaotičnost a nesmyslnost je umně a precizně vystavěná, plánovitá. Je budována jako „negativní

---

<sup>1023</sup> Tamt., s. 64.

<sup>1024</sup> Tamt., s. 67

<sup>1025</sup> Tamt.

<sup>1026</sup> Tamt., s. 70.

<sup>1027</sup> Tamt., s. 71.

<sup>1028</sup> LACHMANNOVÁ, Renate. „Rétorická instrumentace v Komenského vzdělavatelském románu duše *Labyrint světa a ráj srdce*“. (Přel. J. Vojvodík). *Slovo a smysl* 5, 2008, 9–10. s. 27–47; původní text viz LACHMANNOVÁ, Renate. „Rhetorische Instrumentierung in Comenius' Seelenbildungsroman *Labyrinth der Welt und Paradies des Herzens*“. In H. Meyer, D. Uffelmann (eds.). *Rhetorik und Religion*. Kohlhammer, Stuttgart 2007; srov. též LACHMANNOVÁ, Renate. „Die Rhetorik der ›Seelenbildung‹ in Comenius' *Labyrinth der Welt und Paradies des Herzens*“. In LACHMANN, Renate. *Rhetorik und Wissenspoetik Studien zu Texten von Athanasius Kircher bis Miljenko Jergovic*. Bielefeld: transcript Verlag, 2022.

encyklopedie“: *Labyrint* tvoří antipod k encyklopedickým a univerzalistickým dílům, jejich hlavní myšlenku vlastně cíleně rozkládá a ukazuje se jako místo „ohrožení světa“, vytržené „z jeho univerzálně jazykových řádů“. Zatímco v učebnici *Orbis pictus*<sup>1029</sup> žák věren učiteli odkrývá postupně pravdu o světě díky jednoznačným pojmenováním, v *Labyrintu* je tomu právě naopak. Pojmenování ztrácí svoji funkci a je pouze matoucí, protože pravou podstatu zakrývá, jeho uspořádání je chaotické, vymyká se racionálnímu vysvětlení, je to od smyslu a řádu odpadlý svět. Tuto skutečnost Komenský vyjadřuje pomocí Čyževským pojmenovaných „slovních řetězců“,<sup>1030</sup> které lze interpretovat jako architektonické prvky labyrintu. Komenského obraz labyrintu tedy sdílí s krétským labyrintem, postaveným Daidalem, toto „architektonické umění“ – ovšem u Komenského slouží úplně jinému účelu, protože zde kromě antického motivu sehrály roli další inspirační zdroje. Podle Lachmannové to byla především gnóze: svět labyrintu připomíná svět stvořený zlým demiurgem, simulakrum, z nějž nevede žádná přirozená cesta a je možné z něj pouze radikálně vystoupit. Uvažuje ale také o analogickém křesťansko-mytologickém motivu Krista sestupujícího do pekel či očiště. Po vystoupení z labyrintu proběhne mystické sjednocení Poutníka s Kristem, které doprovází motiv křídel, podle Lachmannové snad opět odkaz na antické pokračování báje o labyrintu, z nějž Daidalos unikl právě pomocí křídel.

Zatím poslední studie k *Labyrintu*, která potvrzuje výše naznačenou tendenci chápat *Labyrint* v souvislosti mystické literatury, vyšla v roce 2022 z pera bohemisty a komeniologa Tomáše Havelky (nar. 1967) jako součást edice Komenského útěšných spisů.<sup>1031</sup> Výše v této práci jsme ji citovali poměrně hojně. Havelka čte tyto spisy v souladu s Komenského původním autorským záměrem jako „duchovní traktáty“. V komentáři k prvnímu svazku obsahujícímu *Labyrint* a *Hlubinu bezpečnosti* s dodatkem *Výhost světu* vyjadřuje názor, že by kniha mohla nést název „Dva mystické spisy z dvacátých let“.<sup>1032</sup> Tento výklad obhajuje poukazem na několik výrazných motivů. Je to jednak dobový zájem o melancholii, který souvisí zejména s autostylizací Komenského v *Labyrintu* do tří osob.<sup>1033</sup> Dalším důležitým momentem je motiv labyrintu, který Komenský interpretuje jednoznačně negativně jako symbol zmateného,

---

<sup>1029</sup> KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis sensualium pictus* (...). Původně vyšlo 1658. Kritická edice viz KOMENSKÝ, Jan Amos; ČERVENKA, Jaromír; KRÁLÍK, Stanislav a KYRÁŠEK, Jiří. *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 17. Praha: Academia, 1970.

<sup>1030</sup> Srov. kapitola 6.6 této práce.

<sup>1031</sup> Havelka (2022)

<sup>1032</sup> Tamt., s. 223.

<sup>1033</sup> Tamt., s. 226.

destituovaného, od Boha odpadlého světa. Město v *Labyrintu* ovšem není „bludištěm“, nýbrž představuje klasický labyrint jednocestný, jímž Poutník prochází nikoli libovolně (neurčuje si cestu, nevrací se zpět, nestojí nikdy na rozcestí), ale postupně podle vnitřní nutnosti encyklopedického řazení jednotlivých epizod (stavů, povolání, životních fází) – labyrint tak symbolizuje nikoli „svět“, ale spíš lidský život.<sup>1034</sup> Tento původní plán je podle Havelky nejlépe patrný v nejkratší, rukopisné textové verzi díla, kde má průchod labyrintem standardizovaný průběh (zastávka, teze, antiteze, cesta k další zastávce) bez vedlejších odboček a přídavků, a jeho výsledkem je *Labyrint světa* jakožto „negativní sociální encyklopedie“.<sup>1035</sup> Dílo jako celek pak Havelka chápe jako trojdílnou mystickou cestu. Nořením do labyrintu se Poutník postupně zbavuje všech závislostí na světě, které vyústí v setkání se smrtí a nicotou, po kterém odvrhne svět jakožto celek a nachází se ve fázi mystikovy „temné noci“. Vstupuje do svého srdce, nejprve temného, které se postupným očišťováním rozjasňuje. Na „konci cesty do labyrintu se Poutník ocitá v jeho středu: zažívá iniciační otevření mysli (...), ocitne se ve zvláštním transcendentním prostoru svého srdce-pokoje, plném metaforických předmětů (...).“ Spolu s Kristem pak Poutník prochází třemi stupni mystické cesty (očištění, osvětlení, sjednocení), po jejímž absolvování se vrací zpět do světa. Druhý průchod světem se vlastně děje po navlas stejné cestě jako předchozí, což dle Havelky souvisí právě s obrazem jednocestného labyrintu. Poutník z města ve skutečnosti nikdy nevyšel, „ocitl se mimo něj jen duchovně“,<sup>1036</sup> stal se novým člověkem, který rezignoval na svou vlastní vůli, takže je nyní schopen vidět svět v jeho archetypální, Bohem stvořené čistotě.<sup>1037</sup>

## 7.6 Omluva ke čtyřtým narozeninám

Na začátku této kapitoly, týkající se poslední fáze druhého života *Labyrintu* mezi léty 1989-2023, jsme si stanovili pouze dva cíle: heuristicky předvést literaturu vztahující se k dílu a přes zjevně fragmentární povahu různých pohledů se pokusit v ní vytýčit výklady, které bychom mohli považovat pro dané období za charakteristické a zároveň interpretačně nosné jak pro další bádání, tak pro společensko-kulturní recepci. Domnívám se, že je možné v tomto

---

<sup>1034</sup> Tamt., s. 228-229.

<sup>1035</sup> Tamt., s. 230. Encyklopedické povahy *Labyrintu* si letmo povšiml Patočka (1997), s. 179, zřejmě touto jeho poznámkou se bez uvedení zdroje inspiroval Skutil (1996), který ji ovšem interpretuje zcela mimo dobové pojetí encyklopedie jako nějakou „sbírku osobních zkušeností a poznatků“ a uniká mu význam celkovosti a uzavřenosti vědění pod jednotlivým zorným úhlem (*kyklos*). Předpokládám, že Lachmannová (2007), která tento motiv řeší již s hlubším porozuměním, se inspirovala buď Patočkou, nebo H. Louthanem, jež připomíná Havelka. Tamt., pozn. 12.

<sup>1036</sup> Havelka (2022), s. 232.

<sup>1037</sup> Tamt., s. 233.

ohledu identifikovat dvě základní interpretační linie. První z nich kráčí rozvíjením existenciálních motivů díla, jak je v jejich radikálním nároku explicitně pojmenoval Patočka a obdobně rozvíjeli další myslitelé. *Labyrint* zde vystupuje jako Komenského velkolepého rozpracování platónského mýtu o jeskyni, mnohovýznamové vyprávění, který funguje za všech okolností, protože připouští neustále nová uchopení a výklady, jako cesta úniku z virtuálního matrixu, spleti falešných postojů a vztahů, jejímž vyústěním není snad nějaká nová politická či jiná ideologie, ale proměna vlastního postoje, obrácení pozornosti od nepodstatného, marného a škodlivého k tomu jedinému, kterého jest potřebí.

Druhá linie, která se z nenápadných poznámek u Arne Nováka později rozvíjela zejména u Čyževského a na něj navazujícího Škarky, ale svého plného zúročení dochází až v období po roce 1989 zejména u Richterové, Lachmannové, Havelky a dalších, se pokouší o návrat k dílu v jeho původním smyslu, významu a souvislostech – a dochází z různých stran k tomu, že jde o spis mystický, popisující cestu bloudění, zasvěcení a vzestupu duše do vyšší sféry poznání, s nímž dostává ve světě novou orientaci. Zejména v poslední době se tak začíná častěji objevovat celistvý názor, že i přes své nesporné estetické, jazykové, formálně-kompoziční a jiné kvality nebylo dílo zamýšleno primárně jako „krásná literatura“, jazyková pokladnice ani historické memento (i když tím vším bezesporu také je), ale jako materiál k vlastní kontemplaci a duchovní praxi. Sama jeho četba má mít terapeutické, transformativní účinky. Vyzdvihuje přesně to, co minulé epochy odsouvaly, zcela opomíjely či z ideologických důvodů vědomě odmítaly – co však bylo v každé době dovoleno koutkem oka zahlédnout vždy citlivým a velkým duchům, kteří s „labyrintem světa“ učinili svou vlastní, autentickou a bolestnou zkušenost. A snad právě cena, jíž za to zaplatili, určuje hloubku a míru, s níž docenili také Komenského *Labyrint*. Stojíme tak dnes na počátku snahy kanonizovat dílo z perspektivy dlouhé a bohaté tradice křesťanské, biblicky inspirované mytologie a mystiky a vrátit jej tak do té duchovní rodiny, kam vlastně vždycky nezcizitelně patřilo. Po čtyřech staletích se tak můžeme snad odvážit říct, že dílo, které vykonalo symbolickou pouť labyrintem dějin, v němž se nám vzdálilo a odcizilo pod vrstvou nánosů nepochopení a zkreslujících výkladů, se snad konečně navrací do své nebeské vlasti i do našich srdcí, neboť Pán „na dvou místech“ bydlí: „na nebi v slávě své, a na zemi v srdci zkroušeném“.<sup>1038</sup>

---

<sup>1038</sup> *Labyrint* (1978), XL,1

Je to pouhá shoda okolností? *Labyrint světa a ráj srdce* letos slaví čtyřsté narozeniny. Je to jubileum význačné. V mystické symbolice odpovídá číslovce 400 písmeno *taw*, které je zároveň posledním písmenem hebrejské abecedy. Značí absolutní mez, za níž se vše časné transformuje a vchází do věčnosti. Pokud se tímto symbolem necháme vést, můžeme vyjádřit naději, že právě v dnešní době se nám konečně dostává možnost dílo prožít tak, abychom z něj měli patřičný duchovní užitek, jako výzvu k proměně naší současné situace, jejímž prvním krůčkem je znovu zaslechnout hlas: „Kdežs pak byl, synu můj? Kdes byl tak dlouho? Kudys chodil? Čehos v světě hledal? Potěšení? I kdežs ho hledati měl než v Bohu? A kde Boha než v chrámě jeho? A který chrám Boha živého než chrám živý, kterýž on sám sobě připravil, srdce tvé vlastní?“ Anebo se na tomto místě můžeme se spokojit jen s prostou omluvou. Tu první směřujeme do minulosti: autorovi, že jsme pole, které pro nás pečlivě a obětavě zoral, nechávali ležet ladem – s nadějí, že nás i přes vzdálenost čtyř staletí přece jen uslyší. Druhou směřujeme do přítomnosti: sobě samým, že nám tak dlouho trvalo dostat se jen na začátek. Třetí směřujeme do budoucnosti: našemu nebeskému Otcí, Stvořiteli a prameni všeho života, že z této cesty ještě pravděpodobně mnohokrát sejdeme, mnohokrát chybujeme, avšak pokud On nám zůstane ve své milostivé lásce nakloněn, budeme se na ni vracet a kráčet po ní tak dlouho, dokud se ráj srdce znovu nezazelená.

## Závěry

Každá práce širšího zaměření, která je zároveň nucena sledovat a reflektovat řadu historických detailů a reálií, čelí nebezpečí, že se právě pro množství odkazů stane sice možná zajímavou, avšak čtenářsky poněkud nepřehlednou. Po mnoha provedených revizích musím přiznat, že ani text této práce se uvedenému úskalí při vši upřímné snaze nevyhnul. Určitou nápravu by měla zjednat právě následující, závěrečná kapitola, ve které se pokusíme zaprvé zopakovat a shrnout teze, učiněné v průběhu této práce, které osobně považuji za nosné, zadruhé nabídnout závěry, které dílčí badatelské vývody zobecňují a syntetizují, a konečně zatřetí naznačit možnosti a otázky pro další bádání. Zároveň je právě tato kapitola určena čtenářům, kteří nehledají primárně poučení o dílčích detailech, ale potřebují jen efektivně zjistit, oč v této práci běží.

Pokud začneme od nejobecnějších tvrzení, tato práce především ukazuje, že Komenského *Labyrint světa a ráj srdce* je stálicí, která v našem kulturně-společenském kontextu nemá obdoby. Od svého sepsání před čtyřmi staletími nikdy vlastně docela nezmizela ze společenské paměti, udržovala se podivuhodným způsobem v povědomí čtenářů i badatelů a dodnes má toto privilegované postavení i díky zhruba posledním sto padesáti létům, po něž stabilně figuruje ve školních osnovách jako čítanková i mimočítanková četba. Ačkoli můžeme říct, že jsme tuto tezi přirozeně předpokládali, úctyhodný rozsah a šíře této skutečnosti plně vystoupily až po jejím konkrétním vypracování. Jiné literární dílo s podobným statutem, které by prošlo tak dlouhým a komplexním kanonizačním procesem a zároveň patřilo k notorickým, v naší literatuře patrně neexistuje – veškerá ostatní „klasika“ je zpravidla mnohem mladší.

Na začátku této práce jsme s určitou mírou nadsázky navrhli vznik labyrintologie jako nového podoboru komeniologie (**kap. 1.1-1.2**). Prokázali jsme, že nejde o tvrzení nikterak přemrštěné. Množství materiálu, který se potenciálně nabízí ke zpracování, se kontinuálně rozrůstá, a kdyby nebylo třeba tuto práci uzavřít, mohlo by se rozrůstat dál. Jsem přesvědčen, že každý badatel čta tuto práci bude schopen připojit další odkazy zde opomenuté, takže spolu s Komenským můžeme opět v mírné nadsázce zkonstatovat, že „cokoliv bylo zde podáno, je teprve započato, ale není ještě dovršeno. Vidím totiž, že látka je velmi plodistvá (...).“ Přesto však soudím, že první cíl, který jsme si vytkli, totiž vytýčit rozsah pramenného materiálu, se naplnit podařilo – je zde zachycen minimálně jeho větší díl. Sledovali jsme především různá vydání a rukopisné verze *Labyrintu* včetně jejich předmluv, edičních poznámek a výbavy. V závěrečném seznamu



literatury uvádíme jejich chronologický seznam čítající 81 položek. Nakolik to bylo systematicky možné, sledovány byly i překlady díla (chronologicky řazený soupis uvádí 43 vydání v 19 jazycích). V sekundární literatuře k *Labyrintu* jsme se soustředili na tři hlavní celky: (1) prameny obsahující badatelské reference, které kolísají od samostatných článků, studií, předmluv či doslovů věnovaných přímo dílu nebo s ním úzce souvisejícím otázkám až po drobnější, ale z různých důvodů význačné zmínky u různých badatelských osobností (zhruba 160 položek), (2) prameny písemné povahy dokladující různým způsobem recepci *Labyrintu* jakožto symbolického centra (např. zmínky v populárních časopisech, lidových kalendářích, školních sylabech a ročenkách, tištěné reklamě ad.), (3) prameny umělecké povahy, které na *Labyrint* nějak reflektují (beletrie, poezie, divadlo, balet, výtvarné umění, komiks, hudba, film, mluvené slovo ad.), jichž evidujeme vyšší desítky.

Některé z těchto soupisů bude možné dále doplňovat. Seznam českých vydání a rukopisů je k letošnímu roku nejspíš již kompletní, v budoucnu se bude rozšiřovat o nová vydání a potenciálně i o nově nalezené rukopisy či opisy díla, které nelze jednoznačně vyloučit. Domnívám se, že také seznam překladů je víceméně hotov v tom smyslu, že identifikuje většinu prvních vydání *původních* překladů – jeho rozrůstání předpokládám tedy spíš v oblasti dalších vydání týchž překladů, která v uvedeném soupisu všechna vyčíslena nejsou. Jejich počet může i zde rozšířit budoucí výzkum historických pramenů, jak jsme viděli např. u prvního překladu do němčiny ze 17. století, který byl objeven až v roce 2001 (**kap. 3.10**). Seznam badatelských referencí typu článek či studie věnovaných přímo *Labyrintu* bude možné doplňovat zejména o zahraniční produkci, kde je ambice na zcela vyčerpávající rešerši zpravidla nemožná, domácí produkce je zde však zastoupena takřka v úplnosti. Badatelské reference typu „zmínka“, „glosa“, „názor“ u významných osobností bude nejspíš možno rozšiřovat o další přírůstky prakticky neomezeně ve všech sledovaných obdobích. Zajímavé nálezy tohoto typu by se mohly objevit ještě u barokních autorů, kde jich dosud evidujeme relativně nejméně (**kap. 3.1-3.6**). Prameny dosvědčující proměnu *Labyrintu* ve společensko-kulturní, symbolické centrum, není možné z podstaty věci v úplnosti vyčísřit, rychle postupující digitalizace periodik a dalších materiálů zejména z 2. poloviny 19. století nicméně umožňuje učinit si o tomto fenoménu poměrně přesnou představu – námi citované prameny v tomto ohledu představují tedy sice pouze drobný, avšak reprezentativní zlomek. Soupis uměleckých počinů reflektujících na *Labyrint* lze považovat za vyčerpávající do té míry, nakolik jsou tato díla zachována v podobě knihovnický archivovaných odkazů (plakáty z výstav, zprávy o divadelních představeních, zvukové záznamy atp.).

Druhým cílem této práce bylo vytknout v bohatém materiálu, rozloženém na časovém úseku čtyř staletí, určité epochy, v jejichž rámci by bylo možné recepcí a interpretací *Labyrintu* smysluplně sledovat a charakterizovat jejich hlavní obecné rysy. S vědomím, že každé historické členění je vždy nutně arbitrární a poznamenané určitou měrou badatelova vkusu, bylo naší snahou subjektivní element alespoň částečně eliminovat tím, že jsme vymezení jednotlivých epoch opřeli jednak o objektivní historické události „velkých dějin“, jednak o širší dějiny komeniologie. Mnohokrát jsme zároveň upozornili, že vymezení není punktuální, a že uvedené milníky je nutné považovat za orientační body, jejichž důsledky – někdy přímé, jindy nepřímé – se v recepci *Labyrintu* mohly reálně projevit až s odstupem času (tak např. uvolnění spojené s reformami Josefa II. či dlouhodobé působení velkých komeniologických objevů v polovině 30. let 20. století, srov. **kap. 4 a 6**). Vedle těchto milníků bylo nutné připomenout i další události, které měly pro druhý život *Labyrintu* minimálně stejně podstatný význam. Od druhé poloviny 19. století to byly zejména velké oslavy Komenského: poprvé při odhalení Komenského pomníku v Brandýse nad Orlicí roku 1865, dále pak zpravidla ve spojení s kulatými výročími jeho narození či úmrtí (1871, 1892, 1920, 1942, 1970, 1992), a konečně i jubilea týkající se samotného *Labyrintu* (1923, 1963). Tyto oslavy představují pro druhý život *Labyrintu* přirozená epicentra, v jejichž blízkosti zpravidla dochází k zahuštění ediční, badatelské i kulturně-společenské aktivity. Podobný efekt se naplňuje i při příležitosti současného 400. jubilea: ve dnech 11.-12. prosince 2023 proběhla konference s názvem *Poutník se z vysoka na svět dívá*, pořádaná Oddělením pro komeniologii Filosofického ústavu AV ČR a Husitskou teologickou fakultou, na níž se vystřídalo čtrnáct řečníků s příspěvky tematicky vázanými k *Labyrintu*, z nichž se očekávají i publikační výstupy. Do kin již dříve tohoto roku vstoupil animovaný film, v prodeji je jubilejní kalendář z dílny M. Huptycha, vzniklo scénické oratorium *Komenský/Labyrint* Richarda Pachmanna, premiéru měl i nový projekt *Labyrint světa a ráj srdce* Štěpána Raka a Alfreda Strejčka, ad.

Při sledování vydavatelské činnosti jsme si povšimli pozoruhodného jevu. *Labyrint* od svého prvopočátku provázel český národ prakticky při všech významných dějinných změnách. Rukopis vznikl po dočasném vyhasnutí nadějí nekatolického obyvatelstva na změnu poměrů podepsáním smíru mezi císařskými a proticísařskou koalicí vedenou Gáborem Bethlénem (1623), poprvé jej Komenský vydal tiskem v souvislosti s neúspěšnou švédsko-saskou ofenzivou (1631), podruhé v rámci pořádání svého životního odkazu (1663), když jeho podstatná část vzala o několik let dříve zaskvě při zkáze Lešna (**kap. 2.1, 2.6, 2.9**). Ta se odehrála

v roce 1656, přičemž třetí tiskové vydání *Labyrintu* (první od Komenského úmrtí) berlínskými exulanty pochází z roku 1757 (**kap. 3.9**). Ačkoli explicitní důkaz chybí, lze spekulovat o tom, že mohlo jít o jubilejní, stoletou připomínku neblahých lešenských událostí. V zemi svého původu vychází dílo poprvé hned následující rok po vydání josefinských patentů (1782) a uvolnění cenzury jako jedna z prvních dříve zakázaných knih (**kap. 4.1**). Vydání z roku 1809 zase souvisí s významnou událostí zřízení profesury českého jazyka na Karlo-Ferdinandově univerzitě a etablováním češtiny v akademickém prostředí (**kap. 4.5**). Po čtvrtstoletí trvajícím opětovném zákazu z roku 1825 (**kap. 4.7**) vychází *Labyrint* v bezprostřední reakci na společenskou změnu, které přinesl revoluční rok 1848 (**kap. 5.1**). Další vydání spatřila pád bachovského režimu (1862, **kap. 5.3**), velkolepé oslavy výročí Komenského úmrtí (1871) a narození (1892, **kap. 5.4**). Se vznikem samostatné republiky registrujeme drobné vydavatelské zaváhání, ale i tak je komemorativní souvislost nepopíratelná – *Labyrint* sice vyšel poprvé až následujícího roku 1919, ale zato hned třikrát. Dvě vydání z roku 1920 připomínají oslavy 250. výročí Komenského úmrtí (**kap. 5.4**). Strmý nárůst vydavatelské činnosti provází neblahé události v předvečer 2. světové války – podepsání mnichovské dohody (1938), vznik protektorátu (1939) i jeho první léta (mezi léty 1938-1941 celkem čtrnáct vydání včetně jubilejního určeného k oslavám 350. výročí Komenského narození, **kap. 6.1-6.2**). Určitou výjimku z tohoto pravidla jsme viděli na konci války (1945), rok únorového převratu však přinesl hned dvě vydání *Labyrintu* (1948, **kap. 6.3**). „Vzpomínkový“ náboj nese ještě vydání ku příležitosti 300. výročí Komenského úmrtí (1970, **kap. 6.9**). A koneckonců i zatím poslední vydání *Labyrintu* v edici T. Havelky z loňského roku (2022, **kap. 7.5**) svým způsobem předjímá letošní 400. jubileum sepsání rukopisu, čímž se ke „vzpomínkové“ funkci opět hlásí.

Výše uvedené souběhy naznačují, že *Labyrint* hrál v našem prostředí roli významného symbolického centra. Lapidárně řečeno, stal se smluveným symbolem, jehož význam měl být každému okamžitě jasný, a to vlastně bez ohledu na obsah či formu díla samého. Domnívám se, že ke konstituci tohoto symbolu dal bezděčný podnět sám Komenský, když dílo třikrát spojil s událostmi nesoucimi rysy národních a exulantských tragédií – tato skutečnost byla následně posílena opakovanými cenzorskými zákazy, takže vydávání *Labyrintu* v obdobích uvolnění cenzury dostalo silný manifestační a vzpomínkový náboj. Dílo začalo být vnímáno jako významný prvek či „místo“ společenské paměti. Tuto tezi podtrhuje navíc zjištěná skutečnost, že vydání, která markují některé zlomy v národních dějinách (1782, 1848, 1939 a další), vycházejí z textu berlínské edice (1757). Tím se vědomě vřazují do kánonu nikoli textového, ale dějinně-symbolického, který společenská paměť chápe v neporušené kontinuitě: dílo, které

Komenský sepsal, odnesl do exilu a vydal mimo domov, udržovali v paměti exulanti, z jejichž rukou se nyní vrací zpět do vlasti jako připomínka a zároveň i zadostiučinění a napravení historické křivdy, „odčinění Bílé Hory“. Existenci tohoto symbolického podtextu ve spojitosti s *Labyrintem* reverzně dokládá i opakovaný zákaz díla ještě v 19. století – po vydání tolerančního patentu a v nábožensky pluralitním, osvícenstvím ovlivněném prostředí, se dle mého soudu hrálo právě především o jeho roli symbolickou. Jednoduše řečeno, šlo zde spíš o to, co kniha symbolizuje než o to, co je v ní napsáno. Tak např. Müllerovo poněkud absurdní zdůvodnění zákazu poukazuje dle mého názoru k nevyřčenému, ale přítomnému symbolickému významu, proti němuž zákaz ve skutečnosti směřoval (**kap. 4.7**).

K hlavním charakteristikám každého symbolického centra nicméně také patří, že s proměnou epoch dochází i k posunům v jeho vnímání – spojuje se s novými významy, dostává odlišné akcenty. Co tyto posuny způsobuje a jak vlastně vznikají? Symbolické centrum se rodí jako určitý sublimát společenské paměti, která – jak bylo již mnohokrát zdokumentováno – podržuje z minulých dějů, událostí a obsahů pouze to, co dokáže opakováním proměnit v paradigmatickou zkušenost, která zároveň nese potenciál pro tvorbu identity daného společenství. Do popředí se tak dostávají skutečnosti, které lze zjednodušit ve značku, zkratku či symbol, jenž se svým významem sroste natolik, že již nepotřebuje další explikaci – stačí na něj odkázat a členové společenství „již vědí“. Společenství se ovšem vyvíjí a spolu s ním se dynamicky proměňuje i jeho paměť, která určuje tvar symbolických center. Jejich význam proto kolísá v závislosti na aktuálních potřebách, přičemž si vždy musí zachovat určitou míru kompatibility s právě panujícím společenským étosem. Mohli bychom říci, že symbolické centrum se řídí dobovou módou a vkusem, to by ale bylo příliš zjednodušující. Zároveň totiž vždy vyjadřuje určité sebe-porozumění, které je výrazem hluboké kolektivní touhy po založení a zakotvení společné identity ve „slavné minulosti“, mýtickém „zlatém věku“. Tato touha se může ovšem přirozeně stát i předmětem vnějškové manipulace. Symbolické centra – právě proto, že je rozpoznána jejich zásadní konstitutivní povaha – tak čelí v každé době pokusům o přepisování a přeznačování ve prospěch skupin aspirujících na sebeprosazení. Určovat a kontrolovat významy symbolických center zároveň znamená vládnout společnou identitou a pamětí. Zdá se, že pokusy o ideologizaci symbolických center mají šanci uspět především tam, kde se významy symbolů natolik vzdálily či odcizily dějinným skutečnostem, že došlo k jejich vyprázdňení.

Bádání se naopak z povahy věci má snažit jaksí o návrat „k věcem samým“ tím, že symbolická centra zbavuje ideologických nánosů a opět je spojuje se zjištěnými dějinnými skutečnostmi. Na druhé straně je však každé bádání rovněž společenským aktem stojícím v silovém poli symbolického centra. To má své důsledky pozitivní – energie symbolického centra se sděluje do motivace badatele pronést podstatné slovo k tomu, co jeho dobu určuje a utváří, k velkým společenským procesům a idejím, ale i negativní – symbolické centrum je zvláštním způsobem rezistentní a jeho energie každé bádání do značné míry hněte a ohýbá. Bádání tak může podlehnout pokušení stát se pouhou afirmací společenské objednávky (dochází k závěrům kompatibilním s existujícím symbolickým centrem, za cenu, že nutně ublíží věci samé), nebo podlehne přesně opačnému svodu zredukovat svůj smysl na kritiku a destrukci symbolického centra (čímž se však s věcí samou také zpravidla mine). Třetí cesta mezi touto Skyllou a Charybdou, jejímž výsledkem je určité *zjasnění* předmětu bádání, bývá zpravidla vzácná, a je vyhrazena jen takovým badatelským osobnostem, které disponují jak zostřeným vědomím vlastní situovanosti v silovém poli symbolického centra, tak odvahou k vykročení mimo jeho koordináty. Ve druhém životě *Labyrintu* jsme rozlišili šest historických epoch, v nichž jsme se snažili tyto procesy a posuny zaznamenat a na konkrétním materiálu vykázat.

První popsané období (**kap. 2**) je situováno do rámce Komenského života a je spojeno se vznikem rukopisu a dvou tiskových vydání, jejichž podobu určoval sám autor. V této souvislosti jsme se pokusili identifikovat hlavní labyrintologická témata a výzkumné otázky. Zatímco ve starším bádání převažoval celkem jednoznačný akcent na poznání historických okolností a osudů autora v době sepsání díla, dnes se zdají prameny k této otázce již víceméně vytěženy. Na systematické a ucelené zpracování snad ještě čeká téma „*Labyrint* jako životopis“ (**kap. 2.3**), a to zejména v otázce zhodnocení a docenění duchovního obratu, kterým Komenský ve 20. letech 17. stol. procházel a který v díle alegoricky zachycuje. Provést zbývá také důslednou kontextualizaci *Labyrintu* jak v rámci Komenského útěšných a českých spisů, tak v rámci jeho díla pansofického a všenápravného. Potenciálně nosnou oblastí bádání, která se dosud nalézá pouze v začátcích, je určení místa *Labyrintu* jednak v širokém proudu bohaté dobové mystické produkce, ale i v souvislosti křesťanské, biblické literatury (určité možnosti naznačuje Arne Novák, Čyževskyj, Patočka, částečně Škarka, Lachmannová, Richterová, Havelka ad.). Považujeme například za paradoxní, že ač bylo vynaloženo nezměrné badatelské úsilí při hledání literárních předchůdců *Labyrintu*, nemáme dosud studii, která by se důkladně zabývala inspirací z Písma a spisů církevních Otců (nejvíce odkazů najdeme opět u Čyževského, paralelní biblická místa se v poznámkovém aparátu snaží identifikovat také

Havelka). Zůstávají zde i některé úkoly pro budoucí práci s prameny, a to zejména vyjasnění stáří a původu některých opisů včetně tzv. „pražského“ rukopisu (**kap. 2.5**).

Skutečný rozsah budoucí popularity díla Komenského sice předvídat jistě nemohl, vše však nasvědčuje tomu, že si byl výlučných kvalit *Labyrintu* dobře vědom. Vepsal do něj jednak explicitně svou osobní zkušenost, která se unikátním způsobem provázala i se zklamanými nadějemi národa (1623, 1631), na sklonku života pak dílo kanonizoval jako součást svého životního odkazu (1663). Četné a pečlivé jazykové i kompoziční úpravy před každým vydáním svědčí o tom, že měl osobní a eminentní zájem na jeho zdokonalování a aktualizaci (**kap. 2.7, 2.8, 2.10**). Opakovaná vydání také nepřímo dokládají, že se dílo ještě za Komenského života mohlo těšit oblibě jak u exulantské komunity, tak u domácích tajných nekatolíků, k nimž obě tisková vydání prokazatelně pronikla a byla rovněž ručně opisována, i když rozsah jejich reálného impaktu bohužel neznáme (**kap. 3.7**). Lze však soudit, že zrod *Labyrintu* jakožto kulturně-společenského fenoménu či symbolického centra má kořeny právě již v tomto nejstarším období. V tiskových vydáních se objevují Kolsiniovy verše a Kassiova píseň, které jsou prvními doklady umělecké recepce díla (**kap. 3.11**). Úprava písně pro žalmové metrum naznačuje, že kniha měla nalézt své místo v katechetickém, spirituálním a snad i liturgickém životě bratrské komunity. Komenského *Labyrint* sám zhodnotil i ve dvou přímých autoreferencích: v české *Didaktice* vyzdvihuje jeho kvality jazykové, v dopise Montanovi se zmiňuje o jeho „přeuzitečném“ obsahu (**kap. 3.1**). Motivy, které jsme takto identifikovali v letmých náznacích již za Komenského života (dějinná symbolika, životní odkaz autora, užívání náboženskou komunitou, poklad českého jazyka, dílo užitečného obsahu), sehrají v pozdějších obdobích s různými akcenty roli hermeneutických klíčů, s nimiž budou další generace k dílu přistupovat – zrodí se nicméně i některé další.

Počátek druhého života *Labyrintu* musíme přirozeně datovat do doby, kdy se dílo dostává ke svým adresátům. Lze předpokládat, že první okruh čtenářů se vytvořil v bratrském prostředí již krátce po vzniku rukopisu. Dedikační Žerotínův rukopis (tzv. „vratislavský“) jistě nebyl jediný, nepřímo můžeme usuzovat i na existenci Komenským vlastněného (a dnes bohužel nezvěstného) opisu, podle nějž byla vysázena první tisková verze. Pravděpodobnost, že kolovaly i další opisy pořízené podle rukopisu, je nicméně vysoká – jedním takovým by mohl být rukopis tzv. „pražský“ (**kap. 2.5**). K širšímu okruhu čtenářů se *Labyrint* nicméně mohl dostat až v tiskových vydáních. Na základě námi zjištěných skutečností si opatrně dovolujeme tvrdit, že první vydání z roku 1631 směřovalo ve své většině nejspíš k exulantským komunitám

– jednak proto, že exemplářů tohoto vydání se v tuzemských knihovnách dochovalo poměrně málo, za druhé proto, že sedm zachovaných opisů a excerptů, nejstarších „samizdatů“, bylo pořízeno právě podle tohoto vydání, což by svědčilo o jeho nedostatkovosti v domácím prostředí (**kap. 3.8**).

Druhé námi sledované období (**kap. 3**) se započíná prvními doloženými ohlasy *Labyrintu* u jeho čtenářů, na druhé straně jsme jej vymezili rokem vydání josefinských patentů (1781). Pokrývá tedy kontroverzní období, kdy byl *Labyrint* v domácím prostředí knihou zakazovanou, pronásledovanou, konfiskovanou a zřejmě ničenou (dostal se do obou vydání Koniášova *Klíče* a *Indexu*). Narazili jsme zde ovšem na určitý paradox. Ačkoli badatelé tradičně konstatují a zpravidla neproblematicky předpokládají četbu díla domácími tajnými nekatolíky, nelze skutečný rozsah jeho šíření na našem území přesně doložit (počet současně dochovaných exemplářů a opisů není reprezentativní, protože je třeba předpokládat redukci původního množství jednak vlivem rušení klášterních knihoven za josefinských reforem, jednak snad i ničení knih během první vlny rekatolizace). Z celkem pochopitelných důvodů navíc nemáme v tomto období žádný hmatatelný doklad o recepci díla mezi nekatolíky – až na jedinou výjimku, která je však ze své podstaty také kontroverzní (tajný evangelík Tomáš Juren údajně půjčil v roce 1769, tedy ještě před tolerančním patentem, výtisk *Labyrintu* katolickému faráři Janu Linhartovi, **kap. 3.7**).

Veškeré reference *Labyrintu* z tohoto období pocházejí od učenců z katolického tábora a dokládají, že kniha byla minimálně v určitých kruzích známá, čtená a oblíbená (**kap. 3.1-3.6**). Jaké důvody vedly k tomuto jevu, který se vlastně rozcházel s oficiálním postojem církve? Na jedné rovině to byl zájem jazykovědný. Poctivý badatel jednoduše nemohl dílo takového významu pro český jazyk pominout jen pro jeho „ideovou pochybenost“. Tímto způsobem se k *Labyrintu* vztahovala celá řada jezuitů a některých učenců prošlých jezuitskou formací, soustředěných ve větší či menší blízkosti Balbínova kroužku a usilujících o pěstování a zvelebení české řeči (Konstanc, Šteyer, Barner, Kruger, Pěšina, vzdáleně snad i Jestřábský). Sám Balbín však šel ještě dál a pochválil dílo i po stránce obsahové – jeho superlativní hodnocení a přímočará apologie jsou pravděpodobně tím vůbec nejodvážnějším vyjádřením, které v daném období k *Labyrintu* najdeme (dokonce tak odvážným, že muselo zůstat ležet sto let pouze v rukopise). Znalost *Labyrintu* můžeme nicméně doložit i mimo Balbínův bezprostřední okruh. Augustinián Vincentius jej chválí jednak z důvodů estetických (měl slabost pro krásné výtvarné i slovesné umění), jednak snad i vlasteneckých jako dílo českého

autora (**kap. 3.3**). Farář Jiří František Procházka část díla cituje ve svém kázání pro dominikány a oceňuje duchaplnou myšlenku z kapitoly o astronomech, na níž se snaží sám navázat (**kap. 3.4**). Tyto reference dokládají, že v období rekatolizace zde existoval a aktivně působil okruh katolických učenců, kteří svou víru nechápali jako překážku pro badatelskou činnost, umělecký cit ani projev určitého vlastenectví – a dokázali je explicitně vyjádřit i ve prospěch oficiálně pronásledovaného díla. Jedinou negativní referenci jsme zaznamenali u Vaváka, hrot jeho poněkud citově exaltované kritiky směřuje nicméně spíše na Komenského „nekatolictví“ než na knihu samu (**kap. 3.6**). Podrobněji jsme se věnovali také analýze „závadných pasáží“ *Labyrintu* uvedených v Koniášových *Klíčích* (**kap. 3.5**). Ta prokázala, že Koniáš musel dílo jednak minimálně třikrát pozorně pročíst, všiml si i Komenským provedených úprav mezi prvním a druhým vydáním, a dokonce nejprve pravděpodobně zvažoval dílo zařadit do kategorie potenciálně „polepšitelných“. Důsledně vytýká buď pasáže, které chápal jako rozcházející se s učením katolické církve (prvky pietismu, kvietismu, spor o autoritu Písma, zlehčování významu svátostí a obřadů), nebo přímé personální útoky (vévoda z Alby, Ignác z Loyoly). Ponechává však například nepovšimnutou Komenského tvrdou kritiku duchovenstva – jde o nepřímý o důkaz, že s Koniášovým světonázorem mohly některé části díla velice dobře souznít.

Na uvedených referencích se mimo jiné ukázalo, že problematika recepce *Labyrintu* v domácím prostředí v předtolerančním období je o mnoho plastičtější, než se jí snažila vymalovat pozdější interpretace pod vlivem národně-emancipační rétoriky. Trváme-li na tvrzení, že *Labyrint* u nás četli tajní nekatolíci, musíme zároveň poctivě dodat, že byl čten a oceňován i stranou katolickou. Ti dílo vyzdvihovali jak pro jeho formální, jazykové a umělecké kvality, tak pro jeho obsah, a konečně u nich narážíme i na patriotistický akcent, který *Labyrint* čte jako významné české dílo velkého českého autora, což můžeme chápat jako zárodek budoucího symbolického centra. Je navíc pravděpodobné, že se v budoucnu objeví zmínky *Labyrintu* i u dalších barokních autorů, a to v souvislosti se zvýšenou badatelskou pozorností, která se tomuto období věnuje zejména v posledních desetiletích. Současný výčet pochází víceméně ze soupisu Zíbrtova (1912), který po něm podrobněji rozpracovali Souček (1924) a později Urbánek (1992).

Řekli jsme, že nejzajímavější hodnocení z katolických autorů nabídl Balbín (**kap. 3.2**). Jeho obhajoba *Labyrintu* vrcholí v tvrzení, že zde nenalezl nic, co by bylo proti katolické víře, a vůbec že podle jeho soudu Komenský nikdy nezamýšlel žádné náboženství hanět či urážet.



Cítíme v tom postoj učence, překračujícího hranice vlastního vyznání a jím úzce vymezeného konfesního postoje. Není jistě náhodou, že zrod této smířlivé a do jisté míry nadkonfesní optiky můžeme u různých osobností sledovat právě v době, kdy v Evropě po skončení tragické a destruktivní náboženské války kulminuje proces konfesionalizace – koneckonců i pietismus lze považovat za odpověď na tutéž situaci. Zdá se, že v části učených kruhů *Labyrinth* zafungoval právě jako modelové a příkladné dílo, které postoj náboženské smířlivosti živě ztělesňuje – v těchto kruzích se dílo interpretuje jako pobídka k prohlubování nadkonfesního „náboženství srdce“. Není bez zajímavosti, že zatímco domácí badatelé v 19. i 20. století obvykle neopomínají zdůraznit, že při líčení stavu „pravých křesťanů“ pomyslel Komenský především na Jednotu bratrskou (Zoubek, Novák, Škarka ad.), v určitých kruzích, které *Labyrinth* recipují v poslední čtvrti 17. století a minimálně první polovině 18. století, převládá právě evidentně chápání nadkonfesní: pravou církev nelze ztotožnit s žádnou existující denominací a užitek z četby *Labyrinthu* tak může mít vyznavač kterékoli církve. Ve své kritice církví měří Komenský všem stejným metrem a zároveň tepe takové nešvary, které lze pozorovat v každém stávajícím ekleziálním útvaru. *Labyrinth* tak vděčně přijímají zvláště učenci a „citlivé duše“, které cítí únavu z konfesních třenic a půtek, uvědomují si nedostatky uvnitř vlastních konfesních táborů, na vlastní kůži poznali buď pronásledování pro víru ze strany příslušníků jiné církve, nebo všeliké ústrky ze strany členů církve vlastní pro „nepohodlné“ názory. Toto pojetí duchovně spojuje Balbína, který svůj kladný úsudek o *Labyrinthu* napsal na sklonku života, v 80. letech 17. století, tedy v době, kdy byl již penzionován a vyloučen z veřejného působení, s prvními překladateli *Labyrinthu* do němčiny (1674) a do polštiny (1695). Oba mířily do nábožensky pluralitních prostředí (Slezsko, Gdaňsk) a jejich vydání bylo prokazatelně neseno hluboce prožívanou potřebou konfesního smíru a tolerance. Autor prvního překladu Caspar Glogern byl buď nekatolíkem, nebo snad i tolerantním katolíkem, druhý překladatel Jan Petrosolin Corvin patřil ke druhé generaci bratrských exulantů. Oba vnímali *Labyrinth* jako dílo, které sdílí jimi vyznávané hodnoty, a doufali v jeho potenciál oslovit věroučně rozdělené křesťanstvo v různých sociokulturních prostředích, a to navzdory tomu, že si zároveň uvědomovali, že v obou těchto oblastech mohlo Komenského jméno působit kontroverzně – vydání *Labyrinthu* proto anonymizovali. Stejným směrem ukazuje i novější anonymní německý překlad z roku 1781 pořízený luteránem českého exulantského původu. Jím provedené textové úpravy poukazují jednak na výše uvedené chápání díla, jednak se zde objevuje nový rys (zdůrazněna je nedůvěra k „vědě“ v podobě autorem přidané kritiky leibnizovského racionalismu).

Vzhledem k výše řečenému není překvapivé, že s nástupem a šířením pietismu se objevuje pokus etablovat *Labyrinth* i v tomto novém kontextu. Německý překlad z roku 1738 tak nese opět slezskou stopu, jeho autorem byl těšínský rodák Ondřej Macher, který byl v nejužším kontaktu s čelními představiteli pietistického hnutí (Steinmetz, Liberda) a působil jako duchovní v protestantských obcích v Německu. V Macherově podání však *Labyrinth* zároveň dochází své nejpodstatnější úpravy – první část zcela vynechává a překládá pouze osmnáct kapitol *Ráje srdce*, kterou považuje z hlediska pěstování osobní zbožnosti za důležitější (není to koneckonců poprvé, separátní fungování *Ráje srdce* zachycuje již jeden z domácích opisů ze 17. stol.). Tato „zbožná zkratka“ zároveň přináší radikální reinterpetaci díla: postoj „výhosti světu“ již není třeba v pietistickém prostředí nijak obhajovat ani vysvětlovat, protože patří ke každodenní duchovní výzbroji. Ačkoli současné badatelské hledisko může tuto vynechávku považovat za problematickou (*Labyrinth světa* není přece jen literární „předehrou“, ale nutným a nepominutelným dějištěm, uvnitř kterého se *Ráj srdce* teprve otevírá jako zahlédnutá bytostná možnost, až když dojde k iniciaci Poutníka marností a nicotou světa), je zkrácený překlad a tři jeho tisková vydání (1738, 1760, 1774) dokladem, že text v prostředí pietistických komunit fungoval jako živé dílo určené k náboženské kontemplaci soukromé a zřejmě i kolektivní – vydání jsou doplněna novými písněmi, obsahujícími reminiscence na obsah díla.

Během období před vydáním tolerančního patentu se *Labyrinth* stal v určitých exulantských kruzích jakýmsi etalonem náboženské smířlivosti, tolerance a nadkonfesního pojetí křesťanství ve prospěch niterné víry, kteréžto pojetí symbolicky vyvrcholilo v pietismu. Chápání díla se posouvá do alegorické a od konkrétního dějinného kontextu do značné míry abstrahované roviny (**kap. 3.10**) Na berlínském vydání z roku 1757 jsme demonstrovali opačný proces: *Labyrinth* se zde proměňuje v kulturně-spoločenské centrum se silnou symbolikou dějinnou, vázanou na konkrétní historickou zkušenost, která implicitně nabývá rysů „paradigmatické křivdy“. Její připomínka zároveň tvoří společnou identitu exulantských komunit „roztroušených po světě“. Důraz je kladen jednak na vytvoření symbolické zkratky Komenského- autor *Labyrintu*, jednak na interpretaci díla jakožto sublimátu „bratrské tradice“, která je pěstována a rozvíjena právě v exulantských sborech (**kap. 3.9**)

Ve druhém sledovaném období můžeme tedy vykázat dva silné interpretační klíče, přičemž každý z nich nese specifické rysy. Máme za to, že „alegorizující“ výklad je patrně bližší autorově původní intenci a zároveň představuje jediný způsob, umožňující smysluplnou translaci díla do různých sociokulturních prostředí při zachování jeho životnosti a aktuálnosti.

Viděli jsme, že tento požadavek zároveň vedl k aktualizacím a úpravám autorského textu, z našeho pohledu snad někdy necitlivým, až k jeho maximální redukci pouze na osmáct kapitol druhé části – na druhé straně si dokážeme představit, že byl veden dobře míněnou potřebou integrovat nosné poselství textu do života náboženských komunit. „Historizující“ výklad, reprezentovaný berlínským vydáním, oproti tomu přistupuje k samotnému textu pietněji, ovšem kromě zdůraznění náboženské pospolitosti obsahuje navíc ještě akcent na exulantskou, nacionální, jazykovou komunitu, jejíž společnou identitu míní připomenout a posílit nevyčleněným odkazem na společnou historickou zkušenost. Právě v tomto momentu lze dle našeho soudu spatřit zrod *Labyrintu* jakožto „místa paměti“, nabitého symbolickým dějinným významem, na nějž naváže recepce díla v dalších obdobích, až se stane do jisté míry vůdčím interpretačním hlediskem, které se začne dařit postupně oslabovat až meziválečným interpretům.

Třetí zkoumané období (**kap. 4**) jsme vymezili na jedné straně vydáním tolerančního patentu (1781), které jako svůj vedlejší produkt přineslo rovněž rozvolnění cenzury, jež bylo pro *Labyrint* příznivé, na druhé straně revolučními událostmi roku 1848. *Labyrint* patří mezi vůbec první díla, vydaná po dřívějším zákazu. Vydání z roku 1782 odkazuje na oba výše zmíněné interpretační klíče: na jedné straně nese bezesporu komemorativní a manifestační náboj (již jsme zmínili, že textově úmyslně navazuje na berlínskou edici), na druhé straně bylo pořízeno na náklady katolického duchovního a profesora morálky, který byl – vlastně podobně jako Balbín – předčasně penzionován pro své církvi nepohodlné názory. Jeho motivací tak mohla být i skutečnost, že *Labyrint* těmto názorům konvenoval (**kap. 4.1**)

V posledních dvou desetiletích 18. století sledujeme ve vztahu k *Labyrintu* dvě protichůdné, konkurenční tendence. Obrozenecká klika shromážděná kolem Voigta (Pelcl, Procházka ad.) dílo zpočátku víceméně ignoruje, a to především z důvodu hlubokých předsudků proti jeho autorovi. Zejména Komenského nábožensky exaltovaná prorocství podle nich neladí s osvícenskými ideály o křesťanství jako náboženství míru a pokoje uskutečňovanému v duchu rozumového pokroku (**kap. 4.2**). Kroužek učenců navazující vědomě na tradici balbínovskou (Ungar, Pilař a Moravec, Thám, Dobrovský) se o *Labyrintu* naopak vyjadřují vysoce pochvalně (**kap. 4.3, 4.5**). Zřejmě právě kvůli zakořeněným předsudkům proti Komenskému se však jejich argumentace ve prospěch díla drží striktně roviny formální, což vede ke konstituci další silné interpretační zkratky *Labyrint* – pokladnice národního jazyka. Toto do značné míry reduktivní pojetí pak dominuje celému zbytku sledovaného období. Přispěním Nejedlého, který češtinu

*Labyrinthu* úspěšně komparuje s jeho kulhavým a neobratným německým překladem a z jehož univerzitních přednášek se stává doslova společenská událost, je tato symbolická zkratka navíc obohacena o patřičnou jazykově a národně emancipační koncovku, čímž se *Labyrinth* stává součástí výzbroje v zápase o jazykové sebeurčení (**kap. 4.5**). Další generace obrozenců (Kramerius, Jungmann, Šafařík, Čelakovský) se tak již staví k dílu sice automaticky kladně, důsledně se však drží vytčené interpretační linie (**kap. 4.6**). Jejím dokladem je i Nejedlého vydání *Labyrinthu* z roku 1809, které již nevychází z berlínské, ale z amsterdamské verze, kterou považuje za jazykově autentičtější.

Z hlediska druhého života *Labyrinthu* jsou proto zajímavější dobové odkazy, které vykračují nad rámec této symbolické zkratky. Dvě jsme našli u hornouherských spisovatelů Doležala a Prokopia (**kap. 4.4**). Završení a překonání (po vzoru hegelovského *dialektische Aufhebung*) nabízí hledisko Palackého, které představuje nejucelenější a nejpronikavější hodnocení *Labyrinthu* v daném období. S geniální intuicí dokázal Palacký rozeznat a integrovat význam dvou výše zmíněných symbolických rovin (společná historická zkušenost utvářející národní identitu, která se zároveň manifestuje v jazykové emancipaci), zároveň k nim však připojuje vlastní pokus o stanovení filozofického významu díla. To podle něj vyjadřuje univerzálně lidský étos soucitu a soustrasti, nejhlubší lásky k lidem a ke světu (**kap. 4.8**).

Dočasný návrat cenzury mezi léty 1825-1848 se ve větší míře na šíření a popularitě *Labyrinthu* nepodepsal, i když nakrátko znemožnil jeho další vydávání. Z podrobného zkoumání vyplývá, že zákaz byl vlastně jednak vynucen mimo zákonem stanovený rámec a jednak se zdařilo jej prosadit až na druhý pokus, kdy bylo finální rozhodnutí svěřeno katolické církvi loajálnějším autoritám. Obojí ukazuje na jeho nespravedlnost a jistě i určitou anachroničnost, které si hlavní aktéři procesu museli být vědomi. Důvody snesené ve prospěch zákazu považují spíš za malicherné a místy absurdní, což dle mého soudu poukazuje na to, že skutečným motivem zákazu byla rychle se etablující funkce díla jakožto symbolického centra v obou jeho významech (jazykového i dějinného) – cenzura totiž bezprostředně postihla a ukončila především Nejedlého přednášky a šíření jeho vydání *Labyrinthu* z roku 1809 (**kap. 4.7**).

Pro recepci *Labyrinthu* v období určovaném osvícenskými a národně-obrozeneckými ideály jsou typické ještě dva další rysy, které spolu ovšem do značné míry souvisejí: nenacházíme zde žádné doklady recepce díla mimo země podunajské monarchie (pokud nepočítáme „titulní vydání“ jednoho dříve pořádaného německého překladu), což mimo jiné znamená, že uvadá

také paměť na původní náboženský účel textu, která se dříve tradovala právě především v překladech určených pro živé křesťanské komunity. Jedinou církevní stopu částečně nese překlad z roku 1805, který pořídil maďarský reformovaný duchovní působící tou dobou v prostředí českých sborů, důraz je zde ovšem kladen více na jazykové a kulturní zprostředkování mistrovského díla Komenského do prostředí Uher, kde vzpomínka na jeho působení byla stále živá (**kap. 4.9**). Původní náboženský účel se z výše uvedených důvodů nepřipomíná ani v domácím prostředí – symbolický, velkolepý návrat *Labyrintu* do země svého původu má tak s odstupem času poněkud hořkou příchut', spojenou se zapomenutím nejpodstatnější a nejnaléhavější stránky díla, které trvalo až na drobné výjimky půldruhé století a které se ve skutečnosti začíná napravovat teprve poměrně odnedávna. Dobová umělecká recepce *Labyrintu* je stále ještě příliš kusá na to, aby bylo možno z ní vyvozovat obecné soudy. Ze sledovaného období pochází antedatované falsum „Píseň českých exulantů“, svědčící bezesporu o snaze posílit dějinnou symboliku díla. Podobnost s dobovou satirou *Den v Kocourkově* je víceméně pouze tematická (obhlídka „převráceného světa“), ale hlubší souvislost mezi oběma díly asi nemá smysl hledat. Je maximálně dokladem toho, že *Labyrint* tou dobou již mohl fungovat i jako populární floskule či vyprázdňené pořekadlo. Badatelsky zajímavé by bylo pátrání po inspiračních stopách *Labyrintu* (a ostatně i dalších Komenského děl) ve spisech Hekových, což vidíme jako úkol pro potenciální budoucí studii. Předpokládám, že právě u Heka by mohla být nalezena přece jen jakási kontinuita v náboženském chápání díla (**kap. 4.10**).

Další období (**kap. 5**), které jsme vymezili léty 1848-1935 se vyznačuje skokovým oživením zájmu o *Labyrint*. Prudký nárůst referencí zaznamenáváme ve všech sledovaných oblastech (vydavatelská činnost, zmínky v literatuře, umělecká recepce). Vedle nich se navíc nejpozději v poslední čtvrtině 19. století etabluje zcela nový fenomén – bádání o *Labyrintu* na systematické, vědecké bázi (**kap. 3.12–3.19**). Obojí přirozeně souvisí s paralelně probíhajícím oživením zájmu o Komenského a postupným zrodem komeniologie jakožto vědního oboru. Zároveň, podobně jako v komeniologii, i v labyrintologii platí, že ač oba tyto procesy – kulturně-společenský a badatelský – sdílejí společný předmět a zpočátku i společnou motivaci zjednat *Labyrintu* trvalé místo v kánonu národního kulturního dědictví, lze postupem času pozorovat jejich vzájemné odcizení. Národně emancipační hnutí, které *Labyrint* vyneslo na výslunní společenského zájmu, jej zároveň chápe a interpretuje výlučně v rámci svého vlastního snažení. Nejde mu o dílo jako takové, ale o posílení jeho symbolické funkce (historické, jazykové). Jenže právě ve chvíli, kdy se jej právě takto pokouší uplatnit,

s rozčarováním zjišťuje, že myšlenkový horizont *Labyrintu* jakožto nábožensky-vzdělavatelného, mystického, renesančně-barokního traktátu mu vlastně zcela uniká.

Nastíněný problém má v kulturně-společenské hermeneutice několik typických vyústění: (1) *Labyrint* se naivně vyzdvihuje jen jako „mistrovské dílo národního velikána“, přičemž jeho obsah ani forma se vůbec neřeší, (2) *Labyrint* se v návaznosti na obrozeneckou rétoriku chápe jako „poklad českého jazyka“, takže do popředí vystupuje pouze jeho formální stránka, (3) posiluje se interpretace historizující, která pojímá první část spisu, *Labyrint světa*, jako „dobovou satiru“ – líčí se zde nelidské poměry hrůzné minulosti, od nichž se národně-emancipační hnutí mílovými kroky vzdaluje a k nimž už se nikdy nesmíme vrátit. *Labyrint světa* je tak svým způsobem využit jako prostředek legitimizace zápasu za národní sebeurčení. S tím konečně úzce souvisí i poslední aspekt: (4) *Ráj srdce* se shledává jako do nového interpretačního kontextu nezapadající, nevhodný, ba dokonce nepatřičný. Množí se výroky na adresu jeho údajné „změkčilosti“, nedostatečné „zmužilosti“, přílišné náboženskosti, pietistických a kvietistických nálad, nerealistického utopismu. Nová doba si žádá muže činu a nikoli mystických vzdechů!

Tyto hlavní rysy se nám podařilo vykázat na bohatém dobovém materiálu. Umělecká recepce *Labyrintu* zažívá v této době sice neuvěřitelný kvantitativní vzestup, její kvalita je však většinou pochybná. Reference v básnictví až na světlé výjimky působí dojmem, jako by se jejich autoři dílo snad ani neobtěžovali přečíst a jeho obsah odhadovali jen z názvu. Zmínky o *Labyrintu* v beletrii sledují prakticky jedinou šablonu, jíž je kýčovitě využití motivu „příkladného vlastence“, který je vždy zároveň čtenářem *Labyrintu* a obdivovatelem jeho moudrosti. *Labyrint* se poprvé stává také předmětem dramatizací, na jejich inscenace však – pokud víme – nikdy nedošlo (**kap. 5.2**). Neuvěřitelnou inflaci zažívá vydávání *Labyrintu* (**kap. 5.1, 5.3, 5.4**) Zatímco v předchozích obdobích, na časové ploše zhruba dvou set třiceti let, vyšla kniha sedmkrát, v letech 1848-1935 můžeme napočítat kolem třiceti vydání. Vznikají jednak velké edice, v nichž kniha vychází opakovaně (Kořínek-Kober, **kap. 5.9** a Bílý, **kap. 5.10**), jednak první edice badatelské, kritické (Novák, **kap. 5.16**) a konečně také zbrusu nový fenomén této doby – zkrácená školní a populární vydání a „výtahy“ (Bílý, Topič a další, **kap. 5.11**). Právě posledně zmíněné odhalují paradoxní skutečnost: v době, kdy *Labyrint* může konečně volně vycházet a není ohrožován cenzurou, nastupuje na její místo sociální autoregulace, která se k dílu chová v podstatě ještě necitlivěji (např. Bílého školní vydání pod záminkou ohrožení mravního vývoje mládeže vypustilo z díla mnohem více, než kdysi žádal Koniášův *Klíč*).

Neuvěřitelný rozmach zažívá také překládání *Labyrintu* (**kap. 5.5**) které je většinou spjato s českou, jazykově vzdělanou inteligencí, nebo českým živlem působícím v zahraničí (Lützowův překlad do angličtiny, Nowotného a Baudnikův překlad do němčiny, Říhův překlad do ruštiny, Lorencův překlad do portugalského, případně má za sebou jinou, většinou neméně zajímavou genezi (francouzština, maďarština, holandština). Reference *Labyrintu* se nově objevují také v mnoha dalších sociokulturních kontextech – reklamě (**kap. 5.6**), lidových kalendářích a časopisech, populárně naučných publikacích (**kap. 5.7**), školských dokumentech (ročenky, sylaby, učebnice) i jinde (**kap. 5.11**).

Stručný komentář jsme věnovali také recepci *Labyrintu* v prostředí církevním a náboženském (**kap. 5.8**). Zatímco v prvním zkoumaném období (do roku 1781) jsme v náboženské hermeneutice identifikovali dva přístupy (konfesně-historizující, tj. navazující na bratrskou tradici živou v exulantských komunitách, a aktualizující, tj. dílo jako symbol nadkonfesního „náboženství srdce“ a konfesní smířlivosti), ve druhém období (1781-1848) se oba do značné míry vytrácejí nebo je nelze doložit. Aktuálně popisované období (1848-1935) se vrací již jen k prvnímu, historizujícímu způsobu interpretace, ovšem z okruhu církevně-náboženského se rozšiřuje na téma deklarovaně celospolečenského významu, takže jeho náboženský aspekt je zcela potlačen. *Labyrint* se stává „národním dědictvím“, připomínkou společné „slavné minulosti“ i velké historické křivdy, na jejíž napravení se nyní spojenými silami pracuje. „Bratrská tradice“ se neproblematicky a naivně ztotožňuje s „tradicí předků a exulantů“. Právě tento posun zřejmě do značné míry vyrazí *Labyrint* z ruky nekatolickým církevním společenstvím. Doklady o recepci *Labyrintu* v evangelických kruzích jsou totiž poměrně chabé – registrujeme pouze dvě vydání spojená s církevním prostředím v první polovině 20. let. Pokud do této souvislosti zařadíme také německý překlad evangelického faráře Nowotného, dojdeme ke zjištění, že interpretační linie aktualizující (dílo jako symbol náboženské tolerance) je zcela zapomenuta a vítězí opačné hledisko, v němž je kniha zapojena do kontextu konfesní partikularizace a využita k legitimizaci protikatolických nálad. Pozoruhodný vývoj prodělává recepce *Labyrintu* v táboře katolickém, kde můžeme sice nejprve narazit na (nečetné) odsudky, související s reperkusemi některých osvícenských názorů (Voigt, Procházka, Pelcl ad.), jinak je ovšem dílo kladně přijímáno a objevuje se v dobové homiletické, katechetické i filozofické produkci katolické provenience. To opět dokazuje, že i přes úsilí některých církevních představitelů o narušení průběhu Komenského oslav, které bohatě dokládá dobový tisk (Zíbrt k tomuto vyhocenému „sporu o Komenského“ uvádí desítky článků a noticek), zde souběžně existovala vrstva katolické inteligence, jež se ke Komenskému a *Labyrintu* hlásila, protože snad

rozpoznala jeho nadkonfesní povahu. *Labyrint* se v této době ostatně dostává i do náboženské literatury nekřesťanské a esoterické (východní směry, spiritismus, okultismus, svobodné zednářství ad.). Nehledě na to, že tento typ referencí může místy působit poněkud kuriózním dojmem, lze jej chápat jako víceméně koherentní s linií „nadkonfesní“ hermeneutiky.

V zásadě platí, že *Labyrint* v období 1848-1935 vstupuje do tolika nových sociokulturních kontextů, že by si každý z nich zasloužil samostatnou studii. Předpokládám nicméně, že teze vytýčené výše by byly v hlavních rysech potvrzeny a snad jen částečně upřesněny či doplněny. Ve většině těchto kontextů je *Labyrint* vnímán především na základě šablonovitých předsudků, diktovaných dobovými potřebami a pohledem na svět. V souvislosti se zrodem komeniologie jakožto do jisté míry autonomní oblasti vědeckého bádání nicméně dochází i k etablování *Labyrintu* jakožto předmětu soustavného badatelského zájmu. Zpočátku jsou jeho nevyčleněné motivace i cíle v podstatě shodné s kulturně-společenským úsilím, postupem času se však bádání o *Labyrintu* definuje stále více právě tím, že se pokouší vykročit mimo zaběhané stereotypy a zplošťující národoveckou hermeneutiku (**kap. 5.12**). Typickým příkladem badatele, který je společenskému rámci do vysoké míry poplatný a ve svých vývodech uspokojuje zejména poptávku doby, je František Bílý (**kap. 5.10**). Vykonal sice mnoho pro masivní popularizaci díla, avšak s rozpačitým ideovým vyzněním (*Ráj srdce* je „nezdravě mystický“, jazyk Komenského plný germanismů, které se nehodí do dnešní doby atd.). Zajímavý vývoj v tomto směru prodělal František Zoubek (**kap. 5.13**). Zatímco v práci z roku 1871 ještě zastává postoje blízké typické společenské poptávce, pod vlivem vyhrocené diskuse ohledně *Ráje srdce* své stanovisko přehodnocuje a *Labyrint* později hájí jako celek (1892). Zahlédl při tom patrně nebezpečí, hrozící obrazu Komenského, pokud z něj ponecháme jen „pokrokového pedagoga“ a zcela odpreparujeme „teologa“.

Velké téma, které trápilo badatele konce 19. století, byl spor o originalitu *Labyrintu*. Angažovala se v něm celá řada komeniologů (Zoubek, Šmaha, Novák), kteří vytáhli do boje proti názoru německého badatele Ferdinanda von Criegern, jenž odhalil přímou závislost *Labyrintu* na dílech německého luterského teologa J. V. Andreae. Celá diskuse měla pochopitelně silný národně-emanipační podtón. U českých komeniologů šlo především o obhajobu Komenského původnosti (nota bene proti nařčení ze strany Němce), a to všemi dostupnými prostředky. Na seriózní vědecké bázi se tento spor pokusil vyřešit Novák, který dostal dokonce subvenci na studijní cestu, aby mohl provést zevrubnou komparaci *Labyrintu* s latinskými originály Andreaeho spisů (**kap. 5.16**). Zřejmě s jistou dávkou rozčarování však zjistil, že Criegern měl



do značné míry pravdu: paralelních míst mezi *Labyrintem* a díly Andreae je nepočítaně. V reakci na tuto skutečnost Novák zaujal na první pohled zvláštní, podvojný postoj: ve studii z roku 1895 a v populárním vydání *Labyrintu* pro lidové vrstvy (1906) publikuje sice apologii Komenského originality, jako badatel však evidentně o síle argumentů zde snesených není již tak pevně přesvědčen, a tak v kritickém vydání *Labyrintu* (1910) už po původním ostře polemickém tónu není ani stopy. S odstupem času je tento přístup pochopitelný: doba, která jako základní intelektuální výzbroj nabízela pouze pozitivně-filozofické stanovisko, nedokázala na *Labyrintu* pochopit právě to specifické, co jej od děl Andreae odlišuje a činí originálním. Vidí jej maximálně a přinejlepším jako historický produkt „jiné doby“: bělohorské porážky a společenské krize, osobní Komenského tragédie a pesimismu, bratrské tradice a morálky. Pro období přelomu 19. a 20. století, těhotné optimistickým očekáváním, důvěrou v neomezený pokrok a plnou racionalizaci řízení věcí lidských, zůstává poselství *Labyrintu* jen dojemnou, trochu nostalgickou, „sladkou vzpomínkou na minulé utrpení“.

Autory, kteří nahlédli za tento rámeček, jsme v uvedené době našli dva. Prvním z nich je literární historik J. Vlček (**kap. 5.18**), který si všímá vysokého etického nároku díla. Ten se podle něj podobá světonázoru Schopenhauerovu, ovšem ve své radikálnosti kráčí ještě dál, k zaujetí distance ke světu jakožto celku, přičemž v něm neshledává žádné oázy a záchytné body (jako např. Schopenhauer v umění). Druhým z nich je S. Souček (**kap. 5.19**), který svou zásadní labyrintologickou studii k 300. jubileu píše v polovině 20. let (1924), kdy se na *Labyrintu* začínají projevovat první znaky dobové únavy: jazykově a národně emancipační úsilí došlo svého cíle v politickém osamostatnění, čerstvě zrozený státní útvar musí řešit nové úkoly a symbolická centra, přivtělená k původním snahám, se obsahově vyprazdňují. Společenský zájem o *Labyrint* tak za první republiky částečně uvadá a na scéně jej udržuje pouze jakási setrvačnost, která k jeho recepci nepřidává prakticky nic nového. Klesá ale i zájem badatelský, publikovaných studií a glos k *Labyrintu* je od začátku 20. do poloviny 30. let relativně nejméně. Souček je pravděpodobně prvním a ve své době jediným badatelem, který na tyto skutečnosti upozornil a podrobil je ostré kritice. Bádání o *Labyrintu* podle něj dosud zásadně nepokročilo, uniká mu filozofický, náboženský i mravní obsah spisu, a proto jej nedokázalo náležitě zprostředkovat do nové, současné hermeneutické situace. Moderní čtenář počátku 20. století k němu postrádá jakýkoli smysluplný klíč, udržovat dílo jako obsahově vyprázdněnou školní četbu tak podle Součka postrádá význam. K možnostem nové interpretace však Souček zůstává skeptický: protože sama doba neví, odkud vzešla a kam směřuje, a produkuje mnoho nových, mocných filozofických proudů, nemá snaha o aktualizaci *Labyrintu* podle něj valnou šanci na

úspěch. Ovšem právě v době, kdy píše své hodnocení, vstupuje na scénu nový horizont myšlení, zpochybňující pojetí evropské vědeckosti a pozitivismu (Husserlova transcendentální fenomenologie a Heideggerova fundamentální ontologie), v jehož rámci se *Labyrint* za zhruba další tři desetiletí otevře novým interpretačním možnostem a získá mohutný aktualizační impuls.

Sledované období jsme symbolicky ukončili v polovině 30. let 20. století. Tuto dobu můžeme chápat jako přelom, který v komeniologii markuje zrod nového paradigmatu a s ním i nové éry této disciplíny. V roce 1932 vychází obsažný Komenského životopis, který je zároveň syntézou i epitafem celého předmoderního komeniologického období. Zhruba v polovině 30. let dochází k významným komeniologickým nálezům nejdříve menšího (Souček, Turnbull), později však epochálního významu (Čyževského nálezu *Porady*). Ve stejné době se rovněž uzavírá životní dráha dvou velkých osobností komeniologie i labyrintologie (Kvačala, Souček). V roce 1935 se završilo také dlouholeté úsilí regionálního muzea v Uherském Brodě o uspořádání výstavy o Komenském, na níž byl *Labyrint* zastoupen osmatřiceti vydáními. Změna paradigmatu, která znamenala především docenění Komenského jakožto světového myslitele-filozofa, se pochopitelně neprojevila ihned – do druhého života *Labyrintu* se stačila výrazněji promítnout až v 50. letech. Mezi tím však do recepce díla promluvily ještě události 2. světové války a dění kolem února 1948.

Další, v pořadí páté sledované období (**kap. 6**) jsme vymezili roky 1935-1989. V očekávání neblahých válečných událostí ve 2. polovině 30. let a ještě v prvních letech protektorátu ožívá *Labyrint* opět jako symbolické, kulturně-společenské centrum, což se projevuje i na nápadně zvýšené publikační činnosti – ta byla přetřata až obdobím heydrichiády. Mezi léty 1935-1941 jsme napočítali neuvěřitelných 16 vydání *Labyrintu*, jeho zkrácených verzí a drobných tisků. Mnohá z těchto vydání vykazují opět silný komemorační náboj, který se z velké části nese v podobném duchu, v němž se *Labyrint* připomínal před rokem 1918: každý upřímný Čech si ždá mít při sobě knihu, v níž může nalézt útěchu v krušných časech, kdy odvěký nepřítel opět hrozí ztéci tvrz národní svrchovanosti (**kap. 6.1**). Vedle obnovení této „vzpomínkové“ funkce, která je v protektorátních vydáních *Labyrintu* nově (a v dějinách vydávání knihy vůbec poprvé) posílena obrazovým doprovodem, jsme však zaznamenali hned několik pokusů o interpretaci díla, které z vlastenecké rétoriky nápadně vybočují. Ačkoli se příspěvky A. Nováka, V. Šmilauera a J. B. Čapka, D. Čyževského (a částečně i J. Patočky, jehož studie z roku 1941 sice o *Labyrintu* nemluví, ale implicitně jej zahrnuje) ve svých zaměřeních i některých

vývodech nutně liší, jejich společným jmenovatelem je poznání, že *Labyrint světa* je více než jen „dobovou satirou“, *Ráj srdce* více než naivním nabádáním k „úniku ze světa“ a celé dílo pak více než historickým dokumentem. Není jistě náhodou, že v době, kdy se vnější politická situace prudce zhoršuje a národ stane tvář v tvář skutečnému ohrožení, otevírá se také nová, hlubší a osobnější perspektiva k uchopení díla. *Labyrint* z hloubi věků přichází promluvit do aktuální situace a nabídnout své nadčasové poselství, v němž jsou náhle zahlédnuty filozofické, náboženské a mystické rysy (**kap. 6.2**). Je také typické, že jakmile vnější soužení pomine, je opět rychle zapomenuto vše, čím se ztrápené srdce dříve těšilo. Konec války tak představuje první výjimku z dříve sledovaného pravidla, že vydávání *Labyrintu* provázelo přelomové události v národních dějinách – v letech 1945-1946 kniha nevyšla.

V období po únoru 1948 a 50. let jsme v recepci *Labyrintu* zaznamenali dvě protichůdné linie. Jednu z nich reprezentují badatelé poplatní nově se etablující „sovětské vědě“, kteří se Komenského i *Labyrint* pokoušejí začlenit do jejího rámce. Druhou představují osobnosti, jejichž příspěvky k *Labyrintu* zůstávají ležet zcela vně těchto snah a interpretují dílo nezávisle na ideologických strukturách. Jsme tak opět svědky paradoxní situace: souběžně s největšími interpretačními excesy se rodí výklady dosud nejhlubší a nejpronikavější. Není překvapivé, že oficiální stranická linie hledá v díle především „sociálně pokrokové“ momenty v duchu kvazifilozofie historického materialismu. Její předvoj spatřujeme už v předmluvách k vydáním *Labyrintu* z roku 1948 (F. R. Tichý, J. V. Bečka, **kap. 6.3**). Hlavní impulz ovšem přichází až v polovině 50. let, kdy jsou u nás recipována díla sovětských badatelů, která stanovují nový interpretační kánon (zejména A. A. Krasnovskij). I uvnitř této linie jsme v naší analýze nicméně narazili na určitou vnitřní diferencovanost. Výklad *Labyrintu* tak na sebe někde bere podobu typického dobového blábolu, plného argumentačních faulů a špikovaného triviálními přehmaty, prozrazujícími naprostou neznalost díla i jeho autora (tak např. M. Rosenzweig, B. Balajka). Jinde je výklad díla veden důsledným uplatněním zásad a metod historického materialismu (A. A. Krasnovskij, R. Alt), takže dochází sice k interpretacím zkresleným a anachronickým (Komenskému je vyčítáno, že jeho satira je povrchní a nemíří k podstatě všeho zla, jímž je sama existence feudálního řádu, který musí být odstraněn), ale jejich celkové vyznění se ještě drží poměrně při zemi (*Labyrint* nakonec velkoryse berou na milost konstatováním, že Komenský ve své době nemohl ještě tento problém dost dobře rozpoznat a vyzdvihují některé jeho „sociálně pokrokové“ myšlenky). A konečně jsme identifikovali také třetí přístup, který byl k *Labyrintu* naprosto nesmlouvavý a ve své kritice se doslova utrhl ze řetězu. Podle J. Popelové je Komenského dobová satira na společenské poměry nejen mdlá, bezbarvá, nepřiléhavá, místy

nevkusná a zejména málo radikální, ale je samým vyjádřením marnosti, bezmoci, neschopnosti a pasivity. Jako východisko Komenský nenabízí revoluční apel, ale jen bolestíinství a slabošský únik ze světa. Vylíčení ideální společnosti je mlhavé a založené na bratrských ideálech „primitivního spotřebitelského komunismu“. *Labyrinth* je dle Popelové „ideologicky slabý“ a Komenský v něm plýtvá vzděláním a myslitelským umem na „apologii porážky a poraženectví“ (**kap. 6.4**).

Proč Popelová považuje Krasnovského stanovisko implicitně za příliš blahosklonné a chce Komenského na pozicích *Labyrintu* doslova zadupat do země? Domnívám se, že zásadní roli zde hraje skutečnost, že – na rozdíl od zahraničních badatelů – je lépe obeznámena s funkcí, kterou *Labyrinth* plnil v období okupace, včetně výkladů, které v této době vznikaly. Poprvé v moderních dějinách je zde bezpečně rozpoznána jeho nadčasová povaha, která z něj za všech politických režimů činí útěchu i potenciální zbraň disentující komunity, protože vůči každému společenskému uspořádání nabízí absolutní protiváhu („skutečný život je jinde“). Sovětští badatelé a jejich umírněnější následovníci se v zásadě spokojí s tím, že ve výkladu *Labyrintu* navážou na rétoriku 19. století a jeho zavedené symbolické centrum s historickým nábojem, přičemž zdůrazní to, co je v něm „pokrokového“ a „třídně uvědomělého“, a ubezpečí se, že náboženská složka je zcela zamlčena (s jedinou výjimkou, jíž je kritika církví a náboženství, která marxisticko-leninské ideologii naopak konvenuje a jako jediná je – vytržena z kontextu – opakovaně citována). Jejich vztah k symbolice *Labyrintu* bychom tak mohli nazvat pokusem o přeznačení, manipulaci s existujícím symbolickým centrem. Popelová však i v tom vidí určitý záľud – pokouší se proto toto symbolické centrum rovnou destruovat tím, že je „historicky znemožní“.

Kanonickou se v této době stala Škarkova edice (1958, 1970), na níž můžeme ilustrovat další, svébytný model dobové interpretace, který bychom mohli nazvat „schizofrenním“ (**kap. 6.5**). Velký znalec staršího písemnictví a českého baroka se na jedné straně hlásí k Čyževskému (**kap. 6.6**), rozpoznává v *Labyrintu* dílo vroucího náboženského citu a řadí je do jedné linie s mystickými úvahami Augustina, Terezie od Ježíše, Jana od Kříže či Blaise Pascala, na straně druhé je celá jeho studie doslova zaplevelena ideologizujícími vsuvkami, které nápadně připomínají teze Krasnovského. Jeho působení z hlediska druhého života *Labyrintu* je tak minimálně rozporuplné a na své objektivní zhodnocení nejspíš teprve čeká.

Ve stínu této oficiální linie se nicméně rozvíjí i autentické bádání o *Labyrintu*, kterému běží o dílo samo. A snad i právě proto, že je rozvíjeno badatelskými osobnostmi, které pro své režimu nedostatečně loajální, případně otevřeně protirežimní postoje zůstávají stranou záře akademických reflektorů, získávají právě tyto interpretace na obzvláštní síle a naléhavosti. J. Patočka jednak zdůrazní souvislost *Labyrintu* se světem německé mystiky a theosofie, jednak rozvine pokus o aktualizaci díla prostřednictvím existenciální interpretace (**kap. 6.7**). Ve stejné době píšící a pro své názory rovněž režimem marginalizovaný J. B. Čapek otevřeně polemizuje s historicko-materialistickými výklady díla (**kap. 6.8**). S jistou mírou metaforického zjednodušení bychom mohli říci, že právě toto autentické bádání působí jako kvas, který zejména pro svou erudici, trefnost a přesvědčivost badatelských vývodů nemůže být zcela ignorován a v průběhu času si najde okruh badatelů, kteří na něj plodným způsobem navážou.

O oficiální kulturní strategii minulého režimu ve vztahu k *Labyrintu* v zásadě můžeme říct, že se chtěla postarat o jeho urychlenou interpretační kastraci, doprovázenou řízeným publikačním útlumem – období komunistické totality 1948-1989 bylo na nová vydání díla ve srovnání s předchozím obdobím nápadně chudé. *Labyrint* se z tohoto hlediska opět zcela paradoxně přibližuje situaci, která panovala v období do josefinských patentů, kdy byla ve vydávání díla mnohem aktivnější cizina (vychází nový překlad do maďarštiny a do němčiny, poprvé k nim přibyla také chorvatština, norština a gruzínština). Recepce *Labyrintu* v umělecké tvorbě zažívá sice kvantitativní vzestup, ale přihlášení se k dílu zůstává spíš v ryze formální či abstraktní rovině (tak zejména ve výtvarném umění), někde je degradováno na pouhou pop-kulturní zkratku či floskuli (tak zejména v umění slovesném). Světlou výjimku představuje slavná dramaturgická L. Kundery z roku 1983, která vsadila na dramaturgicky nosný moment subjektivního „prohlédnutí z iluze“, čímž se vyčlenila jak z tradičního interpretačního rámce symbolického centra, tak z jeho historicko-materialistického přeznačení, a dočkala se tak u diváků značného ohlasu (**kap. 6.9**).

Období normalizace vyneslo *Labyrintu* nebývalý badatelský zájem, podněcený zejména komemoračními událostmi 300. výročí Komenského úmrtí v roce 1970, které se promítly i do kvantitativního nárůstu publikovaných prací. Převažují mezi nimi studie speciálně vědní, pro něž *Labyrint* vystupuje jako téma specifického výzkumu. Rozšiřuje se tak povědomí zejména o jeho formální výstavbě a prosazuje se jazyková, strukturální a stylová analýza, která z hlediska souvislostí, sledovaných v naší práci, vlastně navazuje na jedno ze symbolických center, pěstovaných především v době národního obrození (*Labyrint*-thesaurus českého

jazyka), přičemž jeho snažení naplňuje konkrétním speciálně vědním obsahem (**kap. 6.10**). Své místo zde nacházejí i komparace, hledání literárních příbuzností a analogií *Labyrintu*, které mají v labyrintologii své místo již od Palackého (**kap. 6.11**). Objevuje se také několik příspěvků laděných filozoficky (**kap. 6.13**). Obecně lze nicméně konstatovat, že i přes vnějškovou tematickou rozmanitost vykazuje produkce normalizační doby rysy „glajchšaltizace“: na jedné straně sice takřka upouští od historicko-materialistických výkladů (za relikv lze tak již považovat např. pojednání *Labyrintu* u D. O. Lordkipanidze z roku 1971, **kap. 6.14**), na druhé straně se však částečně alibisticky vzdává jakýchkoli polemik ideového rázu, namísto nichž řeší čistě úzkoprofilová témata. Nenajdeme zde vážněji míněný pokus o uchopení *Labyrintu* v jeho kontra-narativním potenciálu jakožto (vše)lidského příběhu, náboženského či filozofického spisu. Čestné výjimky můžeme spatřovat v podobě drobných narážek a odkazů, např. v obhajobě Poutníkovy citovosti (J. Lehár), odkazu na Patočkovu koncepci třetího životního pohybu (L. Nový), pokusu o interpretaci z hlediska filozofie dějin (A. Kostlán) a nemnoha dalších. V zahraniční recepci „silnou“ interpretaci rozvíjí např. K. Schaller a M. Blekastadová. To také znamená, že v normalizačním období se naplno prokazuje platnost tvrzení, učiněného na začátku této práce: zatímco poznání *Labyrintu* v detailech a ze speciálně vědních hledisek se neustále rozrůstá, celistvý pohled čím dál palčivěji chybí. Dokladem obtížnosti syntézy je jediný pokus, učiněný v tomto smyslu až v počátcích porevoluční doby (J. Skutil, 1996), který nepovažujeme za příliš zdařilý (**kap. 6.15**).

Pouze v heuristickém režimu a kvůli snaze o bibliografickou úplnost jsme do naší práce zahrnuli i období nejnovější (1989-2023, **kap. 7**), ovšem s výhradou, že mnoho témat zde jen letmo načrtnutých by vyžadovalo důkladnější prozkoumání a samostatné pojednání. V bádání o *Labyrintu* se rok 1989 jako zásadnější předěl bezprostředně neprojevil. Sametová revoluce představuje rovněž výjimku z pravidla, podle kterého vydání knihy provázelo velké dějinné události celonárodního významu. Vydavatelé byli patrně plně zaměstnáni ediční přípravou knih, které před revolucí nesměly vycházet vůbec, na první porevoluční *Labyrint* se tak dostalo až v roce 1998. Opět se potvrdilo, že doba, která ze sebe sotva setřásla noční tíhu a raduje se z nového dne, *Labyrintu* nikdy příliš nepřeje a netouží se za přestálým utrpením ohlížet nazpět. Publikační činnost se pomalu obnovuje až v novém miléniu. V jejím rámci pokračuje v protektorátu započatý úzus obrazových doprovodů díla, uvedeny jsou ovšem i dvě editorské novinky: „překlad“ do moderní češtiny a první tiskové vydání rukopisné verze z roku 1623. Posledně jmenované vnímáme v souvislosti s potřebou návratu k původní podobě textu, která zároveň nejvěrněji zrcadlí autorovu intenci. V posledních třiceti letech zaznamenáváme rovněž

prudký nárůst vydavatelské činnosti v zahraničí (**kap. 7.3**), a to včetně vzniku nových, dosud neuvedených překladů do bulharštiny, rumunštiny, italštiny, španělštiny, japonštiny, korejštiny a vietnamštiny. Budoucí studie odborníků, vládnoucích v těchto jazycích, by se mohly zaměřit na ohlasy *Labyrintu* v jazykově a kulturně divergentních prostředích (např. sledováním předmluv, doslovů, poznámkových aparátů, strategie tlumočení poselství *Labyrintu*, jak se překladatelé vyrovnávají se specifickými reáliemi atd.).

K typickým rysům porevoluční doby patří, že prakticky nedochází k pokusům o restituci *Labyrintu* v intencích tradičních symbolických center – to má na jedné straně pozitivní důsledky, protože do popředí se dříve potřeba hledat nové interpretační přístupy, na druhé straně se toto hledání někdy podobá spíš rozpačitému tápání. To se projevuje především v umělecké recepci *Labyrintu* (**kap. 7.2**), která rovněž zažívá bezprecedentní kvantitativní nárůst (zdá se, že v tom dokonce překonává zatím nejpłodnější období druhé poloviny 19. století). Výtvarné umění se rozvíjí jak v souvislosti s obrazovými doprovody a ilustracemi k dílu, tak dílem více či méně inspirovanými samostatnými kusy, cykly či většími kompozičními celky. K poprvé uvedeným vizuálním žánrům patří komiksové zpracování, obrazový kalendář a omalovánky. Objevuje se též několik dalších pokusů přenést *Labyrint* na divadelní prkna, nově i formou tematických festivalů, happeningů a interaktivních kulturních projektů. Mezi ohlasy v různých druzích umění se poprvé zařazuje instrumentální hudba, hudebně-scénické představení, recitál, mluvené slovo, animovaný film a dětská literatura. V bohatém badatelském materiálu jsme se pokusili identifikovat interpretační linie, které považujeme v dnešní době za nosné. Považujeme za ně jednak výklady pracující rozmanitými způsoby s pojmy existenciální interpretace (**kap. 7.4**), jednak návrat k původním intencím spisu jakožto nábožensky-vzdělavatelného, mystického traktátu (**kap. 7.5**). Oběma těmito druhům výkladu je společná snaha vnímat dílo jako nezávislé na konkrétním čase a prostoru, čímž se vrací do hry jako text, který nabízí bohatý aktualizační potenciál. Po čtyřech staletích symbolického bloudění exilem – nejprve politickým, daným vnějšími poměry, později interpretačním – se nám tak *Labyrint* vrací v podobě možnosti zahlédnout jej opět jako dílo živé (**kap. 7.6**).

## Seznam literatury

### I. Vydání, rukopisy a opisy *Labyrintu*

(chronologický soupis)

**1623:** *Labirynt Swęta a Lusthauz Srdce (...)*. Rukopis, NK ČR, sign. XVII E 75. Dostupný též z: [http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=RASTIS-NKCR\\_XVII\\_E\\_75\\_2NQY94C-cs#search](http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=RASTIS-NKCR_XVII_E_75_2NQY94C-cs#search) (cit. 15. 9. 2023)

**1624 (?)**: „*Pražský rukopis*“, asi 1624, Archiv Pražského hradu, bez signatury.

**1631:** *Labirynt Swęta a Lusthauz Srdce (...)*. Národní knihovna české republiky.

- sign. 54 H 6387. Dostupný také z:

[http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=facsimile&pid=NKCR\\_NKCR\\_54\\_H\\_006387\\_2RTAJ83-csIMG00000001;](http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=facsimile&pid=NKCR_NKCR_54_H_006387_2RTAJ83-csIMG00000001;)

<https://books.google.cz/books?id=H7piAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PP5#v=onepage&q&f=false> (cit. 15. 9. 2023)

- sign. 54 C 71. Dostupný také z:

[https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=facsimile&pid=NKCR\\_NKCR\\_54\\_H\\_006387\\_2RTAJ83-csIMG00000001#search](https://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=facsimile&pid=NKCR_NKCR_54_H_006387_2RTAJ83-csIMG00000001#search) (cit. 15. 9. 2023)

**1631-1700 (?)**: „*Norimberský rukopis*“, mezi 1631 a 1700, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Hs. 14.774.

**1659:** *Labirynt Swięta a Lust-Haus Srdcze*, opis Václava Patočky ml., 1659, Národní knihovna České republiky, sign. XVII G 17.

**1659:** *Extract z Knihy Labiryntu Swięta a Lusthauzu Srdcze*, opis Bernarda Skrbenského z Hříšně, 1659, Tschammerova knihovna v Polském Těšíně.

**1663:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swęta a Rág Srdce (...)*. *Po druhé tlačen*. Amsterdam, 1663. Dostupné také z:



<https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:65016d17-32ff-419f-9d0b-e3acb5513cf4>

(cit. 15. 9. 2023)

**1679:** *Labyrint světa*, opis z roku 1679, Národní knihovna České republiky, sign. XVII J 18.

**2. pol. 17. stol.:** *Labyrint světa a lusthauz srdce*, opis asi z 2. pol. 17. stol., Národní knihovna České republiky, sign. XVII J 19.

**2. pol. 17. stol.:** *Labyrint světa a lusthauz srdce*, opis asi z 2. pol. 17. stol., Knihovna Národního muzea, Nostická sbírka, sign. MS B 54.

**18. stol.:** *Ráj srdce*, opis asi z 18. stol., Moravský zemský archiv v Brně, odd. G21 Staré tisky, sign. III/559.

**1757:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swěta a Rág Srdce (...). W Amsterodámě po druhé tlačen M.DC.LXIII. A podlé tohož Exempláře nynj znowu potřetj wydán nákladem W. Taužila w Berljně u Karla Fridericha Rellstaba Léta Páně 1757.* Dostupný z:

[https://books.google.cz/books?id=O9pjAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb\\_s\\_ViewAPI&redir\\_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=O9pjAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false) (cit. 15. 9. 2023)

**1782:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swěta a Rág Srdce (...). Podle Exempláře Berljského přetištěn. S Powolenjm cýs. král. Cenzury. W Praze v Jana Samma, 1782.*

**1786:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt Swěta a Rág Srdce (...). Podle Exempláře Berljského přetištěn. S Powolenjm cýs. král. Cenzury. W Praze v Jana Samma, 1786.*

**1809:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...).* Nákladem J. Nejedlého. Praha: F. A. Jeřábek, 1809. Dostupný z:

<https://books.google.cz/books?id=GyAoAAAAYAAJ&hl=cs&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (cit. 15. 9. 2023)

**1848:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...).* Hradec Králové: J. H. Pospíšil, 1848.

- 1862:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Litomyšl: A. Augusta, 1862.
- 1871:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *J.A. Komenského Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Josef Kořínek. V Praze: I. L. Kober, 1871.
- 1879:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Josef Kořínek. V Praze: I. L. Kober, 1879.
- 1887/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Josef Kořínek. V Praze: I. L. Kober, 1887.
- 1887/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1887.
- 1891:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1891.
- 1892:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *J.A. Komenského Labyrint světa a ráj srdce (...)*. V Praze: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých, 1892.
- 1900/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Úplné vydání. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1900.
- 1900/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1900.
- 1903:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1903.
- 1906:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Jan Václav Novák. V Praze: J. Otto, 1906.
- 1908:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. V Praze: Nákladem Spolku Komenského, 1908.

**1910:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Jan Václav Novák. In KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV*. V Brně: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910. s. 181-328.

**1912/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1912.

**1912/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1912 (edice Učitelova knihovna, sv. I.).

**1919/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Ludvík Bradáč, 1919.

**1919/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Papírník. Praha: Vaněk a Votava, 1919.

**1919/III:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1919.

**1920/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (výťah)*. Plzeň: Nakladatelství Českého deníku, 1920. 32 s. Doslov na zadním přideščí podepsán F. Š. (asi František Šimek?)

**1920/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1920.

**1922/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (výňatek)*. Brno-Žabovřesky: Ústřední spolek učitelských jednot na Moravě a ve Slezsku, 1922. 16 s.

**1922/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Urbánek. Letovice: Josef Štifter, 1922.

**1922/III:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Jan Václav Novák. Praha: Otto, 1922.

**1922/IV:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Brno: Českobratrské knihkupectví, 1922.

**1923:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1923.

**1925/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint svět a ráj srdce (...)*. Ed. František Šimek. Praha: Svátek, 1925.

**1925/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Brno: J. Barvič, 1925.

**1926:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Ludmila Kudrnová. Praha: I. L. Kober, 1926.

**1928/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Urbánek. Olomouc: Naše vítězství, 1928.

**1928/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Vypsání bibliotéky. Labyrint světa: Kapitola X. Poutník stav učených prohlédá/ Odd. 4. Práci a neřád v studování*. Hranice: Josef Hladký, 1928.

**1935:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. *Výbor 20 kapitol*. Ed. Ferdinand Strejček. Praha: Topič, 1935. 66 s.

**1936:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Výbor z Komenského Labyrintu světa: pro 5. třídu středních škol*. Ed. František Pulec. V Brně: Studium, 1936.

**1937:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...): výbor 20 kapitol*. Ed. Ferdinand Strejček. Druhé vydání. Praha: Topičova edice, 1937. 73 s.

**1937/1938:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Úplné vydání. Ed. Miloslav Novotný. Praha: Kvasnička a Hampel, 1937 (v tiráži 1938).

- 1938/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...): výbor 20 kapitol*. Ed. Ferdinand Strejček. Třetí vydání. Praha: F. Topič, 1938. 73 s.
- 1938/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Druhé vydání. Ed. Miloslav Novotný. Praha: Kvasnička a Hampl, 1938.
- 1938/III:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Čs. knihkupectví, antikvariát a nakl., 1938.
- 1938/IV:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Antonín Škarka. Praha: J. Bačkovský, 1938.
- 1838/V:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Česko-slovenská grafická Unie, 1939 [správně 1938].
- 1939:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Bílý. Praha: Česko-slovenská grafická Unie, 1939.
- 1940/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce. Kap. 54, Zavírka všeho*. Praha: Šolc a Šimáček, 1940. 8 s.
- 1940/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Jindřich Bačkovský, 1940.
- 1940/III:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Vladimír Šmilauer. V Praze: Šolc a Šimáček, 1940.
- 1940/IV:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. B. Beneš Buchlovan (podle ed. J. V. Nováka). Ilustroval Karel Štika. Praha: František Strnad, 1940.
- 1941/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce. Kap. 54, Zavírka všeho*. Praha: Václav Ryšánek, 1941. 8 s.

**1941/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Ráj srdce (výbor z Komenského Labyrintu světa a ráje srdce sestavil Fr. Kučera)*. Praha: Kalich, 1941.

**1941/III:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a Lusthauz srdce (...)*. Ed. Josef Brambora a Jan Blahoslav Čapek. Ilustroval Ferdiš Duša. Praha: Evropský literární klub, 1941.

**1947:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ed. Miloslav Novotný. V Praze: Výtiskl a vydal Jaroslav Picka, 1947.

**1948/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. František Rut Tichý. Praha: Kalich, 1948.

**1948/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a Ráj srdce (...)*. Ed. Jan Václav Bečka. V Praze: Státní nakladatelství, 1948.

**1955:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Milan Rosenzweig, odpovědný red. Bohumil Balajka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

**1956:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Milan Rosenzweig, odpovědný red. Bohumil Balajka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.

**1958/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Vladimír Šmilauer, ilustrace Jan Konůpek, dosl. Jiřina Popelová, Miloslav Novotný. Praha: Svobodné slovo, 1958.

**1958/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. a doslov Antonín Škarka. Praha: Naše vojsko, 1958.

**1970:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. A. Škarka. Praha: Odeon, 1970.

**1978:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint svět a ráj srdce (...)*. In DJAK 3.

**1984:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Ed. Jaroslav Kolár. Ilustrace, grafická úprava, vazba Miloslav Disman. Praha: Odeon, 1984.

**1998:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivý I, II; Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

**2001:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Bratislava: Nestor, 2001.

**2005:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ilustrovala Rut Kohnová. Praha: Waldpress, 2005.

**2009:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Ilustrovala Barbora Uhráková. Brno: Tribun EU, 2009.

**2010:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: v jazyce 21. století*. Upravil Lukáš Makovička. Žandov [Chlumec u Ústí nad Labem]: Poutníková četba, 2010.

**2013:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Upravil Tomáš Makovička. Ilustroval Miroslav Huptych. Praha: Práh, 2013.

**2019:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce: text původního vydání z roku 1623*. Ed. Lukáš Makovička, obsahuje 50 koláží Miroslava Huptycha. Praha: Práh, 2019.

**2014:** KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *Labyrint světa a ráj srdce*. Brno: Host, 2014.

**2022:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a Lusthauz srdce*. In *Duchovní traktáty I/II*. Ed., poznámky a studie T. Havelka. Praha: Nadační fond Česká knihnice ÚČLK FF UK, 2022.

## II. Překlady *Labyrintu*

(chronologický soupis)

**17. stol.:** nedochovaný překlad Jana Gaiuse do holandštiny.

**1674:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *LABIRINTVS MVNDI, ET PARADISVS CORDIS, Das ist (...)*. Do němčiny přel. Caspar Glogern. Neys: Schubart, 1674.

**1695:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt swiata y dom pociechy (...)*. Do polštiny přel. Jan Petroselin Corvin. Gdaňsk: Andreas Gabriel Rhet, 1695. Dostupný z: [https://proxy.europeana.eu/0940435/\\_nhXSk7h?view=https%3A%2F%2Fbc.bj.uj.edu.pl%2FContent%2F767079%2FNDIGSTDR044176.pdf&disposition=inline&api\\_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi](https://proxy.europeana.eu/0940435/_nhXSk7h?view=https%3A%2F%2Fbc.bj.uj.edu.pl%2FContent%2F767079%2FNDIGSTDR044176.pdf&disposition=inline&api_url=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Fapi) (cit. 15. 9. 2023)

**1738:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Übergang aus dem Labyrinth der Welt in das Paradis des Hertzens, So ehemals Johann Amos Comenius in Böhmischer Sprache beschrieben (...)*. Do němčiny přel. Ondřej Macher. Leipzig: Samuel Benjamin Walther, 1738. Dostupný z: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb10270188?page=1> (cit. 15. 9. 2023)

**1760:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das wiedergefundene Paradis, oder Uebergang aus der Welt ins Herz*. 1760. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:765d9ddc-cb19-40a2-8091-4e0d9d1ba16d> (cit. 15. 9. 2023)

**1774:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das wiedergefundene Paradis, oder Uebergang aus der Welt ins Herz*. Hamburg: Schwerin-Güstrow, 1774. Dostupný z: <https://www.digitale-sammlungen.de/view/bsb10261284?page=6,7>

**1787:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Comenii philosophisch=satyrische Reisen durch alle Stände der menschlichen Handlungen*. Berlin, Potsdam: Karl Christian Horvath, 1787.

**1805:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Világ labirintosa és szív paraditsoma (...)*. Přel. István Rimány. Poszonyban: P. S. Weber, 1805.



**1871/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und des Herzens Paradies, das ist (...)*. Přel. Johannes Nowotny. Spremberg: C. F. Saebisch s. a., 1871.

**1871/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrinth der Welt, nebst glücklichem Ausgang aus demselben. Eine Uebersetzung*. Potsdam: Karl Christian Horvath, 1781.

**1896:** KOMENSKÝ, Jan Amos. Я. А. Коменского Лабиринтъ міра и рай сердца (1623 г.). Съ чешскаго языка перевелъ Ѳ. В. Ржига. Нижній Новгородъ, 1896.

**1900 a další:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart*. Přel. Count Lützow. London: J.M. Dent, 1900 (London 1901, 1902, 1905, 1924, New York 1901).

**1904:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jana Amosa Komenskago Labirint světa i raj serdca, t. je. Jasnoje izobraženije (...)*. Perevel z češskago N. O. Stepanov. S.-Peterburg: Tipografij V. D. Smirnova, 1904.

**1905:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Világ utvesztője és szív paradicsoma. Komenius Ámos János után Magyar nyelvre átdolgozta és kiadja Stromp László (...)*. Pozsony (Bratislava): F. K. Wigand, 1905.

**1906:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Le labyrinthe du monde et le paradis du coeur par John Amos Komensky (Comenius). Adaptation française par M. de Crayencour d'après la traduction anglaise du Comte Lützow (...)*. Lille: L. Daniel, 1906.

**1908:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens*. Přel. Zdenko Baudnik. Jena: Diederichs, 1908.

**1914:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirynt świata i raj serca*. Cieszyn: Wydawnictwo Tow. Ewangel. w Cieszynie, 1914. Dostupný z: <https://sbc.org.pl/Content/320812/Publikacja-KC-7710.pdf>.

**1917:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *O Labyrintho do mundo eo paraiso do coracao*. Traduccao do original tcheque, com prefacio e annotacoes por Francisci Valdomiro Lorenz. S. Paulo: „O Pensamento“, 1917.

**1926:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Het labyrint der wereld en het paradijs des harten. Das is (...)*. Uit het Tsjechisch vertaald en van verklaringen en een naschrift voorzien door R. A. B. Oosterhuis. Utrecht: Kemink & Zoon, 1926.

**1952:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint sveta a raj srdca*. Přel. Július Lenko, předml. Juraj Hrubeš, ilustroval Jan Konůpek). Martin: Tranoscius, 1952.

**1955:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Verdsens labyrint og hjartans paradis*. Přel. Milada Blekastad. Oslo: Dreyer, 1955.

**1957:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint sveta a raj srdca*. Přel. J. Janovjak. In *Výbrané spisy*, sv. 3. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1957.

**1958/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *K'veqnis labirint'i da gulis samot'he*. Přel. Šalva Gvinč'idze. In (Výbor spisů J. A. Komenského), sv. 2. Tbilisi: Vědecký výzkumný ústav pedagogické vědy Gruzínské SSR, 1958.

**1958/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt (...)*. Přel. Zdenko Baudnik. Weimar: Kiepenheuer, 1958.

**1961:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *A világ útvesztője (...)*. Přel. Dobossy László. Budapest: Magyar Helikon, 1961.

**1964:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und andere Schriften*. Přel. Ilse Seehase. Leipzig: Reclam, 1964.

**1970:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und Das Paradies des Herzens*. Přel. Zdenko Baudnik. Luzern: C.J. Bucher, 1970.

- 1971:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Válogatott írásai. (A világ útvesztője...)*. Bucuresti: Kriterion, 1971.
- 1972:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt (...)*. Ein Bildband von Jiří Všečka und Klaus Schaller. Bochum: Kamp, 1972.
- 1977:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *A világ útvesztője (...)*. Přel. Dobossy László. Budapest, Bratislava, Európa, Madách, 1977.
- 1979:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa i raj srca (...)*. Přel. M. A. Madjar. Cleveland: South Slavic Mission, 1979.
- 1984:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und andere Schriften*. Přel. Ilse Seehase. Leipzig: Reclam, 1964.
- 1990:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *A világ útvesztője és a szív paradicsoma*. Budapest: Bibliaiskolák Közössége, 1990.
- 1991:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Le labyrinthe du monde et le paradis du coeur*. Přel. Xavier Galmiche za pomoci Hany Jechové. Paris: Desclée, 1991.
- 1992:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrinth der Welt und Paradies des Herzens*. Přel. Irina Trend, ilustroval Miloslav Disman. Burgdorf: A+O Verlag, 1992.
- 1999:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *El laberinto del mundo y el paraíso del corazón*. Přel. Helena Voldan. Buenos Aires: Ekumene, 1999.
- 2001:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Thiên dương của trái tim: trích tác pham của Jan Amos Komensky nhà giáo dục, nhà tu tuong và nhà văn hoá loi lac Công hoà Séc*. Hà noi: Nha xuất ban the gioi, 2001.
- 2004/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos a SCHALLER, Klaus (ed.). *Das Labyrinth der Welt – und andere Meisterstücke*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2004.

- 2004/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sesangŭi milowa maŭmŭi nakwŏn*. Sŏul: Jejŏng kchomjunikcheisjŏn, 2004.
- 2006/I:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Chijōno meikyū to kokoro rakuen = Labyrint světa a ráj srdce*. Překlad Teruo Fujita. Tōkyō: Tōshindo, 2006.
- 2006/II:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Le labyrinthe du monde et le paradis du cœur*. Přel. Xavier Galmiche, ilustrovala Rut Kohnová. Prague: Wald Press, 2006.
- 2007:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Il labirinto del mondo e il paradiso del cuore*. Přel. Tomáš Kubíček, ilustrovala Ruth Kohnová. Praga: Wald Press, 2007.
- 2008:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Přel. Howard Louthan a Andrea Sterk, předml. Jan Milíč Lochmann, ilustrace Petr Nikl, ed. Jiří Wald. Prague: Wald Press, 2008.
- 2009:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirintăt na sveta i rajat na sârceto*. Přel. a přeml. Margarita Mladenova, ilustrovala Kostadinka Miladinova. Praga: Wald Press, 2009.
- 2013:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labirintul lumii și raiul inimii*. Přel. a pozn. Anca Irina Ionescu. București: ALL, 2013.
- 2016:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Het labyrint van de wereld en het paradijs van het hart (...)*. Přel. Kees Mercks Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2016.
- 2022:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens*. Přel. Zdenko Baudnik. Legare Street Press, 2022.

### III. Badatelské reference *Labyrintu*

(chronologický soupis – kde to bylo možné, uvádíme dílo v chronologii pod rokem původního vydání či sepsání)

**1667:** KONSTANC, Jiří. *Lima Linguae Bohemicae. To gest: Brus Gazyka Českého: Neb Spis O poopravenj a naostřenj Ržeči České. Wydaný K ljbosti Milownjkůw čistoty a dokonalosti Česstiny: K vžitku a newyhnutedlné potřebě Jmpressorůw a Pjsařůw Českých. S powolenjm Wrchnosti. /, Od Ctihodného Kněze Giřjho Konstancya z Towaryšstwa Gežjssowa.*

Manuskript: ST1-0025.225,A. Moravská zemská knihovna v Brně. s. 287-288. Dostupný z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/KonsLima1667/strana-287> (cit. 15. 9. 2023)

**cca 1680-1688:** BALBÍN, Bohuslav a Karel Rafael UNGAR. *Bohvslai Balbini s. i. Bohemia docta : opus posthumum: editum notisque illustratum ab Raphaele Vngar (...). Pars II.* V Praze tiskem Adama Hageny, 1778. s. 314-315. Původně napsáno asi mezi léty 1680-1688.

**1713:** PROCHÁZKA, Jiří František. *Nowý Welikomocný Nebeský Králmoc To gest Swatý Pius Pátý Toho Gmena Papež, z Slawného Ržádu Kazatelského, Swatého Arcy Otce Dominyka, Předně na Stolicy Aposstolskau Pak y na Oblohu Nebeskau Wywyssený,* v Karla Jozeffa Geřábka, 1713. Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=TjFfAAAACAAJ&hl=cs&pg=PP10#v=onepage&q&f=false> (cit. 15. 9. 2023)

**1729:** KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající: aneb Rejstřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapověděných kněh s předcházejícími aučinnivými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyzkoumati a vykořeniti se mohou (...).* V Hradci Králové u Václava Jana Tybély, 1729. Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=hJlTvGEACAAJ&hl=cs&pg=PP7#v=onepage&q&f=false> (cit. 15. 9. 2023)

**1749:** KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající: aneb Rejstřík některých bludných,*

*pohoršlivých, podezřelých neb zapověděných kněh s předcházejícími aučinnými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyzkoumati a vykořeniti se mohou (...).* V Hradci

Králové u Jana Klimenta Tybély, 1749. Dostupný z:

<https://books.google.cz/books?id=sPFSAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PP5#v=onepage&q&f=false>

(cit. 15. 9. 2023)

**1770:** PŘÍCHOVSKÝ z Příchovic, Antonín Petr. *Index Bohemicorum Librorum*

*Prohibitorum, Et Corrigendorum Ordine Alphabeti Digestus (...).* V Praze tiskem J. Hraby,

1770. s. 124.

**1773:** VOIGT, Mikuláš Adaukt. *Effigies virorum eruditorum (...)* I. Praha: Wolfgang Gerle,

1773. s. 79-80. Dostupný z:

<https://books.google.cz/books?id=gJIPAAAQAQAJ&hl=cs&pg=PP7#v=onepage&q&f=false>.

Do němčiny přeložil Marin Pelcl jako *Abbildungen böhmischer u. mährischer Gelehrten u.*

*Kunstler I.* Praha: Wolfgang Gerle, 1773. Heslo „Comenius“ na s. 89-95. Dostupný z:

<https://books.google.cz/books?id=UoFcAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PR1#v=onepage&q&f=false>

(cit. 27. 1. 2023).

**1782:** PELCL, František Martin a kolektiv přispěvatelů. *Abbildungen Böhmischer Und*

*Mährischer Gelehrten Und Künstler, Nebst Kurzen Nachrichten von Ihren Leben Und Werke.*

*Bd. IV.* Praha: Wolfgang Gerle, Buchhändlern, 1782.

**1782:** PROCHÁZKA, Faustin. *De secularibus liberalium atrium in Bohemia et Moravia (...).*

Praha, 1782. Dostupný z:

<https://books.google.cz/books?id=CP1VAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PP5#v=onepage&q&f=false>

(cit. 28. 1. 2023)

**poslední čtvrtina 18. stol.:** PROKOPIUS, Ján. *Prodromus historiae litterariae Bohemicae.*

Cit. podle ČAPEK, Jan Blahoslav. „Neznámý obrozenský literární historik o Komenském“.

*Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana.* Praha: ČSAV,

1970, 24(1).

**1782:** VAVÁK, František Jan a Jindřich SKOPEC. *Paměti Františka J. Vaváka, souseda*

*a rychtáře milčického z let 1770-1816. Sv. 1, část 2.* V Praze: nákladem Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1908.

**1783:** THÁM, Karel Ignác. *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým.* V Praze: A. Brož a Fr. Beneš, 1918. Původně vyšlo 1783.

**1785:** THÁM, Karel Ignác. *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre, nebst böhmisch, deutsch, französischen Gesprächen und Auszügen aus den besten böhmischen Schriften.* Praha; Vídeň (Prag und Wien), 1785. s. 154-156. Dostupný z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/ThamSprach1785> (cit. 1. 2. 2023)

**1787:** PILARZ, Adolf a MORAVEC, František Adolf. *Moraviae historia politica et ecclesiastica. Pars tertia.* Brunae: Joannis Silvestri Siedler, 1787. s. 475-476. Dostupný z: [https://books.google.cz/books?id=mDY\\_AAAAcAAJ&hl=cs&pg=PA476#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=mDY_AAAAcAAJ&hl=cs&pg=PA476#v=onepage&q&f=false) (cit. 3. 2. 2023)

**1791:** DOLEŽAL, Augustín. *Pamětná celému světu Tragoedia.* Rukopis z roku 1791. Cit. podle transkripce díla v příloze diplomové práce: SOČUVKA, Pavol. *Teologie a humor v eposu Pamětná tragoedia Augustina Doležala.* Praha, 2017. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií.

**1792:** DOBROVSKÝ, Josef. *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur.* Praha: Johann Gottfried Calve, 1792. Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=Oq1WAAAACAAJ&vq=labyrinth&hl=cs&pg=PA207#v=onepage&q&f=false> (cit. 3. 2. 2023)

**1798:** PELCL, František Martin. *Grundsätze der böhmischen Gramatik.* Praha, 1798. s. 258, 263. Dostupný z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/PelclGrund1798> (cit. 3. 2. 2023)

**1801:** NEJEDLÝ, Jan. *Akademische Antrittsrede gehalten den 16. November 1801 (...).* Praha: František Jeřábek, 1801.

**1816:** KRAMERIUS, Václav Matěj. *Auplné Wypsanj Egypta, genž ležj w třetím djlu swěta* (...). W Praze, 1816. s. 100. (podruhé vydáno Radomilem Krameriem). Dostupný z: [https://books.google.cz/books?id=qHtgAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb\\_s\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=qHtgAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) (cit. 3. 2. 2023)

**1820:** JUNGMANN, Josef. *Slowesnost aneb zbjrka přjkladů s krátkým pagednánjm o slohu*. W Praze: Josefa Fetteerlowá z Wildenbrunu, za faktora Tomáše Kubelky, 1820. s. 173-176. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:06dca3ea-3174-4efe-8952-37c3bd5993ea> (cit. 3. 2. 2023)

**1826:** ŠAFARÍK, Pavel Josef. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen: Kön. ung. Universitäts-Schriften, 1826. s. 339. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:4320ce60-2fe1-11e7-a77b-001018b5eb5c> (cit. 3. 2. 2023)

**1829:** PALACKÝ, František. *Život Jana Amose Komenského*. Praha: Adolf Synek, 1929. Původně vydáno 1829 v *Časopisu českého Museum*. Cit. podle: PALACKÝ, František a Leander ČECH. *Františka Palackého Spisy drobné, Díl III: Spisy aesthetické a literární*. V Praze: Bursík & Kohout, 1903. s. 370-371.

**1849:** JUNGMANN, Josef. *Josefa Jungmanna Historie literatury české: aneb: saustawný přehled spisů českých s krátkau historií národu, oswícení a jazyka*. W komissí kněhkupectví F. Řivnáče, 1849. s. 282.

**1851:** ČELAKOVSKÝ, František. *Malý výbor z veškeré literatury české*. V Praze: Sklad knihkupectví Calvova B. Tempský, 1851, s. 209-215.

**1871:** ZOUBEK, František. *Život Jana Amosa Komenského: jménem Besedy Učitelské v Praze k dvoustileté památce úmrti Komenského, Svazek I*. Nákladem Besedy učitelské, 1871.

**1881:** CRIEGERN, Hermann Ferdinand von. *Johann Amos Comenius als Theolog: ein Beitrag zur Comeniusliteratur*. Leipzig: C.F. Winter, 1881.



**1885:** WENZIG, Josef. *Blicke über das böhmische Volk, seine Geschichte und Literatur, mit einer reichen Auswahl von Literaturproben*. Leipzig: Friedrich Brandestetter, 1855.

**1892:** KVAČALA, Ján. *Johann Amos Comenius: Sein Leben und seine Schriften*. J. Klinkhardt, 1892.

**1892:** PAPPENHEIM, Eugen. *Johann Amos Comenius. Bearbeitet und zu dessen 300stem Geburtstage herausgegeben von Dr. Eugen Pappenheim*. I. Teil (...). Langensalza: Schulbuchhandlung von F. G. L. Gressler, 1892.

**1892:** ZOUBEK, František Jan a Jan Václav NOVÁK. *Život Jana Amosa Komenského na oslavu třísetleté památky jeho narození*. V Praze: J. Otto, 1892.

**1894:** ŠMAHA, Josef. „Nákres světa z rukopisu Labyrintu světa.“ *Česká škola: časopis vychovatelský pro učitelstvo a přátele školství národního v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. V Praze: Jan V. Poklop, 1894(1), s. 4.

**1895:** NOVÁK, Jan Václav. „Labyrint světa a ráj srdce J. A. Komenského a jeho vzory“. *Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1895, 69(1-3), s. 56-70, 180-211, 452-466.

**1899:** ZEINER, Emanuel Karel. „Čeho jsem se o Komenském v „Labyrintu světa“ dočetl?“ *Rozhledy: revue umělecká, politická a sociální*. Praha: [s.n.], 1899(20), s. 849. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:0578da00-b9cc-11e3-b74a-5ef3fc9ae867> (cit. 20. 7. 2023)

**1900:** ZEINER, Emanuel Karel. „Komenský – knězem pod obojí.“ *Rozhledy: revue umělecká, politická a sociální*. Praha: [s.n.], 1899-1900(18), s. 693. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:af34d120-eb1d-11e3-a012-005056825209> (cit. 20. 7. 2023)

**1905:** „Labyrint světa a vídeňská censura“. *Pokroková revue: měsíčník pro politiku, národohospodářství a život kulturní*. Praha: Tiskové a vydavatelské družstvo "Samostanost",

01.1905, 1(1), s. 65-66. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b084539d-0b8a-43c3-be4e-66bc789f9d75> (cit. 20. 7. 2023)

**1905:** ZEINER, Emanuel Karel. „Pravda o Komenském“. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 14.10.1905, 45 (283, ranní vydání), s. 9. Dostupné také z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:69b10d18-be8c-4e41-8e28-cb9123c8b316> (cit. 12. 7. 2023)

**1908:** STEPOVIČ, A. J. „Labirint světa v ruské literatuře“. In *Sborník statej posvyjaščennych V. M. Lamanskomu po slučaju pjatidesjatilětija jeho učenoi dějatel'nosti II.*, 1908. s. 743-750.

**1909:** VLČEK, Jaroslav a Václav ERTL. *Stručné dějiny literatury české, Díl 2: Doba střední*. V Praze: Císařský královský školní knihosklad, 1909.

**1910:** NOVÁK, Jan Václav. „O básnické stránce Labyrintu světa Jana Am. Komenského“. In *Pedagogické rozhledy: věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitel'ských v Čechách*. Praha: Ústřední spolek jednot učitel'ských v Čechách, 04.1910, 23(7), s. 673-677.

**1910:** SKALSKÝ, Gustav Adolf. „Nejstarší německý překlad J. A. Komenského *Labyrintu světa a ráje srdce*“. *Časopis Musea království Českého*. Praha: Matice česká, 1910, 84(3), s. 364.

**1910:** SLAMĚNÍK, Franz. „Das Labyrinth des Comenius in englischer Sprache.“ *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft, Bd. 19*. R. Voigtländer's Verlag, 1910. s. 31.

**1911:** JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české: od nejstarších dob až do probuzení politického*. V Praze: Nákladem Jana Laichtera, 1911. sv. 1-2, s. 333-334.

**1911:** SOUČEK, Stanislav. „Komenského Labyrint v polském překladě Jan Petrosolina Corvina“. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1911, 35(2), s. 207-229.

**1911:** VLČEK, Jaroslav, Josef HANUŠ, Jan JAKUBEC a Jan MÁCHAL. *Literatura česká devatenáctého století: od Josefinského obrození až po českou modernu, Díl I: Od Dobrovského k Jungmannově škole básnické*. V Praze: Jan Laichter, 1911.

**1912/I:** SOUČEK, Stanislav. „Literatura“. *Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1912, 36(1), s. 95-144.

**1912/II:** SOUČEK, Stanislav. „Německé překlady Komenského Labyrintu světa a ráje srdce“. *Časopis Moravského musea zemského*. Brno: Moravská musejní společnost, 1912, 12 (2), s. 226-240.

**1916:** HAŠKOVEC, Prokop Miroslav. „Některá themata literatur západních v českém písemnictví. I. Specula“, *Listy filologické / Folia Philologica*, roč. 43, 1916, 2, s. 112–121, 252–263.

**1916:** STRAKA, Cyril Antonín. „Humanista český Václav Porcius Vodňanský, jeho spis „Duchovní město“ a zachovaná korespondence.“ *Listy filologické / Folia Philologica*, roč. 43, 1916, 2.

**1917:** JIŘINA, Čeněk. „Spenserova Faerie Queene a Komenského Labyrint“. *Lidové noviny*. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně, 21.4.1917, 25(108, ranní vydání), s. 3. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:4165a9be-00fd-4526-9331-cc9269e374fb> (cit. 6. 9. 2023)

**1923:** SOUČEK, Stanislav. „Domnělá píseň pražských vyhnanců na Slovensko a její slovenské příbuzenstvo“. In *Spisy Filosofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno: Filosofická fakulta, 1923*.

**1924/I:** SOUČEK, Stanislav. Komenského „Labyrint“ u nás a v cizině (k 300. výročí jeho dokončení 13. prosince 1623). *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského*. Praha: ČSAV, 1924, roč. 7, s. 17-53.

**1924/II:** SOUČEK, Stanislav. „Dva české praménky „Labyrintu“.“ *Listy filologické / Folia Philologica*, roč. 51, č. 4/5 (1924), s. 271-280.

**1924/III:** SOUČEK, Stanislav. „Komenského *Labyrint*“. *Nový lid: list pro vzdělání a mravní obrození lidu*. č. 21. Brno: (s. n.), 1924. s. 33-34.

**1931:** SOUČEK, Stanislav. (Informace o rukopisu). In *Nашe věda: kritický měsíčník*, 12, 1931. s. 161.

**1932:** NOVÁK, Jan Václav a Josef HENDRICH. *Jan Amos Komenský. Jeho život a spisy*. Praha: Nákladem Dědictví Komenského, 1932.

**1936:** SOUČEK, Stanislav. „Dva literární soupisy v *Labyrintu* J. A. Komenského“. In ŠESTÁK, Antonín (ed.). *Sborník prací věnovaný památce prof. dr. P. M. Haškovce*. Brno: Kroužek brněnských romanistů při Jednotě českých filologů, 1936. s. 316-327.

**1937:** BALCAR, Lubomír. „Theologické srovnání Komenského ‚Labyrintu světa‘ s Bunyanovou knihou ‚Pilgrims Progress‘“. *Archiv pro badání o životě a spisech J. A. Komenského*, sv. XIV. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1937, s. 113–125.

**1937:** NOVÁK, Arne. „Studie Stanislava Součka k „Labyrintu světa““. *Archiv pro badání o životě a spisech J.A. Komenského*, sv. XIV. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1937. s. 193-201.

**1940:** VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury, Díl I*. Praha: L. Mazáč, 1940.

**asi 1941:** ČYŽEVSKYJ, Dmytro. *K Labyrintu světa*. Ed. Jana Stejskalová. Praha: FILOSOFIA, 2017. Původní studie asi z roku 1941.

**1943:** DOLANSKÝ-HEIDENREICH, Julius. „K slovesné výstavbě mladých děl Komenského.“ *Český časopis filologický: společný orgán Jednoty českých filologů a Klubu moderních filologů*. Praha: Jednota českých filologů, 01.10.1943, 2(1), s. 9-16.

- 1948:** ČAPEK, Jan Blahoslav. „Komenského význam básnický a literárně zákonodárný.“ In ČAPEK, Jan Blahoslav. *Záření ducha a slova: literární stati a studie československé*. V Praze: Jos. R. Vilímek, 1948. s. 110-128.
- 1950:** ŠKARKA, Josef. „Bibliografická poznámka“. In KOMENSKÝ, Jan Amos a ŠKARKA, Josef. *Labyrint světa a ráj srdce, to jest Světélé vymalování (...)*. Praha: Naše vojsko, 1958.
- 1952:** POPELOVÁ, Jiřina. „Pokrokové tradice české pedagogiky“. *Pedagogika* 9-10, 1952. Dostupný z: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pedag\\_1952\\_9-10\\_04\\_Pokrokovetradice\\_560\\_580.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pedag_1952_9-10_04_Pokrokovetradice_560_580.pdf) (cit. 15. 8. 2023)
- 1953:** ČYŽEVSKYJ, Dmytro. „Comenius‘ Labyrinth of the World. Its Themes and Their Sources.“ In *Harvard Slavic Studies* 1, 1953. s. 83nn.
- 1953:** PATOČKA, Jan. „Dvojí filosofování mladého Komenského“. In Patočka (1997).
- 1954:** PATOČKA, Jan. „Cusanus a Komenský.“ In Patočka (1997).
- 1955:** ALT, Robert. *Pokrokový charakter Komenského pedagogiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.
- 1955:** KRASNOVSKIJ, Archip Aleksejevič. *Jan Amos Komenský*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. s. 33.
- 1956:** ČYŽEVSKYJ, Dmytro. „Das Labyrinth der Welt und das Paradies des Herzens des J. A. Comenius. Einige Stilanalysen“. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 5, 1956. s. 59nn.
- 1956:** ROSENZWEIG, Milan a Bohuš BALAJKA. *Komentář k Labyrintu světa a ráji srdce: schváleno jako mimočítanková četba pro 9. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a 1. ročník pedagogických škol*. V Praze: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- 1958:** POPELOVÁ, Jiřina. *Jana Amose Komenského cesta k všenápravě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.

**1959:** ŠVANKMAJER, Milan. „K zákazu „Labyrintu světa“ r. 1825.“ *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana* 18, 1959.

**1962:** SCHALLER, Klaus. *Die Pädagogik des J. A. Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert*. Heidelberg, 1962.

**1963:** ČAPEK, Jan Blahoslav. „K otázkám kořenů, stavby a funkce *Labyrintu Komenského*“. In ČAPKOVÁ, Dagmar (ed.). *Několik pohledů na Komenského*. Praha: Karolinum, 2004. s. 71–89. Původně vyšlo v roce 1963.

**1963:** ŠKARKA, Antonín. „Posvětšování náboženské literatury u Komenského, zvláště v *Labyrintu*.“ In ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986, s. 384-397. Studie původně vyšla v roce 1963.

**1964:** BLEKASTADOVÁ, Milada. „Der Leitfaden des Labyrinths Komenskýs“. *Scando-Slavica* 10, 1964, 1. s. 65-84.

**1964:** ČAPKOVÁ, Dagmar. „Tolstoj o *Labyrintu Komenského*“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. Praha: Academia, 1964 (1), s. 287-188.

**1964:** Korespondence mezi J. Patočkou a M. Blekastadovou z roku 1964. In Patočka (2011), zejm. s. 30-50.

**1966:** MICHÁLEK, Emanuel. „K lexikálnímu složení Komenského *Labyrintu*“. *Zprávy kruhu přátel českého jazyka*, 1966/1. Praha: Kruh přátel českého jazyka, zájmový kroužek při OKD, 1966. s. 1mn.

**1968:** KOPECKÝ, Milan. „Norimberský rukopis *Labyrintu*“. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*, 1968. Dostupný z: [https://digilib.phil.muni.cz/\\_flysystem/fedora/pdf/108105.pdf](https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/108105.pdf) (cit. 14. 8. 2023)

**1969:** BLEKASTADOVÁ, Milada. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.

**1969:** DOLEŽEL, Lubomír. „Kompozice Labyrintu světa a ráje srdce J. A. Komenského“. *Česká literatura: časopis pro literární vědu*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1969, 17 (1-2). s. 37-54.

**1969:** SVEJKOVSKÝ, František. „Třikrát motiv mořské bouře: (Prefát – Komenský – Bridel).“ *Česká literatura: časopis pro literární vědu*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1969, 17 (1-2), s. 55.

**1969-1970:** PATOČKA, Jan. *Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 2003. Původní cyklus přednášek z let 1969-1970.

**1970:** ČAPEK, Jan Blahoslav. „Neznámý obrozenský literární historik o Komenském“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. Praha: ČSAV, 1970, XXIV (1), s. 102.

**1970:** LORDKIPANIDZE, David Onasimovič. „Komeniologie v Gruzii.“ *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. Praha: ČSAV, 1970, XXXIV (1), s. 135-144.

**1970:** MICHÁLEK, Emanuel. „Traditionelle Elemente im Wortschatz des Labyrinth von Comenius“. *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského: Acta Comeniana*. Praha: ČSAV, 1970, XXIV (2), s. 229-238.

**1970:** MIRVALDOVÁ, Hana. „Alegoričnost v Labyrintu světa a ráji srdce J. A. Komenského“. *Slovo a slovesnost* 31, 1970. s. 353-365.

**1970:** PATOČKA, Jan. „Komenský a otevřená duše.“ In Patočka (1998).

**1970:** PATOČKA, Jan. „O filosofii J. A. Komenského“. In Patočka (1998).

**1971:** VERNER, Samuel. „Komenského Labyrint světa a ráj srdce a Dantova Božská komedie“. *Křesťanská revue*, 38-3, 1971. s. 58-62.

- 1972:** KUČERA, Karel. „Charakteristika slovní zásoby v Labyrintu J. A. Komenského“. *Česká literatura* 20, 1972, s. 27nn.
- 1972:** KUČERA, Karel. „Lidová rčení v Labyrintu světa a ráji srdce“. *Studia Comeniana et historica*, 1972, 3, s. 27–34.
- 1972:** LORDKIPANIDZE, David Onisimovič. *Jan Amos Komenský 1592/1670*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- 1973:** KUČERA, Karel. „Elativní výrazy v Labyrintu světa a ráji srdce J. A. Komenského“. *Studia Slavica Pragensia* 1973, s. 83nn.
- 1974:** LEHÁR, Jan. „Poutník, Všeživ a Mámení (Glosa k postavám Labyrintu světa)“. *Studia Comeniana et historica* 4, 1974, 7, s. 53–64; LEHÁR, Jan. „Labyrint světa (The Labyrinth of the World) and Its Characters“. *Acta Comeniana*. Praha: Filosofía, 1979, XXVIII (1), s. 225.
- 1978:** KOLÁR, Jaroslav. „Informace o díle“. In DJAK 3, s. 398-400.
- 1979:** KUČERA, Karel. „An Analysis of the Vocabulary of The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart by J. A. Comenius“. *Acta Comeniana*. Praha: Filosofía, 1979, XXVIII (2), s. 329–352.
- 1979:** PRAŽÁK, Emil. „Komenského Labyrint a Cypriánův spis O potupení světa“. In POKORNÝ, P. R. (ed.). *Pocta Dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám*. Praha: Státní knihovna, 1979. s. 267–283.
- 1983:** NOVÝ, Lubomír. „Dialektika vnějšího a vnitřního v Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 13, 1983, 26, s. 95–97.
- 1983:** SKUTIL, Jan. „Analýza struktury Komenského dialektiky v Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 13, 1983, 26, s. 151–157.



- 1985:** KOSTLÁN, Antonín. „K „negaci světa” v raných dílech J. A. Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 15, 1985, 29-sb. s. 149–155.
- 1985:** PETRŮ, Eduard. „Filosofie a filosofové v Labyrintu světa J. A. Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 15, 1985, 29, s. 121–126.
- 1986:** HUBÁČEK, Josef. „Nad trojím zněním Komenského Labyrintu.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 109, no. 1 (1986), s. 18–23.
- 1986:** KOLÁR, Jaroslav. „Komenského Labyrint světa a Moudrost starých Čechů“. *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, 31. s. 41–49.
- 1986:** KOLÁR, Jaroslav. „Z paralel a příbuzností Komenského Labyrintu: Tabula Cebetis“. *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, 32. s. 49–76.
- 1986:** POLIŠENSKÝ, Josef. „Teatrália v díle J. A. Komenského.“ *Z Kralické tvrže*. Kralice nad Oslavou: Muzejní spolek, 1986, 13(1), s. 44-47.
- 1986:** SKUTIL, Jan. „Homo faber v Komenského Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 16, 1986, 31, s. 50–54.
- 1987:** HUBÁČEK, Josef. „Die sprachlichen Wandlungen in den drei Fassungen des Labyrinths J. A. Komenskýs.“ *Acta Comeniana* 31, 1987, 7. s. 129–140.
- 1984:** HUBÁČEK, Josef. „Stylová platnost variantních koncovek substantiv v Komenského Labyrintu světa“. *Studia Comeniana et historica* 14, 1984, 28. s. 114–121.
- 1986:** HUBÁČEK, Josef. „Nad trojím zněním Komenského Labyrintu.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 109, no. 1 (1986). s. 18–23.
- 1989:** HODROVÁ, Daniela. „Jan Amos Komenský. Labyrint světa a ráj srdce“. In ZEMAN, Milan. *Rozumět literatuře, [Díl] 1: Interpretace základních děl české literatury*. Praha: SPN, 1989, s. 43-50.

- 1989:** SKUTIL, Jan. „Antické, středověké a raně novověké prameny Komenského Labyrintu“. *Studia Comeniana et historica* 19, 1989, 38, s. 144–148.
- 1987:** SKUTIL, Jan. „Komenského autostylizovaný Poutník – homo faber – jako jeden z prvních českých literárních typů.“ *Studia Comeniana et historica* XVII, 1987, č. 33-sb., s. 178–184.
- 1987:** SKUTIL, Jan. „Václav Stach a Komenského Labyrint“. *Lidová demokracie*, Brno 23. 9. 1987.
- 1989:** SKUTIL, Jan. „Pražský rukopis Komenského Labyrintu světa.“ *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1989, 41(2).
- 1989:** VIKTORA, Viktor. „Poutník na předělu doby“. *Studia Comeniana et historica*, 19, 1989, 38, s. 149-152.
- 1990:** VAŘEJKOVÁ, Věra. „Tlumočník v Komenského Labyrintu světa“. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 11.1990, 34(9), s. 515-520.
- 1991:** PETRÁŇOVÁ, Lydia a Josef PETRÁŇ. „Autobiografická výpověď mladého Komenského v Labyrintu světa.“ In *Pocta Univerzity Karlovy J.A. Komenskému*. Praha: Karlova Univerzita, 1991. s. 30nn.
- 1992:** ČAPEK, Jan Blahoslav. *Na cestě z labyrintu: Komenský a Východní Čechy*. Předmluva D. Čapková. Brandýs nad Orlicí: MÚ Brandýs nad Orlicí a OÚ Ústí nad Orlicí, 1992.
- 1992:** KOPECKÝ, Milan. „Fortuna a její literární analogie“. In KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 31–37.
- 1992/II:** KOPECKÝ, Milan. „Komenský a J. V. Andreae“. In KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 103-109.

**1992/III:** KOPECKÝ, Milan. „Labyrint a vidění“. In KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 19–37.

**1992/IV:** KOPECKÝ, Milan. „Labyrint ve výchovně vzdělávacím procesu“. In KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 44-48.

**1992:** KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992.

**Urbánek (1992):** URBÁNEK, Vladimír. „K otázce zájmu o Komenského a jeho dílo v Čechách v 17. a 18. stol.“ *Filosofický časopis*. Praha: ČSAV, únor 1992, 40(1).

**1993:** HODROVÁ, Daniela. *Román zasvěcení*. Praha: H+H, 1993.

**1993:** SEEHASE, Ilse. „Zum Autorensujet in Komenskýs „Labyrint světa a ráj srdce“.“ *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongress in Pressburg*, 1993. s. 525-538.

**1994:** BAŠUS, Bedřich B. „J. A. Komenský v konspektu F. X. Šaldy.“ *Studia Comeniana et historica* 24, 1994, 51, s. 169-199.

**1995:** OPELÍK, Jiří. „Poutník a svět (Komenského Labyrint světa a ráj srdce a Kulhavý poutník Josefa Čapka).“ *Zpravodaj: Informace pro členy Společnosti bratří Čapků*, č. 34, 1995. s. 36nn.

**Skutil (1996):** SKUTIL, Jan. *České období Jana Amose Komenského. Literárně historický rozbor stěžejních děl z let 1613-1632*. Muzejní spolek pro uchování bratrských památek a tisků; Moravské zemské muzeum: Brno, 1996.

**1996:** VOISINE-JECHOVÁ, Hana. „Le monde comme quête et affirmation. Le labyrinthe du monde et le paradis du coeur de Comenius confronté à l'oeuvre de Descartes.“ *Studia Comeniana et historica* 26, 1996, 55–56, s. 360–371.

**Richterová (2001):** RICHTEROVÁ, Sylvie. „Z labyrintu do ráje. Komenského dílo jako cesta poznání.“ In VOJTĚCH, Daniel (ed.). *Česká literatura na konci tisíciletí I. Příspěvky z 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2001. s. 61-75.

**2001:** TREML, Alfred K. „Das Labyrinth der Welt und die Ordnung des Deus Secundus“ *Studia Comeniana et historica* 31, 2001, 65–66, s. 47–59.

**2002:** CARAVOLAS, Jean-Antoine. „První francouzský překlad Komenského Labyrintu světa“ *Studia Comeniana et historica* 32, 2002, 67-68. s. 185-195.

**Kvapil (2002):** KVAPIL, Jan. „Ein Buch der Paradoxe – die älteste, bisher unbekannte Übersetzung vom Comenius' Labyrinth in die deutsche Sprache“ *Acta Comeniana*. Praha: Filosofia, 2002, 39-40 (15-16) (1), s. 275.

**2002:** LÁŠEK, Jan Blahoslav. „Jan Amos Komenskij: Labirint světa i raj serdca (...)“ *Acta Comeniana*. Praha: Filosofia, 2002, 39-40 (15-16) (1). s. 354.

**2002:** MILLEROVÁ, Renata. „Symbol labyrintu v proměnách ducha doby“ *Studia Comeniana et historica* 32, 2002, 67–68, s. 259–262.

**2002:** STEINER, Martin. „Labyrinthus – Emendatio – Paradisus: Několik poznámek o ráji v didaktických spisech Komenského.“ *Studia Comeniana et historica*, 32, 2002, 67–68. s. 85–88

**2004:** SCHALLER, Klaus (ed.). „*Das Labyrinth der Welt ...*“ *und andere Meisterstücke*. Johann Amos Comenius. München: DVA, 2004.

**2005:** KRÁMSKÝ, David. „Komenského svět jako labyrint ve fenomenologické interpretaci“ *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, 73–74, s. 27–35.

**2006:** ČAPKOVÁ, Dagmar. „Ke Komenského Ráji srdce“ *Comenii amator atque editor: opuscula Martino Steiner sexagenario ab amicis eis dedicata* (eds. PÁNEK, Jaroslav

a PÁNKOVÁ). Pragae: Societas Unie Comenius dicta: Musaeum Paedagogiae Johannis Amos Comenii, 2006.

**2006:** VIKTORA, Viktor. „Řád nebo labyrint Labyrintu?“ Západočeská univerzita v Plzni, digitální knihovna, 2006. Dostupný z:  
<https://dspace5.zcu.cz/bitstream/11025/34415/1/Viktora.pdf> (cit. 7. 9. 2023)

**Lachmannová (2007):** LACHMANNOVÁ, Renate. „Rétorická instrumentace v Komenského vzdělavatelském románu duše Labyrint světa a ráj srdce“. Přel. J. Vojvodík. *Slovo a smysl* 5, 2008, 9–10. s. 27–47. Původní text viz LACHMANNOVÁ, Renate. „Rhetorische Instrumentierung in Comenius’ Seelenbildungsroman Labyrinth der Welt und Paradies des Herzens“. In H. Meyer, D. Uffelmann (eds.). *Rhetorik und Religion*. Kohlhammer, Stuttgart 2007.

**2009:** CAGNOLATI, Antonella. „Escaping from the labyrinth. Reason and freedom in Comenius’ thought.“ *Foro de educación*. FahrenHouse, 2009, 7(11), s. 123-132.

**2011:** MLADENOVA, Margarita. ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРЕВОДА НА РЕНЕСАНСОВ ТЕКСТ. *Езикова свята -Orbis Linguarum* [online]. South-Western University »Neophit Rilski, 2011, (2) s. 136-139.

**2014:** CTIBOR, Michal. „Příštím editorům Komenského *Labyrintu*: Interpunkční chyba v latinském mottu?“ *Listy Filologické* 137 (1-2), 2014. s. 129-133.

**2014:** HÁBL, Jan. „Consolation Through Story Comenius’ s Labyrinth as Narrative Therapy“. *Studia Comeniana et historica* 44, 2014, 91–92, s. 65–79.

**2013:** HÁBL, Jan. *Učit (se) příběhem*. Brno: Host, 2013.

**2016:** MERCKES, Kees. „Ambivalenz und Ambiguität im »Labyrinth« des J. A. Comenius“. *Gewalt sei ferne den Dingen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016. s. 349-354.

**2017:** MISSERI, Lucas E. „Comenius’ ethics: from the heart to the world.“ *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 2017, 7 (1–2), s. 13–23.

**Stejskalová (2017):** STEJSKALOVÁ, Jana. „Komeniologické bádání Dmytra Čyževského“. In ČYŽEVSKYJ, Dmytro. *K Labyrintu světa*. Ed. Jana Stejskalová. Praha: FILOSOFIA, 2017. s. 5-30.

**2018:** STEINER, Martin. „Der ›Labyrinth‹-Roman des Comenius: Das Drama eines jungen Mannes.“ *Comenius-Jahrbuch*, 26 (2018). s. 31–38.

**2019:** HÁBL, Jan. „True peace of mind. Allegorical narrative as a tool of moral (trans)formation in J. A. Comenius's *Labyrinth*.“ *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 2019, 9 (3–4). s. 131–138.

**2019:** HÁBL, Jan. „The allegory of learning in Comenius' labyrinth of the world and paradise of the heart (2019).“ *Education and "Pädagogik" philosophical and historical reflections (Central, Southern and South-Eastern Europe)*, 19. s. 104-115.

**2016:** HÁBL, Jan. „Partly allegorically, partly disclosed.“ *Gewalt sei ferne den Dingen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2016. s. 335-348.

**Stejskalová (2021):** STEJSKALOVÁ, Jana. *Komenský v dile Dmytra Čyževského*. Disertační práce. Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice, 2021.

**2022:** LACHMANNOVÁ, Renate. „Die Rhetorik der ›Seelenbildung‹ in Comenius' Labyrinth der Welt und Paradies des Herzens“. In LACHMANN, Renate. *Rhetorik und Wissenspoetik Studien zu Texten von Athanasius Kircher bis Miljenko Jergovic*. Bielefeld: transcript Verlag, 2022.

**Havelka (2022):** KOMENSKÝ, Jan Amos a HAVELKA, Tomáš. *Duchovní traktáty I/II*. Brno: Host, 2022. s. 223-241.

#### IV. *Labyrint* v umělecké recepci

BÉDARD, Jean. *Komenský: labyrint srdce a peklo světa*. Překlad Jiří Žák. Brno: JOTA, 2005.  
Původní název *Comenius ou l'éducation*.

BINAR, Vladimír (et al.). *Poutníkův labyrint světa*. Praha: Albatros, 1982.

BRINOVSKIJ, Albin. *Zámek Fortuny* (grafika). Dostupný z:  
[https://artchive.ru/artists/81221~A1%27bin\\_Brunovskij/works/569841~Labirint\\_mira\\_i\\_raj\\_s\\_erdtsa\\_Zamok\\_Fortuny](https://artchive.ru/artists/81221~A1%27bin_Brunovskij/works/569841~Labirint_mira_i_raj_s_erdtsa_Zamok_Fortuny) (cit. 25. 8. 2023)

COUFAL, Vladislav Eduard. *Ráj srdce: verše*. 2. vyd. Praha: Knihnice Syrinx, 1940.

KVAPIL, Jaroslav. *Ráj srdce: 1910-1946*. Praha: Bujárek-Duchan, 1946.

ČAPEK CHOD, Karel Matěj. *Labyrint světa: povídka*. Praha: Odeon, 1982.

DEMEL, Karel. *Labyrint světa Karla Demela: grafické listy inspirované literárním dílem JAK: 10. 10. 2003-2004 Velký výstavní sál muzea* (grafika). Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského, 2003.

DORNIČÁK, Josef (ed.). *Labyrint světa a ráj květin*. Přel. Eva Bubelová. Olomouc: Flora Olomouc, 1969.

EBEN, Petr a KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce = The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart: varhanní improvizace na text Jana Amose Komenského* (zvukový záznam). Praha: Clarton, 1997.

EBEN, Petr. *Labyrint světa a ráj srdce = The labyrinth of the world and the paradise of the heart* (zvukový záznam). Praha: Rosa Classic, 2008.

EBEN, Petr. *Labyrinth* (zvukový záznam). Praha: Supraphon, 2017.

EBEN, Petr. *Labyrint světa a ráj srdce: pro varhany a recitátora* (hudebnina). Praha: Panton International, 2003.

FEDKOVIČ, Nikolaj. *Nikolaj Fed'kovič: Labyrint sveta a raj srdca*. Dolný Kubín: Oravská galéria, 1995.

FLOSS, Pavel. *Labyrint srdce a ráj světa: Obrazy doby, života a díla Jana Amose Komenského*. Praha: Fénix, 1992.

HERSE, Wilhelm. „Das Labyrinth der Welt. Der Roman des Comenius.“ *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*. E. J. BRILL, 1952, 4(3), s. 283-283.

HOSTOMSKÁ, Anna a Milan ALBICH. *Labyrint hudby – ráj srdce: to jest světlé vymalování, jak a jací lidé v tomto světě plném matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a spěchání svým bližním k útěše a potěše, k pravému a plnému myslí uspokojení a radosti hudbu vymýšlejí a provozují*. Praha: Panton, 1967.

HUPTYCH, Miroslav. *Jan Amos Komenský 2009: labyrint světa a ráj srdce: Miroslav Huptych* (grafika). Praha: Miroslav Huptych, 2008

HUPTYCH, Miroslav. *The Labyrinth of the World and the Paradise of the Heart 2013 = Labyrint světa a ráj srdce 2013* (grafika). Olomouc: Aleš Prstek, 2012; nejnověji k 400. výročí i kalendář na rok 2023 dostupný z: <https://komensky400.cz/> (cit. 23. 6. 2023)

HÝSEK, Miloslav. *Komenský v beletrii*. Praha: Jednota československých matematiků a fysiků, 1931.

CHARVÁT, Josef a SEDLOŇOVÁ, Miroslava (ed.). *Můj labyrint světa: vzpomínky, zápisky z deníků*. Praha: Galén, 2005.

*Jako letní sníh* (film). Česko, 2021, 96 min. Režie: Lubomír Hlavsa, scénář: Martin Fahrner. Viz: <https://www.csfd.cz/film/872721-jako-letni-snih/prehled/> (cit. 16. 6. 2023)



JAROŠEK, Martin. *Pivařský labyrint světa a ráj srdce*. Vydání první. Šenov u Ostravy: Tilia, 2002.

JIRÁSEK, Alois. *Filosofská historie*. V Praze: J. Otto, 1878.

KALISTA, Zdeněk. *Ráj srdce: 1920-21*. Praha: V. Petr a K. Tvrdý, 1922.

KNEIDL, Pravoslav. *Labyrint světa: o selském nebo sousedském divadle v severovýchodních Čechách*. Praha: Merkur, 1975.

*Komenský 2000 – Labyrint světa: 19. září – 30. listopadu 2000 v Pedagogickém muzeu J. A. Komenského v Praze*. Říčany: Olga a Miroslav Hudečkovi, 2000.

KOMENSKÝ, Jan Amos a FRIEDL, Milan (ed.). *Breviář myšlenek Jana Amose Komenského (zvukový záznam)*. Brno: Integrál, 2008.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa = Johann Amos Comenius: Labyrinth of the World (grafika)*. Praha: Národní knihovna, 1997.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce (...)*. Praha: Nadační fond Pražský podzim, 2003.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce v jazyce 21. století (zvukový záznam)*. Žandov: Poutníková četba, 2011.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Ráj srdce: (výběr)*. Praha: Lyra Pragensis, 1992. Ocelorytinou proti titulu doprovodil Bedřich Housa. Vydáno k připomenutí dvacátého pátého výročí založení Lyry Pragensis, vyd. spolu s: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Praha: Bonaventura, 2003.

KOPECKÝ, Milan. „Nezvalova adaptace“. In KOPECKÝ, Milan. *Komenský jako umělec slova*. Brno: Masarykova univerzita, 1992. s. 37-44.

KRCH, František. *Národ Komenskému: proslovy a básně k oslavě třístaletých narozenin Komenského sepsané*. V Pardubicích: F. Hoblík, 1892.

KUNDERA, Ludvík. *Labyrint světa a luthauz srdce: divadlo na motivy děl J. A. Komenského* (rukopis). 1983.

KUNDERA, Ludvík. *Labyrint světa a luthauz srdce: Theatrum didacticum, aneb, Světélé vymalování na motivy děl J. A. Komenského*. Praha: Dilia, 1988.

KÜNKEL, Hans. *Das Labyrinth der Welt: der Roman des Comenius*. Stuttgart, 1945.

*Labyrint světa a luthauz srdce* (videozáznam). Brno: Masarykova univerzita, 2000.

*Labyrint světa a ráj poezie: současná česká poezie v barokním rámu: 19. 11. 2017 pobočka Lidická, Karlovy Vary* (grafika). Karlovy Vary: Krajská knihovna Karlovy Vary, 2017.

*Labyrint světa a ráj srdce* (film). Česko, 2022, 107 minut. Režie a scénář: Adam Parma. Viz: <https://www.film-labyrint.cz/> (cit. 4. 7. 2023).

*Labyrint světa a ráj srdce* (seriál). Česko, 2022, 24 x 5 min. Režie a scénář Adam Parma. Viz: <https://www.csfd.cz/film/931138-labyrint-sveta-a-raj-srdce/prehled/> (cit. 4. 7. 2023).

*Labyrint světa a ráj srdce: benefiční koncert na obnovu církevní budovy v iráckém Mosulu: 24. 11. 2021 Lichtenštejnský palác, Sál Bohuslava Martinů* (grafika). Praha: Společnost pro duchovní hudbu, 2021.

*Labyrint světa: baletní koláž: československá premiéra 25. dubna 1987*. Liberec: Státní divadlo F.X. Šaldy, 1987.

LEŽÁK, Zdeněk. *Labyrint světa a ráj srdce: komiksové zpracování klasického barokního díla*. Brno: Edika, 2018.

LIŠKA, Jiří. *Labyrint světa a historie: 2 knihy o demokracii*. Praha: Prostor-multimédia, 1994.

MARČÍK, Vít'a. *Labyrint světa*. Liberec: Anaon, o.s., 2013.

MARTÍNEK, Vojtěch. *Ráj srdce: Verše*. Brno: Morav. kolo spisovatelů, 1926.

OBŠASNÍK, Zdeněk. „Výstava Labyrint světa, Bochum 1992.“ *Studia Comeniana et historica* 25, 1995, č. 53, s. 116–117.

OSIATYŇSKI, Wiktor. *Labyrint světa: rozhovory se sovětskými a americkými vědci*. Překlad Pavla Provazníková a Dušan Provazník. Praha: Mladá fronta, 1984.

OSLZLÝ, Petr. *Společně: Labyrint světa a ráj srdce = Together: Labyrinth of the world and paradise of the heart: Copenhagen – Kodaň 1983: dokumentace a rekonstrukce mezinárodního projektu*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, 2017.

*Parésia 2002: ráj srdce a labyrint světa: 13.7.-25.8. Horní Dubenky* [grafika]. Brno: Centrum experimentálního divadla, 2002.

PELÍŠEK, Jan. *Jan Amos Komenský: historická hra pro lidové jeviště*. V Praze: Comenium, evanjelická matice Komenského, 1892.

POUSTOVÁ, Anna. *Anna Poustová: labyrint světa: Horácká galerie výtvarného umění v Novém Městě na Moravě, prosinec 1986 – leden 1987: katalog výstavy*. Nové Město na Moravě: Horácká galerie výtvarného umění, 1986.

PRAŽÁK, František. *Ráj srdce*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1958.

REGAL, Max. „Poutník mezi své přišel“. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 6.1.1920, 60(6, ranní vydání). Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f2557580-68ac-11e7-89ee-5ef3fc9ae867>; *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 2.3.1920, 60(61, ranní vydání). Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:98a2ac20-68b0-11e7-89ee-5ef3fc9ae867> a další (cit. 25. 8. 2023).

SCHMELZOVÁ, Radoslava, ŠPALKOVÁ, Dominika a ŽIŽKA, Tomáš (eds). *Labyrint světa a ráj srdce = The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Hradec Králové: Mezinárodní institut figurálního divadla, 2015.

SCHNEIDER, Jan, JAKOUBEK, Jaroslav a CIHLÁŘ, Miroslav. *Labyrint světa a lusthaus srdce*. Praha: Dilia, 1963.

SIKORA, Roman. *Hry: labyrint světa a ráj biče / Roman Sikora*. Praha: Brkola, 2016.

STŘÍTECKÝ, Jaroslav. *Divadlo na provázku: labyrint světa a ráj srdce: referát na pracovním semináři jihomoravské jubilejní divadelní přehlídky, Brno 28.11. 1984*. Brno: Jihomoravská krajská pobočka SČDU, 1985.

SUCHOMELOVÁ, Eva. *Labyrint světa a ráj srdce – Jan Amos Komenský*. Vysoké nad Jizerou: Blanka Kučerová – vydavatelství OBLAK, 2023.

ŠOTKOVSKÝ, Jan a BERGMAN, Aleš. *Labyrint světa a ráj srdce jevištní podobenství*. Brno: Městské divadlo Brno, 2007.

TRINE, Ralph Waldo. *Ráj srdce v souzvuku s nekonečnem*. Praha: J. Pelcl, 1916.

TRINE, Ralph Waldo. *Ráj srdce*. Praha: Pelcl, 1906.

TRNKA, Scholasticus Chybolov. *Poutník palác paní Didaktiky ohledává. Několik ztracených listů Jana Amosa Komenského „Labyrintu světa“, jež objevil šťastnou náhodou a na světlo tuto podává Chybolov Scholasticus Trnka*. Vycházelo na pokračování v časopise *Komenský* XIV, 1885, s. 5-9, 20-23, 37-39, 52-55.

VACHEK, Karel. *Bohemia docta, aneb, Labyrint světa a lusthaus srdce (Božská komedie) = Bohemia Docta or The Labyrinth of the World and the Lust-house of the Heart (a Divine Comedy)*. Film. Praha: Česká televize, 2007.

VANĚČEK, Michal. *Putování labyrintem světa: volně inspirováno díly Jana Amose Komenského Labyrint světa a ráj srdce z roku 1623 a Regulae vitae z roku 1645*. Praha: Maxdorf, 2021.

VETTER, Karel (ed.). *Večer J. A. Komenského*. V Praze: Dilia, 1957.

VLASÁKOVÁ, Eva. *Eva Vlasáková: Ráj světa a labyrint srdce*. V Liberci: Oblastní galerie, 1991.

WENZIG, Josef. *Josefa Wenziga Sebrané spisy*. Národní kněhtiskárna I. L. Kober, 1874, s. 79-117.

## V. Další užitá literatura

### A/ Soupisy a bibliografie

*Bibliografie dějin Českých zemí* [online]. Praha: Historický ústav AV ČR, 2023. Dostupný z: <https://biblio.hiu.cas.cz/> (cit. 15. 5. 2023)

*Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury*. Praha: Knihovna AV ČR, Národní knihovna ČR, Masarykův ústav a Archivu AV ČR, 2016 až 2022. Dostupný z: <https://knihoveda.lib.cas.cz/> (cit. 12. 2. 2023)

**Bohatcová (1957):** BOHATCOVÁ, Mirjam. *J. A. Komenský: soupis rukopisů*. V Praze: Národní knihovna, 1957.

**Early Modern Letters Online (EMLO).** Dostupný z: <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/> (databáze raně novověké korespondenční sítě učenců, cit. 14. 1. 2023)

**Patera-Podlaha (1922):** PATERA, Adolf a Antonín PODLAHA. *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapituly pražské*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1922.

**Pokorný (1992):** POKORNÝ, Zdeněk. *Bibliografie knižních komenian 1945-1990: (s přehledem poválečné komeniologie)*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1992.

**Svobodová (1996):** SVOBODOVÁ, Milada. *Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Universitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu*. Praha: Národní knihovna, 1996.

**Šimák (1910):** ŠIMÁK, Josef Vítězslav. *Rukopisy majorátní knihovny hrabat z Nostitz a Rhienecka v Praze*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910.

**Truhlář (1906):** TRUHLÁŘ, Josef. *Katalog českých rukopisů C.k. veřejné a universitní knihovny pražské*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.

**Urbánková (1959):** *Soupis děl J.A. Komenského v československých knihovnách, archivech a museích*. Praha: SPN, 1959.

**Zíbrt (1912):** ZÍBRT, Čeněk. *Bibliografie české historie, Díl 5: Zpracování, dějiny české od roku 1670-1679, čís. 22999-30910, Jan Amos Komenský, č. 17324-30638*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1912. Dostupný z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c9530130-52fa-11e5-a975-001018b5eb5c> (cit. 12. 5. 2023)

## **B/ Ostatní**

„Odhalení pomníku Františku V. Lorenzovi“. Dostupný z:

[https://www.mzv.cz/brasilia/cz/kultura\\_krajane\\_skolstvi/vyznamni\\_cesi\\_v\\_brazilii/descerramento\\_do\\_monumento\\_a\\_francisco.html](https://www.mzv.cz/brasilia/cz/kultura_krajane_skolstvi/vyznamni_cesi_v_brazilii/descerramento_do_monumento_a_francisco.html) (cit. 23. 8. 2023)

„Usnesení ÚV KSČ a vlády republiky o vydání spisů J. A. Komenského.“ In *Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické*. V Praze: [s.n.], 28.3.1956, 36(88), s. 1.

*Akademie: orgán socialistické mládeže*. V Praze: Dělnická knihtiskárna a nakladatelství, 1900, 4(3).

ANONYM. *Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuela Martinia etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti v třicítce pěti příčinách (jakž je nazývá) vůbec vydaný potřebné, mírné, křesťanské starších kněží též Jednoty bratrské na ten čas v Lešně Polském v exilium zůstávajících ohlášení*. Léta M.DC.XXXV. Dostupný z: <https://books.google.cz/books?id=tclfAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PA1#v=onepage&q&f=false> (cit. 13. 4. 2023)

BARTOŠ, František. *Stručný přehled dějin literatury české doby staré a střední*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1882.

BAYLE, Pierre. *Dictionaire historique et critique*. Rotterdam: Leinier Leers, 1697.

**Bečková (1983):** BEČKOVÁ, Marta. „Československá poválečná komeniologie (Nástin vývojových linií).“ In *Pedagogika* 33, 1983, č. 2. s. 209-224.

BENÁK, František. *J. A. Komenský, apoštol a průkopník lidství*. Praha, 1920.

BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Documenta Pragensia monographia 8. Praha: Scriptorium, 1999.

BOČKOVÁ, Hana. „Arne Novák o Komenském“. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* V, 5-6, 2002-2003. Dostupný z:  
[https://digilib.phil.muni.cz/\\_flysystem/fedora/pdf/104820.pdf](https://digilib.phil.muni.cz/_flysystem/fedora/pdf/104820.pdf) (cit. 13. 4. 2023)

BOČKOVÁ, Hana. „Několik poznámek k „Duchovnímu městu jménem Rozkoš duše“ Václava Porcia Vodňanského.“ In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, D 43, 1996. s. 5-13.

ČAPEK, Jan Blahoslav. „Komenský a Slovensko.“ In ČAPKOVÁ, Dagmar (ed.). *J. B. Čapek – Několik pohledů na Komenského*. Praha: Karolinum, 2004.

ČAPEK, Otakar. *Encyklopedie okultismu, mystiky a všech tajných nauk*. Král. Vinohrady Praha: s.n., 1940.

ČAPKOVÁ, Dagmar. „Bibliografie komeniologických prací J. B. Čapka (1920-1979)“. *Studia Comeniana et historica* 8, 1978, 18. s. 104-106.

ČAPKOVÁ, Dagmar. „Komeniologické práce J. B. Čapka.“ *Studia Comeniana et historica* 4, 1974, 7, s. 82-88.



ČAPKOVÁ, Dagmar. *Jan Blahoslav Čapek*. Brandýs nad Orlicí: Městský úřad, 1992.

*Časopis Matice moravské*. Brno: Matice moravská, 1968-

**Čečetka (1900):** ČEČETKA, Josef. *Od kolébky do hrobu: lidopisné obrázky z Poděbradska*. V Praze: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1900.

ČERNÝ Pavel, ŠTĚPÁN, Jan (et al.). *Kazatel František Urbánek*. Praha: Oliva, 1999.

*Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia*. Praha: Academia, 1969 – současnost

DUCREUX, Marie-Élizabeth. „Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století.“ In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 32/1-2, 1992. s. 51-79.

DUCREUX, Marie-Élizabeth. „Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století.“ *Literární archiv PNP* 27, 1994. s. 61-87.

DUDÍK, Beda. „Über die Bibliothek Karl's von Žerotín in Breslau“. *Sitzungsberichte der königl. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag Jahrgang 1877*. Prag 1878, s. 210-267.

ERBEN, Edvard. *Děje národu českého: pro dívky*. V Písku: Nákladem Zlaté knihy dívek českých, 1866.

GINDELY, Antonín. *Über des Johann Amos Comenius Leben und Wirksamkeit*. Znaim: Fournier und Haberler, 1892.

GOETHE, Johann Wolfgang von. *Egmont: tragédie v pěti jednáních*. Praha, I. L. Kobr, 1871.

HAAS, Antonín. *Karel Bruntálský z Vrbna*. Praha: Orbis, 1947.

HAIJČEK, Jakub. *Jiřina Popelová a moderní česká komeniologie*. Disertační práce. Praha: FF UK, Ústav českých dějin, 2015

HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989*. Praha, 2001.

HEŘMÁNEK, Pavel. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatowská*. Praha: Nakladatelství Lidových Novin, 2015.

*Hlídká literární: zprávy apoštolátu tisku: příloha „Školy B. S. P.“*. V Brně: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1885-1895, roč. 9, čís. 7.

*Hlídká: měsíčník vědecký se zvláštním zřetelem k apologetice a filosofii*. V Brně: Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských, 1911, 28(10).

HOŘOVSKÝ, Jan Rosacius. *Koruna Nevwadlá Mučedlnjkůw Božjch Českých. To gest (...)*. Lešno, 1655.

*Hvězdářství krále Jana* (eds. ČERNÁ, Alena, HADRAVA, Petr, HADRAVOVÁ, Alena, STLUKA, Martin). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2004.

HÝBL, František (ed.). *Tradice J.A. Komenského mezi českým a slovenským učitelstvem v 19. a 20. století. (Sborník materiálů z kolokvia, které se konalo 12. a 13. listopadu 1974)*. Přerov: Vlastivědný ústav v Přerově, 1979.

HÝBL, František. „prof. PhDr. et ThDr. Ján Kvačala – zakladatel moderní vědecké komeniologie“. In PŠENÁK, J. (ed.). *J.A. Komenský a slovenská kultúra. Zborník materiálův z medzinárodnej komeniologickej konferencie konanenej v Bratislave v dňoch 30.-31. marca 1992*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1993. s. 42-47.

Inocenc XI. *Coelestis Pastor*, 1687. Dostupný z:  
<https://www.papalencyclicals.net/innoc11/i11coel.htm>

*Jan Blahoslav Čapek: jubilejní sborník 1903-2003*. Brno: L. Marek, 2004.

*Kalendář česko-židovský na rok 1891-92.* Praha: Spolek českých akademiků – židů, 1881-1939, rok 1891, roč. XI.

KARŠAI, František. *Komenský a Slovensko.* Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1970.

KAŠPAR, Josef. *Učebnice katolického náboženství: s částí čítankovou pro vyšší třídy škol středních a jim rovných ústavů.* V Praze: Alois Wiesner, 1920.

KLIKA, Josef a Josef SOKOL. *Stručný slovník paedagogický: abecední soubor nejdůležitějších nauk (...) se zřetelem k učitelstvu škol obecných a měšťanských.* Praha: Odbor literárně-paedagogický při Ústředním spolku jednot učit. v Čechách, 1895.

KNOZ, Tomáš. *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře. Osoby, příběhy, struktury.* Brno: Matice moravská; Masarykova univerzita, 2001.

**DJAK 1:** KOMENSKÝ, Jan Amos; ŠKARKA, Antonín; KUCHAR, Karel; HÁDEK, Karel a DAŇHELKA, Jiří. *Dílo Jana Amose Komenského Sv. 1.* Praha: Academia, 1969.

**DJAK 2:** KOMENSKÝ, Jan Amos a ŠKARKA, Antonín. *Dílo Jana Amose Komenského, Sv. 2.* Praha: Academia, 1971.

**DJAK 3:** KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dílo Jana Amose Komenského, Sv. 3:* Praha: Academia, 1978.

**DJAK 11:** KOMENSKÝ, Jan Amos a HAVRÁNEK, Bohuslav. *Dílo Jana Amose Komenského. Sv. 11.* Praha: Academia, 1973.

**DJAK 17:** KOMENSKÝ, Jan Amos; ČERVENKA, Jaromír; KRÁLÍK, Stanislav a KYRÁŠEK, Jiří. *Dílo Jana Amose Komenského. Sv. 17.* Praha: Academia, 1970.

**DJAK 18:** KOMENSKÝ, Jan Amos; SVOBODA, Ludvík a BALÍK, Vojtěch. *Dílo Jana Amose Komenského. Sv. 18.* Praha: Academia, 1974.

KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (...). Praha: Academia, 1966.

KOMENSKÝ, Jan Amos a Jan ROSACIUS HOŘOVSKÝ. *Historie o těžkých protivenstvích církve české hned od počátku jejího na víru křesťanskou obrácení, v létu Páně 894 až do léta 1632 za panování Ferdinanda II: s připojením historie o persekuci Valdenských roku 1655 stalé a Jana Rosacia: Koruny neuvadlé mučedníků Božích Českých*. V Praze: Nákladem Spolku Komenského, 1888.

KOMENSKÝ, Jan Amos a Jan Václav NOVÁK. *Didaktika česká = Didactica magna; Informatorium školy mateřské = Schola infantiae = Informatorium der Mutterschul*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1913.

KOMENSKÝ, Jan Amos a Josef Liboslav ZIEGLER. *Jana Amosa Komenského Uměňj kazatelské*. W Praze: Martin Neureutter, 1823.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Jan Amos Komenský: pokus o stručné vyličení života a veškeré působnosti jeho: soubor článků: stručného Slovníku Paedagogického*. V Praze: [s.n.], 1893.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Kšaft umírající matky, Jednoty bratrské: kterýmž (v národu svém a obzvláštnosti své dokonávajic) svěřené sobě někdy od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděljuje*. Lešno, 1650. In DJAK 3.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis Pictus. Die Welt in Bildern. Swět v obrazých. Swiat w obrazach. Le Monde en Tableaux*. Hradec Králové: J. H. Pospíšil, 1833.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Sto listů Jana Amosa Komenského*. Praha: J. Laichter, 1942. s. 246-256.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivého díl čtvrtý a ostatní, to jest Smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře k rozplášenému hynoucimu stádu. Ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající*. Amsterdam, 1660. In DJAK 3.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Truchlivého třetí díl, v němž se zdržuje Řvání hrdličky v rozsedinách skálních a skryši příkré dlouho zastávající.* Lešno, 1651. In DJAK 3.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Unum necessarium, Scire quid sibi sit necessarium, in Vita & Morte, & post Mortem. Quod Non-necessariis Mundi fatigatus, & ad Unum Necessarium sese recipiens, senex J. A. Comenius Anno aetatis suae 77 Mundo expendendum offert (...).* Amsterodami, Apud Christophorum Cunradum 1668. In DJAK 18.

**VSJAK XV (1910):** KOMENSKÝ, Jan Amos (et al.). *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XV.* V Brně: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě, 1910.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Život blahoslavené paměti Jana Amosa Komenského, biskupa církve českobratrské, k čemuž připojen jest téhož Kšaft umírající matky jednoty bratrské, kterýmž v národu svém obzvláštnosti své dokonávajíc svěřené sobě od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděluje.* Rohlíček a Sievers, V Praze, Jan Paseka, 1865.

KOPECKÝ, Milan. *Stanislav Souček: 1870-1935.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1991.

**Kopecký-Kyrášek-Patočka (1957):** KOPECKÝ, Jaromír, Jiří KYRÁŠEK a Jan PATOČKA. *Jan Amos Komenský: Nástin života a díla.* Praha: SPN, 1957.

KOSINA, Jan Evangelista a František BARTOŠ. *Malá slovesnost, kterou za knihu učebnou a čítací pro vyšší třídy škol středních sestavili Jan Evangelista Kosina a F. Bartoš.* Brno: K. Winiker, 1878.

KOZLÍK, Josef. *Pěstování stromů ovocného: poučení, kterak nejsnáze stromy ovocné vypěstujeme a z nich brzy hojného i trvalého užitku nabudeme.* Brno: J. Barvič, 1900.

*Krok: časopis věnovaný veškerým potřebám středního školstva.* V Praze: František Xaver Prusík, 1887-1899.

**Kvačala (1899):** KVAČALA, Jan. *Neue Beiträge zum Briefwechsel zwischen D. E. Jablonsky und G. W. Leibniz.* C. Mattiesen: Jurjew, 1899.

**Kvačala (1921):** KVAČALA, Ján. *J. A. Komenský: Jeho osobnost a jeho soustava paedagogické vědy*. Přel. R. Augenthaler. Praha: J. Otto, 1921.

KVAČALA, Jan. „Poznámka redakcie“. *Archiv pro bádání o živote a díle Jana Amose Komenského*. ČSAV, 1924, roč. 7, s. 54.

LINDA, Josef. *Záře nad pohanstvem nebo Václav a Boleslav: vyobrazení z dávnověkosti vlastenské*. Praha: Elk, 1949.

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. „Komenského metafysika z leningradského rukopisu.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 78, no. 1 (1955), s. 87–95.

*Lumír: časopis zábavný a poučný*. Praha: Servác B. Heller a Josef V. Sládek, 1873-1876.

MARKRAB, Klement. *Matka Boží, pomocnice křesťanů: třicet dva výklady k májové pobožnosti*. V Praze: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francel, 1908.

MARTINIUS Z DRAŽOVA, Samuel. *Pět a Třidceti Mocných, Znamenitych a slussných Důwodů neb Příčin Pro které wssickni Ewangelistsstj Czechowé za gedno býti / a obzwlásstně ti kteřj k někdegssj Gednotě Bratrské se přih'assowali / w Cýrkwjch Ewangelistských, Konfessý Augsspurskau neb Českau, se řjdicych / ku požjwánj Swátosti Welebné, Wečeře Pána nasseho Gezu Krysta poslednj, přistupowati magj, s dobrým swědomjm mohau, a powinni gsau (...)*. Léta Páně M.DC.XXXV. Dostupný z:  
<https://books.google.cz/books?id=qslfAAAAcAAJ&hl=cs&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>  
(cit. 13. 4. 2023)

MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti. Díl I, A-M*. Praha: Argo, 2008.

MÁTEJ, Jozef. *Ján Kvačala. Život a dielo*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo: Bratislava 1962.

MEDYNSKIJ, Jevgenij N. *Dějiny pedagogiky*. Praha, 1950.

MERHOUT, Cyril. *Jan Amos Komenský*. Praha: Melantrich, 1920.

MOUDRÁ, Pavla. *Výhody duchovního života*. V Nové Pace: Karel Sezemský, 1910.

MOUČEK, M. E. H. N. a Josef POLIŠENSKÝ. *Komenský v Amsterodamu*. Praha: SPN, 1970.

MRAZÍK, Jan. *Jan Amos Komenský*. V Praze: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých, 1893.

NEŠPOR, Zdeněk R. *Encyklopedie moderních evangelických kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha, 2009.

NIKOLAU, Josef Václav. *Nikolauův Dějepis český v obrazech pro československou mládež na školách národních*. V Praze: V komisi nár. kněhkupectví I. L. Kober, 1873.

NOVÁK, Arne, Jan SOLPERA a Bohumil SVOZIL. *Dějiny českého písemnictví*. Praha: Brána, 1994.

NOVÁKOVÁ, Julie. *¼ století nad Komenským*. Praha: Kalich, 1990.

*Nové slunce: časopis pro psychická studia a harmonický vývoj*. Praha: Jaroslav Janeček, 1905, 6(1).

NOVOBILSKÝ, Vlastimil. *František Vladimír Lorenc: svědectví o životě a díle neobyčejného člověka*. Vydání první. Dobřichovice: KAVA-PECH, 2017.

*Nový Pražský kalendář pro město i venkov*. V Praze: Tiskem a nákladem A. Haase, dříve Bohumila Haase synů, 1847-1913, ročník k 300. výročí narození J. A. Komenského 1892, roč. 44.

PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992.

**Patočka (1997):** PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie I.* Ed. Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1997.

**Patočka (1998):** PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie II.* Ed. Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 1998.

**Patočka (2003):** PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie III.* Ed. Věra Schifferová. Praha: OIKOYMENH, 2003.

**Patočka (2011/I):** PATOČKA, Jan. *Korespondence s komeniologym I.* Ed. Věra Schifferová, Ivan Chvatík a Tomáš Havelka. Praha: OIKOYMENH, 2011.

**Patočka (2011/II):** PATOČKA, Jan. *Korespondence s komeniologym II.* Ed. Věra Schifferová, Ivan Chvatík a Tomáš Havelka. Praha: OIKOYMENH, 2011.

*Pedagogické rozhledy: věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách.* Praha: Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, 15.02.1893, 6(3).

*Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově.* Archiv čísel z let 1951-2018. Rok 1951. Dostupný z: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?cat=16261> (cit. 13. 4. 2023)

PEKAŘ, Josef. „Paměti Františka Jana Vaváka.“ In PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin.* Praha: Rozmluvy, 1990. s. 314-356.

PEŠINA Z ČECHORODU, Tomáš (et al.). *Mars moravicus: sive bella horrida et cruenta, seditioes, tumultus, praelia, turbae: & ex ijs enatae crebrae et funestae rerum mutationes, dirae calamitates, incendia, clades, agrorum depopulationes, urbium vastitates, aedium sacrarum et prophanarum ruinae. arcium et oppidorum eversiones. pagorum cineres, populorum excidia, & alia id genus mala, quae Moravia hactenus passa fuit.* Pragae: Typis Joannis Arnolti de Dobrosławina, 1677. Dostupný z: <https://digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5eb11680-9dff-11e0-a742-0050569d679d> (cit. 13. 4. 2023)



PINC, Zdeněk. „Po stu letech opět v boji o rukopisy?“ In *Tvar. Literární týdeník* 29 (1992), s. 1, 4-5, 7.

PLZÁK, Michal, SUCHÁ, Ema. *Kalich stoletý*. Praha: Kalich, 2021. Dostupný z: <https://files.ekalich.cz/static/data/media-manager/attachments/untitled/kalich-stolety.pdf> (cit. 23. 8. 2023)

**Pokorný (1992):** POKORNÝ, Zdeněk. „Panoráma poválečné komeniologie v Československu a ve vybraných zemích.“ In POKORNÝ, Zdeněk. *Bibliografie knižních komeňian 1945-1990: (s přehledem poválečné komeniologie)*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1992. s. 9-40.

**Polišenský (1996):** POLIŠENSKÝ, Josef. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996.

PRAŽÁK, Richard. „Komenský a Maďaři“. In *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. C 21-22. Brno: Masarykova univerzita, 1975. s. 135-141.

*Program c.k. reálného gymnasia v Přerově*. Přerov: C.k. reálné gymnasium, 1872-1939.

*Program c.k. vyššího gymnasia slovanského v Olomouci*. Olomouc: s.n., 1868-1948.

*Program českého nižšího gymnasia v Opavě: Vydán konec školního roku*. Opava: České nižší gymnasium, 1884-1938.

PROCHÁZKA, Jaroslav. „Jan Amos Komenský v Podkrkonoší“. In *Trutnovsko – sborník vlastivědných prací a zpráv okresního muzea a vlastivědného kroužku v Trutnově*. Okresní vlastivědné muzeum: Trutnov, 1958.

PROCHÁZKA, Jiří František. *Na Hory Jůdské s chwatánjm se vbiragicy, A W Potřebách Lidských ku pomocy negenom gdaucý ale y litagicy Králowna Nebeská W starožitném, přemilostném, a zázračném Obraze Staro-Boleslawském Skrz mnoho Set Let horliwě ctěná*. N.p.: v Jana Julia Geřábka, 1736.

PROCHÁZKA, Jiří František. *Swatýho Jana Nepomuckýho, mučedlnjka Božjho a patrona českého, při neywyšssým nebe země mocnáři, weliká wznessenost a wážnost, z maličké na pohled wěcý, a to důwodem textu Matth. 10. v. 38. Wassý pak wlasowe na hlavě wssyckni sečteni gsau pokorně wywedená a při weyročnj slawnosti toho welikého diwotworce w starožitném Littenském S. S. Aposstolůw Petra a Pawla Chrámě, pobožným téhož swatého ctitelům sprostau ržeči předstawená*. N.p.: v Jana Julia Geřábka v Zlaté A. B., 1735.

PROCHÁZKA, Jiří František. *Trogjce Nerozdjlná W Hlubokostj Nepochopitedlného Tagemstwj od Wěčnosti skrytá, Nicméně W Skutcých Zewnitřnjch wssudy a wzdycky se wygewugjcy*. N.p.: v Karla Jozeffa Geřábka, 1715.

PYPIN, Aleksandr Nikolajevič, Włodzimierz SPASOWICZ a Antonín KOTÍK. *Historie literatur slovanských*. V Praze: F. Šimáček, 1880-1882.

*Rádce duchovní: časopis kněžstva česko-slovanského*. V Praze: V. Kotrba, 1908-1909, 16(1-12).

REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.). *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha, 1982.

ROBERT, Edouard-L. „Édouard-Henri Robert (5 avril 1833 – 30 juillet 1891).“ *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft. Bd. 1*. R. Voigtländer's Verlag, 1892. s. 212-215. Dostupný z: <https://books.google.com/cu/books?id=LB7doU1UNhcC&hl=cs&pg=PA214#v=onepage&q&f=false> (cit. 23. 8. 2023)

*Roční zpráva matičné české reálky v Lipníku*. Lipník nad Bečvou: Matiční česká reálka, 1895-1938.

*Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické*. V Praze: [s.n.], 29.9.1957, 37(271); 25.9.1957, 37(267).

RYBIČKA, Antonín. *Přední křisitelé národa českého: boje a usilování o právo jazyka českého začátkem přítomného století*. V Praze: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, 1883.

RÝDL, Karel. *Jan Amos Komenský a východní Čechy (1623-1628)*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017.

RYCHETSKÝ, Čestmír. *Kazatelé a sbory české národnosti církví AV a HV v Čechách a na Moravě 1781-1918. 1. část*. Druhé, doplněné a opravené vydání. Telč: Veritas, 2008.  
Dostupné z: <https://veritas.evangelnet.cz/download/rychetsky.pdf> (cit. 23. 8. 2023)

**Řezníková a kol. (2014):** ŘEZNÍKOVÁ, Lenka a kol. *Figurace paměti: J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. stol.* Praha: Scriptorium, 2014.

ŘÍHA, Arnošt, František Václav AUTRATA a Adolf HEYDUK. *Škola českého jazyka: mluvnice, pravopis a sloh pro školy měšťanské*. Praha: Otto, 1903.

SCHIFFEROVÁ, Věra a K. NOVOTNÝ. „Soupis komenian Jana Patočky“. *Studia Comeniana et historica* 24, 1994, 52, s. 116-124.

SCHIFFEROVÁ, Věra. „Existence v kontextu Patočkovy filosofie výchovy“. In LEŠKO, Vladimír a STOJKA, Róbert (eds.). *Patočka a filozofia 20. storočia*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2015. s. 531-551.

SCHIFFEROVÁ, Věra. „Ke komeniologickému odkazu Jana Patočky.“ In *Comenius redivivus: příspěvky k filozofii výchovy*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 1991. s. 17-96.

SCHIFFEROVÁ, Věra. „Komenský jako inspirace pro „poevropské období“.“ In STOJKA, Róbert a ŠKÁRA, Martin (eds.). *Patočka a dějiny filozofie*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2015. s. 94-108.

SCHIFFEROVÁ, Věra. „Patočkova interpretace Komenského.“ In *K filosofii Jana Amose Komenského: přednášky z filozofického semináře konaného dne 3. dubna 1992 v Krnově*. Krnov: Střední pedagogická škola Krnov, 1992. s. 50-60.

SCHIFFEROVÁ, Věra. „Vztah Komenský a Descartes v interpretaci Jana Patočky.“ *Studia Comeniana et historica*, 26, 1996, 55-56. s. 381-390.

SCHRÖTTER, Josef a Petr ZENKL. *Česká čítanka průmyslová pro školu i dům*. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1911.

*Sitzungsberichte der Königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag*. Prag: Königliche Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, 1868(1).

**Sládek (2013):** SLÁDEK, Miloš. *Česká jednotlivě vydaná sváteční a příležitostná kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění, 2013. Dostupný z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/57632/140021213.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (cit. 23. 8. 2023)

*Slovanský kalendář na obyčejný rok: Slovanský kalendář na přestupný rok 1872*. V Praze: J. Otto, 1871-1914, zde 1872, roč. I.

SOUČEK, Stanislav. „Nový Komenský“. *Naše věda* 12, 1931. s. 159-176.

SOUČEK, Stanislav. *Komenský a české písemnictví jeho doby*. Brno: Masarykova universita, 1931.

ŠINDELÁŘOVÁ, Martina. „Koniáš a Langhans(en). Dvě postily čtené v první polovině osmnáctého století.“ *Lidé města* 10, 2008, 3. Dostupný z: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-864.html> (cit. 23. 8. 2023)

ŠKARKA, Antonín a Josef SKALSKÝ. *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*. Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1963.

ŠKARKA, Antonín. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Praha: Odeon, 1986.

*Škola a život: časopis zvláště pro učitele, pěstouny i rodiče a vůbec pro vzdělávatele národa*. V Praze: B. Rohlíček, 1888, 34(11).

ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*. Praha: Kalich, 1999.

ŠTORCH, Karel B. „Komenského snahy pansofické.“ *Časopis českého Museum*. Praha: Knihkupectví J. G. Calve, 1851, 25(3-4), s. 85-113, 3-26.

ŠUBRTOVÁ, Milena. „Věra Vařejková (1931-2020)“. Ústav pro českou literaturu AV ČR. Dostupný z: <https://service.ucl.cas.cz/en/ceska-literatura-journal/czech-literature-in-the-net/3025-vera-varejkova-1931-2020> (cit. 23. 8. 2023)

THÁKUR, Rabíndranáth a František BALEJ. *Sádhaná = Naplnění života*. Kladno: nákladem J. Šnajdra, 1916.

TRUHLÁŘ, Antonín a Josef GRIM. *Výbor z literatury české, Díl 2: Doba střední*. V Praze: Bursík & Kohout, 1899

*Učitel: list věnovaný zájmům školy obecné a měšťanské*. Brno: František Dlouhý, 1890-1907.

**Urbánek (1992):** URBÁNEK, Vladimír. „K otázce zájmu o Komenského a jeho dílo v Čechách v 17. a 18. stol.“ *Filosofický časopis*. Praha: ČSAV, únor 1992, 40(1).

VÁŇA, Josef a kol. *Dějiny pedagogiky pro pedagogické školy, vyšší pedagogické školy a vysoké školy pedagogické*. Praha, 1955.

VOGEL, Jiří. „Komenského odkaz v Církvi československé (husitské) prostřednictvím Rudolfa Jordána Vonky“. *Theologická revue* 2022, roč. 93, č. 2, s. 44-65.

**Voit (2006):** VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: LIBRI, 2006. Dostupný z: [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD\\_strana](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana) (cit. 23. 8. 2023)

VOLF, Josef. „Dobrovského censorský posudek Komenského Boje Michala.“ *Časopis československých knihovníků*. Praha: Spolek čl. knihovníků a jich přátel, 1923, 2(1-3), s. 36.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. „Antonín Augusta.“ *Biografický slovník Českých zemí 1*. Praha: Historický ústav AV ČR, s. 137.

*Výroční zpráva obecného reálného gymnasia v Pelhřimově za školní rok. Pelhřimov: Obecné reálné gymnasium, 1876-1948.*

*Výroční zpráva veřejné české reálné školy Matice školské v Prostějově. V Olomouci: Veřejná česká reálná škola Matice školské, 1873-1948.*

WENZIG, Josef. *Betrachtungen eines Oesterreichers über das kaiserliche Handschreiben vom 9. September 1857.* Litomyšl: Ant. Augusta, 1860.

WOLF, Jiří. „P. Vincentius a S. Guilelmo.“ *Listy Filologické / Folia Philologica* 126, č. 1/2, 2003. s. 88–94.

WÖGERBAUER, Michael, Petr PÍŠA, Petr ŠÁMAL, Pavel JANÁČEK a kol. *V obecném zájmu: Cenzura a sociální autoregulace literatury v moderní české kultuře 1748-2014.* 2 sv. Praha: ACADEMIA, 2015.

**Yates (1972):** YATES, Francis. *The Rosicrucian Enlightenment.* London and New York: Routledge, 1972.

ZEMAN, Milan. *Rozumět literatuře 1: Interpretace základních děl české literatury.* Praha: SPN, 1989.